UDK 930.(08) ISSN 0351-3017

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК

26

НОВИ ПАЗАР 2003.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР
Др Шефкет Башовић
Др Марко Поповић
Др Александар Карџонић
Др Слоба Каковић
Станиша Ђорђић
Новак Жучић

УРЕДНИК
Станиша Ђорђић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК
Душко Симовић

ЛЕКТУРА
Милосава Чорбић

КОРЕКТУРА
Сузе Алришевић

ПРЕВОДИ
Драгана Коробић

ИЗДАВАЧ
Музеј „Рас“, Нови Пазар

Посебним обрасцем: Уставне бесплатан од Новог Пазара

YU ISSN 0351-3617
Тираж – 500
Штампа «Мерак», Нови Пазар

УДК 930 (05)

YU ISSN 0351-3017

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК

26

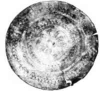

НОВИ ПАЗАР 2002.

NOVOPAZARSKI ZBORNIK
26

EDITOR-IN-CHIEF
Svetlana Biorac

EDITORIAL STAFF
Dr Petar Vlahović
Dr Marko Popović
Dr Aleksandar Kadijević
Dr Šalt Kolapor
Svetlana Biorac
Nadžib Kočan

TRANSLATOR
Dragana Kadijević

PUBLISHER
Museum »Ras«, Novi Pazar
YU ISSN 0351-3017
Printed by »Merkur«, Novi Pazar

САДРЖАЈ – SOMMAIRE

Стефан Поп-Лазић
ОЛОВНА ИКОНА ИЗ УТВРЂЕЊА НА ТРОЈАНУ 7

Радивоје Д. Поповић
КРАЉЕВСКИ ПРЕСТО И ЕПИСКОПСКО МЕСТО У ЦРКВИ СВЕТИХ АПОСТОЛА ПЕТРА И ПАВЛА У РАСУ 17

Живојин Андрејић
ТИХОМИРИ, УРОШИ, ВУКАНИ, МИРОСЛАВИ, ЗАВИДЕ И НЕМАЊЕ, ИЛИ О ПОРЕКЛУ ЖУПАНА СТЕФАНА НЕМАЊЕ 37

Тамара Огњевић
НОВИ ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ВУКАНОВОГ ЈЕВАНЂЕЉА 85

Ђорђе С. Косорић
ТРАГОВИМА АНТИКЕ 97

Богумил Храбак
НОВИ ПАЗАР КАО ИЗВОЗНО-ТРАНЗИТНИ ЦЕНТАР СТОЧНИХ ПРОИЗВОДА ЗА ЈАДРАН (XV–XVII ВЕК) 109

Богумил Храбак
НОВИ ПАЗАР КАО ТАБОР БОСАНСКЕ ВОЈСКЕ ПРОТИВ АРБАНАШКИХ БРЂАНА И РУСИЈЕ У XVII И XVIII ВЕКУ 121

Салко Селимовић
ХРИШЋАНСКЕ ТРАДИЦИЈЕ КОД МУСЛИМАНА НА СЈЕНИЧКО-ПЕШТЕРСКОЈ ВИСОРАВНИ 135

Драгиша Прелевић-Алексић, Павле Мркоњић
ДОПУНА ИСТОРИЈАТУ ПАРИЧКЕ ЏАМИЈЕ У НОВОМ ПАЗАРУ 148

Марко Бајрамбашевић
О СРБИМА ОДСЕЉАВАНИМ У РУСИЈУ 158

Радомир Радић
СРЕДЊОВЕКОВНИ ДОГАЂАЈИ У АРАБЉАНСКОМ ПРЕГЛЕДУ ОСМАНСКЕ ДИНАСТИЈЕ ИЗ XIX ВЕКА 168

Драгић Милошевић
КАЧАЧКИ ПОКРЕТ У ЦРНОЈ ГОРИ 1918–1924. 178

Марко Јагодић
НАРОДНА РАДИКАЛНА СТРАНКА И ЊЕНО ОРГАНИЗАЦИОНО ШИРЕЊЕ И ПОЛИТИЧКО ДЕЛОВАЊЕ У НОВОПАЗАРСКОМ КРАЈУ 1920–1930. ГОДИНЕ 207
Александар Кадијевић
ХОТЕЛ »ЈЕЗЕРО« У НОВОЈ ВАРОШИ — ФОЛКЛОРИСТИЧКА ЕПИЗОДА У АРХИТЕКТОНСКОМ ОПУСУ АЛЕКСЕЈА БРКИЋА 217
Предраг В. Милосављевић
АРХИТЕКТУРА ПОРОДИЧНИХ КУЋА И ВИЛА У САРАЈЕВУ (1918–1941) 225
Јасер Дацић
ПРЕОБРАЖЕЊСКА ЦРКВА У НОВОМ САРАЈЕВУ АРХИТЕКТЕ АЛЕКСАНДРА ДЕРОКА 247
Мирјана Дрбић
ТРАГИЧНА СУДБИНА НОВОПАЗАРСКИХ ЈЕВРЕЈА 253
Мехмед Шачић
САДИК ХОЏИЋ, ПРОФЕСОР МАТЕМАТИКЕ НОВОПАЗАРСКЕ ГИМНАЗИЈЕ ОД 1945. ДО 1951. ГОДИНЕ 273
Слободан Илић
ПЕДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА ГИНЕКОЛОШКО-АКУШЕРСКЕ СЛУЖБЕ У НОВОМ ПАЗАРУ 283
Слободан Илић
ТРИДЕСЕТ ГОДИНА ОД ЕПИДЕМИЈЕ ВАРИОЛЕ У НОВОМ ПАЗАРУ 291
Кемал Меховић
НОВОПАЗАРЦИ НА САНДЖАЧКИМ ИГРАМА 303

ОСВРТИ, МИШЉЕЊА, КРИТИКЕ

Фарук Диздаревић
КЊИГА САБРАНИХ ЗНАЧЕЊА 321
Кемал Меховић
ВИСОКОШКОЛСТВО У НОВОМ ПАЗАРУ 327
Хусеин Деровић
ИЗ НАРОДНЕ РИЗНИЦЕ 341
Снежана Бакрач
ИЗЛОЖБЕНА ДЕЛАТНОСТ МУЗЕЈА »РАС« У НОВОМ ПАЗАРУ У 2002. ГОДИНИ 351

РЕЗУЛТАТИ АРХЕОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Драгица Премовић-Алексић
ИЗВЕШТАЈ О АРХЕОЛОШКОМ ИСТРАЖИВАЊУ ЛОКАЛИТЕТА КОБИЉАКА КОД СЈЕНИЦЕ У 2002. ГОДИНИ 355

Стефан Поп-Лазић
Археолошки институт
Београд

УДК 904:73"652"(497.11)

ОЛОВНА ИКОНА ИЗ УТВРЂЕЊА НА ТРОЈАНУ

Током двадесетих година на локалитету Кривин Град на брду Тројан случајно је откривена оловна икона подунавског коњаника и убрзо потом доспела у Музеј «Рас» у Новом Пазару.[1] Сам локалитет налази се у детаље (дубоко је више у оквиру утврђења).

Фортификација се налази на заравњеном платоу врха брда који представља северозападни завршетак побрђа. Јарут и својим истакнутим положајем доминира ширим подручјем Пештерског поља на западу и југозападу, односно изворишта Рашке и Јарутом на истоку и чини део система утврђења[2] који су контролисали пут који је водио од муниципијума С... до муниципијума Дардинума,[3] као и остале комуникације у околини. Спорадична истраживања спроведена током осамдесетих година показала су да је на месту светилишних утврђења крајем III века подигнуто утврђење чији је живот трајао све до краја IV века. Покретни материјал је уобичајен за овакву врсту налазишта — новац, керамичко посуђе из позноантичког и прогресивног краја, разно оруђе, металне оруђа и оружје.[4] Оловна икона је врло значајан налаз који сведочи о верском животу становника утврђења.

Култ подунавских коњаника је подробно разматран у последњих 150 година и посвећено му је заиста много пажње, без обзира што је просторно ограничен на само један мали део римских провинција. Дугогодишња истраживања довела су различите фазе интерпретације, од верских ...[5] до ... да се интерпретира као култ близак култу Митре.[6] Ово што га издваја чини изузетно важним ...

1. Желим да се захвалим ... на дозволи за публиковање.
2. В. Николовић, *Античка утврђења на Тројану*, Новопазарски зборник 13/1989, 7.
3. Д. Тодоровић-Аксентијевић, *Траса римског пута на релацији Кривин Град — Нови Пазар у светлу новијих археолошких истраживања*, Новопазарски зборник 15/1991, 41.
4. В. Николовић, нав. дело, 10–13.
5. D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis equitum danuvinorum (CMRED) II. The analysis and interpretation of the monuments*, Leiden 1976, 24 и даље.
6. Љ. Зотовић, *Да ли је у Виминацијуму постојала лунарна ...?* Уздарје Драгославу Срејовићу, Београд, 1997, 415.

ја и специфичној израђивачкој традицији и утицај на подручју римског културног утицаја јесте дистрибуција између Вогеса иконографија и броја налазишта са којима су предочено табеларно и водостатни епиграфских података. Слично томе што је тачан култ подунавских коњаника модерног порекла и што не постоји ниједан који преводи је помогао извора античке мисли са култним сликом која се ретко јавља, намеће се потреба за проучавањем кроз иконографски идентитет, будући чињеница као и дешавањем одлика и места на њихових обредима култ сликама римских држава и граничних области. Досадашња истраживања слику се да би се њихова појава могла датирати у прву половину II века, а да би период настанка појединих примерака могао бити смештен у прву половину IV века.[7]

Основну представу, на плочицама у последњим скупом студија проучавања арапских култ подунавских коњаника, чини коњаник чија коњ лево чиле и стојећа женска фигура између њих. Дијахронски развој култних слика огледа се и у томе што се током релативно кратког периода од два века основно представа мења, те се од половине III и почетка IV века, одвојену оличавају притиском два коњаника који тела чувају и уједно женском фигуром између њих.

Споменици су најбројнији у Дакији, Мезији и Панонији, а се у великом броју у Дунавским земљама, у Далмацији су ређи, док су у Тракији, Норику, Италији, Галији и Британији заступљени појединачним налазима.[8] Описан знаменито половину корпуса и доминирају својим бројем у Панонији, Горњој Мезији и Дакији.[9] Налаз плоче на самом југозападу Горња Мезија, на граници са Далмацијом, представља изузетан податак о распрострањењу култа у граничним областима, као и на простору централног Балкана.

Правоугаона плочица са Трејана има висину 7,8 и ширину 7,5 cm. Приликом проналаска, на површини се задржао слој патинирања који је такође оштетио површину рељефа (сл. 1), тако да је после чишћења извештена и омогућено детаља и облика фигура (сл. 2). Израђене је мермерним материјалом која својој подлози две представе. Према се преломљена на њих са четири правилне равнобрежне тела налазе у оквиру сдамули. Доминантно је стуктура женских јајаста шлас на пуном своду, као и таблица стубова са капителима. У горњим троугловима, између лавица платнова и пуног свода одвојене, изведени су обрисни тела и уједињене тела змија. Од фигуралне представе у централном делу које налазе се слика Сол и пела кола. Централну групу обухватају женских фигура и коњаника који лево два људска

7 Tudor, CMRED II, 61.

8 Isto, 43–49.

9 J. Mihi-Jelić, *Zbirke votivne pločice od olova u Jugoslaviji (prilog tipologiji i rasprostiranju)*, Opuscula Archaeologica VII, Zagreb 1966, 39.

Сл. 1

Сл. 2

фигуре [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] Е. Odhamedhagar.[10] [illegible]
[illegible][11]

[illegible]
[illegible] — [illegible]

10 E. Odhamedhagar, *Lead plaquette of the ...* [illegible], Beograd 1971, 52.

11 [illegible], Београд 1961, 131.

ла. Тела стубова су глатка и нема на њима [illegible] капитела. Паралелно са доњом ивицом [illegible] протеже се [illegible] до [illegible] стубова, док је друга, постављена нешто више, представља [illegible] база стубова, испод четвртог, доњег фриза. [illegible] до које обухвата [illegible] простор. Изнад [illegible] представљени су: Сол у квадриги, [illegible], кошница и грожђе, [illegible].

Сол који стоји у квадриги окренут је ка посматрачу [illegible], са радијалном круном на глави, бичем и глобусом у левој руци, док је десна рука уздигнута и дланом окренута ка посматрачу. Испод руку Сола представљени су крајеви плашта који лепршају. Огртач је пребачен на десном рамену. [illegible] Средња два коња у квадриги главе окренуте [illegible] унутра, док су бочни коњи окренути у поље, [illegible]. Тела су приказана до груди, уздигнутих предњих ногу, у скоку.

Следећи фриз, [illegible] обухвата представа богиње, кошнице и грожђа. Централна је стојећа женска фигура, [illegible]. Лице је [illegible] приказано — крупне очи и нос, док је [illegible] представљена фигура [illegible]. Хаљина је [illegible] до глежњева. [illegible] Лево и десно у простору, у нивоу богињине главе, представљене су осмокраке звезде. Приметно мања фигура [illegible] окренута су ка централној фигури богиње. [illegible] Коњ лево од богиње има уздигнуту десну, док десни коњ има уздигнуту леву ногу. Главе коња су благо спуштене, а грива је [illegible] и кратка. Испод ногу коња, са богињине леве стране, приказана је риба, док је [illegible] приказана [illegible], чија мања фигура окренута [illegible]. Иза десног коња, између њега и ивице одређене стубом, [illegible] фигура која у десној руци држи копље [illegible], благо уздигнуто [illegible] под углом од 75 степени, [illegible]. Детаљно су приказани и врх копља и риба [illegible]. Такође је [illegible]. Фигура ратника је приказана фронтално, глава је окренута десним профилом, док је [illegible]. Иза [illegible] приказана је још мања фигура са уздигнутом десном руком у висини чела и левом руком која придржава [illegible] у нивоу бедара. Лицем је окренута на десно, док је тело окренуто посматрачу. Ослонац тела је на левој нози.

Трећи фриз је сачуван са три одељене целине. Прве представљају две фигуре са леве и десне стране дрвета о које је обмотана змија [illegible].

Фигура са [illegible] на глави има подигнуте руке [illegible] и окренута је на десну. Животињска маска [illegible] на глави [illegible] рогавима. Тело [illegible] предстаљено [illegible] рогова до горњег фриза. Грана дрвета су распоређене на лево и десно, са [illegible]. Друга фигура [illegible] са друге стране дрвета, руку [illegible] [illegible]. Друга група [illegible] три [illegible] фигуре које стоје око [illegible] (предмета). Руке су им управљене ка малом столу са [illegible] на којем се налази риба. Сточак је детаљно приказан са [illegible] на крајевима. Полукружни објекат је постављен између мушких фигура и стола, а вероватно му је представља [illegible] рибама. Лева особа [illegible]. Трећу групу представљају две мушке фигуре. Лева фигура држи [illegible] руку, док је десна рука уздигнута. [illegible] фигуре је на десној нози, [illegible] лева нога, док је глава окренута на лево представљено полупрофилом.

Последњи, четврти фриз [illegible] је одвојен од претходног [illegible] архитектонских [illegible] и животиња. Гледано с лева на десно приказани су: трпеза са рибом, змија уздигнуте главе, кратер [illegible] уздигнутих дршки, пас и петао. Риба на трпези, змија, пас и петао окренути су ка кратеру који се налази у средини. Између [illegible] и змије, [illegible] на наспрамним странама, [illegible] обликом, који би могли да представљају [illegible] ([illegible]?).

Оно што се одмах уочава при посматрању варијанте Ib у целини је [illegible] симетрија. Вертикалну осу чини представа Сола, [illegible] група три фигура око стола са рибом и у доњем регистру кратера. Друга одлика је [illegible] са којом су израђени појединачни детаљи, [illegible]. Људска тела су правилно обликована без [illegible] између главе, трупа и удова. [illegible] ([illegible], стопала [illegible]), [illegible]. [illegible] фигура [illegible] у [illegible] регистре. [illegible] из Солове групе представљени само до трупа, [illegible] фигура и женска фигура са уздигнутом руком [illegible] риба, [illegible] у доњој зони [illegible] фигура човека који [illegible] у обичну одећу, тј. [illegible] фигуре са змијом, [illegible] простор до почетка другог регистра.

Друга варијанта истог типа Ib важна је слична (сл. 3) и [illegible] димензијама (9,5 x 7,5 cm), [illegible] — [illegible]

Сл. 5

Сл. 6

[illegible]

[illegible]

да као друге примерке, оловне, сматрамо да је примењен отисак, који стављани за ове предмете и пред које се вршио филијални обред као кулминација култних радњи, аналогно звонцу опушка сличног у Делфима.[12] Хоризонтално урезани трака указују на обрађену горњу ивицу стиле. Интерпретација централне представе требало би на тај начин гласити: три посебничка крута од налазе, или стуле — ентитета испред које стоји сто са рибом на посуђу. Значај иконе ове коло ... у [illegible], вероватно ... симетрије, једној представи Сола у првој зони, и фигуре богиња у другој, јасан је сам по себи. Сматрамо да иконама којом је уметник знао остало присуство не допушта објашњење потврђујући објекта као нешто схематизовани представљене коњице или стила, без сумње за верниковину (које је уметник визни, већ се придодано праћењу Сола у четвероркој). Без обзира на категоризацију функције ручног објекта, иначе налази је само три налаза. Иконе открићене у нама налазима су у највећем броју у јужној Панонији и Горњој Мезији. Највероватније су произведене у крајњем периоду у центру Доње Паноније, Сирмијуму.[13] Сматрамо да би произвођење припадаји ... налазишта тог налаза из којег је предмета и могла отпремана за Тројану. У оквиру своје функције несумњиво би значајности ... распоређују представа, као и анализу истине ... фигура која делимично засењује са другим налазима.

Налаз иконе поткупљеног ... једне је за са ... смештене у култном животу војне посаде утврђења на Тројану. У то периоду ове поткупљени су домаће војника VII Клаудијеве легије Шумена, Јупитеру и осталим божанствима.[14] У околини Нишког Палате ... постојало светилиште у којем су заједно обожавали различита божанства. У каструму Сингидунума је нађено ... војних поткупљених ... и изложених у Нишу.[15] Да ли је налаз иконе у Тројану сведочанство о постојању ... тако у ... Оловну икону је војник донео са собом као култни предмет који је задовољавао основне верске потребе у тренуцима када није постојало светилиште у ... Иконе је прибављен у неком од већих центара — Сирмијуму или Виминацијуму[16] и највероватније је са војником стигао до утврђења на Тројану.

---

12 Плутарх, Опис Хеладе, X, 16.
13 Ђ. Поповић, нав. дело, 121.
14 М. Мирковић, Римски градови на Дунаву у Горњој Мезији, Новосадски зборник 80/1981, 27–28.
15 Д. Бојовић, Медијско-римски ... у Градској колекцији из Подгорица, Старинар XXVIII–XXIX, Београд 1979, 101.
16 Е. Ђорђевић, Римски ... представе ... у Виминацијуму, Виминацијум 7, Пожаревац 1992, 15.

Литература

Ђ. Бошковић, *Најбоље место илирске византијске хидрауличне технике на Цариброду*, Старинар ХХХ III–ХХХIV, Београд 1938, 133–142.

I. Mirš Avanić, *Rimsko-antičke plastike od ulomaka ...* (prilog ... starokrš-ćanstvu), Opuscula Archaeologica VI, Zagreb 1966, 39–46.

В. Ивановић, *Античке рудокопине на Фрушкој*, Новосадски зборник 13/1969, 5–13.

М. Миросавић, *Античке ... на ... Илоку*, Новосадски зборник 9/1965, 27–32.

Д. Пантелић Антонић, *Трагови римског друма на ... Фрушкој ...*, Новосадски зборник 13/1991, 39–46.

E. Ochsenschlager, *Lead plaques of the danubian horseman type at Sirmium*, Sirmium II, Beograd 1971, 51–68.

Н. Поповић, *Један ... на ... античке византијске ...*, Зборник Народног музеја XII–1 Београд 1986, 115–125.

Прокопије, *О грађевинама*, IV, 11.

Н. Поповић, *Римски ... на ... у Војводини*, Војводина 7, Панчево 1992, 30–45.

D. Tudor, *Corpus monumentorum religionis equitum danuvinorum* (CMRED) II. *The analysis and interpretation of the monuments*, Leiden 1976.

Д. Ђурић, *Да ли ... у Војводини ... ?* Усуднији Драгољубу Срејовићу, Београд 1997, 439–420.

Stefan Pop-Lazić

THE PLUMBOUS ICON FROM FORTIFICATION IN TROJAN

During 1990s at locality Ieriňin grad in a frame of an antique fortification on the Trojan hill one plumbous icon of the under Danubian rider is discovered. The dimensions of a tile are 7,8 x 7,5 cm with it's damaged surface, so it is only partially possible to recognize images of already known variant Ib (by typology of E. Ochsenschlager). Regular disposition of images in a frame of four zones, axis symmetry respect, attention dedicated to details and general high artificial production quality are distinctions of all tiles variants made in the same model.

One detail in the middle of the third zone is exciting a particular attention. Semicircular object in front of the group of three standing human figures has the surface presented with parallel horizontal furrows. This image is otherwise more registered on icons of Ia Ib variations (by typology of E. Ochsenschlager), and on type II (Dival — by typology of I. Iskra-Janošić). Untill now it is recognized as a bench on which three figures are sitting. We consider that instead of a bench it is a rock presented with significance of an omphalous cult of the underdanubian rider, similar to the significance of omphalos from Delphi.

Dedications of soldiers of VII legion of Claudius to Nemesis, Jupiter and other goods are registered in direct proximity of the fortification on Trojan in Niest Popar's countryside. In which way believers of the underdanubian riders cult done their cult activities, whether in a frame of temple of other goodhood, can show with only future researchings.

Радомир Д. Петровић
Републички завод за заштиту
споменика културе Србије
Београд

УДК 726.54(497.11)
75.052.04(497.11)

КРАЉЕВСКИ ПРЕСТО И ЕПИСКОПСКО МЕСТО У ЦРКВИ СВЕТИХ АПОСТОЛА ПЕТРА И ПАВЛА У РАСУ

Посвећено академику Јовању Калић

Црква Св. апостола Петра и Павла у Арси — Расу позната је као једно од најстаријих епископских места на Балкану.[1] Она је вероватно саграђена у време византијског цара Василија I Македонца (867–886), око 872–876. године, када је установљена епископија са средиштем у Расу, када се по праву завршава покрштавање Срба.[2] Црква Св. апостола Петра и Павла, као епископија помиње се у другој повељи византијског цара Василија II епископији Охридској епископији 1020. године. У њој је записано да се Рашка епископија налазила раније у саставу Бугарске цркве и то у време царева Петра (927–969) и Самуила (976–1014).[3] Према српским изворима, црква св. Петра и Павла била је средиште рашких епископа и кнеза, а у њој се водила на сличним ... Најзначајнији историјски догађај у XII веку било је поновно крштење Стефана Немање, када је по косовским пре крштен у православну веру: «Бысть ... приведоше ... и приведе га у цркву светых апостола Петра и Павла, иже нат Расом ... » Ни...

---

1 J. Калић, *Претпоставке АРСА*, Зборник радова Византолошког института, XXVII–XXVIII, Београд 1989, 18; Иста, *Средњи Стефана Немање*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 51–54 (Београд 1990), 21–30; Иста, *Српско-грчки ...у Расу*, Саопштења РЗЗСК, XXIX (Београд 1997), 27–29.

2 С. Ћирковић, *Први период словенске ... међу балканским ...*, Београд, 1995, 140–143; В. Ст. Радојчић, *Ou date de la conversion des Serbes*, Byzantion 22 (Bruxelles 1952), 253 ..., ... Срби били око 867–878. године.

3 С. Ћирковић, *нав. дело*, 143.

4 Д. Стефановић, *Стари српски ...*, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, ..., кн. XVI (Ср. Карловци 1927), 15, 17, 46.

[illegible] и у њему [illegible] [illegible] Леонтија. И данас се у [illegible] на јужној страни наоса — [illegible] — за које се [illegible] крстионица у којој је Стефан Немања крштен по [illegible] обреду[5] (сл. 1, бр. 1). [illegible] Симеона Немање [illegible] Богородици [illegible] [illegible] није откривено.[6] [illegible][7]

Црква Св. апостола Петра и Павла била је [illegible] Рашке епископије [illegible]

5 [illegible]

6 [illegible]

7 [illegible]

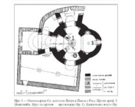

Црт. 1 — Основа цркве Св. апостола Петра и Павла у Расу. Према арх. Ј. Нешковићу. Круг са крстом — крстионица (бр. 1). Епископско место (бр. 2). Седиште за архијереја у тому ... (бр. 3). Место владарско ... Стефана Немање, Стефана Првовенчаног, краља Уроша I (бр. 4). Амвонска плоча са мермерним стубовима и угљаном крстовима која су ... епископско и краљевско место у ... цркве — реконструкција ... Р. Петровић, 2002. године

све цркве из времена Саве Немањића.[3] У њему ... Димитрија Хоматијана, ... Сава 1220. године, ... да се Србија ... у ... архиепископа ... и да Србија

3 Д. Мркобрад, *Стефан Немања и ...*, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, ... 1999 ... Петра и Павла!

ања плакали у Расу, које рукоположи архиепископ Бугарски.[9] Потом Хоматијан Сави замера и да је ,,индиктом наложио покоравање, овог у Призрену, а да се та тиранија не спомиње избацио ..., а да си увођено постао само онога који је хтео по вољи, онда си ставио на себе тако нешто, боље рећи Бога због таквога залења.[10]

1. «Епископско место и фреска светог Јована Милостивог» (црт. 2, сл. 1)

Црква Св. апостола Петра и Павла је од свог настанка била средиште рашких епископа, како је то забележено још у Летопису попа Дукљанина.[11] Иако хронологија код Дукљанина није сасвим сигурна, грађење цркве Св. апостола Петра и Павла ставља се око 861. године, тј. у време сарацинског напада на далматинске градове. Дукљанин вели да су Бело Павлимир и његови ромејски рођаци стигли у Дубровник после свог сарацинског напада када се Бело Павлимир у земљу вратио из свог изгнанства. Он потом у борби [illegible] Бугарских владара, и тада је подигнута црква Св. апостола Петра и Павла у Расу. Заслуживало је да је Павлимировој улози [illegible] у цркви Св. апостола Петра и Павла у Расу, где је дукљанска хроника [illegible] «Pauli misit, et ... in senectute bona mortuus est et sepultus est in episcopio Rasae, in ecclesia sancti Petri, cum magno honore et reverentia atque gloria».[12] Сасвим је могуће да се баш у самом простору ове цркве беху погребени епископи [illegible], чије место је [illegible] налази фреска св. Јована Милостивог [illegible] (сл. 1, црт. 2), на југоисточном зиду[13] у олтару.

У опису Мирјане Ћоровић-Љубинковић, ова фреска припада тзв. трећој етапи у XIII веку: «Лик Јована Милостивог налази се на југоисточном зиду [illegible]». Обучен је у бели фелон

9 Г. Острогорски, Писмо Димитрија Хоматијана Св. Сави и [illegible], Београд 1970, 170 (и даље).
10 Г. Острогорски, нав. дело, 181.
11 Ф. Шишић, Летопис попа Дукљанина, СКА, п. и., кн. 18/VII, Београд-Загреб, 1928, 121; Ј. Ковачевић, [illegible], Историјски гласник 2, Београд 1955, 113–122; М. Љубинковић, Митрополија цркве Св. Петра код Новог Пазара, 169–170 [illegible]; Н. Мушмов, Петрова црква у Летопису попа Дукљанина, Историјски часопис, XXXVI (LII), кн. XII, 1959/I (Београд 1970), 97–102.
12 В. Ljubinković, [illegible], Ravenna, 1965, 181–193; М. Љубинковић, нав. дело, 169–170; Ж. [illegible], Црква Св. Петра [illegible] (стр. 324).
13 М. Ђ. Љубинковић, [illegible] цркве светих Петра код Новог Пазара, 43, сл. 6.

Сл. 1 — Св. Јован Милостиви, Ђурђеви Ступови, око 1208. године; у доњем делу на мермерном поклопцу живописа се мермерна епископска столица

Сл. 2 — Краљевски престо од мермера. Стефана Дечанског и његовог сина краља Стефана Душана, XIV век, наос, манастир Дечани. Снимио Р. Петровић, 1970. године

Црт. 2 — Свети Јован Милостиви, Ђурђеви Ступови у наосу и мермерни подијум за епископску столицу (реконструкција). Цртеж Р. Петровић, 1985. године

фе крстова. Богато су украшени сви њени орнаментални декоративни наруквице, епиманикије и епитрахиљ. Једино је омофор једноставан ово беле омофор са три црна латинска крста. Бисером су украшене и црвене корице књиге коју држи у левој руци. Десном благосиља. У рукавима … су утиснути кружићи (сл. 2).[9] По мишљењу Радомира Николића овој композицији припада четврти … које је ктитор по свој прилици био краљ Урош I (1243–1276) … Ктиторска композиција … налази се у јужној конхи, на њеној источној половини, у првој припратној зони, изнад … украшеног фреско-… Пред Христа на престолу Богородица приводи Стефана Првовенчаног, ктитора оца, а овај свога сина, ктитора краља Уроша I који је фигура … Богородица и Стефан Првовенчани су … Стефан Првовенчани има … Ктиторска композиција је типична за XIII век, од 1216. до 1296, тј. од … Богородичине цркве у Студеници, у јужној капели, до фреске у Ариљу. Треба напоменути да … нису … композицијама као што је то случај у Петровој цркви.[10]

Наведени аутори су у тако … фигурама, без … ктиторску композицију у којој Богородица приводи »Стефана Првовенчаног, а овај свога сина, ктитора задужбине Уроша I«? Изнешена … нису прихватљива, као и неке друге могућности ктиторства краља Милутина и краља Драгутина, о чему ће бити више речи у другом делу … рада.

За … место у цркви Св. апостола Петра и Павла, … фигура св. Јована Милостивог, Милан Радујко претпоставља да је … као што је то у манастиру Дечанима: »При избору места за портрет Дечанског … следио … традицију. … у цркви Св. Петра и Павла у Новом Пазару, …«[11] Међутим, … не бисмо могли да се прихвати … у цркви у Дечанима је … краљ Стефан Дечански, … а у цркви

9 Исто, нав. дело, 41; Р. Мишковић, Црква светог Петра код Новог Пазара, … с. 4.
10 Ј. Нешковић — Р. Николић, Црква Св. Петра код Новог Пазара, … Црква у Тврђави …, 8.
11 М. Радујко, … Дечани … Београд 1998), 302.

св. Апостола Петра и Павла, то је непосредно изнад краљевског места у Расу, [illegible] фигуралном представом св. Јована Милостивог (сл. 1, црт. 2).

Полазећи у вези да је [illegible] постоља [illegible] са пиластром [illegible] у зиду, сва четири слоја [illegible] су живописана у [illegible] св. Јована Милостивог, чија је последња [illegible] фигуре настала крајем XIII века, око 1290. године[17] (црт. 2, сл. 1). Његова фигура је [illegible] из малог олтарског простора [illegible] у [illegible] пред Аспидом.[18] Постоји оправдан разлог за живописање овог светитеља уз епископско седиште јер је св. Јован Милостиви (†619) био александријски патријарх, [illegible]. Св. Јован Милостиви слави се 25. новембра (по новом 12. новембра) [illegible] на острву Кипру у [illegible] фамилији. Отац му беше [illegible] Епифаније. Од младости он би васпитан у побожности и страху Божјем. За њега страх Божји беше почетак премудрости. На [illegible] родитеља он се ожени и изроди децу. Али по Божјем промислу умреше деца, а затим и жена, да би он, [illegible], живео духовним животом. [illegible] он [illegible] Богу, и од тада [illegible] служити Господу, често се [illegible] и чинећи сва богоугодна дела. Но нарочито он беше милосрдан и милостив према свим убогима и невољнима. Због таквих врлина Бог га прослави међу људима, и то не само [illegible]. А када [illegible] Александријска остаде без [illegible], цар Ираклије (владао од 630. до 641), по промислу Божјем, одабира овог Јована за патријаршијски чин. Иако Јован то [illegible], он прими [illegible] и постаде [illegible] Александријске цркве.

Ступивши на патријаршијски трон, Јован се [illegible] Христово стадо.[19] «[illegible] свети Јован се сав [illegible] милости Божјој [illegible]. [illegible] Милостивост његова била [illegible].[20] Св. Јован

---

17 М. Зогорић-Љубинковић, нав. дело, 46–48; Р. Љубинковић, нав. дело, 190; [illegible] Р. Николић, [illegible], 40, 53, сл. 21.

18 Св. Јован Милостиви [illegible]

19 Уп. Житија Светих за новембар, [illegible], Београд 1977, 291.

20 Житија Светих за новембар, 292.

Милостиви патријарх, између многих милостивих учињених дела, рекло је да налаже »Часни Животворни Крст Господњи«: »У то време Персијанци нападоше на Сирију и Палестину, спалише свети град Јерусалим, узеше часно дрво Светога Крста и многе [illegible] одведоше у ропство. Тада блажени Јован посла људе са златом и сребром да откупе заробљенике и [illegible]... Персијски цар Хозрој II, [illegible] цара Ираклија, узе Сирију и Палестину. При заузећу Јерусалима Хозроје [illegible]. [illegible] То је било 614. године. У та тешка времена особито се [illegible] патријарх Јован Милостиви као утешитељ [illegible]. Рат се завршио миром 625. године, после Ираклијеве победе над царем Сиројем, сином Хозроја II. Тада се би вратио у Јерусалим Часни Животворни Крст Господњи.«[21] [illegible] Богу, због божије милости [illegible] — [illegible] Милостиви, [illegible] црквеног етоса.[22]

2. [illegible]

[illegible]

---

21 [illegible], 392, бел. 3.

22 [illegible], Bruxelles, 1902, col. 235–237.

23 [illegible]

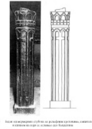

Црт. 3 Један од мермерних стубова са рељефним крстовима, капителом и кимвом на који се ослањао део балдахина

наслањали на ружичњаке и своја значења и уметничка искуства су модифико-вали према потребама у развијеним временима...[24]

Није нађено да је један мермерни комад наменски од њега из цр-кве Св. апостола Петра и Павла у Расу, као је по њиховом мишљењу била са

24 Ј. Максимовић, Кнежев ... Историја српског народа, I, том, Сред-њовековна Србија (Београд 1977), 214, ...

белог студеничког мермера, док је подножје престола изведено од камена. Он је шупље конструкције био сандучног облика са високим наслоном у облику фронтона, са подлакатним наслонима за руке које су имале облик лавова. Оно што их је посебно издвајало, сем су испуњени зооморфним фигурама или што су лавови, сложени или рађени посебно. Код нас је најпотпуније сачуван престо сачуван у морачкој цркви Богородичином Успењу, и то у централном делу наоса. По свом изгледу он је можда преузимање узора цркве Пилаља (сл. 4). Према опису Јованке Максимовић: «Постављен је на два полукружна степеника, престо има широки наслон у облику фронталног завршетка са једном палметом на врху. Високи наслони за руке са полуротастим завршецима, бочним наслону него стилизовани у рељефима, као што је то било уобичајено, између и украшавани оквирима уврхе. На бочним странама, у плитком рељефу, урађен је по један грифон, четвороножна животиња у покрету са малим уздигнутим крилима и дугачким репом.»[25]

Раније епископски престо у цркви Св. апостола Петра и Павла оказује је свакако старији епископски престо из Дукље и Призрена и једне Италије. Могуће да је и морачки епископски престо из 1252. године урађен управо по угледу на архиепископски престо у Расној. Занимљиво је да је Морача имала епископски престо иако није била епископска црква. Овај обичај из Византије (да су цркве имале у својој епископска седишта у случају посете епископа или владара) увео је у Србију св. Сава и наследник на српском православном престолу св. Арсеније I.[26]

Представљени рељефи грифона на бочним странама епископског престола у Морачи (сл. 4, 5, 6) у романској уметности какав су симболично значење небеских чети, док су на владарским престолима представљали симболе владарске моћи.[27]

Епископски престо и живопис у цркви Св. апостола Петра и Павла свакако је обновљен и у време владавине Немањића. Рашком обновили су владари Немањићи преди и задужбине своје. Тако да је Рашка — Србија «Немањића дедина». Према Житију Стефана Немање, које је написао његов син краљ Стефан Првовенчани, отац Немањин крштен за Немању кршћено да од препознана има слично место, а пак се укоснико даде други пут крштење крштење на руке светитеља и архијереја посред српске земље, код светих и славних и врховних апостола Петра и Павла, сведочећи Владишто своме састиру

25 Ј. Максимовић, *Камена пластика Мораче*, Морача за Лазарица уметности Матице српске, бр. 2 (Нови Сад 1966), 44 (сликама и цртежима).
26 С. Станојевић, *Архијерејски престо*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду V, бр. 1–3 (Нови Сад 1932).
27 Ј. Максимовић, нав. дело, 42–43; С. Петковић, *Морача*, Београд 1986, 22, сл. 7 и 9 (црно-бела); Н. Марковић, *Уметничко благо Црне Горе*, ка поменутом тексту, Београд, Југословенска ревија 1981, сл. 97 (у боји).

Црт. 4 — Реконструкција престола, манастир Морача, око 1252. године.
Цртеж арх. Н. Дудића

Христу, али ипак Павле каже: »Сваки од нашег обе једне, тј. вторично једне старе и нове законе«.[28]

Према сведочењу живописа храма Св. апостола Петра и Павла, могуће је да је као храмка Немања, у другој половини XII века, био епископ у храм градске цркве Св. Ђорђа у Расу? Али, сведено од свих последица на престолу, према датовању трећег слоја живописа крајем XIII века, у време краља Уроша I и његов краљ Драгутина, били су изграђени олтари. Око 1264. године раније епископ Михаил приказао дарове и наставе свому рати-

28 Овде гледати Саве и Одговор Христо..., приреди Л. Мирковић, Београд 1939, 172. Уп. Љ. Ковачевић, Иконски тематски Стефана Немање према културном и повезе у XIV века, Глас СКА LXIII, д. р., 17 (Београд 1980), 19–23 и даље.

Црт. 5 Епископско престо, грифон, десна страна, манастир Морача. Цртеж: арх. Н. Дудић

Црт. 6 Епископско престо, грифон, лева страна, манастир Морача. Цртеж: арх. Н. Дудић

ландију, Св. Апостоли Петра и Павла ... [illegible] ...[29] Поред имена Јована Болинова, први ... [illegible][30]

3. Жупанско и краљевско место и њихов могући изглед

Поред епископског места, вероватно од белог студеничког мермера, свакако је постојало још у време постанка цркве и жупанско, а касније и краљевско од дрвета или од студеничког мермера, као световно место. Његово место, највероватније било је на северозападном пиластру цркве Св. апостола Петра и Павла (црт. 1, бр. 4).[31] На овом месту уочити је

29 Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, кн. I (Београд 1902), 11, бр. 28.

30 Љуб. Стојановић, нав. дело, 13.

31 [illegible] A. Grabar, L'empereur dans l'art byzantin, Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg 1936, [illegible]

живописом, и не каменим са камено постоље на коме се постоље мермерни или дрвени престони столица, који је свој отвоено постојање, што се види по другом камином «лабимилу» у којој (црт. 1) која је било део краљевског балдахина ... парапетни са свиштеним.

Изнад мермерног престола налази се у пандантиву над њим, представља је знамените иконографску слику Богородице са Дететом, као што је то у манастиру Дечанима: »... јер је краљевски престо сам Господ изабрао«.[12] Дечански ктитор краљ Стефан Урош III[13] нагласио у крисовуљи манастиру да је видео се краљеви родитељи и прародитељи у краљевом престолу кроз: сѣ вьсе вьсе прѣдь хотѣше и вьси и иже вьсѣхь прѣстолъ родитель и прародитель мъноѕи сѣдяхѹ на прѣстолѣ краливѣ.. да тѣмь дарьствъ и заслѹге смѣ се и по вьсѣхь прѣдкехь да не сѣде на прѣстолѣ краливѣ неѹ'трѣ не да'рѹ ... не ... [illegible] ... Того прави'тель ... и вьсѣ пра'тель ... (сл. 2).[14] Ово видео да је престо изнет и краљевски у Расу, као средиште српских престоа, постојао у цркви Св. апостола Петра и Павла и да је он припадао Немањи и његовом наследнику, сину Стефану, а потом се преносио на наследнике.[15] Планета је Немањина предаја престола сину Стефану на Сабору у Расу: »Пошто је ово све видео било сабрано Господом Богом и после свих примоси Васиона Матере у добром срећом и бодрим лицем он пра видевши ... и после свих ... Божијим благословом и пречисте Богородице, и својим пророчким прорицањима изабра благоверног сина свога Стефана, и уведе за самодржавним господином свe своје земље, и ускакне за престола свога предаде га њему са свацим својим благословом, и благослове га говорећи: 'Чедо моје љубљено, овај престо који наслеђује ти дарова га ... Вишњега небеснога цара, и ја свако га носим у ... својом, да даље виде Господ Бог мој ... до моју смерност, и ... од његових пророка (Лк. 1,32), а моје смерности ... И Благовести својом владах на овом престолу до сада... А ти, сине мој љубљени, буди благословен Богу ... који царује за бесконачна векова. И свијој престо ... је благословен од Господа Бога и од мене и да ... тебе, и да и твојој, и ... дете твоје и ... сем у ... до века.«[16]

По предаји престола сину Стефану у Расу 1195. године, 25. марта, на свето Благовештење, Немања ... до Стефана Првовенчаног ... и [illegible]

12 Уп. Ђ. Илић — М. Гуљевић, *Дечанске крипте*, Нови Сад 1976, 110.

[illegible] Р. Д. Петровић, *Облога на фреске са ктитором Стефаном Урошем Трећим у манастиру Дечани*, *Археографски прилози* 24 (Београд 2002) (у штампи).

14 Ђ. Илић — М. Гуљевић, *Дечанске крипте*, 65.

[illegible] Д. Калић, *Крунисање српских средњовековних владара и владарске инсигније у Срба*, Прилози ... 29 (Београд 1973), 71–104.

16 Доментијан, *Житије Светог Саве и Светог Симеона* (превод Л. Мирковић), Београд 1938, 231–236.

широрја Кливина показаши се и доби нас Симеон: «Рођендан ово своје име, ше сасвим, који по својој владавини и дела своја и лепе своје, Богом данита првог мача, јер ниј на поставу учесник другога брака, но учини себе таједнаго ред испосника и заслога и светиљићности и хришћанскога обра-за, малога и великог, и би му наречено име господин Симеон, месеца марта 25. (дана), на свето Благовештење године 6703 (1195). У исти дан и Богом дана му жена, која је била [illegible] у овој врлиној земљи, Ана, и она прими свети образ, и би јој наречено име госпођа Анастасија».[37]

Очигледно веома важни историјски догађаји одиграли су се у цркви Св. апостола Петра и Павла у Расу у којој су већ описујући фреске са српским светим ликовима и одговарајућим текстовима још у време краља Немањића. Ту се Немања крстио и црквено крштење и касније сазвао сабор против богумила, ту се одрекао престола, а његов син Стефан ту постаје велики жупан.[38]

Сведочење за, које је веома интересантно, наводи су из српских световних средњих државних сабора на зидним фрескама у Сопоћанима, капели краља Драгутина у Ђурђевим Ступовима, Арилу, Пећи и Манасији и Пећкој патријаршији — и су публиковани у раду Војислава Ј. Ђурића.[39] У њихови радова најбоље бележе способне овим саборима, већ на основу сликаног представљања, у [illegible], претпоставити могуће иконографско-програмско и оснивачко престола у цркви Св. Петра и Павла у Расу. Први српски сабор сазвао је Стефан Немања да би се [illegible] јеретике чија је јерес била веома јака у Србији. Овај сабор први пут је насликан у манастиру Сопоћанима (ок. 1) ут. Владимиров сабору во патетично тако приказан, а нешто као насликана је одавна Тајна вечера[40] (око 1268. године). Сабор је компонован сви развијених сведења значење: у првом плану сцене на средини седи жупан Немања са крстом у рукама на своме престолу, а лево и десно стоје онде представници Цркве са крстовима око главе, а у доњој половини сцене су две групе архијереја насликаних како стоје једна наспрам друге.[41] На основу-

37 Доментијан, Житије Светога Саве и Светог Симеона, 237–238; Сава осветски Свети и Стефан Првовенчани, 119–120.

38 В. Марковић, Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији, Сремски Карловци 1920, 43–45; С. Радојчић, Портрети српских владара, Нови (Београд 1934), 13–18.

39 В. Ј. Ђурић, Иконографија композиције у српском сликарству средњег века и њихове иконографске паралеле, Зборник радова Византолошког института, књ. X (Београд 1967), сизу бр. 1. Српски државни сабори, 111–218, сл. 16, 17 (сликарство [illegible]).

40 В. Ј. Ђурић, нав. дело, 119; Исти, Сопоћани, Београд 1963, 45–46; Р. Кашић, Српски државни сабори у Расу, 20, 10, 32; Исти, Крштење Стефана Немање, 23–24.

41 В. Ј. Ђурић, Иконографија композиције у српском сликарству средњег века, 130 (бр. 30, [illegible]) ... [illegible] ... Он каже да је на основу фреске за време [illegible] његова [illegible] Стефан Првовенчани, Београд, 1994, 20–25, [illegible], Сабор Стефана Немање (засеб VIII, бр. 3) [illegible].

Црт. 7 — Први сабор жупана Стефана Немање. Манастир Сопоћани, око 1265. године, источни зид припрате, друга зона. Цртеж: Б. Живковић

Црт. 8 — Немањина предаја престола сину Стефану на сабору у Расу, источни зид, капела краља Драгутина у Ђурђевим Ступовима, око 1282/1283. године. Цртеж: М. Пасарић

свој опис Немањиног сабора који се одиграо у цркви Св. апостола Петра и Павла. Немања седи на престолу са високим јастуком, ... и даље стране, са обичним наслоном и обичним подијумом за ноге.

У капели краља Драгутина у Ђурђевим Ступовима, чије су фреске настале око 1282/1283. године, насликани су заправо четири сцене сабора. У источном полу је свака: Стефан Немања предаје престо свом сину Стефану на сабору у цркви Св. Петра и Павла у Расу (црт. 8).[41] За разлику од мермерног краљевског престола, ... Стефан, Немања је ... ... Симеон, у древној ... ... (...), док ... ... Калиник седи на ... ... престолу (сл. ...). Овај догађај одиграо се 1196. године, како каже Стефан Првовенчани: „А када је ... (Немања — Р. П.) ... ... Калиника, и ... ... Стефана „И устаде са престола свога, и преда му га ... ... Потом, ... „И примив из руку ... ... И

41 В. J. Ђурић, нав. дело, 152, црт. 6, и сл. 131–134, сл. 38.

дела от несвашња светом Симеоном, с преподобном песме Анастасијом.[42] И посебно црквени сабори у време краља Уроша I, његових синова краља Драгутина и Милутина — Дежевски сабор 1282/1283. године, имају скоро исти распоред и поглед светитељског и краљевског престола.

И најаву сазвања сабора св. Симеона Немање у припрати цркве Светих Апостола у Арилу, око 1296. године,[43] у цркви Св. Димитрија у Пећкој Патријаршији,[44] између 1337. и 1346. године [illegible] на [illegible] слику у Сопоћанима и у Ђурђевим Ступовима.

42 Житије светога Саве и Симеона (?), превео Л. Мирковић (?), Београд 1939, 1[illegible].

43 В. Ј. Ђурић, нав. дело, 137–139, сл. 11; Б. Живковић, Ариље, Београд 1970, 13, 41 (VIII [illegible]).

44 В. Ј. Ђурић, нав. дело, 143–146, сл. 12. Сабор св. Симеона Немање и [illegible] Уроша [illegible] сл. 14, [illegible] св. Симеона Немање.

Radomir D. Petrović

ROYAL THRONE AND EPISCOPALIAN PLACE IN THE CHURCH OF ST APOSTLES PETER AND PAUL IN RAS — NOVI PAZAR

(Dedicated to academician Jovanka Kalić)

The church of St. Apostles Peter and Paul in Arsi — Ras (today's Novi Pazar), is known as one of the oldest episcopal places on Balkan. Time of church's origin is differently dated in science from the second half of the IXth until the first half of the Xth century. In historical sources it is mentioned for the first time in the second charter of Byzantine emperor Vasilije II assigned to Ohrid Episcopacy in 1020. There was situated the cathedral of Raška's episcope from the time of rising until the time of Stefan Nemanja the Serbian's Great parishioner at the end of XIIth century, which was baptised for the second time and returned from catholicism into Orthodox creed. As a church centre of the holly gathering apostolic churche had special importance in a Serbian autocephalous church establishing in 1219. At the end of the XIIth century there were Serbian state gatherings held, and beside the Episcopalian throne, certainly ruling marble throne was placed, on which the Serbian great parish ruler at Stefan Nemanja and his son, the successor, the first Serbian king Stefan Prvovenčani. Namely, the church of St. Apostles Peter and Paul in Ras as a center of the Serbian church and the state authority ruling power was transmitted to it's successors. In the church two state gatherings were held: »Stefan Nemanja persecutes heretics« and »Stefan Nemanja delivers the throne to his son Stefan and becomes monk Simeon« in 1195. In Sopoćani monastery about 1268, grandson of St. Simeon Nemanja, king Uroš I, as an investor, ordered painting of the first »Gathering of Stefan Nemanja« in a narrex besides the Universal Gatherings. A son of Uroš I and the successor king Dragutin in the chapel of Đurđevi Stupovi 1282/83, ordered pictures of four Serbian gatherings and as the first is a scene »St Simeon delivers throne to son Stefan«. This painted scenes are pointing at, untill now, unknown historical data about an appearance the parish-royal thrones in the church of St Apostles Peter and Paul in Ras. They were painted later in the other Nemanjić's churches in Arilje (about 1296) and in Pećka Patrijaršija in the church of St Demetrius between 1317 and 1346 and in a common frescoes repeated model pictures from Sopoćani and Đurđevi Stupovi.

It is necessary to mention that the Episcopalian place and throne made of marble in the church of St Apostles Peter and Paul were situated beside frescoes of St John Merciful (southwestern pilaster of naos) until the parish-royal throne was situated in northwestern part of pilaster where was decorated fresco of the Virgin Mary with Child (about 1250). It is possible that the Episcopalian throne in the

church St. Apostles Peter and Paul looked like the marble Episcopalian throne saved in Morača monastery (1252) on which sides two griffins are situated. Even today there is a baldachin in the church which was in the XIIth century marble baptistery in which Stefan Nemanja was baptized and two marble candelabra, and possibly their upper parts with capitals and plugs of marble in a fact were the parts of Episcopalian and partially-royal throne.

Besides all researches of this monumental and archeological way, architectonical protection and many researches are forthcoming which are under the veil of secrets because the original written sources are not saved.

Живојин Андрејић
Рача

УДК 929.52.17 Стефан Немања

ТИХОМИРИ, УРОШИ, ВУКАНИ, МИРОСЛАВИ, ЗАВИДЕ И НЕМАЊЕ, ИЛИ О ПОРЕКЛУ ЖУПАНА СТЕФАНА НЕМАЊЕ

Истражујући у нашој родовој историји српског средњег века [illegible] сам дошао до питања порекла једног од најзначајнијих српских владара средњег века и родоначелника куће Немањића, жупана Стефана Немање. У почетку је [illegible] да је Немањин отац Завида. Потом [illegible] да је Завида Урош II.[1] [illegible] Немањином пореклу [illegible] цара Константина Великог и цара Ликинија, [illegible] да је Немања [illegible] *Летопис попа Дукљанина*.[2] У последњем раду који се односи на [illegible] Раса, једног од првих и најстаријих српских средњовековних [illegible] да је Стефан Немања [illegible] жупана Десе. Закључио сам, [illegible] да је његов отац Стефан Завида син Стефана Вукана. Даље, Стефан Немања би био [illegible] жупана Марка, [illegible] жупана Вукана кога је [illegible] српски краљ и бугарски цар Константин Бодин [illegible] једном родбинском односу.[3]

Међутим, како би [illegible] Немања [illegible] отац Завида, [illegible] да је Стефан Вукан отац [illegible] жупана Стефана Немање. [illegible] *Дукља*, [illegible] и Мавро Орбини, [illegible] историчари с краја XIX и почетка XX века, а потом [illegible]

1 Ж. Андрејић, [illegible], Београд – Рача 1995, 111–132, 134.
2 Ж. Андрејић, [illegible], Рача – Београд 2000, 125–138, 145–152.
3 Ж. Андрејић, [illegible], Рача 2001, 93–126.

историчари до данас, безрезервно и некритички цитирали. Даље, у списима Немање, који се појављују у [illegible], наведени су само жупани Стефану Немањи. Пошто се у изворима појављују подаци да вода Немање [illegible] списак чији се број и имена [illegible] од оних који има жупан Стефан Немања, [illegible], те [illegible] Немања, [illegible] се [illegible] за истине. [illegible] треба [illegible], те је нормално и природно, само их треба довести у логичан склад.

По Мавру Орбињу жупан Деса је имао по једном извору синове: Мирослава, Константина и Немању,[4] а по другом, у коме [illegible] уз Стефана [illegible], тврди се да је имао још два сина Страцимира и Завиду.[5] Поједини историчари сматрају да је Константин [illegible] Страцимира те да жупан Деса [illegible] четири сина. И то је такође [illegible].

Код Орбина налазимо и податак да је Немања имао два сина Тихомила и Симеона,[6] што [illegible] историчара [illegible] у [illegible]. Допуштамо да је и овај податак тачан, али да се односи на синове Немање, сина жупана Десе. У [illegible] се тврди да Немања није рођен од Беле Уроша, рођен у Стону (Дукља) који је са женом Аном, [illegible] краља, имао синове Тихомила и [illegible], а овај Тихомил има синове: Десу, Константина и Немању,[7] односно: Завиду, Страцимира, Првослава и Немању.[8] [illegible] у овај извор за [illegible] са [illegible] да се [illegible] жупан Урош II, [illegible] синове и унуке!

Уствари, Мавро Орбин, [illegible] Константин Филозоф, Константин Мурина и други историчари и летописци имају [illegible] (о [illegible]) однако су [illegible] у [illegible] у виду само Стефана Немању.[9] На овај начин се [illegible] у [illegible] Немања, [illegible] број [illegible] да је [illegible] са Стефаном Немањом. Исто тако, [illegible] и Десине [illegible] Завиде [illegible] Константин је [illegible] Николе Вукотића и традицији да је цркву Св. Петра саградио »Немањин брат Завида«[10] која се [illegible] да је жупан Деса имао синове Немању и

4 М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 15–16.

5 I. Kukuljević Sakcinski, *Prvosjednici [illegible]*, Rad JAZU, LIX, Zagreb, 1881, 114.

6 М. Орбин, *Краљевство Словена*, 20.

7 В. Пусловић, [illegible], XIX, [illegible] 1895, 3.

8 Е. Грбовић, *Родослови*..., Гласник СУД, 53, Београд 1883, 30–31.

9 [illegible]

10 Љ. Ковачевић, [illegible] Стефану Немањи, Глас СКА, LVIII, Београд 1900, 2.

Зевиду. О њима Чанеди [не] можемо бити много речи јер је по њему он та личност која је, консултујући се Стефаном Немањом и једнакочина са његовим оцем.

Врло дуго је остало непримећено да се у српским изворима звао жупан Стефан Немања, као и краљ Стефан Првовенчани, тако Немања. Тако у *Житију светог Симеона* које је писао првовенчани Сава оцем се назива »А.. велики старац (жупан Немања), ... и тако... сина, Стефана Немању, « ... син његов Стефан Немања и »... владајући син његов Стефан Немања«.[11] Допуштао је Орбини Стефана Првовенчаног именовао као Немању Другог. И за Душана каже, да му је се наследио, а остварујући се на Хумском, ...је у далеко прво име Немања. »Град Скопља краљевско седиште Стефана Немање... цар Стефан Немања«.[12] У овом случају Орбини греши због тога што је увео нову чињеницу о Немањићима, па је то генерално усвојено. Може бити да је Душан намерно увео име Немања због рођења себе као првог цара из првих оснивача Немањића. Постоји податак, да се име у доба владара из лозе Немањића звао Немања и то као редни број. На крсту који је даривао својој задужбини, манастиру Дечанима, стоји »Стефан Урош III Немања V«.[13] Срејовић је истакао да су се поједини владари куће Немањића истицали као Немања IV и Немања VIII.[14] Панта Срећковић наводи, у својој *Историји српског народа*, списак владара да је ... жупан Стефан Немања ... и ... имена ... владарских ... Полазећи од тога ... владари Немањића ... и владари Немање. Да би према редоследу, ... до ... рођених ... Константин, а ... бројеве: Стефан Томиславић Немања I, Радослав Немања III, Владислав Немања IV, Урош I Немања V, Драгутин Немања VI, Милутин Немања VII, Владислав II Немања VIII, Стефан Урош III Немања VIII, Душан Немања IX и Урош Немања X.[15]

Пред собом имамо доказ да се Стефан Првовенчани звао Немања Други као и податак да се Стефан Дечански потписивао као Немања V. То подразумева да можемо установити ред владара ове династије под претходним именом Немања. Дакле, Стефан Немања I, Стефан Немања II Првовенчани, потом двојица неименованих Немања и Стефан Дечански Немања V. Може се претпоставити да је краљ Урош I био Немања III, а да је ...

11 Св. Сава, *Сабрани списи*, (Т. Јовановић), Београд 1986, 151, 163, 187; С. Мирковић-Дучкић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 46–47.
12 М. Орбини, *Краљевство Словена*, 22, 34.
13 М. Шакота, *Дечанска ризница*, Београд 1984, 203.
14 Ђ. Срејовић, *Сликани портрети српских владара ...*, Гласник СНД, 34, Београд 1951, 193.
15 П. Срећковић, *Историја српског народа*, II, Београд 1888, 11, 68, 109, 116, 130, 150, 184, 248, 279, 345, 731.

сина Уроша I познат као Стефан, који је сахрањен у Студеници, као Немања IV. Ово поклапање довољно је за основу тога како су имена Урош и Стефан популарна и владарска. Свим осталим Немањићима познајемо крштена имена (Вукан, Владислав, Радослав, Милутин, Драгутин, Душан...) уз титуларна Стефан и Урош. Досадашњи нас истраживачи да је Душанов син, који такође не знамо крштено име, цар Урош V Немања (VI).

На овај начин смо утврдили да су у XII веку двојица владара са неприличности са именом Немања, владарских синова, што је са врло и оваки оснује ... доводило у контрадикторност и наводило их, страхујући у закључивању, који је проблем порекла Стефана Немање ... сталио отворени до данас. Овај проблем ... разрешио ... у нашој науци, који је настао почетком XX века, преко Мирослава, брата Стефана Немање ... у Мирослављевом јеванђељу и на ктиторском натпису цркве Св. Петра и Павла у Бијелом Пољу каже да му је отац Завида. Пошто је Мирослав брат Стефана Немање онда је и Завида његов отац као и осталe двојице браће Тихомира и Страцимира. Али, због чега, о чему ће касније бити речи, ... историчари ... о Мирославу, рођеном брату Стефана Немање, ... у питању неки други Мирослав који можда и јесте брат, али ... Дакле, отац жупана Стефана Немање и његове браће није Завида! Што се тиче Душана ... уважио ... да су и легитимни, ... историјски контекст. Исти је случај и са Драгутиновим синовима. ... Немања ... жупан Стефан Немања, ... да утврди његову могућу, претпостављену хронологију.

Упоредићемо ... у овој проблематици ... Немањи ... Мирослав или Завида. Врло важно је при ... на основу ... досадашњих проучавања наше науке, да би ... ове личности ... сва ... Али, ... хронологије ... решавања постављеног проблема. Посебно важно је размотрити све постојеће чињенице везане за историју Србије крајем XI и у XII веку.

Цео проблем је, као што је речено, отворен још за живота Стефана Немање, његових синова и византијских хроничара, који нису ... да ... име Немањиног оца. Нарочито је чудно за архиепископа Саву и краља Стефана Првовенчаног да нису записали име ... оца, ... дедe! ... Немањином ... на његовог ... ?! За то је, ...

ни сумње, поставља неке нове јер расте с њима се, како мора разматрања без обзира на то да ли ће се коначни у вољи одговор.

Мавро Орбин је први одређено рекао да је Немања син жупана Деса, потом Лукаревић и Рајић.[16] Немањин отац је Тихомил по Јагићу,[17] Марковићу,[18] Љуби Стојановићу[19] и Рељи Новаковићу.[20] До Немање заједно жупана Вукана сматрао је Стојан Новаковић.[21] Ђорђе Кољатовић је закључио да је Немањин отац Завида био непознат жупан Вукана који је владао пре Уроша I.[22] Драгутин Анастасијевић је утврдио да је Немања унук Уроша I, Вукановог синовца, односно син Уроша II Примислава, или син Десов.[23] Ову претпоставку да је Немања син Уроша II подржао је и Ђорђе Шишић,[24] а прихватио је и Светислав Мандић у новије време.[25] Константин Николајевић је стао на становиште да је Драгутин отац Стефана Немање и да је све Дукљанин свој ... у време његове власти.[26] О Вукану и Стефану Вукану као оцу Немањином говорили су Никола Радојчић[27] и Станоје Станојевић.[28] И Владимир Ћоровић је ... оца Немањина ... Завидом.[29] Ово је заступао и Ђорђе Радојичић.[30] Јиречек мисли да Немањин отац Завида није био велики жупан већ његов брат.[31] Сима Ћирковић[32] са,

16 М. Орбин, *Краљевство Словена*, стр. 13; П. Lucić, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Venetia 1695, 28, 29.
17 Ђ. Јагић, *Константин Филозоф и његов Живот Стефана Лазаревића*, Гласник СУД 41, Београд 1875, 187.
18 Л. Марковић, *Стари српски биографи XV и XVII века*, Београд 1936, 56.
19 Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд — Сремски Карловци 1927, 16–17, 46, 53, 57, 279.
20 Р. Новаковић, *Бранковићев летопис*, Београд 1960, 59.
21 С. Новаковић, *Постанак ... српске историје*, Годишњица Н. Чупића ..., Београд 1912, 16.
22 Ђ. Кољатовић, *... у XII веку*, Глас СКА 16, Београд 1960, 1–62.
23 Д. Анастасијевић, *Otac Nemanjin*, Београд 1914, 28.
24 Ф. Шишић, *Летопис попа Дукљанина*, Београд — Загреб 1928, 92.
25 С. Мандић, *Царски сан Стефана Немање*, Београд 1990, 92.
26 К. Николајевић, *...*, Београд 1999, 286–294.
27 Н. Радојчић, *Стефан Немања*, Гласник СУД, Београд 1879, 126–135; *Историја српског народа*, I, Београд 1888, 208.
28 С. Станојевић, *О Немањином оцу*, Старинар V, Београд 1930, 3–6.
29 В. Ћоровић, *Питање о хронологији у делима Св. Саве*, Годишњица Н. Чупића XLIX, Београд 1940, 43.
30 Ђ. Сп. Радојичић, *Замршена питања ... Мирослава*, Гласник ... факултета 13, Београд 1958, 233–243.
31 К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1952, 147–154.
32 С. Ћирковић, *Поглед ...*, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, Београд 2000, 21–22.

поново сахрани, такође држи Зонлас, као и Јованка Калић: »Завида је тако постао династичко сродство сестрама.«[53] Њихов Језик тврди да Завида не може бити изразлично од Стефана Вукана и уједно реализују да је Завида, отац Стефана Немање, син Уроша I.[54] У најновије време, Милица Грковић закључује, са пуно резерве и сасвим успешно, да је Немања био негдашња грана и наследник, која је [illegible] у нечем са тадашњим српским краљевима ... [illegible] Вукан.[55]

У Немањиној биографији коју је писао Стефан Првовенчани се каже да је Немања наследио оно просто отачаство (отаџбину) и да свог сина Стефана поставља као просто у државу. У Хиландарској повељи сам Немања каже да је од старог владарског рода и [illegible] (бог) својим прадедовима и нашим дедовима да владају...«[56] Немања обнавља прадедовску своју дедовину... ово све му је [illegible] од Српске земље, и [illegible] дедовине и »Поморје Диоклитију и Далмацију, отачаство и рођење своја, праву дедовину своју...«[57] Његов син Сава у Немањином житију [illegible] области и реконструише обим српске земље које је [illegible] прадедовима [illegible] дедовину и боље утврдивши... и [illegible] Приморске земље, Зета са градовима, Никоза оба, Пилотина, Хвостно одно и Подримље, Костру, Дримолиму, Сетницу, Лаб, Липљан, Дубочицу, Реке, Угљу и Поморавље, Загрлату, Левач и Белицу.[58] То потврђујући да је владар Србије или Рашке био његов отац, али и отац деда. [illegible] дедовину, [illegible] отачаство и рођење своје и [illegible] дедовима своје [illegible] треба [illegible] Немањићи, [illegible] и [illegible] Србију... [illegible] Србија [illegible] Немањиних [illegible] рођење.[59] Немања је Дукљу [illegible] својом дедовином, а Рашку [illegible] баштином.[60]

Стефан Немања Првовенчани каже да је њеној родитељ његовог родитеља (Немање) био изагнан из земље од стране своје браће (Немањини

53 Ј. Калић, Стефан Немања у модерној историографији, Стефан Немања — Свети Симеон Мироточиви, Београд 2000, 7.
54 [illegible], 1988, 63-74.
55 М. Грковић, Родослов Стефана Немање, Осам векова Студенице, Београд 1986, 43–47.
56 [illegible], Историја српског народа, I, Београд 1981, 25.
57 М. Башић, Старе српске биографије, I, Београд 1924, 46.
58 С. Новаковић, [illegible], Београд 1904, 228.
59 [illegible], Београд 1986, 36.
60 Ј. Калић, [illegible], Чачак 1993, 10.

стречећи када је био велики жупан у српским земљама Дукљанске и Далмације и Травуније. Изашао је Немањин отац у место рођења свога светог Дукљанина. Врло важан податак је да Немањин отац има браћу, а не само брата. Дакле, има бар два рођена брата!

Затим у Житију пише да је Немања рођен у Рибници у мраку преселити и чине када нове наше Бог спасавање.[41] Св. Сава каже да је често истицао у својим редим дасе отац своје немоћно крштењем од рођења и да су Немањин отац и деда Немањини вишеј од стране своје браће који Немањини синови да су се склонили у Дукљу, у Рибницу, где су имали своју титулу и посед. Храм Св. Богородице и манастир у Дукљи је по свему прво Св. Марије са свештеником која је сагрђена у IX веку. Св. Марија је позната као прва грађевина српских владара и митрополија прва у дукљанској епископији.[42] По Барском летопису код Дукљанина, у цркви Св. Марије је сахрањен краљ Светислав, односно Будимир. Уколико се у спољашњем двору код цркве Св. Марије родио Немања, уколико је иза њега земље његовог оца, пао је иза територије његовог деде или прадеде, а по свему то све јасно, када се Немањина породица и на овој титули донеде у веку са краљевском владарском кућом од Дукље, а по свему са краљем Константином Бодином и његовим фамилијама. Краљ Бодин је за велике жупане Рашке поставио своје жупане Вукана и Марка. По позајмљеној рукописној белешци подгоричке цркве Св. Ђорђа, поменут Георгије жупан, Марко, подигао је градић близу Рибнице у X веку.[43] Марко би могао бити онај потомак рашких владара при чему је летописац погрешио за један век или је у питању још један старији жупан Марко који може бити у вези са изгнаним Марком. Из података се зна да је као господар Подгорија крајем X века по Дукљанину владао Мирослав, или Хвалимиров. После његове смрти, његов брат Петрислав, који влада Дукљом, Подгорје прикључивши својој власти. Средином XI века Подгорјем влада Прибислав, стриц краља Бодина.

И поред врло компетентног тврђења архиепископа Саве о години рођења Стефана Немање, које се и узимало, као погрешно тачно, постоји и друге применљиве верзије које заборављају све компликације приповести око дукљанске. Пошто Сава каже да је његов отац живео 86 година, да је власт примио са 46 година од рођења и да је владао 37 година. Како се појављује вероватност од две-три године, када се саберу године које помиње, Савина тврдња је врло уверљива те се покренуло питање дела године Немањиног рођења. Немања је рођен у ранијем периоду 1113. године, мисли је да влада око 1150. године као жупан над Ибром, Топлицом, Расином, Реком и Дубочицом, након је ратујући

[illegible] оцу Стефану Првовенчаном Немањи II 1196. [illegible] чин и умро 1199. године. У његовом животу се могу разазнати још неке године и догађаји око којих је било много спорења: [illegible] са Аном, [illegible] босанског бана Борића — Бориса око 1131. године; од старијих синова Вукан му се родио око 1135; Стефан Немања II Првовенчани се родио око 1160, а после њега опет, 1175. године се родио Растко. На основу Хиландарске повеље [illegible] се да је [illegible] 1165/1166. у 53. години живота.[44]

Врло важан податак се може открити и из порекла имена Немања, о чему је са једне стране већ разговарано. Сматра се да је оно име блиско библијском имену Неман, да је добило словенски облик Немања и као такво било у употреби код Чеха и, у нешто краћем и архаичном примеру, од острва Крка до Котора. Код Дукљана се оно јављало у форми Немања. Сматра се да је код Срба раније оно име врло ретко. Често је било у Задру, Дубровнику, на острвима Брачу и Хвару, код хрватске властеле и код [illegible]. У Дубровнику је 1454. године властелин био Ловренц Немањић за кога се зна да није имао никакве везе с кућом Немањића, и потиче, вероватно, одавде из Приморја.

Као што код Лоренца Немањића име [illegible] утицај [illegible] [illegible] као [illegible] имена [illegible] српских [illegible] и [illegible] Немања, и које су [illegible] име Стефана Немање. Исто тако, у овом светлу, [illegible] да је код Срба раније име било ретко. Много касније, када је у Славонији била српска [illegible], забележено је да се [illegible] за [illegible] име Немања.[45]

Осим имена важне су и [illegible] Стефана Немање. [illegible] Немањином [illegible]. Стефан Првовенчани каже да је [illegible] са царем Манојлом Комнином који се [illegible] мудрости [illegible]. На основу [illegible] се [illegible] 1158–1162. године када је Немања имао 45–50 година [illegible] да се не може бити [illegible], млађи, у [illegible], [illegible], да је [illegible] 1113. године. [illegible] речник [illegible] да у [illegible] речи [illegible], али и [illegible], а [illegible] само млађи већ и моћан — [illegible].[46] Но, овде се мора имати на уму да Немањин син жели да похвали оца, његове способности и мудрост, и да је у тим годинама био још увек [illegible]. [illegible] 1173. године [illegible] да је [illegible], човека [illegible] у [illegible], [illegible], као [illegible]

[44] К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978, 147–150.

[45] К. Јиречек, *Историја Срба*, I, стр. 147; Ђ. Трифуновић, *[illegible] у [illegible] Св. Саве*, Годишњак Н. Чупића XLIX, Београд 1940, 42–45.

[46] С. Пецињачки, *Речник [illegible] језика*, Сремски Карловци 1930, 320.

[illegible] дарове донесоше. [illegible] Немања.[47] Дакле, тада је Немања имао 60 година, [illegible] у XII веку.

У првим сукобима Срба и Византинаца на Тари 1150. године, [illegible] дошло је до двобоја између цара Манојла и великог жупана Бакина. [illegible][48] [illegible] Стефаном Немањом. [illegible] Урош II [illegible] Стефан Немања [illegible][49] [illegible] 1130. године.[50] [illegible] Урош II и Вукан [illegible] 1155. године, [illegible] 1155. године,[51] [illegible] 70 година старости. Немања [illegible] Стефан Вукан [illegible] 1155. године, [illegible] 1200. године у 75. години живота. [illegible]

47 К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 151.

48 Ј. Калић, *Жупан Бакин*, [illegible] XXXVI, Београд, 1997, 63–74; [illegible], 13.

49 Ђ. [illegible], [illegible], Гласник СУД, 14, 1931, 204.

50 Љ. [illegible], [illegible] о Стефану Немањи, 68.

51 J. [illegible] Sakcinski, [illegible], Rad JAZU, LIX, Zagreb 1881, 110–111.

удио главно познати из таршку Приснинског да Немањин син, двије Стефан Вукан, има бројку, кар два брата. Наша историографија стоји на становишту да Стефан Вукан није само брата Уроша I.

Иконија у лицу особине Вукана — Вукан, односно Стефан Вукан и његових лица Немања видно да их сматрају једна битна мађарскина одлика, а то је нарочито раст. Друга карактеристика лица Стефана Немање се може поуздано реконструисати условима његових имена, његових погледа на фрескама и ликова његовог стрица Уроша. Као што је већ речено «Немањин ктитарски чинио свесто пути и кругом светлосним коси. Што се тиче фрескe, Стефан Немања је, на свим сачуваним представама као монах Симеон, са погледом из последњих година његовог живота, из периода 1196–99. године. Посебно карактеристичан изглед има у манастиру Милешеви. Немања је насликан са потпуно, седом и белом косом и брадом. Ту особину беласоких људи има са његовим оптикама, као који сачувано Мавро Орбин, и наше ликографија Немањићи вредан Бели Урош. Наводно он је тај ведикине име тбог своје беле косе. Када се размотре сви ови фреске лица, онда се наравно разумемо да је тај дан од Бели Урош, ми смо сина Дана и његових синова, тачни и зато треба веровати да је Урош имао белу косу којом се асимиловао и био назван Тај Бели Урош је синовац Уроша I, рођени брат Стефана Вукана. Ако је то тако, онда се мора узети за тачно да је Урош I Бела узимао Рашку, а потом повукао умро у Требињу и сахрањен у цркви Св. Михаила изнад Дубровника. Указано на то да је дао да се и његов син зове Белош, што даје могућност да је и он био бела пути и светле косе, а да се и јака Десин син онаj Немања, довољне да тада изучавају да су сви они имали једну мађарску карактеристику, а то је светла пут, проседа светлоплава коса, висок раст и издужено лице са мршавим носом.

Задржано крену о Стефану Немањи треба почети много од, од времена војне Стефана Војислава и краља Константина Бодина који је своје двоосове крунисао Вукана и Марка поставио за жупана Рашке 1083. године. После смрти цара Романа III, 1034. године, Срби су са Стефаном Војиславом почеле акцији ослобађања Византије. Војислав је приправио и одвојио многа тела у Цариград, али је успео да избегне и да са својом српским госпорима одлази и пристајао византијску војску. Стефан Војислав се потом окренуо латинској цркви која је таловану српску архиепископију у Бару са епископијама у Дукљи, Скадру, Котору, Дривасту, Пилоту, Улцињу и Бару, и у унутрашњости, од 1067. године. Трепишња, у цркви Св. Петра у Пољу код Требиња, Босни, у цркви Св. Петра у Бијелом Пољу и Србији (ту насеља привлачила Срби), можда у Расу у цркви Св. Петра и Павла). Затечена ситуација и раскол хришћанских цркава 1054. године Србију је водио у компликовање. Војислављев наследник Михајло (пре 1077. краљ) и Радослав су краљевска право и заступу Св. Петра добили са титулом. Ту политику је наставио и краљ Бодин помирући се и са немачким римским царевима. Цар Фридрих I је настојао право на титулe које знају још од времена Каролинга спадали у политику др-

мору тако да је породица у Баварској и Тиролу државно титулу духовног Хрватске и Далмације. Био је у XI веку и чланови Дукље за време Бодина за владара Босне постављен његов брат Стефан, а његови потомци владаху до краја у Бару.[12]

У време пред долазак на власт краља Михаила (1046–1081) као најстарији брат Гојислав је био глава куће и са најмлађим братом Предимиром водио Травунију. У суседном Хуму владао Љутовит који означен Мирослав и Стратимир. Љутовит је изгубио мегдан са Гојиславом од последица рана је умро што је оставило трагове и мржњу. Непријатељи напали побуну у време бановања Гојиславова, убише га у кревету, а његовом брату Предимиру одсеку главу. Преостала браћа, Саганек, Радослав и краљ Михаило учинише убиства и у цркви и најстроже на смрћу поморе. Поменути је организовао [illegible] Радославу »да браћа (Михајло и Саганек) закуну… да Радослав и његови наследници владају… Тада Радослав [illegible] у Травунију и побеђе је и заузе и после уђе у Хум [illegible]. Касније се Михајло завади са Радославом и [illegible] и због те свађе Михајло почини најтежи грех пред Богом погази заклетву…« Михајло је имао седам синова: Владимира, Првослава, Сергија, Дарију, Гаврила, Мирослава и Бодина, а од другог брака са грчком принцезом, сродницом цара Мономаха, имао још четири сина: Доброслава, Петрислава, Никифора и Теодора. Срећковић наводи у делу Летопис попа Дукљанина, за који је касније утврђено да су фалсификат [illegible] личности [illegible], да Михајло има и [illegible] Тихомира [illegible] Беле [illegible].[13] Михајло помоћу [illegible] Рашку и предаде ја [illegible] сину Владимиру [illegible] Србију.[14]

Краљ Михаило је онда сина Бодина послао у помоћ Ђорђу Војтеху у Призрен који беше подигао устанак од Видина до Скопља. Бодин је у бици на Косову код места Паун поражен и заробљен. Упућен је у Цариград, а затим у Антиохију одакле је тек успео да га ослободе [illegible]. Бодин је проглашен за цара Бугарске под именом Петар Бодин. Михајло је Бодину [illegible] у ком делу [illegible]. Бодин се оженио Јаквинтом из норманског Барија око 1081. године. После очеве смрти је завладао Бодин и Рашком док су га [illegible]. У Рашкој је поставио на власт двојицу дворских жупана Вукана и Марка, а у Босни Стефана. Византинци су [illegible] Бодина. Није познато када и на који начин се [illegible] ослободио, али се вратио на власт пре 1090, а 1097. године је у Скадру дочекао крсташ-

12 К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 124–137.
13 П. Срећковић, *Историја српског народа*, I, 412.
14 *Исто*, 318.

по (на челу са грофом Рајмондом Тулуским), који су прошли на Исток преко Далмације. Дукљански поп каже да је Бодин дуже владао у сталним свађама са својим стрицевићима од којих је Бранислава и Градислава са сином Предимиром пред капијом града Скадра јавно дао посећи.[55]

Овде се још много податак могло поново рећи да је Бодин имао многобројну браћу од оца краља Михајла: Владимира, Прељубова, Сергија, Дарија, Гојслава, Мирославу, Доброслава (краљ), Петра, Нићифора и Теодора. Краљ Бодин је са Јаквинтом имао синове Михајла, Ђурђа (краљ), Архирија и Тому. Бодин је имао четири рођена стрица: Гојислава (убијен), Саганеца, Радослава (краљ) и Предимира (убијен). Краљ Радослав је имао бројне синове и кћери: Бранислава, Градислава, Хвалимира, Станимира, Кочапара (краљ), Гојслава, Доброслава и Петислава. Бодинов брат од стрица Бранислав је имао синове Предихну, Петра, Градихну (краљ), Тврдослава, Драгихну, Драгиша и Грубешу (краљ). Краљ Градихна је био ожењен сестром Стефана Немање и са њом имао синове: Радослава (краљ), Побара (Иванија) и Владимира. Један од његове браће, Драгихна има синове: Првослава, Грубешу, Немању и Сарака ... Страцимира и са њима се завршава *Летопис попа Дукљанина*.

Када је умро краљ Михајло 1082. године, стриц Радослав са 8 синова и 4 кћери предлажи наследнику свога синовца Бодина и његову војску и признао га за краља. Када је умро, бивши краљ Радослав је сахрањен са великом почашћу, у манастиру Св. Петра у Пољу код Требиња исте године.[56] После измирења са синовима краља Радослава, Бодин упада у Рашку и поставио у Рашку на власт два жупана Вукана и Марка који се заклињу у покорности и послушности Марка од чега је Срђ ... да са ове тоне Мирослав кћу је краљевом архијакону са *Летописа попа Дукљанина* ... или Марко. За Мирославу (Марко) је већ била удата Михајлова, кћер краља Бодина, те војсу Срђановић има Ракићевих Мирослављевића. За Бодиновог сина Владимира била је удата кћер жупана Вукана.[57] У то време је Бодин поставио на власт у Босни кнеза Стефана (можда некот од своје браће титула) ... Срђановић тврди да се Вукан само не Бодина бана Босни, Стефан.[58]

По неким историографима жупан Вукан је Бодинов дворјаник, а његов брат Марко (Мирослав) зет краља Бодина.[59] Кукуљевић на једном месту каже о Вукановом сестрићу Стефан Вукану па је наследио на престолу.[60] То био...

55 *Исто*, 412.
56 *Исто*, 393.
57 *Исто*, 412, 414.
58 *Исто*, 414.
59 Срећковић (Сима Ненадовић), Тужна О Пустинским ... Крунама ... Христоса, Поменичко и ... 179, св. II, Нови Сад 1993, 3.
60 I. Kukuljević Sakcinski, *Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba ...*, Rad JAZU LIX, Zagreb 1881, 118.

чано да је сестра Вуканова била удата за Марка, а то не може бити јер су Вукан и Мирослав (Марко) браћа. Зна се да је Вуканова ћерка (по [illegible] са његовим [illegible]) била удата за Владимира, синовца краља Бодина. Владимир је имао сина Михајла за кога архиепископ Барски Гргур каже, 1170–1180, да је нападнут од ујака. Ти његови ујаци су Стефан Немања и његова браћа, а мајка је Вуканова ћерка мајка Михајлова, те знамо да је Немањин [illegible] брат, а из тога следи да је Вукан отац Стефана Немање.[61] Било је то у време Немањиног доласка на Бар који није могао очекивати помоћ од кнеза Радослава јер је он нападнут од ујака. То истовремено значи да је Немањина рођака нека друга сестра, мајка кнеза Михајла. Међутим, Немања и његова браћа нису рођени ујаци Михајлови, већ ујчевићи. Овај податак наводи на закључак да је Немањин отац неко од синова жупана Вукана или Марка — Мирослава. Сину Градихниловом, кнезу Радославу, Немања је рођени ујак. Немањина сестра је била удата за дукљанског краља Градихну, по родословљу [illegible] Радиња. [illegible] Вукан [illegible] Марка [illegible] у Далмацији [illegible] Косово против византијског цара Алексија Комнина. [illegible] Византију, [illegible] Вукан 1094. године на [illegible] савезу[62] [illegible] Стефан Вукан, Урош [illegible] брат [illegible]. Стефан Вукан је тада могао имати до 14 година, а Урош до 13 година па би били рођени око 1080, односно 1084. године.[63]

Овде се морамо за тренутак задржати на жупану Мирославу — Марку. За њега се [illegible] Бодина, да [illegible] у [illegible] Немањића [illegible] Бодиновом [illegible] 1098. године, [illegible]. Међутим, отац Стефана Вукана и Уроша [illegible] Мирослав.[64] Уколико је Марко имао оца Мирослава може бити да је доспео до [illegible], а поготову ако је Мирослав [illegible] Марко [illegible] Бодинов [illegible]. [illegible] Св. [illegible] у Подгорици [illegible] да је у X веку [illegible] Марко и да је [illegible] Рибница [illegible] град.

После смрти краља Бодина 1101. године завладао је његов најстарији брат Владимир (1102–1113), а мој [illegible] Вукана је [illegible]. Постоја [illegible] Цариграда у [illegible] рођаком византијског цара [illegible]

61 С. Станојевић, О Немањином оцу, Старинар V, Београд, 1931, 4.
62 Исто, 4–5.
63 Исто, 5.
64 Синаксар (Сава Бодрославић), Греси П. Првовенчан..., 3.

љено од двора, Стефан Вукан и Урош. Краљ Владимир је владао двадесет година, а потом је отрован од стране своје наследнице, кћи дукљанског жупана Вукана, у Скадру, отровом који је спремила краљица Јаквинта за мужа да би престо добио њен син Ђорђе. Изгледа да су завереници у исто време отровали и његовог таста бившег рашког жупана Вукана.[65] После смрти старог Вукана 1115. године жупу му наследио његов синовац па се зна да је и жупан Марко — Марко владао власт. Стефан Вукан је тада имао око 35. година, а његов брат Урош око 28. година. На власт у Рашкој је дошао Стефан Вукан који није владао дуго због завере коју је предузела Јаквинта, удовица краља Бодина, у намери да обезбеди престо свом сину Ђорђу и због великих борби и метежа у које је запала земља. Постоји могућност да је 1115. године Стефан Вукан отишао у Дукљу и тада је рашки будући велики жупан Стефан Немања. На престо Рашке је дошао Урош који је, постоји могућност, Стефан Вукана свргнуо с власти јер је 1126–1127. дукљански краљ Ђорђе с војском упао у Рашку и при томе ослободио Уроша из тамнице.[66] Урош I је владао до 1145, потом Стефан Вукан, а од 1146. године је на рашки престо дошао Урош II.

Стефан Првовенчани је записао да је отац Немањин побегао из Рашке за време великих метежа који је био у Рашкој, Дукљи, Далмацији и Травунији, да су га браћа прогнала; да је Немањин отац био пореклом из дукљанске области, да се тамо родио и да је бежао у место свога рођења (и порекла) (да се закључити на основу израза побегао или устанака) да је он при бекству морао бити већи господар у Рашкој против кога је избила побуна и да је у Дукљи — Рибници добио сина Немању. Најважније би било утврдити када је и зашто избио овај метеж у српским земљама или побуна у Рашкој.

Време овог метежа може бити после смрти краља Бодина (око 1101) када је његова удовица Јаквинта уклањала све претенденте на престо, како Бодиновој браћи и синовцима, тако и по старијој линији краља Радослава, да би обезбедила престо свом сину Ђорђу. На једном натпису у Котору (са представом Св. Ђорђа и натписом на грчком и латинском) помиње се »Ђорђе краља Бодина син«.[67] Метеж кулминира 1113. године када су отровани краљ Владимир и рашки жупан Вукан. Тај метеж је трајао све до 1145. године када је Радослављев унук Градиња уз помоћ Византије уклонио Ђорђа, заузео краљевски престо, а послао га у Цариград као сужња. [illegible]

65 Т. Срејовић, *Историја српског народа*, I, 401–430; Исти, *Краљ [illegible] Владимир*, Београд 1982, 36.
66 [illegible], *[illegible]*, 22–23.
67 В. Гјузелев, В. Попова, *[illegible]*, Софија 1990, 40–48.

После Бодинове смрти народ је прогласио за краља његовог брата Доброслава против кога устаде његов брат Кочопар. Кочопар је уз помоћ рашког жупана Вукана победио Доброслава који потом бива ослепљен. Бујтомир посташе за краља Бодиновог синовца Владимира II (око 1102) који је по Дукљанину био благ и миролубив те се трудио да помири и придобије све своје браћу и рођаке, а сем тога Владимир се оженио ћерком рашког жупана Вукана. Вукан је доведен годици у вајру да би почев 1115. године на престо дошао Бодинов син Ђорђе.

Године 1115. су отровани од стране своих људи и Јаквинте, краљ Владимир и његов тада врло моћни рашки жупан Вукан. Сматра се да је тада на жупанијски престо дошао Мирослав, Вуканов синовац Урош. Пре ће бити да је тада, 1115. године, Вукана наследио Стефан Вукан и да је он тек касније на чијем челу је био млађи брат Урош, а на страни Јаквинте и Ђорђа, његово да побегне у Дукљу. Истиче да је Стефан Вукан збацио свог брата Уроша I јер је краљ Ђорђе упао у Рашку са војском 1126–1127. године, да би ослободио Уроша кога су у тамницу бацили срођаци. Срећковић сматра да је Градиња упао с војском у Рашку, мучио је и рашког жупана Уроша ставио у тамницу. Потом је Градиња на рашки престо поставио свог таста Стефана Вукана.[70] Међу тим Урошевим сродницима је на првом месту брат Стефан Вукан, али и Градиња. Градиња је, по Дукљанину, у граду Облику оставио свог синовца Уроша. За овог Уроша сви имамо даје жупан Урош I што не може бити јасно је својим жупана Немања била удата за Градињу. Пре ће бити да је овај Урош који заповеди малим градом Обликом тешта Градињиног синовца, односно син неког од његове много браће. У Облику је затворио и краља Ђорђа да би одатле умакао кад својим рођаке у Рашку. Не знајући Ђорђе Уроша ко затворио његову Грубишу, највећег сина Бранислављевог, а народ га поново за краља. Краљ Ђорђе са Рашанима крене против Грубише који у боју пред градом Баром погибе.

Урош I је владао све до 1140. године када је умро оставивши иза себе синове: Уроша II, Белоша, Десу и ћерке Јелену и Марију. Дакле, Урош I је живео око 80 година ... , пришло ... да је рођен 1060. године у Скупу. Овај податак из Троноши тежишта истраживача на уважају обзвању. Коријенова истраживања терфаје са Бољевином, градине и граћевина у самом данашњем Скупу показују да је овде био велики центар у ранијем средњем веку. Град је разорен крајем X века и потом даље трајање је непознато.[71] Међутим, ... градом Скупом је владао један синовац бошњанског краља Твртка, 1380–1382. године.[72] Овако значајни градски и епископски ... на овом начин потврђује могућност да је Скуп могао бити посед Мирослава (Мир-

68 Е. Срећковић, *Историја српског народа*, I, 415.
69 В. Кораћ, *Мартинићи*, Београд 2011, 38–39, 189–193.
70 К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 121.

[illegible], [illegible] Белиша, [illegible] са братом Вуканом [illegible] Рашко и да је у [illegible] брат Стефан Вукан.

Када је Градихна [illegible] Вукан [illegible] у Драч, [illegible] у Цариград где умре 1127. године. Пошто је Градихна [illegible] Немањином [illegible] Стефан Вукан, [illegible] Стефан Вукан и [illegible] Немања који је тада имао 30 година. Градихна је [illegible] 1138. године. Урош I је умро [illegible] 1143. године, [illegible] у Рашку Стефан Вукан и [illegible] Немања. Урош I је [illegible] Урош.[71]

У прилог [illegible] о повратку Стефана Вукана и [illegible] Немање у Рашку око 1143. године [illegible] у Петру (Мутипу) под годином 1142. [illegible] Немања [illegible] Срба [illegible] Стефана [illegible] [72] [illegible] Павле из Самосате у III веку. [illegible] У Бугарској [illegible] Богомила. [illegible] Алексе Комнина [illegible] Исус Христос и [illegible] [73] У време Стефана Немање са у Србији [illegible] 1190. године у Расу, код Петрове цркве, [illegible] Стефан Првовенчани, [illegible] [illegible] у Расу, [illegible] Цариграда 1172. године, Немања [illegible].

Сматра се да после Уроша I [illegible] Урош II (Примислав). [illegible]

71 Ђ. [illegible], [illegible] 1990, [illegible] 1882, [illegible]
72 Р. [illegible], [illegible] Немање [illegible], Београд, 1989, 43–45.
73 К. Јиречек, *Историја Срба*, I, 120.

ђу кроз Византије 1149. године, при чему се први пут у свим изворима јавља великом жупану Вукану, односно Стефану Вукану. Оно што знамо да су Срби велики много времена, посебно Уроша II власти био царевог савеза, власт предали другом од браће, Деси. Манојло је после битке на Тари, заробивши Вукана, власт поново дао Урошу II. По Јовану Кинаму у сваком случају, он је од 1148. године био рањен, а у међувремену се иначе појављује још 1155. године када се дефинитивно јавља великим жупаном Примисловом. Међутим, то која се сматра да је то Урош II јер је после победе цар на власт довео његовог брата Белоша.[74] У оваквој сложеној ситуацији он би могао наследити оца само ако је против њега устао у савезу са стрицем Стефаном Вуканом, његовим сином Градинијом, који постаје први, и са својом браћом Белошем и Десом. Али око ових условности постоји ред. Урош II је тада имао око 39. година (рођен око 1105, умро око 1165), Белош имао око 33 године (рођен око 1116, умро 1197), а Деса око 30 година (рођен око 1112, умро око 1190). Видимо да је Деса био пришао Стефана Немање те да време тешко отпадају све ове претпоставке које су се бавиле тиме да је Деса отац Стефана Немање. Али, Деса једва отац свог сина Немање који, 1143. године, има око 11 година!

Наша историографија стоји на становишту да Урош II није имао деце, у сваком случају мушке деце. На основу *Житија Стефана Лазаревића* у коме се каже да Немањин син «Стефан рађа четири сина: Радослава, Владислава, Стефана и Предислава. И Стефан даде бо наречени Уроша, по имену дедовом, што је првенац».[75] Тај запис се неким везује за Уроша, а то је извесно за кога се зна да је отишао у Загорје. Дакле, правилна верзија Уроша I је мушки Урош II што би значило да је он отац Стефана Немање. Ову тезу је доказивао Маждић и обе тезе, што се не помињу деца Уроша II, а логично је да их је било, па би то био разлог више да је Стефан Немања његов син. Ова теза отпада због тога што је Урош II рођен око 1105, а Стефан Немања 1113. године. Били су готово вршњаци.

Сада се још могу поменути синови Уроша II ако се има у виду испољавање Беле Уроша у родословљу пре Стефана Немање, чије дете мушко дете које се при томе помиње. Наиме, Бела Урош са Аном, ћерком француског краља, има синове Тихомира (Бела) и Чудомира (Деспота). Тихомир има синове Завиду, Страцимира, Првослава и Немању.[76] Из истих разлога који су и раније изложени, у свим Немањиним генеалогијама и старим историјама су наведени жупана Стефана Немање. Ово поставља се ни у свим првим

74 J. Калић, *Рашки велики жупан Урош II*, Зборник радова Византолошког института, XII, Београд 1970, 21, 27, 31–33.

75 К. Филозоф, *Житије деспота Стефана Лазаревића*, Стара српска биографија, Београд 1936, 31.

76 Е. Срдановић, *Историја српског становништва*, Сремски XV, Београд 1992, 11; Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Ср. Карловци 1927, 14, 15, 17.

точним, а наведени историјски тврђе се може растумачити да наследник његова. Дакле, Бели Урош би могао бити жупан Урош II, рођен у Србији (Дукља), у Дрвашту задао краљу Св. Стефана, имао супругу Анр (ћерку француског краља?) и синове Тихомила и Чудомила. Његови унуци, синови Тихомилови су: Завида, Страцимир, Првослав и Немања! Са нешто резервом се може узети Орбинијеве податке да се Чудомила зове и Бела и, да је надао делом кућног тежње према Риму.[77] Уложено је знања податак да је Урош II предао краљу Св. Стефана у Дрвашту, а тако се да је краљ Св. Стефана посредовао и у Скадру, престоници краља Бодина, опет се да претпоставити да су и жупан Урош I и његов син Урош II имали титуларно име Стефан. За Уроша II се сматра да је имао крштено име Првислав — Првослав, а крштено име његовог оца се не зна. Индућиво у низу рађања различитих у ово и не случајевима допуштено претпостављају да је Урош I, као и његов син Урош II, имао крштено име Немања.

Белош, други син Уроша I, после удаје сестре Јелене за угарског краља Белу II, отишао је са њом и постао угарски бан и палатин, доминира малолетством сестрића Гезе у тијек обрађивању утицајем код млађег деспотских. Белош је имао ћерку која се удала 1150. године за руског кнеза Владимира Мстиславича. Под Белошевом утицајем краљ Геза се оженио Еуфросином, сестром Владимира Мстиславича.[78] Еуфросина и Владимир су били деца кијевског великог кнеза Мстислава Владимировича. Мстиславова сестра Еуфемија, Бранислава је била удата за угарског краља Коломана са којим је имала сина Бориса, потоњег претендента на угарски престо и бана Белоша.[79] Белош је имао велику улогу у борби против претендента Бориса, а у борби са Лајом је допуштао шпанску војску Хенрика II. По Киншију, Борис је започео рат са Византијом са намером да Угарској потчини Србију. Тада је дошло до великог савеза Угарске са Норманима у јужној Италији, непријатељима Византије IV и Србијом под његовим братом Урошем II. Срби су изгубили пресудну битку на Тари кад су имали велику помоћ угарских одељења. Из једне повеље утемељене у једном делу сведочанства се види да је бан Белош — Белош имао брата Стефана.[80] То подразумева да је и жупан Урош II имао титуларно име Стефан што би било заједничко у низу каснијих рођења примерно код српских владара. Тај Стефан не мора бити син Белошев рођени брат већ од стрица, рецимо Стефан Немања. После 1162. године Белош је дошао у Србију (постављен од цара Манојла) за великог жупана, али се убрзо вратио на двор краља у Срему где је у Банову сеју

77 Ђ. Орбинић, *Краљевство Словена*, Б, Београд 1968, 8.
78 Ј. Калић, *Бан Белош*, 98.
79 Опширно, *Историја српског народа до Немање и Бориса*, Пиштанске свеске 17, Н. Сад 1987, 41–47.
80 С. Богомил, *Прича Немањина и његова богоборство*, 22.

ата ради о бенедиктинском манастиру Св. Димитрија, који је добијао богате дарове разних великаша из околине у утврђеним краљевим од Бинија.[81]

Мавро Орбин тврди да „Деса, који владаше у Хуму, све до Котора, и у Горњој Зети, има три сина: Мирослава, Немању и Константина и они беху паметни и добри ратници... њихови потомци у својим генерацијама стално били господари и краљеви Рашке све до цара Уроша".[82] У новом истраживању се доводи у ред два њихова сина Завида и Страцимира. Међутим, познато су имена Константина и Страцимира веома честа у грчкој и словенској ... те се да има четири сина.[83] Мирослав (рођен око 1130), Немању (рођен око 1132), Константин — Страцимир (1134) и Завиду (1138) који су ... 1143. били малолетни. За Десиног сина Немању постоји податак да је имао два сина Тихомира (Тиха) и Симеона. Постоји могућност да је овај други Десин унук заправо само по монашком имену Симеона.

Деса је у првој власти краља Ђорђа био у Рашкој са својом браћом (Урош II). Белош је отишао у Угарску где је постао бан и палатин. Деса је једну своју ћерку удао ... сина ... Витала Михајла II, а за једног од синова, или за себе, је покушао да испроси ... принцезу.[84] Касније ... Деса дошао на власт ... византијског цара Манојла, али је одмах ... Ромеја, ... да ... у Рашку ... што је противно вољи Ромеја, ... чинио.[85] Има се утисак да ... Деса ... Немањом посредством своје сестре Марије. Деса је дошао на власт пре 1162. године, а већ следеће године је пошао у Ниш. Изведен је на суд, а ... Затим је одведен ... у цариградски двор. Деса је, по Дукљанину, ожењен са кћерком Радослава, ... краља Градихне, сестричином Стефана Немање, и простио му Зету и Травунију. Радославу је остао само Скадар, Котор и Превлака. Поп Дукљанин у *Барском родослову* тврди да у Зети и Дукљи ... Радослава ... Рашка страна ... непријатељски. Уздајући се у помоћ немачког цара Фридриха Барбаросе, окренуо се Деса против Византије.

Сигурно је да из заточеништва није изашао, а по другим изворима се и оженио у Требињу где је умро. По Орбинију сахрањен је у манастиру Св. Петра у Пољу где је, према *Барском родослову*, сахрањен и краљ Радослав, стриц краља Бодина.

81 Ј. Калић, *Жупан Деса*, Зборник радова Византолошког института XXXVI, Београд 1997, 41–78.
82 М. Орбин, *Краљевство Словена*, 13–16.
83 I. Kukuljević Sakcinski, *Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba*, 118.
84 *Исто*, 115, 116.
85 Ј. Калић, *Документа у српској историји XV века*, Зборник радова Византолошког института, XXXVIII, Београд 1999/2000, 206.

Велики жупан Деса је имао чудну судбину. Пошто је своом претте имао од свог брата Уроша II, као и Стефан Немања, био је њиховог, такав ломови уведен у достојанство великог жупана и потом касније аперт у спору пред византијским судом у Нишу. Деса је по Продрому морао да се задовољи пређашњим, и може нешто да не прекорачује мети прилаза на пример у српске граде. Бањејевић наводи Ферјанчића утврђење тврдње да је Деса пре уздизања на власт у Рашкој имао своје апанаже једне дек на коју је морао да се повуче као удеони кнез.[56] Деса се повлачио потом за Приморје, а потом за Травунију и Захумље. Међутим, када је византијски цар одлучио да Десу уклони са трона великог жупана, он у том тренутку управљао Дендром, богатом и многољудном земљом у средишту Нишава. Према Кинаму, жупан Деса се 1162. године обавезао Манојлу I Комнину на верност и покорност као и да ће му предати Дендру ровинама своје апанаже од Дендре на коју је, као што рекох, убијен пакошћу. Тај податак Деса је био удовица. Кинам веле да Деса није био вољан дару и зато је био за господари земљом, тако да је утицао и нешто прирасло земљи Дендри. Цар је позвао Десу на суд у Нишу, 1165. године, пошто против њега тужиоци који чак имаи и изгубили од њега признања. Друго га је кад у групи, опомене јавио шатор и у њему га чувале а с тог места се то место зове »Десин Остров«. Потом га упути у Цариград, где је стављен под стражу у дворцу. После њега власт је Тихомир, најстарији брат Немањин.

О Дендри се много расправљало са претпоставкама да је то пространа област, или предео јужно од Ниша, да је то Шумадија, Дубочица, Дубравница, »Бугарска морава«...[57] Ми бисмо рекли да је Дендра нашега област источно од Ниша (од Душана сврху до трећеј области на југу, а на истоку све до пса Старе Планине). Образложење њег, за два правце покушаја тврдња, неће бити лако, али ће бити веома успешно.

Ова област се до Стефана Немање не помиње све до седамдесетих, 1183. године, користећи прилаз престола и Фридриха Барбаросе, са својом бројном војском и јужно сакупио меда с градове од Византије. Поред Ниша, то су Сврљиг, Равно, Кошуњ и још до Средица који је потом до значајне корупије. Ова описујемо као да праведну двојину и прогласила на својој област Дендра. По свему судећи, Манојло је после свргавања Десе дао Дендру неговом шеу Немањи и уједно Тихомиру који су »служашни«, који су били сведени потпуна наследства. После Тихомировог доласка на раније прости и судећи са Стефаном Немањом и ова област је покорена.

После пораза на Морави 1190. године Немања је морао да се повуче на запад. Међутим, једна хатисе на кавезу (за српском) не Кисельски ар-

56 М. Благојевић, *Жупа Река и »Држава« Дендра, Немања Нишава*, Зборник радова Византолошког института, XXXV, Београд, 1996, 209.

57 *Исто*, 201–210.

кас, 1199. године, говори супротно. Краљ Првовенчани у биографији оца каже да је освојио и област Нишаву као његову тековину. Ту област је Немања изгубио због неуспеха у рату, али ће бити повраћена као што говори запис *Вукановог јеванђеља* (1201–1208) за прошлости пределне. После 1202. године Србији посигурно припада нишка област.[87] Врло је интересантно помнути да Ка и к Белевни град Средњег подчињеном Ни века.[88] После пада Цариграда овим територијама влада Бугарска. Од њ ег, од прилике, средином XIII века, на том простору се јављује Константин Тих који уз помоћ свог рођака, краља Уроша I, постаје бугарски цар. Константин Тих је српског порекла и, као што ће касније у ономастици бити доказано, порођени Дасаул. Он је своју земљу (Ниш, Дежеву) припојио бугарској царевини при чему је био вазал Србије. После свргавања и смрти Константина Тиха од стране пастира и добувашких, савременик цара Ивајла, који влада се јавио 1279. године као кога је «Константина чтиш» написао јеванђеље презвитеру Георгију «у граду Скопљу у дане цара Ивана...» Константин Тих је имао више деце, а са Иреном Ласкарис Асен и сина Михаила. Потом се на простору источне Србије и северозападне Бугарске појављују, крајем XIII века, Михајло III Шишман који влада Стефан Дечански 1330. године са намером да и остали крајеви свој у држави очувао својој, односно «усурпира» источни очевидују. О свему томе ће бити касније још више речи.

О потомцима жупана Дебела и његових силних прва властелина вести у XII–XIII веку. *Срђевић* у вези са сабором у Жичи 1222. када не каже да су ту били и «они самодржавни властелини, које ратишу за повратак жупанијскога времена».[89] У Студеници се помиње кнез Немања 1273. године,[90] а у њихове «другима Немањићима» име и касније владарским кућа. *Ђорђић* за Мрњавчевиће каже да су по таквој линији Немањиних потомци.[91] Орбини каже да су Мрње из Ливна, село Оштица, а то је управо она област на реци Неретви где по Павлу Срђевићу владају потомци Уроша II — Чудомила. Трономска хроника у вези са Косовском битком наводи да је «Радич, војвода хумски и далматински, потомак Бана Уроша, пристао својом журином, допринео после разбијања српске војске... и покрету самоубиство. Коваловић сматра да је у питању Радич Санковић (+1404) који је владао Стоном и Конављем у суседству Дубровника, а био је и њихов кнежић. Санковићи су пореклом из Невесиња у Хуму. Имали су двор у Бишћу код Крњица.[92] Ако је Бела Урош, као што је већ речено, луком Уроша II онда је и Радич могао

94 С. Пешковић, *Земљопис старе Немањине*, Годишњица Н. Чупића, I, Београд 1877, 231–233.
89 F. Kanitz, *Reise in Süd-Serbien und Nord-Bulgarien*, Wien 1868, tab. VI.
90 Ђ. Срђевић, *Историја српског народа*, II, 99.
91 I. Kukuljević Sakcinski, *Regesta*, Starine JAZU, knj. 27, Zagreb 1895, 129.
92 Ж. Андрејић, *Везови Дечани*, 298.
93 *** *Рукописне библиотеке у Србији српских средњовековних писаца*, Београд 1991, 164–169.

до његе потомци. Помињали је већ навели Дубровчани, Лодовико Немањић 1414. године, који немаш никакве везе са кућом Немањића... одавде (је) са Приморја. Може се претпоставити да је овај Немањић пореклом од Десислава сина Немање, који [illegible] Уроша II. Уосталом, и Бранковићи се појављују из Требиња у време цара Душана [illegible]. То не мора бити случајно. Уколико [illegible] од Немањиног сина Вукана[94] [illegible] претпоставити да су ту [illegible], које су заборављени подаци из наше старије прошлости.

Година 1143. Немања има 30 година. У овом тренутку треба [illegible] у текстовима Немањиних биографа [illegible] у сву [illegible] земљу Рашку... и престола цркве Св. апостола Петра и Павла у Расу, и ту [illegible] рукама светитеља [illegible] рођења [illegible] у 30 години. [illegible] Сава кажу да је Немања одмах по рођењу у Рибници крштен по латинском обреду, а да је [illegible] и [illegible] цркве Св. апостола [illegible]...« Даље, нема сумње, Стефан Немања се за [illegible] у Расу када је имао 30 година [illegible] (кружевима) и [illegible] за жупана. То је било 1143. године.

Од Доментијана сазнајемо да је и поверену у Рашку Немањи [illegible] већ [illegible] земље. Он је [illegible] велики жупан. Из [illegible] која су та [illegible]: »Топлицу [illegible] цркву Св. апостола Петра и Павла на реци Лимџу«, »[illegible] цркву Св. Георгија у Будимљу«, »[illegible] Црни у Бели Дрим до планине Кораба«,[95] »[illegible] цркву Св. [illegible] у Грацу при реци Морави, а за [illegible] добио [illegible] у Топлици, Ибру, Расину и [illegible] Расу. Дуса добио Дубочицу (Власка област), Вукан — Стефан Вукан је држао Косово и Метохију [illegible] жупанства[96] [illegible] да је [illegible] Рас. Дуса је тада, 1143. године, добио [illegible] Дубочицу. [illegible] Уроша I [illegible] 1136. године када је [illegible].

Од 1143. године Стефан Вукан је био жупан све до битке на Тари 1150. године када је заробљен. [illegible] Уроша II

94 Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, стр. 113, [illegible] Стефана Немање и Вуканове, [illegible] Н. Чулић, Х. Београд, 1939, I 8.
95 К. Стојановић, *Историја српског народа*, I, стр. 213. [illegible]
96 *Исто*.

који је водио кратко јер је умро 1158. године. Сва браћа Радослава Драгослава је рођен још 1078. године, а његови синови су, редом, рођени овим редоследом: Првослав 1090, Грубеша 1094, Немања 1095. и Сараф — Страцимир 1099. године. Првослав се тада и Мирослав, тако да се сматра да је то његово право име.[97] Другачија хронологија није међу њима 1158. године, његови синови су сви старији од Стефана Немање, а по томе Немања који је 1156. има 80 година и старији је од њега била 17 година.

Уроша II је заменио Деса, а после њега на великожупански престо Србије цар Манојло поставља Стефана Немању, 1162. године. Тада је погинуо босански бан Борић — Борис, таст Стефана Немање,[98] а када је дошло до склапања мира са Угарском цар Манојло је одлучио да се Босна и Рашка, са непосредњеним Захум и Травунијом, уједине у једну државу под Немањом.

И о пореклу Немањине жене Ане, у монаштву Анастасије, постоје бројне хипотезе. Стефан Немања је био ожењен ћерком босанског бана (из Србовиње).[99] Рајић је тврдио према *Дејвису Ђорђа Бранковића* да је Немањина супруга Ана *кћи босанског бана Стефана Борића* (1154–1163).[100] Гаупала, када се она монашила по рођењу, да је Ана сестра бана Борића. *Тромшин летопис* бележи да је његова жена била *кћи француског краља*, односно да је Немања морем побегао од браће, да је отишао преко мора, да га је примио француски краљ и због његове државне мудрости дао му кћер за жену. Потом је једно време живео на двору свога таста где су му рођена два сина, Стефан и Вукан.[101] Пуруловић наводи тврдњу да је Ана кћерка француског.[102] У нависи родословља и Ана, супруга Бана Уроша, је *кћи француског краља*. Руварац сматра да је Немањина супруга латинског рода.[103] Срђановић сматра да је она ћерка дукљанског краља Ђорђа.[104] Многи истраживачи тврде да је она византијског порекла, што не мора да значи да она није била из лозе француско-норманских Анжујаца југа Италије. Маццић сматра да се Немања оженио рођаком Манојла Комнина после склапања напредног уговора 1155. године када је одлучено да други садовица *добије областу Дубочицу*.[105] Карановић наводи Доментијанове речи вологома Светог Саве да је била *пасима* властела Ана, кћер царатрадиског

97 Оставити (Сава Богдановић), *Урош II Првослав*, 21–22.
98 Оставити, *Поименично родово Шибиру Немањину бана Борићу*.
99 М. Орбин, *Краљевство Словена*, 13–18.
100 Ј. Рајић, *Историја разних словенских народа*, II, Беч 1794, 307.
101 Ђ. Радојичић, *О Трновским родословима*, Београд 1948, 14–15.
102 М. Пуруловић, *Српска култура средњег века*, Химелстир 1981, 107.
103 И. Руварац, *Време, нарађавање са Стефана Немање и Вукановића*, Годишњица Н. Чупића X, Београд 1888, 1.
104 Е. Срђановић, *Историја српског народа*, I, 12.
105 С. Мишић, *Царство Стефана Немање*, Београд 1996, 12–17.

императора Романа.[106] Јусуф Поповић тврди да је »Ана кћи грчкога цара Романа IV« (1068–1071). Види се да Роман нема никакве праве родбинске везе са Немањом. Свети Сава каже да Немања »сочета се са женом својом (Аном), Богом дане прилога ваида... па би учесница другог брака.[107] Изнета је и претпоставка да је Ана из Топлице где је Немања имао прву своју самосталну власт.[108]

Мора се одбацити да је Немањин брат Мирослав био ожењен сестром босанског бана Кулина, односно ћерком бана Борића. Због тога није ни смотрено да долази до сродства у коме тада да је Борић таст Немањин. Бан Кулин је због нечега приписивао Немањи ту врховног господара. Осим тога, та бана Кулина се каже да је Немањин сродник, а мисли се да је то због тога што је Немањин брат ожењен Кулиновом сестром. Бан Кулин је на власт у Босни дошао после смрти бана Борића, па могло бити, да је он његов син Коломан (Кулман — Кулин). У угарским родословима стоји да је Борис имао сина Коломана (Кулмана) и две к. ћ. ћерке које су биле старије.[109] Претпоставља да је једна његова ћерка Ана удата за Немању, а друга к. ћ. за његовог брата Мирослава. По томе су се две рођене сестре удале за рођену браћу. Постоји могућност да је Мирослав падајашња Дукље сестра, а брат се јавља Немањин, сопствена другу Борисову кћер. На овај начин се не може бити она не бела специјална ситуација да рођена браћа узимају рођене сестре.

Борис, према имену бана Борића, је по потекла бан-сина Бреславке, или Пресловлава, Брак, или византијског Ефимија, ћерке рускога великог кнеза Светопулка и мађарског краља Коломана који је био други брак (владао 1095–1114).[110] Угарски, Борис је син Коломана и Еуфимије, ћерке Владимира II Мономаха, великог кијевског кнеза. Руфимифија ћерка кнеза Руфросија је била удата за угарског краља Стефа II, а то братству Владимира бана је ћерке угарског бана и сина војника Белоша.[111] Стога има много разлога у Доментијановим речима да је Ана описана кнегињом. Коломан је супругу (која је била оптужена) оцатила и вратио у Кијев због тога што се неравноправни законитом оскврнући (tapí crimine contaminatam). У Кијеву је рођен син Борис који је су одрастао и добио титулу кнеза Галицког, а одс се монаждаша као Јефимија.[112] Кад бонапћ је се добијо у Цариград код цара Јована Комнина који ће га оженити својом рођаком 1131. године. Борис је био претендент на мађарски престо сукобио са Белом II кога су помагали Чеси и Срби. После угарско-византијског рата, на основу мира ...

106 М. Кортовић, *О мајци Св. Саве*, Вардар, Скопље 1938, 122.
107 Сава Немањић, *Живот Стефана Немање*, Београд 1998, 58.
108 М. Чанак-Медић, Ђ. Бошковић, *Архитектура Немањиног доба*, I, Београд 1986, 50.
109 К. Јанаћ, *Magyar nemzet*, Budapest 1894, родослови династије Арпада.
110 Теодосије (Сима Богдановић), *Историја рода или живот Светог Саве*, Београд, Матица српска, 151, Нови Сад 1987, 40–47.
111 Ј. Ковачић, *Житије Белоша*, 68.
112 Теодосије (Сима Богдановић), *Историја рода и живот Светог Саве*, Београд, 41.

1154. године, Геза II му даје Босну и Далмацију и потпуну бана. Белош се од тада помиње и у време дате двојности са Кирјаном руском ... Већ у следећем рату таква година убија до Гомином валогу.[112]

Ана је удата за Немању после 1143. године када се он са ... у Рас и када је добио удеону област. Тада је имао 30 година. Према томе, најстарији син Вукан је могао бити рођен око 1145. (умро 1208. у 63. години), Стефан Немања II око 1150. (умро 1228. у 78. години) и Растко 1175. (умро 1236. у 61. години).

Немања се по томе женио доста касно, а Ана је од њега знатно млађа. Ана могла бити, у српској претпоставци, бар 12–14 година млађа... а ово се уклапа у друге комбинације, које и видимо. Теодосије је уверен да то да је Ана, родивши Немањи синове и кћери, престала рађати и да јој муж због тога приговарао (ако је Стефан Немања II рођен око 1150. онда је Растко рођен после 25 година). То подразумева да је била млада и у могућности да још рађа. Теодосије вели: ђер је Бог закључи... због чега ју је срећно и дореченo... Гледа... ... у рођењу буде ... дете, јер то није била само дело људске природе... дајући да се уча светим ... и записима са њима говорећи да ће он бити најбољи међу браћом својом...«[113] Помињута је преносница ситуација са најмлађим сином Растком кога је Немања добио у 62. години живота као и још млађом ћерком која је 1217. године удата за ... и потоњег цара Манојла Анђела.[114]

Ћоровић налази ове кључне ... мало тешкоћа. Ако је била рођена пре Растка неку годину, онда је у време удаје имала највише око 45 година. Могла се удати као двојица или удовица, али Ћоровић сматра да је невероватно да Мануило тражио тако стару девојку, а понајмање удовицу. Ако је рођена после Растка неку годину, онда је Стефан Немања морао имати најмање 85 година. И онда тим рачуном она је у време удаје имала око 40 година.[115] Најпре ће бити да је у време удаје имала највише 28 година, а то значи да она није кћи Стефана Немање. Тај Немања може бити само господар Дукље, син жупана Десе Немање.

Помињана је у науци и могућност да је Ана могла друга, ако и трећа,[116] жена и поред изричитог казивања Св. Саве: његове мајке... не би увођењем друге браће. Немања је власник за ово време ... 1158. године, а са њим Стефан Вукан — Војислав је време рођен завршене у Расу 1143. године.

113 *Исто*, 46–47.
114 Љ. Лукић-Поповић, *Сабрани ...*, 90–91.
115 В. Ћоровић, *Питање хронологије у делима Св. Саве*, 1–20.
116 *Исто*, 11–13.
117 *Исто*, 16.

Пре него што је постао жупан, Немања је добио удео, део да облада земљом у Топлици и у суседству области где је сазидао задужбине храм пресвете Богородице и храм светитеља Николе у месту, касније познатом као Бели храм, где му је био двор од камена и дрвета и осталим зидарским послом. Првоначелник одмах да му се стане за веровање Христу у римском, покрсте и крсте прочисте и прави веровање на вере своје доброзаврши (Немањини) и одбрани их својим зборима ... Међутим, баш због изградње тих храмова и цркава, ово догођеније се о њима, дошао је у сукоб са браћом који против Немање усталише. Немања је браћи одговорио: „да само у својој области могу чинити што му је вољно. Они су тврдили да је Немања имао ограничена права, а у старијем реч је, у то време, његовим везама са Византијом. Немања је остао након тога брат у тамници место Раса, а потом се нашао слободан битирао ово у заточају он заповеди у ... Уз помоћ Св. Ђорђа је успео да се ослободи из тамнице, а када је победио браћу (у бици код Пантина на Косову) постао је велики жупан 1166–67. године. У знак захвалности свом спаситељу подигао је на истакнутом месту храм „Св. Георгија у Расу“. По свему судећи да је у тврђави, која је била постојала и пре изградње храма, Немања био заточен.[119] Приликом летописа бележи да је Немања у Св. Ђорђа ослобођен из кровне (тамнице, коју тадашњи) оставио у Котору.[120] То подразумева да се након кратко против браће у ратним војним похода који га доводи до престола.

Ковачевић је један од првих који је увео лесандра у историју жупана Тихомира, установивши да је владао од 1165. до 1168. године када га је византијски цар збацио и одвео са собом, а великожупански престо дао Стефану Немањи.[121] Установљено је, на основу описаног натписа на гробном камену Стефана Првослава у граду Св. Ђорђа у Будимљу, да је Немањин најстарији брат звао Тихомир: „Стефан феудал Првослав, син великог (жупана) феудала Тихомира“.

Ипак, не постоји ни један извор Немањином рођеном брату под именом Тихомир. Већ је помињао знаци у Хиландарском рукопису: „Црквом овога храма светога Георгија и два стила у Будимљу где се може мислити на жупана Првослава, сина Драгиљевић, или на Стефана Првослава. Међутим, недостајући део текста на гробу Стефана Првослава може бити офеудал Првос(ла)в ... био Првомир, односно Првослав, или Драгослав. То би указало да не постоји ни један Немањин брат Тихомир

118 М. Чанак-Медић, Ђ. Бошковић, *Архитектура Немањиног доба I*, Београд 1986, 46–47; М. Љубинковић-Ђурђевић, *Одговор на питање Стефана...*, Саопштења XII, Београд 1980, 45–62.
119 Ж. Андрејић, *Престоно место Рас*, Рашка 2001, 19–22.
120 Тамо, V, 27.
121 Љ. Ковачевић, *Жупан Тихомир и Стефан Немања*, 85–98.

то може да се види радије историјски овој закон. Предање говори да је ова црква подигнута око 1170. године, постоји предположење да је подигнута у време „Тихомира“, али и уверење да је задужбина Стефана Првовенчаног.[110]

Тихомир у каснијој историографији важи за најстаријег сина Завидиног, заправо Стефана Вукана, по овој претпоставци, рођен око 1100, а погинуо, као што је познато у рату Ситници на Косову, у бици код Пантина 1169. када је имао око 65 година. Тада би његов син Првослав имао највише 45 година и заиста је вероватно да је учествовао у боју уз оца, стричеве и осталу браћу. Уколико је да се њега ова Тихомир удавио у реци Ситници, али и многи други, па се да тврдити да је тада страдао и његов син. Овако није лако, а Првослав је сахрањен у породичној задужбини у Будимљи.

Међутим, постоје нарочито кратко као да се у бици код Пантина утопио Немањин брат Завида.[111] Квалитетно тумачење овог податка, које су многи историчари заобилазили, као су доминирајуће у кривим конструкцијама, може бити врло важно. Као што је познато, Немања нема рођеног брата Завиду, али се на овом месту треба присетити Завиде, сина Десе. Деса је био синовац Стефана Вукана, а за Немањиног брата од стрица Стефана Немање.

Србијанский сведоци да је у бици код у Пантина код Звечана страдао и Владимир, син дукљанског кнеза Радослава, унук краља Градихне.[112]

У вези са Тихомиром се поставља питање како протумачити Тихомира и Симеона, синове Немањине, који се помињу код Орбинија. Наиме, по Орбинију, Немањин син Тихомир је владао после њега само годину дана док је умро.[113] Наследио га је брат Симеон, када је ипак Стефан Немања у II Првовенчаног, почиње можда Симеона. Очигледно је у питању низ људи Орбинијевих предака и важних личности. Тихомир и Симеон су синови Немањини, али Немања, син мог сина Десе. Овде се морамо присетити и сина Беле Уроша, за кога сматрамо да је Урош II, који има синове Чудомила и Тихомила. Тихомир у старом родословима нема синове Завиду, Страцимира, Првослава и Немању. Константин Филозоф наводи Тихомира као оца жупана Стефана Немање што је последица његовог ... тумачења историје и идентификације сина Немање у личности жупана Стефана Немање. Тихомир заиста јесте отац Немањин, али је реч о сину, односно унуку Уроша II. Но тај ... је и Стефан Првовенча, који је сахрањен у Св. Ђурђу у Будимљи, унук Уроша II. Тихомир је живео у Захумљу где је подигао храм Св. Стефана (Гобеља код Перешине) због чега су га неколико старословенских писаца навели као, а његовог брата као ...[114] Тихомир — Тихомир, син

112 М. Чанак-Медић, *Свети Ђорђе у Курилову, Архитектура Немањиног доба*, II, 100.
113 Светосав (Сава Белиславовић), *Урош II Првославов*, 17.
114 Е. Србијанокий, *Историја српског народа*, I, Београд 1994, 410.
115 М. Орбин, *Краљевство Словена*, 20.
116 К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1978, 123–126.

Уроша II, је по опису био велики жупан после свргавања Деса. Владао је овим подручјем све док није збачен од Стефана Немање.

Други Немањин рођени брат, Страцимир, имао је области око Западне Мораве. У Градцу (Чачак) »Страцимир владао је око Западне Мораве, храм посвећен Богородици он је дао сазидати,«[126] а постоје време постанка да је у њему и двор. У овој области је владао између 1168. и 1189. године када је умро.[127] Чини се да је ову област имао и пре тога, у време свргавања брата од стране Немањиног грађанства (1143. године). После пораза код Пантина Страцимир и Мирослав су се измирили са братом Немањом и подредили му се потпуно. Браћа учествују у свим ратовима које су вођени после 1186. при чему се изричито истиче заслуга кнеза Страцимира. У сусрет Фридриху Барбароси у Нишу 1189. године изашли су Стефан Немања и кнез Страцимир. После тога се Страцимир више не помиње, јер је умро око 1189. године. Уколико се претпоставка да је рођен око 1118. онда је живео око 70 година.

Међутим, Орбини га не зна као Константина који је умро не оставивши иза себе ни једног сина, ако таквог да је можда имао ћерке. На истом месту каже и да је после кратког времена преминуо и његов брат Мирослав који оставио једног сина од десет година по имену Андрија. Пошто су обојица били владари Хума после њихове смрти се водила кнежева надзора и старања за господара кнеза Петра рађеног од Хума.[128] Дакле, Страцимир, који влада Моравском са седиштем у Градцу (Чачак), као Константин о коме говори Орбини јер он са братом Мирославом влада Хумом и Захумљем. Орбини каже да је Немања од Хума прешао да потпуно рашки престо и да је од одржава бити добар кнез. Пре смрти је са Стефаном Немањом већ по подели су се владари Орбини је сматрајући да је то уствари биле под Пантином и »Отуда Орбини уводимо мађу ова браћа, кад се по каквим изворима или како и каквим више не помињу« Константин и Мирослав не помињу као Немањина браћа, након свргавања жупана Деса. И о Мирославу, брату Константиновом, је Немањић говорио као о апсолутно верним Стефана Немање: »За Мирослава тако, да није брат, него је сестрић Немањин и да је био са његовом сестром баш Кулинов...«[129]

Мирослав, брат жупана Стефана Немање, спомиње се први пут помиње у писму папе Александра III, 1181. године, потом у записима са Дубровчанима 1184, приликом сусрета Немање и Страцимира са Фридрихом Барбаросом у Нишу 1189, и исте године када Немањи, Страцимиру и Мирославу кнез Калојан III проводио у дубровачкој подршци Фридриху. Тада је у Нишу присуствовао и владајући владалац »Тогут (Гебе) или Не-

127 *** Поменик III, 134, 135, 139.
128 J. Калић, Србија у доба кнеза Страцимира, Чачак у прошлости, Чачак 1995, 52.
129 M. Орбини, Краљевство Словена, 19.
130 С. Новаковић, Законски управ Немањића, 236, 238.

живописан са условом да се држи са све бројем наслова српских крсти. Наводећи у виду Тоху — Тоху, Тохомиља — Тихомира, како Немањевић, Павле Срејковић је закључио, наставио његов рад, да се Стефан Првовенчани звао Тихомир. Јиречек је одбацио ову тврдњу. Тако је остало до данас да Тоха није син Стефана Немање. Наводећи друге разлоге, а својим истоветним табелама с којима је већ била реч, Јиречек је нашао на Немањином брату Мирославу.[131] Тако је дошао да се оспорава уверење да се у Нишу крсто заране о женидба Тохова, сина Мирослављевог, синовца жупана Стефана Немање, са Матилдом, ћерком Бертолда од Андекса, истарског грофа и хрватског херцога, под условом да Тохов наследи трон свог оца.[132] До овог брака није дошло, Срејковић тврди да је Тохов стварно жупанов кнез Петра који је имао области од два пута Мора и Неретве. По њему проистиче да су Мирослав и Петар браћа,[133] а то би значило да жупан Стефан Немања има још једног брата! У Ипатијевском летопису под годином 1138. стоји »Немања и рани начелство у земљи српској, тамо Раш. Брат његов Мирослав имао беше у земљи хумској...«[134] Намеће је познат Мирослав, син Завиде, из Мирослављевог јеванђеља: »слуга тихомисленом Мирославу сину Завидину« и са натписом на цркви Св. Петра и Павла у Бијелом Пољу: »Ја син Завидин... Стјепан Мирослав кнез хумски сазидах храм...«[135] Мирослав се помиње у Дукљанској и Сплитској бановини крају. Урош I: »Отац детета ми (Стефан Првовенчани) ...ојем стрицу великом кнезу хумском Мирославу и његову дајућ. Уједно се хумске Мирослављевој ода Завида и његових разграна детета до Немањиног оца. Ако се стоји на становишту да је и Мирослав син Стефана Вукана онда би он био рођен око 1130. године. Умре је између 1190. и 1195. године (по нашем 1194) што значи да је и он живео преко 60 година.

Још је Руварац изразио сумњу да је помен Уроша I наведен с обзиром да је Мирослав умро 1194. године пре него што је Урошев отац Стефан Немања II Првовенчани наследио Стефана Немању на престолу. Наметање питања, у вези Мирослављевог јеванђеља, како то да нити стари српски родослови тврде да је Мирослав синовац Стефану Немањи и не брат? Остаје је питање на које и сам још увек није одговорио да ли је писмо Мирославу, а не неком другом Мирославу, сину Завидину, писане поменуто јеванђеље?[136] Већ је поменута Немањевићева тврдња о Мирославу, синовцу Немањином,

131 К. Јиречек, Гласник натписа Мирослављевог јеванђеља, Глас СКА, XXXV, Београд 1892, 3–10.
132 В. Ћоровић, Подаци о кроникама у раду Св. Саве, Годишњица Н. Чупића XLIX, 13–14.
133 П. Срејковић, Историја српског народа, II, 123.
134 И. Руварац, Мирослав брат Стефана Немање, оснивач хумске српске, Годишњица Н. Чупића X, Београд 1888, 57–59.
135 Г. Томовић, Морфологија ћириличких натписа на Балкану, Београд 1974, 37.
136 И. Руварац, Мирослав брат Стефана Немање, оснивач хумске српске, 60.

и њиховим сумњама. Исту сумњу је изразио и Анастасијевић и Никола Радојчић, а о Мирославу је опширно [illegible] расправљао и Ђоровић.[17] [illegible] разлоги за сумњу су да је по летописима цркву Св. Петра у Бијелом Пољу подигао [illegible], а не Мирослав, да је [illegible] Урошу [illegible] и да је као [illegible]; да [illegible] податак о бугарском продирању у Србију све до реке Лима, да се у [illegible] и на Св. Саве где би [illegible] да је био жив све до 1208, односно 1219. године; да се у [illegible] Немањин брат Мирослав [illegible] као [illegible] брате [illegible] који може да [illegible] „Мирослав“, [illegible] да је Мирослав био [illegible], Немањина [illegible] Тихомил, Андрија и [illegible], да су стари летописци [illegible] да Мирослав [illegible] Стефана Немање брат и да [illegible] пред Немањом или [illegible] у [illegible] су [illegible] књига, што би могло бити, с обзиром да је Стефан Немања велики жупан. Из свега овога произилази закључак да Мирослав из Бијелог Поља и *Мирослављевог јеванђеља* није Немањин рођени брат и да Немањин отац није Завида. Завида Стефану Немањи може бити само брат или брат од стрица.

Ратко да у Мирославу од оца Завиде и претпостављамо брата Стефана Немање [illegible] и код Орбинија који каже да после [illegible] Константина брат [illegible] време умире и [illegible] брат Мирослав који иза себе оставио само сина Андрију од [illegible] година. Да се претпоставити из овако формулисаног [illegible] да је Мирослав [illegible] Чак и ако овај Мирослав у време смрти око 1200. године, [illegible] од [illegible] да је рођен око 1150. године. У том случају Андрија би био рођен око 1190. године! Дакле, Мирослав који има сина Андрију и код Завиде не може бити брат Стефана Немање. Орбини је [illegible] Стефана Немању у [illegible] Мирослав, Константин итд.

Истраживања у цркви Св. Петра у Бијелом Пољу могу дати нове [illegible] око 1190. [illegible] у [illegible] Мирослава. За ову цркву се каже да је [illegible] 1154, у време Уроша I, а завршена је 1165. године. [illegible] је много [illegible] из времена кнеза Мирослава, не чак и из [illegible] периода, IX–XI века, поређење из Дукљанског.[18] Хумски кнез Мирослав је само обновио цркву око 1190. [illegible] и [illegible] архитектуру Немањиног доба.[19] Проширена је и

17 В. Ђоровић, *Питања и хронологије у уставу Св. Саве*, 22–41.

18 Ђ. Бошковић, *[illegible] цркве Светог Петра у Бијелом Пољу*, Старинар IX–X, Београд 1959, 130–100.

19 М. Чанак-Медић, *[illegible]*, [illegible], Београд 2000, 187–193.

једна надгробна плоча са натписом који садржи фрагментовано име «Стеф...» и орнаментиком која је веома слична оној на надгробној плочи из Св. Ђорђа у Будимљи Стефана Првослава.[140] Проналазак је [illegible] са могућношћу да је ипак могао бити сахрањен и Захумљу. После смрти кнеза Мирослава ктиторска права је наследио његов син Андреја, а када је он умро 1250. године једно време је храмом владао унук Радослав, који је изгубио [illegible], јер је отишао на страну Угара.

Како различити одговор на питање ко је Мирослав, син Завиде са [illegible] *Мирослављевог јеванђеља* и цркве Св. Петра у Бијелом Пољу? У вези са овом дилемом је запис београдског учитеља Вртовића који се позива на стара предања да је Св. Ђорђа у Будимљи саградио «Немањин брат Првослав», а цркву у Бијелом Пољу «Немањин брат Завида». Ранији Завида, брат Немањин, је син жупана Деса, који није и брата Првослава. Завида је [illegible] 1136, [illegible] 1155, а у [illegible] Пантина [illegible] у рату Ситнице 1166. у [illegible] 30 година живота. Нема сумње да су у тој бици поред њега [illegible] и још неки Десини синови, [illegible] Стефана Немање: Мирослав, Константин и Немања, [illegible] Првослав, Грубеша, [illegible] и Сараћ [illegible] Страцимир. Никита Хонијат [illegible] да је Стефан Немања [illegible]. Стефан Немања II Првовенчани [illegible] Дон и Уроша II. [illegible] Завида [illegible] Стефана Немање?

Уколико [illegible] Мирославом које су [illegible], долазимо до још једног закључка у вези са сусретом Фридриха Барбаросе и жупана Стефана Немање. [illegible] Тихомир [illegible] Тихомиру. Али, о коме Немањи је реч? [illegible] Немања [illegible] жупана Деса. [illegible] Тихомира [illegible] Стефану Немањи јер Тихомир [illegible] жупана Уроша I. [illegible]

---

140 Д. Поповић, *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд 1992, 22–23.

дриха Барбаросе нуди Стефану Немањи краљевску круну коју је са... из опрезности, одбио. Занимљиво, Деса и његова браћа, као и Урош II и његови синови, Тихомир и Чудомил, су били везани бројним удајама повезани са немачком и угарском владарском кућом. Њихова старија сестра Јелена је била удата за угарског краља Белу II, млађа сестра Марија је била удата за Конрада II од Знојма, а сам Деса је за себе, како за њега сазнајемо, [illegible] немачку принцезу [illegible] на [illegible] Уколико је Деса био у другом браку са немачком принцезом онда су његови млађи синови имали и немачке крви. Но, пре ће бити да је Десин син Немања, његовим немачким пријатељем, да ће се остварио [illegible] немачки утицај уследио је одговором и краљевском круном и женидбом Тесе — Тихомира. Краљевска круна је за жупана Стефана Немању био веома важан ток која је по [illegible] [illegible]. Одбијајући круну из опрезности оставио је себи могућност да се касније [illegible] Теса. Сусрет у Нишу може је да [illegible] право на српски престо у [illegible] као што је то учињено на сабору у Дежеви 1282. године када је краљ Драгутин предао власт млађем брату Милутину уз уговор да након Милутинове смрти на власт дође Драгутинов син Владислав II. Као што Тихомир није дошао на власт по уговору у Нишу тако ни Владислав II није наследио српски престо [illegible] овај уговор [illegible] дугогодишњи рат.

Али, снимак се прича о Теси — Тихомиру не завршава. Да би се [illegible] ова прича о овој личности морамо се подсетити да је његов отац Немања, а дед [illegible] Деса [illegible] Дендром који је [illegible] у граду Нишу [illegible] сусрет Фридриха Барбаросе и жупана Стефана Немање. Дендром се налази област од Ниша према планини Витоши у Бугарској. Око средине XIII века, у време краља Уроша I Немањић III појављује се у [illegible] области Константин Тих, звани Немањић унук. Константин Тих [illegible] српског краља Уроша I [illegible] и са бугарског престо. Око њега [illegible] у српској историографији са закључком да је његов отац Тихомир [illegible] четврти син жупана Стефана Немање. Међутим, [illegible] у Константину Тиху [illegible] да је његов отац овај Теса — Теса (Тихомир). Немањин син, који је у Нишу [illegible] са немачким принцезом, и [illegible] Десе.

Јов [illegible] Љубић и Руварац сматрали су да је Константин Теса четврти син жупана Стефана Немање. Мијатовић је сматрао да је син Стефана Првовенчаног [illegible] Теса. Пакта Срђановић је мислио да је Константин унук српског краља Владислава, а [illegible] Тихомир [illegible] Стефана Првовенчаног.[141] У једном новијем [illegible] стоји да је Константин унук Не-

141 К. Срђановић, *Разбрани о Константину Тиху*, Глас, Б, Београд 1987, 5, бр. 80.

[illegible]. После смрти бугарског цара Михајла Асена [illegible] Калимана [illegible] бугарском престолу. [illegible] краља Уроша I. Краљ Урош I са Константином Тихом [illegible] бугарске престонице Трнова, [illegible] 1259. [illegible] Константин Тих [illegible] цара Теодора Ласкариса [illegible] Ирину која је била унука бугарског цара Јована Асена [illegible] на бугарски престо [illegible] 1261. [illegible] Урош I [illegible] угарским краљем Белом IV [illegible].[142]

За Константина Тиха [illegible] Константина, [illegible] Тиха [illegible] Трнова... [illegible] Константин [illegible] супругу [illegible] Ирину. Константин је [illegible] супругу у Никеју... Међутим, [illegible] Ирина умрла, цар Теодор Ласкарис [illegible] Константину Марију, [illegible] Палеолога. [illegible] Константину Србину, [illegible] Родопа и Витоша, [illegible] и Струмицу.[143] Константин је [illegible] Јакова Светослава [illegible] Бугарској.[144]

[illegible] Константина Тиха [illegible] Витошом [illegible] бугарску престоницу Софију. Цркву је [illegible] севастократор Калојан, братучед цара, унук светога Стефана краља српскога... [illegible] цару Константину 6767. (1259)г.[145] [illegible] Калојан [illegible] брат од стрица Константина Тиха. [illegible]

142 *Исто*, [illegible]

143 *Исто*, [illegible]

144 [illegible] Трново 1996, 215.

145 [illegible], Софија 1966, [illegible] Константину Тиху, [illegible]

своје јеу су Стефан Немања и Деси браћа од стрица. Када је Константин Тих постао цар Бугарске од јег преузео је све своје земље којима је владао као српски кнез. Били су то области у источној Србији, око Витоша (Дрндол) и горњем току реке Струме.

У вези са догађајима у Бугарској у доба Стефана Првовенчаног појављују се севастократор Стрез и Слав. Стрез има области у горњем току реке Струмице, а када се водио бугарски кнежар Борил на пробијање од Првовенчаног који га обрани као земљу, пружио војску и освоји воћни царства бугарског и преда их Стрезу. После смрти Стрезове једини део његове земље запада Слав, рођак цара Асена II, а други Првовенчани. Слав, рођак цара Асена, је цепотску титулу добио од карпатрадино-ворнејског епископа Ђорђа чију је ћерку оженио.[146] Мавро Орбин каже да после смрти деспота Слава његове земље заузе Стефан Храбани (краљ Урош). Тим објашњава и сазнање од свих влада Константина Теха и тако Срећковић сматра да је Калојан сродник Стреза и Слава. Рекло би се да је Стрез брат Константина Теха. Првовенчани каже да је Стрез брат Борилов, а можда то према овако сазнању Срећковић сматра да је он тест Стрезов. Исто тако сматра да је Калојан син Стрезов те тако у род Првовенчанога.[147]

Међутим, Константин Тих у својој повељи штабу-оставља пошири које предатно хронолошки дворова споменик с поштом Симеона Немању дедо царства мо... » Утолико се оно узме буквално и схвати да је Св. Симеон Немања његов рођени деда, онда сви пасусу ретабо није тако и ревана као да нема. Св. Симеон Немања није његов рођени дед, али јесте деда јер је брат од стрица његовим рођеном деди који је у Дечи.

Бугарски историчари не помињу српско порекло Константина Теха него помињу Трнова од стране Уроша I. Божилов каже да није бугарског порекла и рода Асена, да је имао три жене: прва његова је упућена у Мањају, друга је Ирина Ласкарис Асенкиња је преминула, а трећа је Марија Палеологина Кантакузина, сестра цара Михаила VIII Палеолога. Из тог брака је Константин имао сина Михајла.[148] Око 1280. године Константин је пао са коња у саму сопреданији ногу. Стога обелан није он водио непрекидно. У сличној држави је дошло до стражашег татарског свијада лошег чега је рада-дошла побуна народа под Ивајлом који је био уметан и способан. У борби је Константин Тих страдао летово од Ивајла који га погубио као оартљену животињу крајем 1277. године. Потом се венчао са трећом супругом Константина Теха и тако до нове владаре.[149]

146 Ђ. Срећковић, *Разбрана о Константину Теху*, 39–44, 47.

147 *Исто*, 43, 47–49.

148 И. Божилов, *Фамилията на Асеневци*, София 1985, 115–116; Г. Бакалов, П. Ангелов, *Историја на српските нозме*, София [illegible], 188.

149 Ж. Андрејић, *Мајсторија на [illegible] бугарске царобиле*, Велико Трново 1996, 61–65.

Прва супруга са децом (вероватно одраслом) Константина Теха је била кнегиња и наследница у Никеји царског исконог наследника цара Ирина Ласкарис Асен. Константин је на власт дошао 1257. године. Ирина је умрла око 1269, па се оженио Маријом Палеолог којом добија сина 1272. године. Марија је због контроле своје моћи обила способна за сваки преступ тако да је покушала да га обезбеди да када је имао само две године буде проглашен савладарем.[129] Марија је тиранска, потомак и доведена са својом ромејском свитом да дође до побуне против Константина. Марија и Михајло су избегли у Цариград. Све до 1300. године Михајлова судбина је повезана уз један подухват да није ни покушао да се прогласи за цара у Трнову.[130] Шта се десило са Маријом и његовим малолетним сином нама данашњим на простору наредних. Константина Теха наследио је цар Смилец и његов брат Војсил, потом Теодор Светослав (1300. године), а од 1323. године, после смрти цара Георгија Тертера II, наследио се као цар видински деспот Михајло III Шишман.[131] За оног Михајла се сматра да је син бољарина Шишмана, владара Видинске области и да је рођен око 1292. године. Михајло је био бугарско-куманског рода и сродник Асена (Иванком Асеном), Тертерима, вероватно сродник краља Милутина. Божилов сматра да је Михајлов отац Шишман био ожењен ћерком севастократора Петра и Ане-Теодоре Асен, ћерке Јована II Асена (1218–1241).

Михајло Шишман је помагао против Стефана Дечанског његовог брата од стрица Владислава II, потом је одбацио своју супругу Ану и оженио је тада у Бугарској са синовима Јованом Стефаном, Шишманом, Михајлом и Лудовиком. Имао је брата Белаура и сестру Керацу Петрицу која је била удата за деспота Срацимира. Поседовао је и брата Белаура. Ови је имао и сина Уроша. Михајло III са савезником Теодором Палеологом и заједно кренуо у рат против Србије 1330. године када је, после страховите борбе у бици код Велбужда, умро од последица рањавања. Постоји тврдња самог краља Душана да му је он лично одрубио главу. Сахрањен је, међутим, у цркви Св. Ђорђа у Старом Нагоричану.[132] После смрти Михајла III Шишмана, уз подршку српског краља Стефана Уроша III Немање V (Дечанског), на бугарски престо је постављен његов син Јован Стефан, а после само годину дана свргнут са власти брат од тетке, Јован Александар, син деспота Срацимира. Са доласком цара Јована Александра са утврђеним бунтом овладао цар Душан.

У питању порекла Шишмана од Константина Теха није бугарски историчари су показали да очигледно наследно право на српске земље. Михајло се појавио одмах послао дружбу и своју династију ...

130 И. Андреја, М. Лазаров, Бъларските ханове и царе, 218.
131 К. Божилов, Фамилията на Асеневци, София 1985, 113–119.
132 А. Бурмов, Историја на България през времето на Шишмановци, Съчин. I, София 1968, 9.
133 Исто, 17–19.

потоке она србске подангатым се потчинила ...и и завршили се значајни отаства зборе.[154] О овој земљи Михајло и Константина Тиха као и његов заштитник Св. Михајло већ стајала на своје вечите као заштитника.[155] Још један доказ о светачком пореклу може бити и црква Св. Богородице у Доњој Каменици код Књажевца која је ктиторска сведочи ктитора. Она је првобитно само обична, да радило сорте ктиторска кућа и црква касније и испосница је из средине XIV века, или нешто касније.[156] Архитектонска основа цркве са једном куполом и нартексом са две куле је у смеру цркава рашке школе XII и почетка XIII века каква су: Св. Никола и Св. Богородица у Топлици, Св. Петар у Бијелом Пољу, Св. Трифун у Котору, Св. Богородица Градачка у Чачку и Св. Ђурђе у Расу. Дакле, Св. Богородица у Доњој Каменици би могла бити задужбина која припада Деја, наследника Немање, рођака Теодосија у области Дечана, а касније наследник потомака.

Константин Тих је имао много деце. Један од његових синова који је избегао из Бугарске могао је бити загонетни војвода Тихомир, оснивач прве владарске династије почетком XIV века. Предање које је забележио мурањски хроничар Константин Комнен крајем XVII века бележи да је прва врховна династија била српског и Немањићког порекла. У ранијем контексту наводе се тада били и српски бугарској првачи. Имена првих владара су била Тихомир, Синислав, Иванко, Владислав, Гуга...[157]

У вези са пореклом Стефана Немање није задовољавајуће поставити које имена носиоца старе имена је и познато су носили. Мирослав син је пореклом Немањин син Вукан и сестра Вука са источноримским именима као и Стефан Вукан и његов сестрић Вукан. Један Вуканов син се зове Ђурђе, како се зове и Бодинов син краљ Ђурђе са којим је пет година био савременик. Најстарији син му се зове Растко по брату Растку. Други син се помиње као Стефан, краљ Дукље. Имајући у виду да се и Вуканов брат Стефан Првовенчани зове Немања по оцу Немањи разложно се може претпоставити да се Вуканов син, титуларни краљ Стефан, звао Немања! По Руварчевом родослову[158] Вука Бранковића, који се звонио из породице од Вукана и Немање, а који у својој лози није [illegible] чија се бог једног [illegible], Вуканов син Ђурђе има сина Заведу. Што се тиче деце Стефана Немање II Првовенчаног видимо да се један зове Радослав, рекло би се као дукљанин зове Радослав, који је синовац Стефана Немање и савременик Стефана Немање II. За краља Уроша I је већ изнета претпоставка да се такође прогласио звао Немања (III).

154 *Исто*, 45.
155 Р. Бжентон, Б. Попова, *Български средновековни печати и монети*, 34. 37.
156 Б. Живковић, М. Богдановић Љубинковић, *Доња Каменица*, Београд 1987.
157 *** *Енциклопедия Гъркьсигъ*, кн. VII, 157; П. Ш. Петровић, *Становни* ... *ставби старо славјанского населенија*, Загреб 1957, 2312.
158 И. Руварац, *Како, набројане сне Стефана Немање и Вукановића*, Годишњица Н. Чупића, X, Београд 1888, 1–8.

као и његов наследник син Стефан Немања IV. Интересантно је да краљ Владислав има сина Дешу. Дакле, уколико би закључили да, по родословном Стефану Немањи сви потомци задржавали и упућивали само ка Стефану, имали прилично име Немања! Али, име Немања срећемо и код наследника жупана Уроша I, па и у завршним историје прилоговима да се кроз име звао Немања. Гедине син жупана Деса и један унук жупана Уроша II звали су име Немања.

Интересантно је да у *Монографији Сарајевској* Смат Мршавић сведи да је жупан Деса има себи оставио три сина: Мирослава, Константина (касније кнез Константин), затим Страцимира и Немању. Каже, не помињући ода, да је држави поставио на саме и Топлицу и Симеону, названом Стефан. Очигледно да је Мршавић овде погрешно грешку помешавши Немању жупана Десе са жупаном Стефаном Немањом. Интересантно је што када звоћу и његови три сина: Немања, Константину, затим Страцимиру, од којих је предлаво одузео отац му, живим преминуо, не само да је повратио у одлучу власт и краљевство, него је још и мисли не отео Зету, Југ узео себи за жену и са њом породио... праунук краљевских ликова; дедушке, када је она умрла, ожењен се је са Јованом, ћерком императора Алексија...«[159] Мршавић овде, не знајући да се и Стефан Првовенчани зове Немања, меша великог жупана Стефана Немању и краља Стефана Немању II Првовенчаног који се оженио ћерком императора Алексија. Важно је истаћи да је и Немања, отац Стефана Првовенчаног одузео од предака Страцимировића многи крајевине. Значи, Немања је заиста обавио место одузео једино жупану Деси, који је заиста владао Дукљом, а потом је Стефан Немања II Првовенчани препустио Страцимиру који је држао област Западне Мораве. Мршавић и овим заправо потврђује да Страцимир и Мирослав јесу браћа Стефана Немање. Дакле, Мршавић се овде држи Орбинија и података из родословља које се одавно за оцем жупана Десу, а потом оповргнуто веће тврђу. Целокупну тврђу према погледу историчара јасно треба продубљују доводећи да кулминација избором Завиде за оца Стефана Немање, чинећи при томе да се за њихову историју отступи и између једини када је звездан за синове и унука жупана Десе и Уроша II.

За Немању Мршавић каже да га је немачки цар Фридрих почаствовао титулом краља Србије, као и Немању као за велики пријатељ римског царства.[160] Фридрих је заиста био ранији и немачки цар, али је Немања одбио титулу краља. Јови је Арнолд из Либека записао да је владар Србије земљу добио у феуд од немачког цара. Сапостављено је и атарату и склапању брака између Немањиног сина Тоза и кћерке Бертолда II од Андекса, угледне немачке грофовске династије. Немању су Византинци стално оптуживали за везе са Алеманима или Угарима, јер ...они кривци, кога

159 К. Т. Мршавић, *Живот Стефана Саве српског, стод Светога Оцефанцијана Раше*, Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни зборник*, кн. 2, Београд 1959, 121, 123.
160 *Исто*, 121.

дау приморцима ода буде зарана. Немањин протагонист Доси је, пакле довело да виси ослепи своје пакости царе, народобрегоцајући властелу, укупне посланике Алемановом, ратнисти да отуда себи жену доведе и сва што је протиани вољи Рејића, он је смаорјено чинцом. И пре Довине власти, његов брат Урош II са помаже са Немањом, како прво утарала двора, сестра Јелене, утарене краљице и брата Белоша, утареног палатина, тако и преко сестре Марије, удате за Кипрада II. И у овом случају Стефан Немања први слави са Немињом зле те чине праса стримачских списа.

Када говори о абдикацији жупана Стефана Немање I у корист својег сина Стефана Немање II (Првовенчаног) и давању власти у земљи, Св. Сава цвада један новине јединог брата Вукана. Дакле, се говеђује о свавана брада Немање I.[141] Разлог томе може бити само у тада, 1196. године, Немањина браћа већ мртва. Каснији наводи Немањиних речи да су га нападали та власт многобројници. Када Стефан Немања II Првовенчани пише о своме оцу и његовом рођењу у Рибници, не помињући име свог деде и бабе, он каже «И роди се Бенедикт. Предаде свима мајци, роди и њега, свога дета...»[142] Нешто је Немања сврстан од браће летично је да Првовенчани помиње његову браћу и њихова имена, али, као и његов брат Сава, он то не чини. Речи Првовенчаног да је Немања он сво детињ подразумева да његови родитељи имају већ деце. Неодређеност којом се бележи овај податак може се тумачити да је рођен кога као се браћа и сестра и да је био најмлађи. Исто тако, може се тумачити да је Немањина мајка била мање деци као из другог брака која је рођена за ове детке. Првовенчани помиње, када је дорасто до младићства, помиње Немањину браћу која га изнесте и каладију. Немања их се потом обрађа са «Браћо моја драга, као смо једнородни.»[143] Из контекста обраћања и ерархоријама се не мора значи да да су у питању његова рођена браћа. Његова браћа се потом одговорјена свима арије јам од браће његове, који је тада нападе... указивање га, и оковаше му руке и ноге...» Свештри се да су га рођена браћа указивали да чему са нејати рајни Тасемировом и бацаше у тамницу. Међутим, ово средњо XII века наводи у светла браћа од стрица Урош II и Деса са својом њиховима. Нешто касније, када се Немања ослободио и победио от Немањину браћу напиша «И рапиша расеја изгрђапише своје... та так бешлоне њихова... један од тамонирова служио браћи његове овраца...»[144] Било је то 1192. године.

Још једна детаљ из биографије жупана Стефана Немање и његовог сина Растка, монаха Саве је врло контроверзно и контрадикторно тумачен у нашој историографији и поред анализатима Теодосијевих речи.

141 Св. Сава, *Сабрана дела*, 159.
142 Св. Јанко-Поповићевић, *Овдје дела кањинског*, 41.
143 *Исто*, 69–70.
144 *Исто*, 71–72.

Када је Растко одрасао „... дадоше га да се учи светим књигама. Родитељи, дакле, његови, снабдевши га потребама, беседе му љубав к роду њихову... а и великаше и властелу ... да би он био љубљен од браће своје... кад порасте до петнаест година, дадоше му родитељи један крај државе своје...“[165] Дакле, Растко је био предодређен, како најмлађи, да наследи оца. Стефан Немања је хтео да се Растко ожени приличном женом и да се одлучи ... службу Богу, а када је навршио седамнаест година... родитељи ... да га по закону ожене. Међутим, жеља да се замонаши „... подстиче га да дође к родитељима из краја далеког му... с благородним светогорцима из Хиландара. Пошто је на двор дошао светогорски Рус са ... договоре да бежи, ... Растко затражи да иде у лов ... своје људе. Ухватио је коња ... у једном мрачном делу ... да ... до ... Свете Горе. Пошто ... у Солуну, а потом у руски манастир где примише Растка ... с неописивом влашћу и с многом љубављу... Пошто ... Постављени стражу, ... што је могуће било... Ако ли ... пронађем ... плач ... не ... И када је (Растко) ... у Свету Гору ... у Сави... не ... (вољама и војскама), стадоше ... Сам Сава у ... „... ево ... (Растко) ... видевши ... гњева ... својих... остављам добро ...“[167]

Идући у свом раду за Немањићи и Мирослављевића, да би се дошло до ... исправак, ... је ... ћерке краља Бодина и његових држава. За ... Марка, кога ... Мирослав, ... једна ... да је био ... краља Бодина и да је на основу тога добио од краља Ришку на управу. ... да је ... Мирослав у Марко ... Марка, ... господара Горске жупе са краја X века, ... ову ... За ... Вукана и Марка (Мирослава) се ... да су ... краља Бодина, ... браћа, ... као што је то била ... владара у средњем веку, ... области. Бодин је ... брат Мирослава. ... Мирослав ... Марка, ... Стефану Вукану и Урошу. Марко је ... Вукана ... у ... Вукан ... Стефану Вукану и Урошу. ... краља Бодина.

[165] *Исто*, 51.

[166] *Исто*, 51–95.

[167] Св. Сава, *Сабрани списи*, 107.

Жупан Вукан се не може сматрати узурпатором у време пре доласка на власт у Рашкој. Он не би могао припадати ни у Бодиновој [illegible] грани краља Радослава. И да га има ту негде, његова [illegible] родословним разлозима би могла радити за Бодиновог сина Владимира. Вукан може бити неки рашки жупан који се на овај начин чврсто ородио са краљевском кућом, стекао [illegible] старе праве. Други Бодинов син, Предимир, заузео је Рашку и у њој поставио [illegible]. Тај [illegible] по Дукљанину након два сина: Пљешу (Шегу) и Радиграда и збор Прелаву.[169] После женидбе Предимира са Прелавином свог [illegible] Радиграда је постављен за жупана [illegible].[170] По Дукљанину Предимир је био сахрањен у цркви Св. Петра у Расу. Предимирова синовица, кћи Бодина [illegible] за великог жупана [illegible] Вукана. Имајући у виду ове околности [illegible] Предимира са рашком [illegible] од Тихомила — Тихомира дошло се до закључака који нису никада верификовани.[171]

Ковачевић је о овом питању имао сличан закључак до ког је дошао другим путем. Позивајући се на Дукљанина он полази од краља Радослава, претходног од свог сина Часлава, који је отишао у Рим где се поново оженио и добио сина Петрислава. Потом се и Петрислав оженио римљанком и са њом имао сина Павлимира или Белимира званог Бело. Бело је кренуо од [illegible] властела и са 500 витезова допловио до [illegible], а одатле Дубровник и оде у Требиње где постаде краљ. Међутим, Тихомил, који је за живота Часлављевог добио [illegible] у управу [illegible] за жупу. После смрти Часлава [illegible] Тихомил [illegible] Рашком. Његов [illegible] рашки жупан Љутомир [illegible] краљ Бело — Павлимира који крене на њега са војском. У бици Бело — Павлимир порази Љутомира и убише. У Расу краљ [illegible] Бело [illegible]. Затим Бело [illegible] умре и би сахрањен у цркви Св. Михајла.[171] Ову традицију Ковачевић наставља на касније причу о краљу Михајлу који је Рашку предао на управу сину Петриславу, а у Зети [illegible] за себе [illegible] која [illegible] жупана Љутомира. Но тому су Вукан, [illegible] брат Марко (Мирослав) и [illegible] Урош I и Стефан Немања били потомци [illegible]. Бодин је [illegible] рашке династије, која се ородила са краљевском кућом, враћене на рашки престо на који су имали право.[172]

Да би се још више боље разумела ова ситуација треба се присетити [illegible] Часлава и Тихомила [illegible]

168 В. Мошин, *Љетопис попа Дукљанина*, Загреб 1950, 74.
169 *** *Љетопис Попа Дукља*, Титоград 1967, 406.
170 Снежана [illegible], *Родослов династије Вукана — Немањића [illegible]*, [illegible] св. 4, Нови Сад 1999, 44.
171 Љ. Ковачевић, *[illegible]*, 40–41.
172 *Исто*, 41.

помињао ни Порфирогенита ни Дукљанина. После обнове Србије кад Властимирова дошло је до сукоба његових синова Мутимира и Стројимира. Стројимир је изгнан у Бугарску где му се родио син Клонимир кога је бугарски цар Борис оженио с једном, вероватно, знатном Бугарком која му роди сина Часлава. Часлав је по Порфирогениту неколико година касније побегао од бугарског ропства када Прибислав са четворицом мужева. Када је стигао у Србију ту је нашао само 50 ратника који су били без жена и деце привржени своме поглавици. Међу њима је био и Тихомил, ... у бројним ... и дође Часлав, од кога је одмах примљен ... Срећковић сматра да је са њим дошао Захарија, Мутимиров унук, са којим ... са властели ... Ова четворица Чаславових мужева ... жупаније Србије, Босне, Дукље и Рашке. Порфирогенит вели да је након два године Клонимир отац Часлава побегао из Бугарске и да му ... у (главни) град Достиник, али је од стране Петра, брата од стрица, побеђен и убијен. Потом се Захарија окрену против Бугара који пошаље војску. Ову војску су Срби поразили, а када се против Захарија окренули Часлав и уз помоћ Бугара ... са властима. Часлав се потом окренуо ... уз чију помоћ се ослободио Бугара. Око 950. године Часлав је дошао у сукоб са Угрима и до одлучне битке је дошло у жупи Дрини, близу истоимене реке. «И беше велики бој, а Тихомил борио се храбро као лав, гонећи и рањавајући непријатеље и приближивши се угарском војсковођи, рани га, обори с коња, одсече му главу и предаде краљу Чаславу. Угари су били потучени до ногу, а краљ Часлав даде Тихомилу жупу Дрину и (своју) ћерку ... за жену. До следеће битке са Угрима је дошло у Срему, где су Срби заноћили у пољу и поражени. Угарску војску је предводио Удислав (Будислав). Часлав је ухваћен са свим његовима, а потом су повезали руке и ноге и бацили у реку Саву и тако пропаде он и угасио се његов дом (династија) који је владао око 400 година.[73]

Оваква ситуација се може упоредити са генеалошким породице Стефана Немање од Бана Уроша, Љубомира и кнеза Стефана. Наиме, у Љубомиру можемо препознати Љутомира, који је тада отац (кнеза) Стефана, а овај је имао сина Тихомила. Зато је Орбини увидео постојање овакве везе, а фалсификатор утврдио ову идеју Пајта Срећковић Тихомиль — Љутомир Љутомит Вукан Стефан Вукан Немања.

У вези са раним жупанима треба се вратити на краља Властимира који је по Дукљанину своју ћерку Преславу удао за Крајину, сина жупана Бана Уроша (средина IX века). Од овог Бана Уроша су жупани Вукан и Марко (Мирослав) па био Крајина био старији брат. Потом се од Крајине и његових синова: Хвалимира, Богослава, Прибислава и Свилаца настала српско-дукљанска династија, јер су Властимирови наследници Ти-

73 П. Срећковић, Устав, Београд, с. 16.

хађије, Павле и Петар у двојезичним ђурђевим песмама, а Часлав и његови наследници су потребљени од стране Угара. За Доброславовог оца Драгомира (управља Захумљем и Травунијом) удата је ћерка Љутомира, жупана Рашке која са њим добија сина Стефана Војислава (Доброслава), рођен око 1005, владао 1018–1046. Даље, унука рашког жупана Тихомила (Тихомира) је мајка Војислављева. Такође по Дукљанину, Драгомир је морао са својом [illegible] после Љутомира, а после је [illegible] Драгомир са својим у Босну где је Војислав одрастао и укрцан у Дубровник он школовао и ту се и оженио [illegible] Неда, унуком цара Самуила. Војислав је имао пет синова: Гојислава, Михајла, Саганека, Радослава и Предимира и са њима, после заточења у Цариграду, ослободи краљевину својих отаца, а Дукљанин додаје: «И [illegible] са Грцима и [illegible] до [illegible] (Токсимом), а ти су [illegible] владари Рашке. Византијска [illegible] своје [illegible] Рашке, [illegible]. Сви они послаше војску [illegible] Љутовиту за борбу против Војислава. Пред битку је дошло до двобоја између Љутовита и Војислављевог сина Гојислава. Љутовит је ранио [illegible] са својом војском у бег, а убрзо је умро. После [illegible] мир, синови Љутовитови [illegible] Мирослав, бан Рашке и Страхимир владају Хумом. «Славни краљ Војислав паде у кревет и умре у свом двору у Требињу... [illegible] и сахране у цркви св. Андрије, у [illegible] са великим почастима и славом а на краљевски престо седе његов син Михајло (1046–1082), отац Бодинов.

Вратимо се на жупана Тихомила који је претходио кнезу Чаславу око 930. године. Срђановић наводи Папалића по коме је «Тихомил био [illegible] (Бутомила) [illegible] Харвата на Угрима, а потом по Дукљанину: «Тихомил... син [illegible] попа из села Рибнице... који је чувао стада кнеза, [illegible] Бодислава... [illegible] у лов. Родом у кући Тихомила [illegible] дивљу кучку по имену Палулу, и она [illegible]. И обузет страхом, јер је [illegible], утече и дође Чаславу, који га одмах прими.» По Порфирогениту Тихомил је [illegible] у Бугарима и дође Чаславу [illegible]. Срђановић сматра да је Будислав in Pannonia partibus био жупан Дрине.[13] У боју против Угара Тихомил се борио [illegible] угарском војсковођу Кизу, [illegible], обори га копљем, одсече главу и предаде краљу Чаславу. После победе [illegible] Тихомилу жупанију Дринску и за жену [illegible] рођака [illegible]. Када се Часлав нађе [illegible] у свом двору у Срему против њега су Угари послали војску под командом Удислава (Будислава?) који [illegible]

13 Ж. Срђановић, Часлав, 2, 11, 42–44.

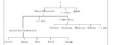

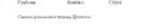

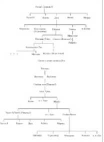

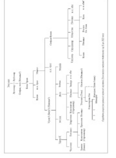

своје баци у реку Саву.[73] Чини се да је Часлав дао Тихомиру жупу Дрину која је припадала старијем господару Будимиру који по [illegible] Угрима, а потом се [illegible] Чаславу. После Часлављеве смрти Тихомир наследио Рашку али се није усудио [illegible] својим жупанима.[74] Интересантно је уз ово додати [illegible] речи жупана Стефана Немање Првовенчаног у Хиландарској повељи: »Бог [illegible] Грке царем, а Угре краљем... [illegible] дати своме [illegible] ... и постави на велико жупанство, [illegible] светом крштењу Стефана Немању«.[75]

Најзад, Тихомир је имао синове: Љутомира (поменут на [illegible] 980–992) и другог, непознатог. Љутомирова ћерка је била удата за Драгимира који је [illegible] Требињем и Захумљем. Драгимир је [illegible] са браћом [illegible] Хвалимира. Његов старији брат Петрислав је управљао Дукљом, а Мирослав Подгорјем. Пошто је Мирослав погинуо на Скадарском језеру и Подгорје је завладао Петрислав. Драгимиру беже у Рашку, а потом у Босну. [illegible] Мориа [illegible] Гојкомир [illegible] X века који је саградио Ребинар. Бодинова [illegible] Михајло, краљ Радослав и Првимир су савременици цара Исака (1046–1082). Од тада до појаве Вукана на историјској сцени Рашке требало је да прође [illegible] година, а од Тихомира [illegible] година. Ако се [illegible] да је жупан Вукан умро 1113. године можемо претпоставити да је рођен [illegible] 70 година те је рођен око 1050, или 1068. [illegible] Вукан и Марко (Мирослав) [illegible] Тихомирове, [illegible] Стефана, [illegible] Љутомира, [illegible] Вено Уроша?

[73] Исто, 37, 39.
[74] Исто, 44.
[75] Т. Живковић, [illegible], Београд [illegible] 2006, 27.

Živojin Andrejić

TIHOMIRS, UROŠS, VUKANS, MIROSLAVS, ZAVIDS AND NEMANJAS OR ABOUT A BIG PARISHONER STEFAN NEMANJA

One of the first conclusions placed in this article is that the facts from our chronicles and genealogies of old historians are exact or a relatively correct. The facts which they have it is necessary to explain and to find the facts which they brought correctly. The important conclusion at the beginning presents fact that in the XIIth century were five Serbian rulers and princes under the name of Nemanja in which preliminary historians recognized only one Nemanja the Great parishoner Stefan Nemanja. Beside him on the historical scene as his contemporaries appeared prince Nemanja, one of the sons of Raška's parishoner Desa, prince Nemanja one of the sons of Duklja's prince Dragihna, prince Nemanja grandson of Raška's parishoner Uroš II and prince Nemanja (Stefan Prvovenčani) subsequent big parishoner and king, son of the big parishoner Stefan Nemanja.

Accepted as precisely facts are that parishoner Desa had children: Miroslav, Konstantin, Nemanja, Zavid an one daughter, and he had grand sons from Nemanja: Tihomil and Simeon, from son Zavid grandson Miroslav and from grandson Tihomil he had grand grandson Konstantin Tehn (bulgarian king), respectively his descendant Mihajlo (despot of Vidin's district). Similarly it is clear that Raška's parishoner Uroš II had sons: Tihomil and Čudomil and from the first descendants: Zavid (David), Konstantin (Strasimir), Povoslav and Nemanja. With that reached that parishoner Stefan Vukan was a father of the big parishoner Stefan Nemanja, a brother of the parishoner Uroš I. Their father was parishoner Miroslav, reservedly named Marko, and mother was a sister of Serbian king Bodin (sometime he was Bulgarian emperor named Petar Bodin). Parishioners Miroslav (Marko) and Vukan had their origin from the Raška's parishoner Tihomil from the period of Serbian ruler Časlav (927–950).

The Origin establishing of the Great parishioner Stefan Nemanja from the parishioner Stefan Vukan brought us to knowledge that his brothers Miroslav and Tihomir were not his born brothers but brothers from uncle. That indicated that Nemanja had brother Stracimir and sister which was married to Duklja's king Gradihna.

Having in sight a phenomenon of name Nemanja beside descendants of Uroš I and Stefan Vukan it is necessary to seek this name beside their ancestors, for an example Stefan (priest) grandson of Časlav's parishioner Tihomil. Stefan was a grandfather of parishioners Vukan and Miroslav (Marko) which king Bodin placed to rule with Raška. There is possibility that Stefan which also Bodin placed to rule in Bosnia and about whom we don't know anything, precisely mentioned Stefan (priest) with a baptismal name Nemanja. Based on the baptismal and father names

of the dynasty knew members of the parishioner Stefan Nemanja we reached knowledge that name Nemanja was very frequent but did not all have that name. So the row is reestablished: big parishioner Stefan Nemanja I. The big parishioner and king Stefan Nemanja II Prvovenčani, king Uroš Nemanja III, prince Stefan Nemanja IV, king Stefan Uroš III Nemanja Dečanski and emperor Uroš V Nemanja VI.

Arriving to the ancestors and descendants of Uroš I and Stefan Vukan we learned also about the big and complex matrimonial relationships of the Serbian rulers with German, Hungarian, Byzantine, Bulgarian, Norman even with French and Russian courts in the XIth and XIIth century. Serbia between two empires was attacked by German and Romelian and more powerful kingdom of Hungary.

Very important learnings are based on the fact that the parishioner Desa ruled with Dendra, territory eastern from Niš, like his son Nemanja grandson Tohoijmil and great grandson Konstantin Tih with help of his cousin Serbian king Uroš I became the Bulgarian emperor. Even he was a vassal of Serbia, Konstantin this enlarged territory annexed to Bulgaria under the name of Vidin empire. Inbehalf of this comprehension is also an architecture of the church in Donja Kamenica near Knjaževac with two towers which are characteristic for the churches of Raška style (Byzantine-Romanesque) at the end of the XIIth century in Serbia. Vidin's and Bulgarians emperor Mihajlo above all is descendant of Konstantin the which with his attack to Serbia of Stefan Dečanski wanted to reach his right to rule under the direct law legacy.

Тамара Огњевић
Београд

УДК 091=163.41"12"

НОВИ ПРИЛОЗИ ПРОУЧАВАЊУ ВУКАНОВОГ ЈЕВАНЂЕЉА

Вуканово јеванђеље, један од најстаријих споменика српске писмености, за разлику од нешто старијег Мирослављевог јеванђеља, представља запостављену једну од наших најдрагоценијих рукописних књига. Недовољно проучено, скромно публиковано (и данас фигурирају готово искључиво црно-беле репродукције његових илуминација), готово заборављено на полицама санктпетербуршке Публичне библиотеке, где је доспело још средином 19. века, Вуканово јеванђеље по многим својим квалитетима, а нарочито необичним минијатурама, писму, графији и језику, представља споменик културе и духовности подједнаког значаја као Мирослављево јеванђеље.

Иако је у науци опште прихваћено мишљење Стојана Новаковића да је Вуканово јеванђеље написано за најстаријег Немањиног сина — кнеза Вукана у време када је он, приграбивши очеву вољу да на престо Србије седне његов млађи брат Стефан Првовенчани, повео рат и завладао својом српском земљом (1202–1203), запис старца Симеона, главног од писара овог дела, упућује на другачије закључке.[1] Поступак сопственог и знаменитог јанским поводом који начину историју, као и наслућујући преломна тренутак у коме је књига довршена, колико запис Симеона на 208. листу Вукановог јеванђеља, изражава веће *радости овај књигу своје Христову светом ангелу*. Од овог места, па у наредних неколико редова текст је био истругван (избрисан), а није могао садржати ништа друго него тужбу кнезу. Из овог редова стоје тако и борбе српске властеле и лица Немањине смрти, о чему старац Симеон говори с изражаваним уделом. Констатујући да је Христос до милости својој предао велит кнезу Вукана, задњи овоћем потписани преписивач Вукановог јеванђеља, најпре на старом најстаријег Немањиног сина вити му књигу управом посвећује.

Из свега реченог лако је извести закључак да је Вуканово јеванђеље написано било у особеном значајном тренутку Србије Стефану Немањи, односно да је кнезу јеш за вишение писмо, те да је дотрајано у временом прилике свом литерарну нашем доцнијем узвисијању (1280), а кадилације књиге је помињан кнез Вукан за кратко пагосподарио територијом очеве државе. Посво-

1 Ј. Вукан, *Вуканово јеванђеље*, Београд 1967, 2.

та је могућа бити добраваш у повољностима околностима, а управо то приликом бројеньу, јуди преса средьовековни центру, омогућили је прецизнију датацију преписа настанка листа у години између 1280. и 1282.

Занимљиво, старац Симеон прецизно предлаже мемари и простор да може је његовог писања и да наглашава да је то било *у деветом граду Расу*.[2] Из с податка ове средњовековне вештине, да се за односи на самом писцу листа, што је мања вероватно с обзиром да места за преписи могу пружити им најповољније услове за рад писару, или је реч о важној ... за преписивање књига изузетно одређеној просторији у оквиру манастира, за коју је реч увек тајна. Изузетно мали број аутентичних докумената из тог периода не даје готово никакве податке о начину живота и рада средњовековних писара, нарочито Србије, а о тим и о којим приоритетима одлуке за писања (пергамента), ... мастила, односно боја и злата за украшавања илуминација ... из ... једног, што је значајно свакој мери западњачког творењу.[3] И управо у том контексту морамо приметити да запис старца Симеона у Врањинском јеванђељу, а управо из тонову ... чињеница да је реч о запису на ... листу ... документ од ... и то не само за ... историјских прилика, које су ... за живот и рад српског монаштва, а у првом реду оног његовог образованог слоја ... писара, чији је задатак био да ... књига ... у ... духовне и културне уздизања.

Друга, једнако предметна ... коју даје старац Симеон јесте град Рас, што ... средишне ... државе. И управо ова ... позиција ... указују да је старац Симеонову ... са ... Немањином, ... средњовековне државе, ... слично ... са ... од ... у ... средњовековни ... преписи (посредно четрнаест 12. века) и много расположењима Мирослављевим јеванђељем, у којим писац дијака Глигорија ... о ... делу,[4] што ће имати ... бити разматрано у даљем тексту.

---

2. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи*, Београд 1902, I, 4–5.
3. В. Радовановић, *Технологија израде и израде илуминација*, Мирослављево јеванђеље, Београд 1998, 109–134.
4. С. Радојчић, *Старе српске минијатуре*, Београд 1950, 8.
5. В. Тошковић, Д. Медаковић, *Мирослављево јеванђеље — Историјат*, Београд 1998, 7–9.

Сл. 1 *Вуканово јеванђеље* (1200–1202). Св јеванђелиста Јован, л. 1

И управо тај велики раскошни, а изричито златно масни формат Вукановог јеванђеља, сугерише да је реч о светој књизи чија је примарна намена била да служи у свакодневном богослужењу сврхе некој монашкој заједници којој је, по свој прилици, припадао и сам старац Симеон. Велика вероватноћа да је реч о братству манастира Ђурђеви Ступови у Расу, најстаријег потпадања Немањине задужбине (1171) може бити теоријски аргументована са

досадашњу литературу чињеницу да су Стефан и Ђурађ поддржали начињење ... Рима, те да је помен старца Симеона посебним начином истакнут ... да је он ктитор храма при ком је књига рађена, али и добротвор тамошње монашке заједнице, чија дарива помогоше исписивање и ове, осим неколико старе књиге. Претпоставка смела, али по многим елементима логична.

Вуканово јеванђеље је, као и Мирослављево, литургијско јеванђеље, односно богослужбена књига у којој су поглавља Новог завета прилагођена литургијским потребама.[6] У односу на број писара који су радили на књизи, она се према својствима њиховог стила и језика може посматрати као две целине. Први део Вукановог јеванђеља, који обухвата читања од Пасхе до недеље Педесетнице, писала су три писара (од 2. до 28. листа), док је други део јеванђеља од уторка Педесетнице до краја црквене године (од листа 29. до 189), као и месецослов, прокимени и алилуја, вероватно старац Симеон ... Пета рука на јеванђељу је она писара — коректора, који је прегледао дорадио текст.[7]

За разлику од раскошног Мирослављевог јеванђеља са његовим ... страна великог формата (41,5 x 28,4 цм) и 327 листова ... илуминације ... Вуканова књига, ... знатно је мања по димензијама (25,3 x 19, 7 цм) и поред 120 иницијала (ово је први пут да се публикује тачан број иницијала у Вукановом јеванђељу), урађених углавном у ... стилу, има још четири заставице и две минијатуре, које, међутим, ... су књиге илустровала ... Овакав начин илустровања књиге ... аналогије се могу пронаћи само на основу минијатура грчких рукописа насталих у Јужној Италији, који се данас чувају у Националној библиотеци у Атини (At. gr. 74, f. 4 v.) и у Националној библиотеци у Паризу (Mo. gr. 48).[8]

Прво Вуканово јеванђеље има 189 ... листова, ... Претпоставља се да је са једном од тих недостајућих листова највероватније био изгубљен лист јеванђелисте Матеја ... као што је то урађено с илустрацијама јеванђелисте Јована и чудесима писом Христа Емануила у овој књизи која није била намењена у репрезентативне сврхе, за свечане литургије у катедрали, већ је писана за свакодневне потребе ... Римске ... Овај закључак изведен је на основу чињенице да текст на листовима данас означеним као 28. и 29. тече у континуитету без

6 Ј. Вујић, нав. дело, 3.
7 Ј. Вујић, нав. дело, 6.
8 A. Grabar, *Les manuscrits grecs enluminés de provenance italienne*, fig. 10, fig. 286.

обавезан средствима, места која би за је сачувана, а друга приобећајој илустрацији, број 29. на рецу. Претпостављам да се на том листу налазио лик јеванђелисте Матеја, а двојица у коду управо потребна за избор заглавља код две сачуване илустрације, могла би бити тек делимично успешљива. Наиме, ако се има у виду да тамо где би требало да буде насликан јеванђелиста Лука и уместо тог сазнајемо да свети Христа Рођенога, како може бити историја на управи да ли видимо једној страни (која је оригинални чиатеље из Матеју) није насликана једна од могућих предложака Христовог лика? И управо у светлу те чињенице намеће основно питање — зашто није насликан и ликостав јеванђелиста Марка, односно да ли се између данас сачуваних листова 170. и 171., пошто недостатка, закључења једног од јеванђеља и почетка другог, налазио и лист са четвртом минијатуром? Могуће је да лик јеванђелиста Марка није уопште насликан верованје у светлу поређења са сличним проблемом у Мирослављевом јеванђељу где се на почетној страници која пружа прва лист између јеванђелисте Марко, Лука и Јован, а да се не на који начин не може докучити зашто није насликан и први јеванђелиста Матеј, за чији лик није било простора ни на једној од 360 страна тог кодекса.[9]

Најпосетку, у Вукановом јеванђељу постоји неколико настала која што је, на пример, лист 139 на којем се јасно уочава предвиђени простор остављен да се на њему управо илуминација, која, међутим, никада није насликана. Овакав детаљ недвосмислено упућује на чињеницу да су илуминације сликане након што је текст био дописан ако не у целини, а онда сигурно у највећем картојама. У том контексту је и одлична сличност — с обзиром на број илуминација након свега што их красе и Вукановог и Мирослављевог јеванђеља. Када се томе рада узорци или били придружени неким другим факторима, можда временским условима, да убрза рад на декоративну опрему.

Ово што је данас сачувано, а за писару од изузетне важности, јесте чињеница, да је сам минијатура, иницијале и заставице у Вукановом јеванђељу радио један мајстор.[10] У књизи је речено на старе Симеон чији се руком рукопис уместо да је први реч о ономе у пуном хиљадама и другој мањој иницијали за таква начин знаша својим знаком, него о старом у доследном смислу те речи, јер палеографска анализа указује да је готово читаво дело исписано само једном, тупом пером.[11]

На првој страни јеванђеља насликан је свети апостол и јеванђелиста Јован у малом раширеном типу да му се види само поглавље, Дати је као сво

9 Ј. Максимовић, *Лествица јеванђелиста у Мирослављевом јеванђељу*, ЗЛУ 8, Н. Сад 1972, 41–43.

10 Ј. Вуксан, *нав. дело*, 5–8; Ј. Максимовић, *Српске средњовековне минијатуре*, Београд 1983, 98.

11 Ј. Вуксан, *нав. дело*, 17–18.

рук по западњачком узору, јер се у западним рукописима илуминација Хри-стовог учења увек [illegible] као мотив, у [illegible] средњовековног [illegible] своје дело [illegible], јер ... [illegible] рукописима [illegible], [illegible] крај 17. и почетком 18. века. Минијатура је сигнирана са СВ.[illegible] (Свети Јован), [illegible] основи пергамента, а затим обојена [illegible], црвеном и зеленом бојом.

Јован Богослов седи на [illegible] престолу, [illegible] књигу [illegible] на српском језику исписују — *ИСКОНИ БИ СЛОВО И СЛОВО БИ ОТ БОГА И БОГ БИ СЛОВО*, што у језику [illegible] лежи [illegible]. [illegible] — [illegible] и [illegible], а [illegible] кругу, [illegible], [illegible] је књига [illegible] прави. [illegible] и [illegible] са [illegible], као и књига [illegible] на [illegible] начин [illegible] о [illegible] и раду [illegible] [illegible]. [illegible] Посматрајући [illegible] Господу [illegible], [illegible] Јер су [illegible] [illegible] Господина [illegible]. [illegible] бојом [illegible] [illegible] до [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible], а [illegible], у првом реду је [illegible] [illegible] мученика.[12] [illegible] су [illegible] [illegible], а [illegible] у [illegible] средњовековним [illegible], јер [illegible] у том времену [illegible] [illegible]. Тако [illegible] [illegible]. Дакле, [illegible] [illegible], а [illegible]. Конечно, када [illegible] у [illegible] [illegible], а у [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] Господ, [illegible], у првом реду [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] у [illegible] [illegible] у [illegible]. [illegible] у средњем веку [illegible] је [illegible], а [illegible]

12 Ј. [illegible], нав. дело, 95.

туфа да су и ноктии наиздари били негмиљени. Коначно, припоминују у најбо-љем смислу зорени поклоније и праве старца Симеона да читаве једну служ-свете књиге посвети наложнику своје комплике биографије, приписама у другом и лигурфитрепу јеванђељски неуи у текстнику у којем у проме уреу овщичао и себи књиге. Само на чињеницу ауторски симни праве прве минијатура Вукановог јеванђеља и креи крипту своје записа.

Потом, књиге јеванђелиста пред Светитељем уступује на кеса собом своме прошлашеног, одвојено писаре из средњег века, јер доле Јеванђеље је оргатичка. Бегом надамуте сведочанство о Светитељском вовиту, страда-њуги поучава, дакле није приписивано старије своте власти. Тако није је сабра-на старац Симеон посредно дао верну слику забијанту у којем је радио и он сам, или је свих околности које су утаале водио своје средњовековни зидари на доценују нашињење Рашке, до и даље. Јер да није дрољ око Све-титељевог главе и сигнатуре које приписиваше о којој је реч, слика би био дову-љивова била склајна али портрет анонимног средњовековног писара запо-ставиог послом. Овакво кајење и тумачења прве минијатура Вукановог јеванђе-ља до сада није било присутно у науци. Имадио из једног споменичког пове-зива гд ори насоја да утемељени израт систека поједином и у ликовним исто-рије, или у историји дела одређеног века, могло би ову дођи струцу хиљавишу њих заједнерта помајеј агрономисаох свог, књижевног, тајанственог дела.

И лик Христа Емануила, насликан на 76. листу Вукановог јеванђеља, захвато јеванђелисти Луки, јер управо ту почиње читање јеванђеља по Лу-ки, такође је кључног појма.

Спокојан свечани тумач као дечак који произлази у храму, он који на релативан почетку навештаја који свој улазак показује лик у српским пра-стлавима одавдашњег времена. Голик босу до колена и обложеном руку де листи-ма, у кругвој тунике којом се литословља вечно детињство, могле би бити тумачни как млађи песнић да оне његове главе меке шуте обојеност волеба са ушилаченим врагама чије крајњи крај бит гранча канона. Десна рука његова благослови у ово је сликом мало окренута у десну страну тако да у себи она лежито на гола заглавни срохоре који показном руке веле да на вест-ишлану и увертамност ертиверског. Три прста десне руке спојени као благослов у комбинацији са говорничким гестом на симболичан начин сугеришу да де-чак који подучава у храму има благосиљање небеског Оца у дечју жестинома.

И управо у јеванђељу по Луки двадесетогодишњем Христос мали Јоси-фу и Марији, који га *три дана траже* по Јерусалиму, када га *најзад* кађо-дну у храму: *Зашто сте ме тражили? Зар не знате да мени треба у ономе би-ти што је Оца мојега?* (Лука, 2, 49). И он у том контексту с душом зрелом били поводом тон прилаз на простору, што и на симболичан начин одговара библијском излагању Христа заради краља и господарење господара.

Јосиф и Марија Христа читају као подучана утиска на којој је оста-вио чудесан утисак — *И сви који га слушаху дивљаху се његовом разуму и*

огледалце. (Прем. 2, 47). Пошто глас пророчких изрека, минијатура са ликом младог Христа постаје у целости сагледљива као персонификација Премудрости и потврђено је тек [illegible] слушаоци Богомладог Детета. Тачније, управо помак преношења свих ликова има за циљ да свакога ко се сусретне са ликом Емануиловим претвори у једног од слушалаца, вечних ученика у храму. На тај начин је и иконографски и теолошки у целини заокружена замисао минијатуре.

Препознатљиво богатство, испуњено не таквим [illegible], даје овом приказу разиграну живописност и нашу фину природност управо својствену почетку на прагу младићких година. Уочљива наметнутост у описивању екстремитета, међутим, не умањује [illegible] необичне минијатуре чије [illegible] треба тражити у [illegible] уметничкој класици и [illegible] коминијанског стила.[13] За разлику од јеванђелиста Јована, минијатура са Емануилом, бојама црвено, жуто и плаво, сигнирана је грчким IC XC ЕММАНУИЛ, што може деловати необично с обзиром на српску сигнатуру апостола Јована, али указује на [illegible] рецепцију грчке [illegible] речи и у самом тексту Вукановог јеванђеља — што је [illegible] српских [illegible]. Ово је тек једна од [illegible] која Вуканово јеванђеље чини [illegible] од [illegible] значаја за проучавање [illegible] у формирању [illegible] језика и писма.

Иако је угледни руски филолог Куљбакин, који се [illegible] бавио Вукановим списом, сматрао да је реч о јеванђелистару млађе редакције преписаном по типу [illegible] традицији, Јосип Врана је у својој студији о овом делу дошао до [illegible] закључка, да је реч о [illegible] јеванђелистару [illegible] предлошка.[14] Врана [illegible] да управо ово што се [illegible] Вукановог јеванђеља, а то су бројни руки који су [illegible] његових листова при чему [illegible] старац Симеон, [illegible] у [illegible]. Чиста [illegible] рукописа, [illegible] у другом делу [illegible] старац Симеон [illegible] да је [illegible] два различита предлошка. Први део јеванђеља по својој [illegible] одговара [illegible] Асеманово јеванђеље и Савина књига, [illegible] Мирослављево јеванђеље.[15] Примери [illegible] у [illegible] грчком оригиналу, [illegible]

13 Ј. Максимовић, нав. дело, 98.
14 Ј. Врана, нав. дело, 3.
15 Ј. Врана, нав. дело, 6.

трезирано, с једне стране, као [illegible] старословенског превода, а с друге, као новина да се [illegible] и савремени. Тако су [illegible] Савина книга и Вуканово јеванђеље добили нешто од [illegible] никада нису били под утицајем неког грчког оригинала.[16] Поред [illegible], палеографске, графијске и језичке особине [illegible] [illegible] [illegible] Вуканово јеванђеље.

Узори из којих је преписивано нису утицали само на [illegible] ствари, већ и на карактер [illegible] рукописа. У великом броју [illegible] у Вукановом јеванђељу, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Београдском и Хиландарском [illegible], али и у Хиландарском [illegible].[17] [illegible] [illegible] [illegible] л. 14, [illegible] [illegible] [illegible] 185, 186 и 188 [illegible] [illegible] [illegible] на страни 178. [illegible] Симеон [illegible] [illegible].

[illegible] Вукановог јеванђеља [illegible] [illegible] [illegible] Никодима Студенца,[18] а у случају Вукановог јеванђеља [illegible] у Мирослављевом јеванђељу, [illegible] [illegible] рукописа.

[illegible] је Вуканово јеванђеље на неки начин [illegible] Мирослављевог [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] да је Вуканово јеванђеље било у сенци Мирослављевог, пре свега [illegible]

16 Ј. Вукан, нав. дело, 9–12.
17 Ј. Миловановић, нав. дело, 98–99.
18 С. Радојчић, нав. дело, 6.

што је већина истраживача била заокупљена филолошким, лингвистичким које је развијањем за Немањиће, Мирослављевог јеванђеља, а потом обе ... дао за правописности сваког лица и у његовој чињеници да је реч и најстаријем сачуваном већем јеванђелистару овог подручја и кнежева, за разлику од Вукановог јеванђеља чија је једна фотографија доспела госпојином угледном заслугом В. Мошина у своја Академије наука, а потом публиковањем у обимну издању фотографије давне 1967. у детаљнијој књизи Ј. Врана, док за оригинала и данас налази у Русији, Мирослављево јеванђеље има чак два фототипска издања, од којих је оно из 1998. готово у целини верно оригиналу, а и оригинал из 12. века је у Народном музеју у Београду. Све ове разлике поредно су заменили значај Вукановог јеванђеља и као оригиналног дела, док и као прва српска рукописна књига са украшеном сликарском са јаком фиолистичком књигом клика Мирославља. И да није тог занемаривања било би уочљиво да није само реч о књигама насталим у релативно кратком временском интервалу, писаним на једном географском и духовно блиском простору, већ да, пре свега, а свака на свој начин, сведоче идентичну културу о умешности извођења од којих су се налазили, а чија ће врста аутентична српског сликарства у домену минијатурног жанра обележити читав 13. век за територијама немањићке државе. Метафорично речено, уметничка сарадња Истока и Запада, која се у Мирослављевом јеванђељу почиње комбинацијом уметничких предложака присутних по Пантелејмону и Грчкој Филопатиса, у Вукановом јеванђељу се стапа у рез аутентично српску минијатуралну изреалну комбинацију са минијатурама које су своје узоре тражиле на целој у византијским рукописима, у случају старца Симеона долазиле архаизацијом интерпретацијом, али истоврсно у кашњим пројектованим да мање у њима ту апрофова.

Упоређено са уметничким ставовима Мирослављевог јеванђеља Вуканово јеванђеље је прикладније, ако не само културном и духовном значају једнако вредно.

Tamara Ognjević

NEW CONTRIBUTIONS IN RESEARCHING OF VUKAN'S GOSPEL

Vukan's Gospel, longer liturgy codex of younger Serbian redaction, done in years 1200–1202, is second by it's oldness preserved Serbian Cyrillic manuscript, and after well known Miroslav's Gospel (12th c.) the most important witness of cultural and spiritual development of medieval Serbs. Written most probably for Great Duke of Serbia Stephan Nemanja, not for his oldest son prince Vukan, as it was considered by now, Vukan's Gospel is hand-deed of five scribes among whom is known by name only the author of majority of text, all miniatures, illuminated initials and flags — old man Simeon. This monk-scribe is author of inscription on page 188 of Vukan's Gospel that comprehensively informs about his life, monkhood, thoughts initiated by New Testament, but as well about time and social circumstances in then Serbia State.

Vukan's Gospel contains 328 illuminated initials drawn in ink and non-coloured additionally. However, the reason that makes it exceptional is miniatures potrait to cover the surface of all pages. Until nowadays two of them are preserved — St Apostle and Evangelist John on page 1 and Jesus Christ Emmanuel on page 78. It is realistic to presume that codex was illustrated with at least one or two more miniatures (images of Evangelists Mathew and Marco are probably the lost ones in long period of eight centuries) in accordance with number of now missing pages.

Both, Evangelist John and Christ Emmanuel were first drawn in ink and then partly coloured with red, blue and green (Evangelist John) i.e. yellow, red and green (Christ) pigments. According to artistic characteristics this miniatures reflect at the same time influence of late Comnin provincial style arrived on territory of Serbia intermediate by Bulgarian and Macedonian scriptoria, but as well elements of Romanesque art whose stylistic dominance echoed from medieval cities placed on both coasts of Adriatic at the beginning of the 13th century. The new discovery in analyses of this miniatures lays in conclusion that old man Simeon through image of Evangelist John and ambient that he painted him in, gave more an illustration of life and work of medieval scribes in Rašká, than he was into personality and deed of Christ's dearest disciple — St John the Apostle. Cohesion of Romanesque elements, Byzantine influence and local details make miniature of Christ Emmanuel the unique one in entire inheritance of preserved Middle Ages illuminations on territory of Serbia.

At the end, whole number of intriguing questions that concern location of city of Ras, status of old man Simeon (was he a person highly ranked in then church hierarchy considering the fact that he wrote, without fear, whole page of his in-

tirnate history inside of a Holy Book? Perhaps he was a prior of Nemanja's foundation — monastery church Djurdjevi Stupovi in Ras(?), the origin of manuscripts Vukan's Gospel was copied from, the reasons why the original dedication to ruler was scrubbed from page 199, etc., make this extraordinary deed interesting for different profiles of researches.

Translated by T. Ognjević

Ђорђе С. Костић
Балканолошки институт САНУ
Београд

УДК [illegible]

ТРАГОВИМА АНТИКЕ

Стари споменици културе, а нарочито [illegible] поред [illegible] друмова Југоисточне Европе, привлачили су посебну пажњу многобројних путника, [illegible] Бечког двора, [illegible] трговаца и војника. Неки од њих, као Ханс Дерншвам (1553. и 1555) или Штефан Герлах (1573. и 1578), на пример, оставили су белешке о многобројним траговима [illegible] на простору данашње Србије. [illegible]

[illegible] у 16, 17. и 18. веку, [illegible] између Саве и Дунава, [illegible]

[illegible] 16. века, [illegible] у Нишу, [illegible] 17. века на путу од Ниша до Пирота [illegible] Београду [illegible] Трајанове табле на Дунаву, [illegible] Ниша, Беле Паланке и Сремске Митровице, [illegible] Србије.

VIA PUBLICA
(Troiano weg, Trayan Weg, Weg Trajani, via Traiana)

[illegible] Београд са [illegible]

ратора Трајана. Вероватно да је он, како то истиче Константин Јиречек, у време владавине овог императора изграђен и [illegible], па се од тог [illegible] звао [illegible].

С обзиром да су путници, представници и [illegible], трговци, [illegible], [illegible], [illegible]. Али, аутори путописа су нам оставили драгоцена сведочанства о античким путевима, односно о њиховим остацима, на простору Југоисточне Европе.

О друму од Београда до Истанбула, као једној од најзначајнијих саобраћајница Југоисточне Европе, први је писао Ханс Дерншвам 1553. године. Када је [illegible] Ниш, [illegible], навео је да је овај стари пут, поплочан камењем, у дужини од 500 корака и толико широк, да се могу мимоићи двоја кола (Dernschwam, 1553, 12). Тај друм, који су изградили римски цареви, [illegible] је [illegible] био опустео (Dernschwam, 1553, 12).

Стари римски пут [illegible] описао је и Рајнхолд Лубенау [illegible] до Цариграда и тамо се зове Трајанов (Lubenau, 1587, 98).

Ханс Дерншвам и Рајнхолд Лубенау су једини аутори који су покушали да опишу пут. Први [illegible] да је веома била толико широка да су на њој могла да се мимоиђу двоја кола. Оба аутора, ипак, потврђују да је [illegible] пут био поплочан камењем, што су и досадашња истраживања античких путева потврдила.

О овом делу трасе, од [illegible] до Ниша, [illegible] оставио и [illegible] аутор путописа из 1571. године, као и [illegible]. И они се, као и Рајнхолд Лубенау, [illegible] (Anonim, 1571, 35). Очигледно да су остаци сачуваних само појединих делова римског пута, он је већ био доста оштећен у време када су га [illegible]. [illegible] уништени су [illegible] својој првобитној [illegible].

На остатке старог римског пута наилазе појединачни аутори и на делу трасе од Ниша до [illegible]. Поред већ поменутог Ханса Дерншвама, о овом делу [illegible]. Али, он [illegible] аутора, да је друм изграђен ради тога да би се [illegible] Трајана [illegible] (Gerlach, 1567, 65). У осмој деценији 16. века о овом одсеку пута писао је Рајнхолд Лубенау. [illegible] Рајнхолд Лубенау [illegible] у [illegible] Трајанов пут (via Traiana), по градитељу цару Трајану (Lubenau, 1587, 100).

Током периода 17. па све до првих деценија 18. века, у путописима [illegible] аутори [illegible]. [illegible] у табелама.

Литература

[illegible]

ЗАПИС О ПОБЕДИ НА СТУБУ

Двојица венецијанских путописаца, Михаило Бенет и Рајмонд Лубавац, оставили су у својим текстовима драгоцене податке о постојању једног записа о победи на камену округлом стубу који се налазио у околини Пирота.

Овде се, на стубу, према [illegible] аутора, [illegible] битка између Римљана и Гота у време када је владао цар Марко Антоније, пре 1.400 година» (Benet, 1584, 520; Lubenau, 1587, 137). Поред једне чесме, у част помињаног цара Антонија, [illegible] стуб, [illegible] који се зове «[illegible] или победни стуб» (Lubenau, 1587, 137). И Михаило Бенет и Рајмонд Лубавац тврде да је текст био исписан [illegible] (Benet., 1584, 520; Lubenau, 1587, 137).

МИЉОКАЗ
(ein alte zerprochen Seül)

На траси старог римског пута, од Пирота према Софији, Михаил фон Зауру је видео «разбијени стуб (ein alte zerprochen Seül)» (Saurau., 1567, 65). Тешко је на основу овако кратког белешке аутора утврдити тачно место где је виђен стуб, али [illegible] да је то било још на територији данашње Србије. Овај налаз нам указује на [illegible] старог римског миљоказа, [illegible] остатака до данас има врло мало сачуваних, барем када је реч о Цариградском друму.

Литература

[illegible]

МОСТ НА МОРАВИ

Описујући прелаз преко Мораве 1587. године, Рајмонд Лубавац употребљава следеће речи: «Ова вода [Морава] је [illegible] као Дунав и дели Србију од Бугарске. Ми смо [illegible]

да неколико римских и трагове једног јавог, античке постаје које сматрају то својство Трајановог моста *Pedes pontis Traiani* (Lalovna, 1987, 99).

Остаци старог римског моста, који је видео Рајмонд Дубоас, на античком писанитету код Ђуприје, видљиви су са овог-сада до последњих деценија 19. века. Данас се на истом месту мисли, када Морава опадне, само трагови једно стубова.

У литератури о овом мосту видели прве мале податке, не знаде стогод о самом мосту много расправљано, није је покушано да се он реконструише. Константин Јиречек сматра да су Римљани овде зидани мост радим са Рудничким рудницима и да је он био зидани конструкција на масивним речним стубовима. Феликс Каниц је, такође, јавно претпоставку да се код Ђуприје налазио старо римски мост. Он је сам видео и даље стубове од камена, од којих се «6 стубова налази на десној обали, а 5 у водама, док је растојање између стубова «били у просеку 14 метара».

Литература

К. Јиречек, Војничка цеста Београд и Цариград и балканска планина, V. Мотовић Константинова, Београд, 1, Београд, 1959, 60; F. Kanitz, Römische Studien in Serbien, Wien, 1892, 59–71; Ђ. Костић — Ж. Гарашанин, Грађа за археолошки обилазак нишавске долине и околице у Србији, Материјали и Јужног Поморавља, Београд 1961; М. Гарашанин, Стари мостови у Србији XVIII века, Ниш, Зборник, Београд, 1961, бр. 1, 33–55; P. Petrovic, Inscriptions de la Mésie Supérieure, vol. IV, Naissus — Remesiana — Horreum Margi, Beograd 1979.

НАТПИСИ

Велики број натписа побуђивао је интерес код многих путника који су током векова дуго по веку, од 1358. до 1740, пролазили другим путем данашње Србије. Ова констатација се нарочито не односи само на аутора са немачког језичког подручја, већ и на остале европске путописце. Када би се сви стари натписи, које су они видели и описали, прикупили на једном месту, добила би се, свакако, интересантна збирка овакових споменика.

Стари римски натписи, уклесани на разним плочама, имали су различиту судбину. Временом су пропадали, кршили се и тако и нестајали. А и људи су их користили за друге потребе. Добро обрађени камени посни били су увек драгоцени грађевински материјал. Стога су на аутори, о којима би било речи, често налазили уграђене у неке цркве или караван-сараје, на чак и по кућама турских великодостојника. За њихову генерацију посматрачи вредне пажње су били камени од натписа на латинском или грчком језику.

Ова римска старинама, како их је писао један од путописаца на немачком језику, највише су могли да се виде на делу пута од Ниша до Пирота. Неслично римском распону пута су се два позната града, античких Ниша и Ремесијана — Беле Паланке. Један натпис потиче, изгледа, из области Дунава (Трајанова табла) а један из још једног карактеристичног града, из Сирмијума — Сремска Митровица.

Највећи број античких натписа аутори путописа видели су у Нишу током 16. века. Стари остаци архитектонских зданија је значајна споменица и остављајући класичног културног наслеђа пружит оваквог података.

Ханс Дерншвам је забележио знатан уздижног ??? споменика, заоставиће и разбијених (Dernschwam, 1553, 8), док нека насеља, и не, ??? мнија коју могли мериоците, јер су беле унишен (Dernschwam, 1553, 9). Чињење, бележење и тумачење свих натписа били је, а то је остало и до данас, мукотрпан и мукотрпан посао. У друштву са Антуном Врачићем, сигурно бољим познаваоцем античког наслеђа, Ханс Дерншвам је обављао знатан уздижни културни ??? ???, који су остали затруплено у својим радовима. Пет двојица су, али сваки за себе, забележили натписе које су видели и ??? ???, у изравно ??? или на ??? ??? Те натписе знатно подразумеве новој ??? примери ??? ??? двадесетог века Петар Петровић. На два примера, које следе, најбоље би се видели како су Ханс Дерншвам и Антун Врачић ??? у својим намерама да део ??? културног наслеђа сачувају од заборава.

Ханс Дерншвам	Антун Врачић	Петар Петровић
D. M. VLP. AELIA NVS. VIX. ATILIA. IN GENVA. CONIVGI. B. M. P. (стр. 10)	D. M. VLP. AELIA NVS VIX. ANN. XXXV. ATILIAE INGE NUE CoNIVGI B. M. P. (стр. XXII)	D(is) M(anibus) | Ulp(ius) Aelianus vix(it) | ann(is) XXV | Atilia Ingenua | coniugi | b(ene) m(erenti) p(osuit). (P. Petrović, *Inscriptions*, st. 90)
I. O. F. M. CAPITOLINO. EX. BOTOP NICA. HERME PRO. SALUTE. DOMINI. NOS TRO (стр. 16)	I. O. T. M. CAPITOLI NO EX BOTO P NICA HERME PRO SALUTE DOMINI NO STRI. (стр. XXII)	I(ovi) O(ptimo) F(?) M(aximo) | Capitolino | ex boto (?) p(osuit) | Nica Herme(s) | pro salute | domini no | stri | --- (P. Petrović, *Inscriptions*, st. 70)

Из грађевинске Ниша потиче још један натпис који су забележили двојица аутора, ??? један од других ??? ??? ??? ку од тридесет година. Затим Шлајнер је у дому бега, где је наследство пронађено, видео ??? стари мермерни камен, ??? један текст и уколико тешко сличан са овим натписом: D. M. Aureliae Florentinae defuntae, et Victorinae et Candidiani et Urbi, anct libm. Severa et sibi et uxi posuit (Schweigger, 1577, 41).

Три деценије касније Рајнолд Лубенау је направио најдетаљнији опис мермерних камена на коме је било урезано: D. M. Aurelius Herculanus [illegible] Victorinus et Candidus [illegible] (Lubenau, 1587, 161).

Када су посланства Бечког двора почела да користе трасу пута од Ниша преко Беле Паланке за Пирот, неки од путописаца у новом насељу (у Белој Паланци) почели да запажају остатке античког града. Тако је у другој половини 17. века забележено четири римска документа и натписа (Kuniš, 1674, 163), «римских старина, натписа и епиграфа» (Klinštajn, 1672, 137), или «свуда уочљиво разбацане старе римске древности» (Taffener, 1665, 56). Тако је сад Бела Паланка постало место у којем су заинтересовани путописци могли да виде најмање два римска натписа. И када су два аутора независно један од другог забележили исти натпис.

Први је то учинио Јакоб Хилдебрант, који је као секретар [illegible] забележио два натписа године 1658. Оба два натписа вероватно [illegible] путописац, тако да ће они бити преписани [illegible] чланку.

Ево како су ти натписи изгледали код Јакоба Хилдебранта и Гархарда фон Дриша, као и код Петра Петровића, у збирци [illegible]:

D. M.
Val. Valer. val. Leg. Im. H. vix. an XXXI. MI.
An VII. val. val. p.
(Hildebrandt, 1658, 162)

Diis Manibus
VALerius VALerianus II Stilorpilonus
MILes
LEGionis I II Flavia VIXit
ANNos XXXI MILitavit
ANNos VII VALerius VA
LERIANVS ET
VALERIA CAN
DIDA FRATRI
CARISSIMO
ET SIVI VIVI
Posuerunt
(Driesch, 1730, 465)

D(is) M(anibus) | Val(erius) Valer (?) mil(es) | leg(ionis) III Fl(aviae) vix(it) | ann(is) XXXI mil(itavit) | ann(is) VII Val(erius) Valerianus et Valeria Candida fratri | carissimo | et sivi (!) vivi | p(osuerunt).

(P. Petrović, Inscriptions, nr. 105)

Постављено овога места заједно још код двојице аутохтона. Прве 1971. године, код аутора цитираног текста, а потом, 1974. године, и код Хане Кутко.

IVLIA AVGVSTA MATRI CASTRORVM; II. P. SVA.
V. R. CVRANTE Q. ANICIO FAVSTO LEG. AVGVSTORVM. P. P. R. R.

(Јовановић, 1671, 119).

Iuliae Domnae augustae matri castorum p. p. suo v. i. p. curante
Quinto Anicio Fausto legato augustorum, P. R. P. P. proconsule censore

(Кокић, 1974, 165).

У другој деценији 18. века посебно ће читаоцима бити представљен читав преглед натписа на латинском језику. Али, не више од Ниша већ из покојне Беле Паланке. Приликом повратка посланства из Истанбула 1720. године, после ратификације мировног уговора потписаног у Пожаревцу, Герхард фон Дрент је имао времена да са детаљније позабави остацима римског кастела, који је нашао у Белој Паланци. Он је тим приликом први пут препознао натписе, уклесане на каменим плочама, и објавио их у својој књизи две године касније.

Занимљиво је да је један од ових натписа остао сачуван све до осамдесетих година 19. века када је, 1887. године, пренет у Музеј у Београд.

Текст натписа, на основу тумачења Петра Петровића гласи:

п[Ил]асиат et | [s]uper amore | [S]ertinius | [I]mperatori Caes[ari] | M. Iulio Philipo
[P]io Felici Invicto [A]ug[usto] pont[ifici] | [m]aximo patri p[atriae] s.

(P. Petrović, Inscriptions, str. 104)

Герхард фон Дрент је овај натпис преписао на следећи начин:

... ANNIO ET
... PER OMNES
FORTISSIMO
... MPERATORI CAES.
... IVLIO PHILIPPO
... IO FELICI INVICTO
... VG. PONTIFICI
... ANNIO.PAT. P. ...

(Dršeck, 1720, 460)

Већина поменутих аутора није се много упуштала у описивање самих натписа, на којима су највише почивали, нити је забележила да ли су натписи били уклесани и неки монументи или рељефи. Изузетак је, ипак, један опис Штефана Герлаха, ... један ... града, из Сармизегетуза ... Сремска Митровица. Обавештава нас Герлах ... да се ... број гробова и ... да се ... ... Он је ... један ... гроб са ... речима у камену:

P. AEL. RESPECTO. EQ. R.
A MILIT. FILIO PISSIMO
VIRIS OMNI. PRAEDITO
AEL. TROPHIMIANUS PATER
V. P. POSUIT.

„Са ... стране ... Герлах ... једног човека ... у ... а на другој страни два мала човека, ... а ... који ... Одмах испред ... налази се у средини један мали олтар, ... један са ... у једној руци ... а у другој, ... Под тројицом ... две ... једна у другу, а ... две ..., ... а поред ... налази се један ... гроб. ... један ... а на њему ... глава, ... уста ... две змије. Све је то уклесано у камену" (Gerlach, 1578, 532–535).

Литература

Th. Mommsen, *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin, 1873; M. Mirković, *Sirmium — its History from the I Century A. D. to 582 A. D.*, Sirmium, Beograd 1971, knj. 1, 69–70; A. Fortis, *Viaggio in Dalmazia* I–II (1774); MG Karl Moritz und Bibliographie herausgegeben von Istvan ... und Peter Kohler, München, Verlag Otto Sagner, 1974, XII–XIV; B. ..., *... у ... граду*, ... 1970; P. Petrović, *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, vol. IV, Naissus — Remesiana — Horreum Margi, Beograd 1979.

РЕМЕСИЈАНА

Испод планине Бела Паланка, у долини реке Нишаве, седамдесетих година 17. века непознати аутор јавног путописа оставио је драгоцено сведочанство о Ремесијани. [illegible] које је добило име по [illegible], [illegible] био на домет руке. Лепо обрађених плоча и [illegible] било је свуда и у великој количини. «То је — [illegible] аутор [illegible] јавног разрушеног римског града, од којег су остале само развалине, које су личиле да се ту [illegible] двор или замак» (Anonim, 1671, 119).

Литература

Д. Срејовић, *Римски царски градови и палате у Србији*, Београд MCMXCIII.

ТРАЈАНОВА ТАБЛА НА ДУНАВУ

Пловидбу Дунавом [illegible] Питер Зимперт [illegible] Никола Зимперт [illegible] таблу и [illegible], [illegible] прочита:

«IMP. CAES. DIVI NERVAE. NERVA. TRAIANUS. AUG. GERM. PONT. MAX... TRIBUNI... II. CO...»
(Simpert, 1699, 72).

Питер Зимперт [illegible] 18. века, 1701. године. [illegible] (Simpert, 1699, 72).

Литература

П. Петровић, *Римски пут у Ђердапу*, Старинар, Београд 1986, књ. XXXVII, 41–52.

Извори

Anonim, 1670

Itinerarium. Das gantzragen [illegible] Herrn Caspare [illegible] Ram. Kais. Majestät [illegible] die Türkey [illegible] 16. Februarij Anno 1717 [illegible] Wiesbaden 1996.

Anonim, 1671

Von den Beschaffenheit und Eigenschaft der Türkischen Provintzen, Städt, und Flüsse, so viele derselben auf einer Reyse von Wien nach Constantinopel und nur dannen Widerin [illegible] Jahr 1671, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 3947, 11 Mo-

ская И. Ясакова, *Описи на пътешественици за България XVII — средата на XVIII в.*, София 1986, 111–132.

Bosch, 1584

Melchior Besolt, *Reiß und gehorsam Herrn Heinrichs Herrn von Lichtenstein von Nicolspurg, Röm. Kays. Maiest. Abgesandten, Reyß auff Constantinopel im 1584. Jar, Beschrieben durch* Melchior Besolt. U: Johannes Leunclavius, *Neuwe Chronica türckischer Nation*, Frankfurt 1590, 115–133.

Dernschwam, 1553

Hans Dernschwam, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien (1553–1555)*. Nach der Urschrift im Fugger-Archiv herausgegeben und erläutert von Franz Babinger, München — Leipzig, 1923.

Driesch, 1720

Gerard Cornelius von Driesch, *Historische Nachricht von der Röm. Kayserl. Groß-Botschafft nach Constantinopel welche auf allergnädigsten Befehl Sr. Röm. Kayserlichen und Catholischen Majestät Carl des Sechsten, nach glücklich vollendeten zweyjährigen Krieg. Der Hoch- und Wohlgebohrne des H. R. Reichs Graf Damian Hugo von* [illegible], Nürnberg 1723.

Gerlach, 1578

Stephan Gerlach, *Stephan Gerlachs deß Aeltern Tage-Buch der von zween Glorwürdigsten Römischen Kaysern, Maximiliano und Rudolpho, beyderseits den andern dieses Namens, höchstseeligster Gedächtnüß, an die Ottomannische Pforte zu Constantinopel abgefertigten, und durch den wohlgebornen Herrn Hn. David Ungnad, Freyherrn zu Sonnegk und Preyburg, Römisch-Kayserl. Rath, mit würcklicher Erhalt- und Verlängerung des Friedens, zwischen dem Ottomannischen und Römischen Kayserthum und demselben angehörigen Landen und Königreichen, Glücklich-besetzt, Zwischen Gesandschafft.* Franckfurt am Mayn, In Verlegung Joh. David Zunners. Gedruckt bey Heinrich Friesen, 1674.

Heimendorf, 1687

Jakob Fleischer von Heimendorf, *Reis-Beschreibung, in Egypten, Arabien, Palästinam, Syrien etc. mit beygefügter Landkarte* [illegible] *Hans Jacob Fleischer von Heimendorff seines Bruders, Constantinopolitanische Reise*, Nürnberg 1688, 343–575.

Hiltebrandt, 1658

Franz Babinger, *Conrad Jacob Hiltebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656–1658)*, Leiden 1937.

Kleinbayerg, 1672

Johann Christoph von Kleinbayerg, *Diarium der Türckischen Reise von Wien nach der Ottomanischen Porten, von dem Kayserlichen Residenten Herrn Johann Christoph von Kleinbayerg* etc. 1672, Ms. Wien, Staats-Archiv, Hs. B. 129, Hs. B. 124. V: Магдалена Н. Йонова, *Описи и материали от български за България XVII — средата на XVIII в.*, София 1986, 133–136.

Kusoltz, 1674

Hans Kusoltz, *Türckische Reiß-Beschreibung 1673–1674*, Ms. Halle. U: Магдалена П. Йонова, *Описи и материали за България XVII — средата на XVIII в.*, София 1986, 157–163.

Lubenau, 1587

Reinhold Lubenau, Beschreibung der Reisen des ehrenvesten, namhaften und weitberühmten Herren Reinhold Lubenauen des Eltern, Rathsverwandten der löblichen Altenstadt Königsbergk in Preussen, so ehr im Jahr 1573, 5. Augusti angefangen und ao. 1589 den 17. Octobris glucklichen vollendet und in rechte Bucher gebrachtt, darinnen alle sein Leben und Wandel, sowohl wie es im auf dieser Reise wunderlich ergangen, beschrieben zu Lob, Preiss, Ehre und Dankh dem ewigen, almechtigen, barmhertzigen Gott, dehr in wunderbarlicher Weise auf dieser seiner Reise erhalten beschutzet und beschirmet und widerumb frisch und gesundt in sein liebes Vaterlandt heimbrachtt W. W. Sahm, *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*, Halle 1912.

Saurau, 1567

Michael von Saurau, Orttentliche Beschreibung der Reiß gehen Constantinopel, mit der Pottschafft von Kayser maximilian dem andern in die türckey abgefertiget, ano. im 15 67. Eingeleitet und herausgegeben von Konrad Wickert, Erlangen 1987.

Schweigger, 1577

Salomon Schweigger, *Ein newe Reyssbeschreibung auss Teutschland nach Constantinopel und Jerusalem*, Nachdruck der Ausgabe Nürnberg 1608. Einleitung Rudolf Neck, Graz 1964.

Simpert, 1699

Nigel Simpert, Unterum. *Oder Außführliche curiöse Reiß-Beschreibung von Wien nach Constantinopel und von dar wider zuruck in Teutschland, auch was sich hin und wider merckwürdiges habe zugetragen, Deß Hochgebohrnen Grafen und Herrn, Herrn Wolffgang, Grafens zu Oettingen, der Röm. Kayserl. Majest. Geheimen Rath, Commissarii und Reichs-Hof-Raths Praesidenten, Welche Ihro Hoch-Gräfl. Excell. als Ihro Röm. Kayserl. Majest. Großbotschaffter den 20. Octob. An. 1699. angetretten und An. 1701. den 20. Jun. glücklichen vollendet*, Augspurg 1701.

Tafferner, 1665

Paul Tafferner, *Der Röm. Kay. Mey. Leopoldi I. Ein Deß grossen Türckes Sultanis Mahumet Chans Ottomanische Porten Anno 1665. Den 25. May abgeordnete Bottschafft; Welche Ihro Hochgräfl. Excellenz, etc. Herr, Petr Walther Leßlie, deß Heil. Röm. Reichs Graff und Herr zu Neustadt an der Mettau, Ritter des güldenen Fluß, der Röm. Kays. May. Geheimer Rath, Cämmerer, Hof-Kriegs-Rat, Feldmarschall, und über die Windisch und Petrinische Granitz Obrister General, beschrieben und von P. Paulo Tafferner der Societet Jesu Priestern, damals dieser Botschafft Excellenz gewester Reiß-Caplan, Anno 1668. Lateinisch zu Wienn, anjetzo dem günstigen Leser zum Belieben in Teutsch verfasset*, Wienn 1668.

Đorđe S. Kostić

ON THE TRAILS OF ANTIQUITY

Interests for old cultural monuments, for heritage of the antiquity, scattered near important roads of Southeastern Europe, attracted especially attention of numerous travelers, deputies from Viennese court, pilgrims, druggists, doctors, traders and soldiers.

Some of them, as Hans Dernschwam (1553 and 1555) or Stefan Gerlach (1573 and 1578), for an example, left their notes about unearned trails of one civilization on today's Serbia tract. Certainly it was not always simple and easy, beside a continuous watchful eye of hosts, which watched on every visitors step, completely to dedicate to remains of older cultures, on which already were visible trails of time and a human indolence.

The extermination of introductory cultural creatures was systematic and obvious, new masters exerted oneself to use them for their need and they did not pay attention on their value. Slates with valuable inscriptions were only the first-class constructive material, old walls were demolished to make a new, so they had, in a period about which we talk here in the 16th, 17th and 18th century, experienced it's predecessors fate. When through the Big Viennese war and conflicts and devastations happened on a space southern from the Sava and Danube, that same wall is made from old slates again were demolished and devastated.

Instead all troubles on the road some authors of itineraries on German language however had opportunity to describe monuments of the antique civilization on the space of today's Serbia. Towards their notes from the 16th century the biggest number of them was preserved in Niš former Naissus. When in the middle of the 17th century on road from Niš to Skoplje that erected a new city which had it's name after Mustafa-pasha, latter called Bela Palanka, it by number of notes engaged priority from Niš. Beside few descriptions of old Roman road which connected Belgrade and Istanbul, transcribed notes from Trajan's board on the Danube, descriptions of trails of the bridge on the Morava just as a inscriptions from Niš, Bela Palanka and Sremska Mitrovica, number of old monuments was encircled which the authors itineraries on German language had seen near important roads of today's Serbia.

Др Богумил Храбак
Београд

УДК 339 (497.11)(091)

НОВИ ПАЗАР КАО ИЗВОЗНО-ТРАНЗИТНИ ЦЕНТАР СТОЧНИХ ПРОИЗВОДА ЗА ЈАДРАН (XV–XVII ВЕК)

I. Трговина производима сточних сировина и њихов извоз — транзит из Новог Пазара

Новопазарски крај није по природи погодан за интензивнију производњу, јер не располаже [illegible] за ратарство и за мању, а [illegible], нема ни [illegible], руди [illegible]. Ипак, што је Нови Пазар био средиште за откуп сточних производа из највећег дела ширег средишта (од Косова и Метохије, Копаоника, северне Македоније, Топлице). Извоз [illegible] до 70-их година XVI века. Најпре су се извозиле [illegible], [illegible] и други метали, [illegible] [illegible] домаћих производа, обрађена кожа и [illegible] од кожа и [illegible], које се показала као најдоходовнија извозни артикал. Код извоза воска уведена је (1523) повећана царина од 5% на [illegible].[1] Нови Пазар је [illegible] растао [illegible], јер се у [illegible] чаршији у [illegible] и [illegible] [illegible] [illegible] који су [illegible] из удаљенијих области, као [illegible] из Бугарске (Софија, Видин). Коже се у [illegible] први пут помињу 1507, али обрађене и обојене коже [illegible] (сахтијан или кордован, мешине или [illegible]) [illegible] 1515. године.[2] Код [illegible] од четрдесетих година XVI столећа [illegible] дубровачки трговци из Новог Пазара [illegible] су [illegible] [illegible] [illegible] (Београд, Видин), [illegible] у Италију (посебно Анкону) [illegible] артикал.[3] Сахтијан [illegible] су [illegible] [illegible] о [illegible].[4] [illegible] су, [illegible], [illegible] и у Фиренци, [illegible] [illegible] [illegible], у Барлети и на [illegible] јадранском [illegible] (Реканати, Пезаро).[5]

---

1. *Државни архив у Дубровнику* (у даљем тексту: ДАД), *Cons. rog.* XXXVII, 97 (21. IX 1523); *Lett. Lev.* XIX, 127 (22. VI 1524).
2. Б. Храбак, *Рашка вилајет у XV и XVI веку*, II део, «Новопазарски зборник» IV, Краљево 1949, 72, 73, 78.
3. *Исто*, 94; ДАД, *Div. canc.* CXXIX, 144' (14. VIII 1545).
4. ДАД, *Sent. canc.* CXVI, 126 (22. VIII 155[illegible]).
5. Б. Храбак, *[illegible] Новог Пазара у XVII веку*, «Новопазарски зборник» 18/1994, 61.

После завршене ратничке епохе сребра, бакра и олова (око 1482), восак је био главни извозни артикал Србије. Кад су под османским Београдом (1521) [illegible] повластице Дубровчана, уз Врхбосну, Хочу (Фочу), Скопље, Софију и Пловдив, поменут је и Нови Пазар.[6] Восак је [illegible] Венецију, [illegible] Италија [illegible], али и за Смирну, где је [illegible].[7]

Извоз кожа постао је значајнији тек кад се [illegible] бела стока, коју су увели Турци, [illegible] и у централним деловима Балканског полуострва. На овце је [illegible] такса. У време кад се већ доста [illegible] овнова, власници око Вучитрна и Новог Пазара нису [illegible] таксу.[8] Касније је тај порез [illegible].

У другој половини XVI века [illegible] у односу на [illegible]. [illegible] Нови Пазар [illegible] територија.[9] [illegible] Новог Пазара [illegible] у Венецију, где је била [illegible] мануфактура.[10] Крајем XVI века [illegible] Новог Пазара, Трговишта, Рожаја (Трговиште) и Никшића, [illegible] Новог Пазара.[11] Поред Новог Пазара први значајнији центар за прикупљање коже било је и Прокупље. Према једној [illegible] у Прокупљу [illegible] 77% [illegible] дубровачког [illegible].[12] Сердије Дмитријевић (који је [illegible]) [illegible] у дубровачки

6 Исто, 78.

7 DAD, Div. canc. 31, 4-4' (2. IX 1543).

8 B. Hrabak, [illegible] Novog Pazara u XVI veku, »Istorijski zbornik« V (1980), 125.

9 Б. Храбак, Рашка [illegible], »Новопазарски зборник« IV, 96, 97.

10 Б. Храбак, [illegible] Новог Пазара [illegible] у XVII веку, »Новопазарски зборник« XVII (1994), 161.

11 Х. Хаџибегић, [illegible] Новог Пазара, Трговиште и Рожаје од 1585. године, »Историјски часопис«, књ. XVII, св. 4, Титоград 1969, 559–569; B. Hrabak, [illegible], vol. XV, Zagreb 1991, 11.

12 V. Vinaver, [illegible] XVII veka, [illegible] VI, Sarajevo 1954, 230.

[illegible], али [illegible] није [illegible] годишњи приход, јер је много колебљивих [illegible].[13] Нови Пазар је [illegible] под Призреном у [illegible] половине XVII века, када је [illegible] постојао и [illegible]; [illegible] је постигнута [illegible], што је погодовало [illegible], а [illegible] су [illegible] цена [illegible] робе [illegible]. Но, и поред [illegible] у Призрену [illegible] Нови Пазар.[14]

II. Херцеговачки караванџије у новопазарском економско-транзитном средишту

Обављајући функцију [illegible] скоро за све [illegible] караванске, Нови Пазар је морао бити и значајан каравански центар. Град се налазио на Дубровачкој [illegible] која се у Нишу [illegible] на Цариградски војни друм. Херцеговачки поносници су ретко превозили робу [illegible] у дубљу унутрашњост Полуострва (Софија, Пловдив, Једрене, Цариград). Њихов терминал је [illegible] био Нови Пазар.[15] Када су почетком XVI века успостављене караванске руте за Скопље, Софију, Видин, [illegible] и Смедерево, Нови Пазар је [illegible] добио на значају као транзитна постаја. [illegible] центар Нови Пазар постао је [illegible]. У [illegible] Растића (1586) Нови Пазар је означен као посредни транспортни пункт. У Новом Пазару су утврђивани [illegible] за товаре који су стизали из Бугарске, јер су [illegible] робе до Новог Пазара. Ту су постављени [illegible] за Видин, Београд и за друге покрајине.[16]

Код [illegible] дубровачке као и друге архивске грађе [illegible] периода феудализма, треба знати да те архивалије [illegible] статистику [illegible] није служба, [illegible] и да [illegible] броја [illegible]. Ти подаци су само индиције за закључивање о природи [illegible] делатности.

Херцеговачки поносници су ретко носили робу даље од Новог Пазара, за Софију, Једрене, Видин, Смедерево, Београд, Врхбосну (Сарајево)

---

13 С. Димитријевић, *Дубровачки трговци у Новом Пазару [illegible] у Призрену*, «Наше старине», [illegible] 1955, 21 и 29.

14 Б. Храбак, *Дубровачке насеобине у Призрену*, «Прилози [illegible]» XXIII (1990), 8.

15 Б. Храбак, *Трговачки и саобраћајни [illegible] Новог Пазара (1467–1515)*, «Новопазарски зборник» 4 (1980), 12.

16 Б. Храбак, *[illegible]*, «[illegible]» IV, 103–104.

вио сличан. Цена за превоз по коњском товару је варирала, што је зависило од количине потражње, односно од других, да ли су трговци властити скатурали, или и од понуђеног плаћа од стране трговаца, нарочито иностраних. Уз редовне летње цене од Дубровника до Новог Пазара од 89–98 аспри 110 аспри (1506, 1513), јављају се готово двоструко више таксе (1518). Ретки су случајеви да су караванџије за различите преузимале превоз и за релације даље од Новог Пазара као, на пример, Милошевић Хасан Пешовић до Видина и Софије (1536). Од кремара из карановачких власника скупина крајем XV века најактивнији су били Милошевићи. Иван Мирославић, примером, превео је из Дубровника у Нови Пазар (новембра 1497) 17 савака (коња) сукна.[17] Милошевићи су дали и пре крамара муслиманом (Пеповић), од је са својим каравањама (поводом) превезао сукно до Новог Пазара, а од тога трада до Видина аргументовано је Вукашу Бегићевића из Теплица за укупну трасу Дубровник — Видин примио је 340 аспри по коњу.[18]

Први деценије XVI столећа изјашњени је неколико кремара са Рудника. Поред њих, и војвода Рудника, Петар, са једним Новопазарцем и главом Цариградским углавио је са португалским Јеврејином Јакшином. Аспри за превоз робе из 80 коња из Дубровника у Солун (вероватно без изузетака у Пазару).[19]

Косовци је често тело задатом кирићиника у прве три деценије XVI века. У лето 1504. године Вукос Пушковић и Витомир Стојковић превезли су 23 товара тканина у Нови Пазар, по 90 аспри свака. Радич Калуђеровић са 28 коња је превезао неките карисије и друго сукно за једног Фирентинца по цени од 98 аспри од товара. Раду Калуђеровићу приказао је и Никола, који је (1508) транспортовао сукно до Новог Пазара из ломбарда кирфи од 135 аспри за сиште.[20] Милошевићи Радивој Радосалић, уз јемство једног Грудужића, сличице потписане њиховим уговорима, обавезао се једном Фирентинцу да ће његове тарете пребацити до Новог Пазара по уобичајеној цени од 142 аспре по коњу.[21] Раду Радосалић се средином јуна 1518. у вези са превозом неког коначног Клис изве у дну још уговора чланова товара, али чему му је јемац, био већ поменути Иван Мирославић.[22]

У Требињу највластитија крамарска породица били су Калиђићи. Радич Калиђић из Љубомирја (јуна 1518) да превезе тканине из Новог Пазара до Софије.[23] Он је новембра 1518. преузео обавезу да превезе 29 товара у Но-

17 ДАД, Div. canc. LXXXVI, 146' (1. X 1497).

18 ДАД, Deb. not. LXX, 146 (24. V 1518).

19 Б. Храбак, *Домаћи трговци у Новом Пазару у XVI веку*, «Весник», бр. 3–4 (1951), 145.

20 Б. Hrabak, *Organizatori karavanskog prometa iz jedne Hercegovine u XV i XVI vijeku*, «Tribunia», sv. VIII, Trebinje 1985, 16.

21 ДАД, Div. not. LXXXIII, 99' (13. XII 1506).

22 Б. Hrabak, *Organizatori*, 14–15.

23 ДАД, Div. canc. LIV, 9.

ни Пазар на 57 коња за сапун.[24] Из породице Кашића био је и Драгиша Васиљевић, који је (октобра 1526) дотерао 8 коња из Софије у своми град Сарајево.[25] Из исте фамилије био је и Вукдраг који је (априла 1541) преузео обавезу да пренесе тканине и другу робу жене Миоданина до Новог Пазара.[26]

Највише кријумчара из разних дестинација од друге половине XVI века а нарочито у XVII веку било је из Гацка. Жрњан Драгојевић превезао је осам товара воска из Софије у Нови Пазар.[27] Мађо Гочанин био је (1529) закључен у Пријепољу кад је спроводио 17 товара кордована из Новог Пазара у Дубровник.[28] Гачани су до пуног заостајног јединства дошли тек у XVII столећу.

Из Дубровника био је Радоња Вукосалић, који је (1540) превезао тканине до Новог Пазара, а било је састава да копнеј коња извездени весинаи дуг из Свшина.[29]

Из Церници, Вук, звани Вукойе Влаоделја, превезо је (маја 1520) 10 товара коња из Новог Пазара двојица срогова из градова. Вочка, превазио ликвидацију превозника на пољаној станици.[30]

У другој половини XVI века релативно мало је караванских кријумчара ушло у саме административне и судства Дубровника. То вероватно значи да је караванске слободе био застојан или минимизиран. Појава званичне и по могућности приватних средстава у Новом Пазару било је реакциони нове кријумчара, државне али и мерцијалних, у Пријепољу од поставеших деадиција XVI столећа.[31] Децембра 1578. Михајло Вуковић из Гацка превезао је два из Новог Пазара пробаци у Дубровник воштана весака и кордована.[32] Кривари из Церница отерњени су својим поступцима не само дубровачке трговце него и владу њихове трговачке републике, која је задужила своје пословне у Цариграду (1592) да нападају њихова нерадна поставке из Церница.[33]

Тридесетих и четрдесетих година најистакнутија кријумчарска породица у Требињу као и у читавој Херцеговини били су Цвијетића (Цвијетковић). У XVII веку почели су се јављати организатори транзита из Љубиња.

---

24 DAD, Div. not. CXXVII, 104' (8. IV 1541).
25 DAD, Div. not. XIV, 140 (2. X 1526).
26 DAD, Div. canc. CXXVII, 104' (8. IV 1541).
27 B. Hrabak, *Organizacija*, 17.
28 Б. Храбак, *Почетни караван и трговина ... у Србији у XV, XVI и XVII веку*, Годишњак Архива Косова VIII–IX, Приштина 1975, 11–12.
29 DAD, Mob. ... XXX, 161' (5. V 1568).
30 DAD, Div. canc. CXIV, 220' (16. V 1524).
31 Б. Храбак, *Дубровачка насеобина у Призрену*, Зборник ... XXIII (1990), 7.
32 Б. Храбак, *Дубровчани у Новом Пазару*, ... бр. 3 (1995), 100.
33 DAD, Cons. rog. LXXIII, 187 (13. XI 1592).

Кромар Дукађин из места није из дасте је у Новом Пазару и био је својски (1610) у важном споразуму између Дубровчана у Темишвару, Београду и Скопљу. У Новом Пазару је 12 година касније Петар Ивановић купио крзно од једног дубровачког трговца.[34] Нови повериоци у XVII веку били су и свиланци из нашег града Пљевља. Средином тога столећа неки Андријевић је довукао из Новог Пазара у Дубровник 14 камила товара који по 168 цекина, осим робе од 65–72 ока предате за новопазарску товару.[35]

Бечани но и многи суседи из Цариграда пребацивали су на многе караванске линијама. Мерцо кромар (1613) који је спровео десет труба каравана, десет јављених пренес буде и тетиношу од 2.000 талира био је код Сјенице маленог и оклопима од вараније из места Бихаћа, од којих је једино успела да задржи и територијално да се нов посао у гарнизон Новог Пазара јаких дубровачких трговца (Шакова), која је кренула да ка њима поврати угрубљену имовину.[36] Друге деценије XVII столећа ка дубровачкој транспортној линији радила је компанија херцеговачких превозника, коју су сачињавали Гачани Радоје Вејић и Жарко Жуковић те Никола Радовић из Пљевља.[37] Четрдесетих година корпорација Томаша Гавловић и неки Шабан из Љубиња пренесла су у Дубровник пућу, која је свакако грешала у Новом Пазару, а то Томаш са кромаром Вукосавом Стјепановићем и Шабан је кренуло товар од кромару Рада, која је вероватно од места такође дошао из дубровачке Плоча, не знајући до Шабану потпуно вољу свету мента.[38]

Врху из Новог Пазара преношени су кромари који нису потицали из катуних структура. Такав је поменути био Војин Рајковић али и Стојан Бајчиновић,[39] Вујица Марковић,[40] Михаило Андрејевић,[41] Јован Николић,[42] Јован Сокикић[43] и Дуки.[44] Двојица дубровачких трговаца уплатила су (1638) из Новог Пазара 300 воло податаке.[45]

Из Рајкића, који су обављали вожње, нису одлазили у караване. Ни Бобани и Жуљевићи нису заборавили у то време да су са бавили карамирањем.

---

34 Б. Храбак, Оружанство, 14.
35 DAD, Div. for. LXIV, 116-8' (5. IV 1612).
36 DAD, Lett. Lev. XLII, 193-4' (8 IV 1613).
37 Б. Храбак, Хвољани у европском сабирању Јоне-Свирица (1470-1720), Споменица обновом дана Српска Вишеградљанства X, Пријепоље 1981, 189.
38 Б. Храбак, Кромари, 250 (1617).
39 DAD, Div. for. XCV, 141-144 (21. I 1611); Mob. ... CI, 81' 10, 567, CVI, 54-4' (22. IV 1615).
40 DAD, Div. for. XCV, 145.
41 DAD, Mob. ... CI, 81-57' (4. II 1611).
42 Ibidem, 104.
43 DAD, Div. canc. XXIV, 57-7' (2. XII 1572).
44 DAD, Acta ... XVII st., sv. 52, № 1871/6, 7) (20. VIII 1695).
45 DAD, Div. not. LXXXVI, 140'-149.

Дубровачки трговци у Новом Пазару [illegible] су [illegible] ситуацију у погледу [illegible] по дубровачкој [illegible] кириџија. Потражња за кријумчарском у правцу Дубровника умела је у XVII веку бити већа од тренутног броја слободних товарних коња. Стога је [illegible] Дубровачки уклан обичај уписивања [illegible] у списак [illegible], који је одлучивао о дану поласка [illegible] коњаја. Тако је [illegible] у граду [illegible] Јакова. Ту своју споразумну блокаду дубровачки Новопазарци су без тешкоћа спроводили са кириџијама Гочанима, главним превозницима у XVII столећу. Дубровчани Новопазарци су, поред осталог, настојали да не допусте кириџијама из источних дела Балканског полуострва да робу довезене саме до Дубровника него само до Новог Пазара. То се [illegible] на [illegible] из Софије и Провадије са Дубровником, [illegible] Гочани. Дубровчани из Софије су покушали да [illegible] својих [illegible] султанским ферманом. [illegible] Софијски Новопазарци су се оглушили [illegible] сугрђане, [illegible] у интересу да [illegible] у [illegible] [illegible] послове, [illegible] кријумчарима.[48]

Једну сличну блокаду [illegible] су кријумчари из Церовика у споразуму са суседима Гочанима. У Церовику је [illegible] да Дубровнику није било [illegible]. Због тога су у Церовику [illegible] из села Колашица (Гочанин) још 1518. [illegible] тргова до Дубровника. [illegible] кријумчар који је [illegible] Раде Рабатовић Хумаћић. [illegible] је Гочанин Драгић Катић [illegible] (1507) у Церовику [illegible] Вук Богдановић, Топличанин.[47] Да би се [illegible] увериле да је [illegible] у Церовику, [illegible] против [illegible], тако да су [illegible] у Церовику [illegible] врсту заштите. [illegible] у [illegible] XVI века, а [illegible] 1583–1586. године, [illegible] као [illegible] из Церовика. [illegible] су и Гочани у Церовику [illegible]; [illegible] из Гочка су (марта 1550) у Церовику [illegible] робу и [illegible] дубровачког трговца.[48]

У XVII веку [illegible] у селу Грегуру (Топола) [illegible]. Ту су [illegible] из [illegible] Трнавије [illegible] из Грегура, без обзира на уговорени транспорт, и [illegible]

46 Б. Храбак, *Кријумчарење*, 300.
47 [illegible], *[illegible]*, 11.
48 Т. Поповић, *Турска и Дубровник у XVI веку*, Београд 1973, 172.

тиве да је одступање од Груже до Новог Пазара било мало.[49] Што се тиче допремања товарних коња, треба очекивати да је око Новог Пазара и Груже, слично као у Херцеговини, било професионалних одгајивача товарних коња.[50]

Трговци и особље каравана чекали су у Новом Пазару на нове коње и одседали у локалном караван-сарају по неколико дана. Иван Вицко оптужио је дубровачки ... у кремници Вука Пејића, а у другите ... Турака, ... у караван-сарају ... боље коња, ... са ... 36 ... Караван су у караван-сарају ... Турци. О томе је сведочио угледни трговац Дубровчанин Иван Петрић, који је такође морао ... у караван-сарају.[51]

III. Новопазарски преносници из централних балканских крајева

Као и другде у босанским (Рогатици, Горажду, Пријепољу) и српијанским крајевима, релативно рано под владавином Османлија регрутовани су домаћи преносници који су преносили терете у Нови Пазар из Дубровника, Софију, Видин и Београд. На пример, новопазарски преносник Вук Далатовић ага убио је (1470) на путу из Новог Брда за Нови Пазар 11 од укупно 16 коњика сребра у којима је било ... шибара финог сребра; то ... сребро продавано је тада у Новом Пазару по само дукату и 10 дубровачких динара либра.[52] Путу из Новог Пазара у правцу Дубровника пре других преносили су Ђурица Петровић и Михаило Николић.[53] Новопазарски кириџији били су ... караванска линија за Београд.[54] Новопазарски кириџији су ... Херцеговина ... Нови Пазар — Дубровник, ... на ... и преко Новог Пазара. У транспортере Новог Пазара треба убројати Радосава Мрњавића, Ђурђа Арсеновића и Вукосава Граховића (из Трговишта који је 1522. био стални житељ Новог Пазара). Он је са једним дубровачким ... уговорио ... преносе на целом путу од Дубровника до Видина за цену од 210 аспри за коња. Постојали су локални групи ... који су одржавали локални промет: Сјеница — Нови Пазар, ... — Нови Пазар.[55] Пре него што су се ... организатори транспорта из Новог Пазара, ... на ... путевима или

49 Ђ. Hoћић, Organization, 22.
50 Исто, 28.
51 ДАД, Cons. Ros. CXXVI, 142 (12 V 1586).
52 Б. Храбак, Рашки Јањево, «Новопазарски зборник» бр. III, 111.
53 Б. Храбак, Кроз..., 199.
54 Ђ. Hoћић, Organization, 54.
55 Б. Храбак, Трговина и саобраћај око Новог Пазара (1462—1532), «Новопазарски зборник» II/1978, 13.

допутовали заједно су деца из Пријепоља, до кривар Радоња Огрђе, забележено још 1486. године.[56] Треба знати да је Пријепоље било средиште више караванских станица у Полимљу у средњем веку.

Трговци из Новог Пазара обављали су и довоз соли из Топлица. За пругу од Новог Пазара до Видина у транспорт се укључио Вукан Белановић, по висини цене од 340 аспи по коњу. За превоз од Новог Пазара до Видина или Софије креирана је тарифа установљена у Новом Пазару. Нова тарифа од 520 аспи настала је (1513) на товарима које је фирентински трговац Викуцан Масовић доверио кривару Ђурђу Арнаутовићу из Новог Пазара за транспорт у Дубровник. Исти Арнаутовић пренео је једном спису из града од Видина довоз коњских товара из Софије; у том граду примио је аконтацију од 43 аспе за товар а укупна цена требало је да буде 200 аспи. Априла 1513. кривар Стипана примио је од некога Градића осам товара тканина да би их пренео фамилију у помоћ и за превоз наплатио 110 аспи од коњског товара. Породица Градиловић из овог Мећа дала је више кривара. Вукан је 1516. године већ био повезан у Новом Пазару; наплаћено је од једног трговца из Дубровника поводом вишку у вези са путовањем из Софије. Вукан је (почетком 1517), за трговца патриција Андрија и бастарда Радосава Мих. Растића, преузео да организује караван од 85 товарних животиња за пренос воска и прерађених кожица из Новог Пазара; на два места су настали неприлике по отпади од 270 аспи, али је наплатио тако. Следеће године Вукан је од Николе Мокоса тражио 145 аспи довозних трошкова. Од Градиловића ломио се у транспорту и Вукан, који је са слугом трговца из Дубровника имао да преда четири тона сукна.[57] Није било ретко да су кривари узимали кредите у Дубровнику за куповину тканина, претварајући се понекад у мање трговце. Новопазарац Стојан Градиловић признао је (1547) из Новог Пазара у Софију осим бала сукна за Ђуља Б. Растића; ни се добио бали и трговином, те се исте Јосифи такође код два Растића ортака у граду под Србом 305 дуката.[58]

Турци нису дозвољавали да се хришћани довозе прикљезицом, што је можда било случајно да се уместо кривара у Грцку. Они су довозе дотурали у Нови Пазар тако из Крушевца,[59] односно из Видина. Превоз колском возу у Нови Пазар, тако важан у XVII веку, такав је био типичан, јер се од тада већ у мерама мање трговачки прикоснова.[60]

---

56 ДАД, Sent. canc. XCIV, 25 (30. III 1484).
57 Б. Храбак, Ранији наслов, «Мешов. прилози» IV, 104–105.
58 Исто, 104.
59 Б. Храбак, Извоз коже из области Новог Пазара у XVII веку, «Новопазарски зборник» 18/1994, 41.
60 Б. Храбак, Дубровчани у радњама и достојанственој трговини Косова 1431–1530, «Врањски гласник» XVIII (1985), 101.

Караванација је морало бити у Трговишту, касније пристаништу Нови Пазар, јер је до последњих година XV века одржавала везе и са тим местом. Помакнути Стојан Грајтовић, рођен у Трговишту, са Гачинском Радосављем Радосављевићем преузео је после једног Дубровчанина у Софији та Дубровник; уместо примљених 10.564 либара, он је на одредишту предао само 9.818, па је пресуђен осуђ.[61] Трговали и као су од друге деценије XVI века одржавали линију Нови Пазар — Софија до и даље до Трнова, те су били кириџије Радосав Родиновић и Радивоје Теовић, за Вукашина Грајтовића, салва на трасу Дубровник — Трново најпознатији је (1515) јефтини — 208 вага.[62] Само јефтинија понуда могла их је одвојити од многих јатака Херцеговаца и Новопазараца.

На трасу Дубровник — Софија забележени су кириџије пре свих Глухавица. Те су били кириџије Родиновић и Теовић, који су пре преласка у Нови Пазар морали неко време живети у Глухавици.[63]

Каравански посао био је превасходно практичан јер је стицао приредније ширег положених карактера којима је перспективна била веома секундарна трговина. Муслимански пути, одређених италијанских трговаца, пролазећи кириџијус, пролазили у овим дубравама, што је била наставак много и до наших дана, када су услужни животарили.

---

61 ДАД, Млеф. ed. XXX, 41 36 v. II (1515).
62 ДАД, Div. canc. CVI, 9' (11. VII 1515); Млеф. ed. XXIV, 180 (15. VIII 1514).
63 ДАД, Div. canc. CVI, 9'.

Dr Bogumil Hrabak

NOVI PAZAR AS AN EXPORT-TRANSIT CENTER OF CATTLE PRODUCTS TO THE ADRIATIC (XV–XVII CENTURIES)

This article is written on basis of published and unpublished material of Dubrovnik's archive. It consists of three little parts:

1. A market — production of cattle Raw materials and it's export and a transit from Novi Pazar

2. The Herzegovina's organizers in Novi Pazar's export — transit trading

3. The Novi Pazar transfers from the central Balkan's regions

With moderately active production, Novi Pazar of that day occasions was situated on a favourable traffic position and collected for an export wax, skins and wool of neighbouring regions. To become a dispatcher, town should have transported. The Herzegovian Vlachs (cattle) groups gave them as well as available structures and domestic settlements Novi Pazar, Trgovište, Glušavica, Kosovo's and Toplica's villages. The transferors from the central Balkan's regions were cheaper, so they should compete to the Herzegovians and Novopazars. The Novopazars in the meantime blockaded with their function in horse election for transport and with that they monopolized sale with the higher prices for their transport. The blocks like that were in Cernica (Herzegovina) and in the Village Grgure (Toplica), what directly did not insulate the Novopazars.

Др Богумил Храбак
Београд

УДК 94(497.11)"16/17"

НОВИ ПАЗАР КАО ТАБОР БОСАНСКЕ ВОЈСКЕ ПРОТИВ АРБАНАШКИХ БРЂАНА И РУСИЈЕ У XVII И XVIII ВЕКУ

Нови Пазар, смештен у [illegible], имао је повољан стратегијски положај у [illegible], [illegible] Сјеница [illegible]. [illegible] Пештер [illegible] да послужи за концентрацију трупа, а кад долином Ибра са Косовом и Метохијом с једне, односно са Западном Моравом и долином Лима са Полимљем с друге стране, лако су могли Нови Пазар снабдевати њима потребним храном. Уосталом, Нови Пазар је блокирао или пропуштао транспорте долином Лима од Вишеграда и остваривао контакт Босне са осталим деловима Османског царства. Такав положај користили су Турци нарочито почев од XVII века.

I

Већ [illegible] што су Османлије освојили [illegible] половином XV столећа, ускоро су настали сукоби са популацијом арбанашких и српских Брђана који су отад живели [illegible] од разбојништва и сточарства. У том погледу најбољи пример пружају Клименти, који су се најпре утврдили у Гусињу и Плаву, а затим су њихове [illegible] пустошења укључили Пећ (и српску патријаршију), [illegible], Скопље, Косово и Метохију а походима и [illegible] Бугарску до Пловдива. У доба Кипарског рата (1570–1573) пристали су уз Млетачку Републику а крајем XVI и почетком XVII века [illegible] који су почели да [illegible] земље од Османлија.[1]

Године 1600. Диван [illegible] у Цариграду [illegible] је поход против Брђана. Султан је наредио босанском валији да [illegible] Клименте, Куче, Груде, [illegible], Васојевиће, Никшиће и Бјелопавлиће. [illegible] децембра [illegible] са 20.000 крајишника према стратегијском средишту — Новом Пазару, где је [illegible] са [illegible]-бегова. Кад се војска скупила, валија је [illegible] према Пла-

1 J. Н. Томић, *Арнаути у Старој Србији и Санџаку*, Београд 1913, 74–75. — У Новом Пазару [illegible] 1570, [illegible] Санџак (I. Zontar, *Obveščevalna služba in diplomacija Avstrijskih Habsburžanov*, Ljubljana 1973, 103).

ну.[1] Нескољко година Брђани су били мирни, али су 1617. године обновили рација и сличности. Клименти су из свог планинског склоништа чинили суседима подметање. Од њихових упада је посебно тешко страдао Нови Пазар са околином.[2]

У доба Кандијског (1645–1669) и Морејског рата (1684–1699), кад мистички савезници Клименти су се борили против Турака али су харали хришћанским и мусиманским суседним подручјима. Године 1645, кад су се после Сењана, Метохија и Подримља спремали за војну против Млечића, Клименти су опљачкали Дечане. Шест година касније били су уз Али-пашу Чаушевића када је опседао Котор. Године 1685. сакупили су скадарског мутесарифа (санџак-бег, скрушени начелник) Сулејмана Бушатлију када је разбио Црногорце и зеркалски код Вртијељке. Помагали су истом Сулејману, заједно с Кучима, када је на Цетињу (1692) разбио црногорску и млетачку чету.[3] Кад је аустријска војска заузела Београд (1688), народно незадовољство буни је устанак која је обухватао подручје од Приштине и Новог Пазара до Ужица и Ваљева. У тешкој непогоди опет је Нови Пазар био турски центар за сакупљање војске.[4]

По завршетку Морејског рата требало је умирити племена Климента, Кучи, Црногорце и Брђане. Како су се Клименти сами почели смиривати, касније су преселили у [illegible] и део Кучи из Пећи. То је изазвало незадовољство и реаговање на Пешту, у непосредној близини Новог Пазара. Ту су, помешани у групи, остали само седам година, а затим се повратили натраг у завичај. Пошто је престала опасност од повратка они су ту опет [illegible] (1711) пошли против Новог Пазара да повраћају своје имање; пошли су, међутим, само 50 породица, јер су се остали већ исламизирали у процесу исламизације. Исламизирани Клименти из Пештера доприносили су уништавању вере Муслимана одређених околних Срба.[5]

Као што се види, до почетка XVIII века Нови Пазар је такође погодовао Порти да се неправда Брђанима оконча сасвим.

III

Улога Новог Пазара у кажњавању Арбанаса које је претила после повратка Климента у завичај. Многи Албанци из Скадра [illegible]

1 Scritture di Stato, Venezia [illegible] Dispacci al Senato di Dalmazia ed Albania, Filza IX, del Kotor 28. XII 1618; Г. Станојевић, Југословенске земље у млетачко-турским ратовима XVI–XVIII вијека, Београд 1970, 198. — Године 1640. Клименти су се припремали да опседају царински пролаз за Скадра (Архив САНУ, бр. 8711: XXI с. 84).
2 С. Станојевић, н. д., 162.
3 Ј. Томић, н. д., 88–91.
4 Г. Станојевић, н. д., 231.
5 Ј. Томић, н. д., 82–87. — Године 1711. Клименти су пошли против Србије (А. Theiner, Vetera monumenta Slavorum meridionalium, vol. II, Zagreb, 211 (Kotor 1. VII 1711).

турском наредном провинцију да је из Новог Пазара нарочито упућивано сукру Ђаку да расправи дружину, прати шаку мањинску смесу и ослободи таквога људи Ушићанин од надлежности Новопазараца (потпуно се и он је држао мутесариф Арнаута, јер је имао сво бивши жито.[7] Требало би да ће у XVIII веку функција Новог Пазара као сталног турског трга бити значајнија када је реч о рату Царства против Русије која је надахнула и хришћанске области. О томе најбоље говори случај руско-турског рата 1768–1774. године.

Босанци су, као граничари према Аустрији и Млетачкој Републици, били најбоље квалитетни крајеви турске борбе на главном ратишту у бугарском Подунављу и Добруџи. Није се много тешко ишло ће се појавити Хабсбуршка Монархија, те су босанска војска (војници) остала у својим тврђавама. Устали, не крећући у самој Босни, као и раније, нису били много потиснути. Нису стртали танки и тежа према западним граничарима 1762. године заменили у Босни.[8] Кад је почео рат, Порта је желела да очувају сигурност према Аустрији и Венецији. Везир везир је наредио босанском валији Мехмед-паши (1768) да се ништа не помера (приправи) и остале заповеднике да строго пази на то да не буде повређен стање власти по закљученим мировним уговорима са Царевином Бечког монарха и Синьоријом, желело се да трговина и раја с обе стране границе мирно живе и да трговачки промет никако не буде ометан.[9] Кроз мирно стање, међутим, било је и међу босанским капетанима. Заповедник тврђаве Козарац (код Костајнице), капетан Омер, отишао је неслушајући још 1770. и придружио се разбојницима; он је неки кадре године обилазио села, забрањивао раји и чинио свакојаке неправде и зулуме, а капетанима Крупе и Бихаћа поручио је да Омера ухвате и приведу правди, али стање то није сметало за руске, те је Омер и даље слично радио.[10] Порта је нагласила, да су не само сами локални Срби узнемирени, да камуфлирани исламски дервиши у Тесалорешену, него да ли у суседној царевини Срби не очекују да виде да своје ослобођење помоћу Руса, против чега треба предузимати мере за свет против завидника. Снажно ишла и босански турски кругови у њихово су пренесени вести са бојишта, у колико она показују, што су приказали и дала пограничне хришћанске сопствене као и многи млади граничарски официри на аустријској страни.[11]

7 Кнежевићев архив у Котору, УПМ XLIII, 169 (21. VII 1726).
8 Комисија за писање историје Босне и Херцеговине при Академији наука и уметности БиХ, млр бр. 130/IV, Mühimme defteri 40, № 45, стр. 44–45 превод А. Поповић.
9 Исто, № 135, стр. 39 превод.
10 Исто, № 204, стр. 191–192, Порта кадија Костајнице и капетанима Новоба, Крупе и Босанске Нове.
11 С. Гавриловић, *Војводина у руско-турском рату 1768–1774. постојање односи одбрамбене снаге на Банату и Кинбурнској тврђави*, збор политичког знања о Русији у XVIII веку.

Када су (1768) Руси ушли на пољску територију, Порта је наредила да из босанског ејалета треба брзо да крене у Очаков сто барјака од 50 бораца, укупно 5.000 људи. При томе је од људства по тврђавама требало узети само 5% посаде, тј. једног на 20 војника, што би дало ефектив од 1.223 војника. Остало људство добило би се кроз ангажовање [illegible] (добровољаца).[11]

Према евиденцији Главног благајника, у тврђавама и паланкама Босне налазили су се, што сердарија што гедикли, укупно 34.464 јерли (локалних) нефера. Према претходно наведеном критеријуму, требало је узети 1.223 бораца. На сваких сто нефера мустахфиза (посадника) [illegible] јузбашу (стотинара) из реда домаћих људи [illegible], а од свих мобилисаних одредио би се бинбаша (главни заповедник), опет из редова Бошњака. Ратну опрему и путне трошкове [illegible] изабраног, укључујући ту и коње и снабдевање; изабрани не би смели да се [illegible], него да [illegible] и сабирају се у главном табору код [illegible] (Новог Пазара). При првој мобилизацији наређено је Мехмед [illegible]-паши у Босни да пошаље 1.254 сумарија.[12]

С пролећа 1771. године босанском ејалету је заповеђено да подигне 2.404 одабраних војника, како је чинило довољну укупног броја људи босанских тврђава. За та мобилизациони ступио био је наређен [illegible] тврђаве Стара Острвица, а за његовог заменика [illegible] Зулфикар, капетан тврђаве Жабљак(?). Они су имали како [illegible] стаже под команду [illegible] Мехмед-паше, заповедника тврђаве [illegible] (?), где би [illegible] тврђаве до [illegible] у Бабадаг.[13] Током лета 1771. године за сераскера [illegible] Румелије је постављен бивши велики везир (а тада валија Босне) Мехмед-паша Муһсин, коме је у [illegible] у којима је [illegible] способност.[14] Те године је из босанских тврђава покупљено још 1.447 нефера. За њиховог заповедника постављен је [illegible] Мустафа, бивши [illegible] Босне, али му је наложено да из личних средстава опреми 500 бораца и да са њима крене у поход.[15]

Зиму 1770–1771. босански валија Мехмед-паша Муһсин-заде провео је у [illegible] у Добруџи. У [illegible] било [illegible]

Београд 1986, 151–152; — Вид. и Л. [illegible], [illegible] 1768–1774, [illegible] XIII, [illegible] 1956, А. П. [illegible] XVIII в., [illegible] 1992.

12 [illegible], 48, № 96, стр. 74–77 [illegible].

13 Исто, № 99 и 100, стр. 82–83 и 89–90 [illegible].

14 Исто, № 115, стр. 97–98.

15 Исто, № 113, стр. 95–96 [illegible].

16 Исто, № 130 и 140, стр. 118–123 и 136.

ца, те је изузетно на босанско становништво да не заборави стари обичај да се, као и свake године, из свих кадилука ејалета сакупи одређена количина чистог масла за царску кухињу. Масло је ваљало лађама отпремити Савом до Београда а потом Дунавом до Силистрије, одакле би се шаљило даље према потреби.[17] Неуређеност финансија Босне, како је дефтердар упозорио на борбену и финансијску Бихаћа, а успут и поклоне да се кафа-кан који приходи туткадарности из Босне све до 1185. године по Хиџри.[18] Почетком 1771. Порта је рекла босанском вођма да изједаш од босанских ејалетских (пијастера) које стигло, односно пошаље са својим везиром на бојиште, како су се још напели код својих кућа.[19]

Аустријанци су од трговаца који су долазили у Земун сазнали (крајем марта 1771) да у Турској, а нарочито у Србији, влада тешко стање, глад и терор. Многобројне турске војне јединице тумарале су по Србији и Босни ради да дођу на бојиште, а међу су неке од њих прелазиле Саву и код Валне на Срем. Из вести досадање Боче (5. априла и 1. маја) излази да су Турци чинили велике напоре да мостом или силом што више војника пребаце на доњи Дунав; у том смислу значајан број одабраних одреда је из Босне, али је и из Београда извлачено више чета.[20]

Прве недеља 1771. тражила са енергичније мерама наступање у Босни, а до ја тада у лику кајмакама Мухамеда, дотадашњег мутесарифа мелевке санџака. Вирфа-дефтерду му је наложено да чим прими дужност нареди да све најјаче заповеди околне прикупљене војне 1.239 нефера из тврђава босанског ејалета. Дотадашњи башибег и бинбаша — капетани Вицир, Махмуд и Алиша су смењени, а за новог башибега одређен је Абдулах (без капетанске титуле). Он је добио налог да из области Дунава поврати и оне ибаде које места које су Руси заузели још пре две-три године.[21]

Када је у побуњеном лицу (1771) стигао и упозоран да нема ничега. Босанском кајмакаму Мухамеду, бившем кајмакаму, и тада именованом за башибега Мустафи, специјалном Портином мубаширу Алији као и свим босанским капетанима и агама заповеђено је да спреме за бојиште нових 2.494 тврђавских нефера. Они су имали да преко зиме допуне контингент чија би се ушао у домаћем Бабадага, на зимовању, и да тако ојачани крену на Руса. Поред поменутих људи из тврђавских посада, прибавио је средствима босанског ејалета као дајбе да крене још 3.000 аскера (војника), како би се комплетирала колона од 25.020 бораца одређених за операције. Главни заповедник тога контингента од 3.000 аскера био је Мустафа,

17 Ковачевић, Mühimme defteri 09, № 120, 121, стр. 132–135, кајмакаму Мустафи.
18 Исто, № 128, 131, 132, стр. 130–131, 113–116.
19 Исто, № 142, стр. 121–122, босанском кајмакаму Мухамеду.
20 С. Гавриловић, н. н., 151–155, 168.
21 Ковачевић, Mühimme defteri 09, № 144, стр. 122–125.

[illegible] Босне, [illegible] Ибрахим [illegible] (са 1.000 људи) и [illegible] (са 1.000). [illegible] Царства [illegible] тешкој зими.[22] Сакупљено 3.000 [illegible]. Стога је босанском [illegible], мухасилу Абдулаху, [illegible] и друге [illegible] против [illegible] 3.000 људи [illegible] руски [illegible] линији.[23] [illegible] у борби против Руса. До краја марта (1772) [illegible] Босанцима није било ни гласа.[24]

Од марта 1772. [illegible] Босанаца из рата против Руса постало је [illegible]. Босанска војска под заповедништвом [illegible] Мустафе [illegible] Нови Пазар, [illegible] војске.[25] Како је [illegible] 3.000 [illegible] мухасилу Абдулаху, [illegible] Порте [illegible] Цигана, [illegible] Цариграда [illegible] Сари Мухамед. [illegible] у [illegible] Цигане и [illegible] кажњавају.[26]

Босански крајишници били су упућени да чувају место Турнаово, на [illegible] обали Дунава. Они су, међутим, [illegible] у Нови Пазар. Порта је [illegible] у Турнаово, док

22 Исто, Nº 149, стр. 133–134.
23 Исто, Nº 138, стр. 128.
24 Исто, Nº 154, стр. 129–132.
25 Исто, Nº 55, стр. 132–133.
26 Исто, Nº 136 и 137, стр. 133–134 и 131–133.

[illegible] да брани [illegible] град.[28] [illegible] Мустафа, [illegible] са 1.291 [illegible] војска [illegible] са 500 својих људи [illegible] на границу према Рушчуку. Он је ту [illegible] да се стави под команду валије од [illegible], Али-паше Дагестанија, који је [illegible] био сераскер трупа око Рушчука. [illegible] Мустафине [illegible] Рушчука.[29] [illegible] трупама, топовима и осталом опремом [illegible] према [illegible] (у близини Силистрије) и да тамо [illegible] наступ Руса који су се налазили под Кара [illegible].[30]

У току 1772. године Бошњаци су [illegible] на сектору код Рушчука. Ту је, међутим, [illegible] примирје које је [illegible] до 29. октобра. Стога је везиру Али-паши Дагестанију јављено да се држе услова примирја и да не дозволе да се форсира Дунав.[31] [illegible] су Бошњаци [illegible] Бошњаци су [illegible] у завичај.[32]

О бекству босанских капетана [illegible] Порта је [illegible] код Рушчука [illegible] 12 [illegible] су са [illegible] капетани Градишке, [illegible], Тузле, [illegible] и [illegible] са својим нафарима, те су се упутили у родни крај. Ти тврђавски нафари нису били обична војска, него [illegible] обучавани за борбу [illegible] тврђава. [illegible] мутесарифу Босне и [illegible] тврђава, [illegible] да [illegible] на положај, [illegible] Мустафи [illegible].[33]

Током 1772. године, [illegible] руске нападе [illegible] Порта је [illegible] у Румелији да [illegible] и да [illegible] Дунава; [illegible] број [illegible] који су [illegible] за мутесарифа [illegible] 500 војника [illegible] Дунав.[34] [illegible] Силистрију. [illegible]

27 [illegible], № 135–136.
28 [illegible], № 59 и 168, стр. 134 и 136–137.
29 [illegible], № 162, стр. 138–139.
30 [illegible], № 169, стр. 140.
31 [illegible], № 165, стр. 141–142.
32 [illegible], № 196, стр. 142–144.
33 [illegible], № 167, стр. 144–145.

противних четири године рата стално био на ратишту или у логору, послао је ратнички 2.000 војника из Босне које је требало прикључити за [illegible] каналску; та људи је ваљало да доведе пре марта 1771, али да пре прелаза кроз области Царства не отима од раје помиривши.[34] Ништа пре тога тулчанском капетану Ахмеду наложено је да регрутује 1.000 војника, пошто је претходно примио плату и награду; он је био дужан да тим људима буде и предводник. Та војска имала је да буде раздељена око Рушчука,[35] заједно с народом тулчанском капетану, а хаџијскому капетану Абдураману наложено је да пошаље помоћ пешака и да се упути према Видину. На видинском сектору бирања сераскер је био везир Ихсан-паша.[36]

Рок примирја са Русима истекао је 5. марта. Русија је затражила да се између ње преговори о миру. Хаџи-Абдул Резак-Ефендија, у својству посланика у писмима Виником, ишао је у Букурешт где је преговарао са руским представницима. Због неприхватљивих услова које су Руси поставили, није било могуће да се постигне споразум о миру. Ратне акције су обновљене. Руси су са снагом војском дошли на дунавску обалу. На сектору Силистрије они су разбили турске и у недељу 16. марта наступили ту, а турске јединице изашле на девет места код Дервиш Бегова, одакле своје пароброде потопише и с турским фрегатама Рашка (Арнаут) неку оружану дужи табор, касније и нове шанчеве поставише. Одавде је тамо упућен капетан Шафер, а обласници су на положајима код Силистрије Осман-паша, Бошњаци везир и главна војска (из [illegible]) Добруџа, хаџи Мустафа. Посадника дејствујући са нешто сувизија и са три потребна топа дејствовала су према заливу (Рагиму ?), у којем су Руси држали 120 бродова [illegible]. Настале су отворене сукобе с главном руском силом на путу према Гаџи Бегову, коју су раније држали Бошњаци. Одавде су отпочеле дејствовања на тај сектор турског фронта.[37] Пошто су Руси и код Силистрије дали главу, на основу одобрења Главног сераскера од 3. маја 1771. Турци су изнели свој напад са свим ратницима на силистријском одсеку ратишта. Османлијска војска предала је у турски табор.[38]

Средином марта видинска војска водила је са 8.000 војника кроз Дунав, али су дунавцима отишли код Калафата послати Руса. Очекивали се да ће рајски људи код Никопоља прекорачити целу реку. У Београд је приспело 11 пашa са [illegible] војника из Босне, с тим да пут према истоку настави копненим путем. На дан 10. маја Руси су код Черкова до ногу потукли турски одред од 16.000 људи, али бити рањени, њихово је [illegible]

34 *Исто*, № 169, стр. 146–147.
35 *Исто*, № 168, стр. 143.
36 *Исто*, № 172, стр. 150–151.
37 *Исто*, № 175, стр. 151–153.
38 *Исто*, № 178, стр. 148–150.

свега 800 бораца. Руски генерал Вајсман је са 25.000 војника прешао Дунав и код Бабадага [illegible] утврђени турски логор. Међу [illegible] Турцима [illegible] је такође [illegible], а од јаничара [illegible] за ратиште [illegible] је свега 15 људи да крене.[39] [illegible] Босанци су са политичког [illegible], те су гледали своје економске интересе. [illegible] Ибрахим Џинџиновић, који је 1772. [illegible] у Сарајеву, [illegible] броја [illegible] Ахмедпашић, [illegible] у Бањалуци у [illegible] Босне. [illegible] Порти [illegible] Џинџиновић [illegible] у тамницу; [illegible] из Цариграда [illegible] фермана.[40]

Тузлански капетан је требало да са својих 1.000 бораца стигне у борбену зону пре 20. марта. [illegible] из Тузле и Босанског Брода [illegible] у [illegible] да се људи тузланског [illegible] с места, [illegible] Новог Пазара. [illegible] је [illegible] 1.800 људи, јер с Русима [illegible] до закључења мира.[41] Турска [illegible] је [illegible] 18. [illegible] У међувремену [illegible] 1.273 [illegible] [illegible] 300 бораца [illegible] о свом трошку.[42]

[illegible] Босанци су [illegible] Силистрију. Кад је [illegible] Руси [illegible] Босанци [illegible] 200 људи. Турска [illegible] Босанаца [illegible] Босанци. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].[43] [illegible] Силистрије, те је (17. маја) [illegible] победу. У тим борбама код Силистрије [illegible] Османпашић, мухафиз [illegible]

39 С. Глушчевић, [illegible], 153–164.
40 [illegible], [illegible] 49, № 123, стр. 109–110.
41 *Исто*, № 174, стр. 151–154.
42 *Исто*, № 179, стр. 158–159.
43 *Исто*, № 188, стр. 163.

Силистрије Џафер-пашом и мутеселимом (као муселими) [illegible] „[illegible]".[44] Командант дезертери који су се разбежали у правцу Рогатице и Рудова нису хтели да се врате у босанске редове иако да наставе службу код свог мутесарифа и валије. Поште се очекивало да ће се вратити у родни крај, Порта је наредила херцеговачку Босни, кадијама и ајанима ту и босанским капетанима да се те дезертере [illegible] и примерно казне. Осим је издат султанов ферман којим је наређено да се људи у служби [illegible] положаја и да се [illegible] служба [illegible] босанских [illegible] који то заслужују.[45] Ускоро је закључено да херцеговачки мутесариф Мухамед није у стању да војску сакупљену од турбанских посада и од људи свога краја води као бинбаши. Он је стога замењен, а Порта је именовала заповедника који ће бити у могућности да босанске људе [illegible]. То је био Џафер-паша, који није био родом из Босне.[46]

О 300 [illegible] које је мутесариф Мухамед сакупио о свом трошку [illegible] се није говорило, [illegible]. На трупе босанских људи из Босне, међутим, [illegible]. Ратовало се у првом реду на босанским капетанијама [illegible] је наређено да се 14 [illegible] са својим [illegible] у рејону [illegible] капетанија би [illegible] у [illegible] крај. На пример, капетану Ливна је [illegible] да [illegible] 1.000 војника. Исто је наређено капетану Тешња, Новог Пазара и Пљеваља, а код Бања Луке капетанијама Прозора, Зворника, Сеница и осталим [illegible] Шарампова. Стална [illegible] била је врло [illegible] без обзира из Осека [illegible] у [illegible] битку за Силистрију. Руси су довели [illegible] десет [illegible] генерала који су водили 70.000 војника, [illegible] и других. Стога је [illegible] Османлија да [illegible] војска које је провела зиму у ратној зони [illegible] и да са [illegible] дозволом [illegible]. Пошто је 1773. године било [illegible] да [illegible] на бојиште. Мада се на почетку рата [illegible] Османлија у Силистрији.[47]

После Силистрије друга битка припремана је на [illegible] делу Добруџе, на сектору Черна вода. Ту је турски заповедник био Али-паша Дагестанли чијим је [illegible] одредом од 1.800 [illegible] командовао Реџеп-ага. Придодвени [illegible] Трофимов, Ибрахим-ага [illegible] (са 500 људи), Хасан-[illegible] (са 500 [illegible]), [illegible] Хали-

44 Исто, № 190, стр. 167, № 192, стр. 168.
45 Исто, № 190, стр. 169–170.
46 Исто, № 194, стр. 170–171.
47 Исто, № 190, стр. 173–174, № 195, стр. 174–175.

жом (са 200 барјака) и још неким лорђама је да оклупе редове ових нетурених иораџа. Пошто лосније Руси су код Корфу розбили лорку Али-паше и тако су разпршили и прокулиње Бошњака.[48]

Турске заповеднице су међу Бошњацима створиле неке мафијоте које су деловале као професионални подстрекивачи доприносили ратишту. Један од таквих био је Омер Корвиња из првог шамата изабран из капетаније Коњица, који је први пут на дунавско бојиште дошао 1770. са шефорима босанских табора; он је отуд, после године при ветвинг рока са, пост заклан (који је борцима хрђавија) на ратне пастве довео обавештен у табору, па начинио их је да напусте положај и да беже, па је изазвао нереда међу заостали; тако је поступио и 1773. године међу шафорима који су били оправдани да бране Рушчук, кад његовим агитацијама тај остаће побуњен и на раду у заливу. Откривање завера довело је до распрти и наставне дезинтеграције тога фронта. Порта је тражила од муселима који је управљао Босанском Крајином да тога смутљивца уклати и задржати како.[49]

Тако су завршене маневарске борбе у 1773. години, чиме су створени услови да се (1774) закључи мир. Уосталом, 1774. година Босна је већ била умирена[50] радом кул-Ћехаја Агије, који је у Сарајеву преминуо 21. децембра 1772. године. Примети је да нова ова обавештења и добровољци из новопазарског краја нису ишли на ратишта све до критичне ситуације 1773. године. Они су, ипонадај, били резерва за новопазарски комесаријатски табор у случају каквог ремета довољних војника, дакле као војна полиција.

Прилика отварање која је порта, када је порасла потреба да се брани Русима чији ударе Дунав. Године 1192. са Хиџре (1778) Руси су сабрали много војске на Криму, гледајући кримске Татаре. Тако Руси нису повредили али привремено мир с Османлијама царевином, она је из искуства знала да се у сличном случају може искључити од редовних војничких и слично. Имајући у виду војни чин крајишког босанског лоскадника, Порта је наредила да се отпреми табор од хиљаде терђиских јефера и да се он са њиховим и једрозимцима Сијеном и Дунавом попише у Нишавици, где ће се ставити под команду сераскера Абдурахман-паше.[51] Из тога града треба ће били опремљени у Ораду. У вези с тим, наређено је да се 5% поречних (који је тада по босанским тефтерима бројало 25.946 људи) односи, отабора и понапа у Орању.[52] Тако крајнице и таквих босанских чиоца наших су време да тадрже одела-

48 Исто, № 202, стр. 175–180.
49 Исто, № 207, стр. 182–183.
50 В. Скарић, Сарајево и његова околина, Сарајево 1937, 136.
51 Исто, Mühimme defteri 45, № 221, стр. 194–195, преко Ахмед-паше Дугалића, који је опремао и табор против босанских сердара.
52 Исто, № 225 и 225, стр. 196–197 и 198–200.

ликвидацију одлаука, тј. остајале лица у уистјони њихоој породици.[32] Иначе решење је из Порте да вам пете лико годице нове су се јављали поредци и бунт међу агама, капетанима и до кадилуцима, посебно у Бањалуци, Островици, Крупи, Новом Салу и тврђавама Старој Острвици, Бихаћу, Костајници и Пријадору. Порта је преко босанског валије, силахдара Мехмед-паше, од сарајевског муле и свих осталих босанских кадија, капетана, ага, а забранио тврђавама градова да не свједу више сва наоружа у својим пребивалиштима; имали су да забране одлазак од једног кадилука у други да не би долазило до опасних незадовољства; поред тога, капетанима је било забрањено да се уплићу у послове једних другима.[33]

* * *

Овај пренос власти је на основу званичних турских аката, дакле примарних извора. Ако се изузму два босанска аутора, то није био случај код досадашњих писаца утужних прегледа босанске прошлости и Николе Попара. Они су у најбољем случају користили публиковане хронике, које су *говориле о стању у земљи, дакле о војничкој која било много речи*. Михаило Прелог, аутор »Повијести Босне у доба османлијске владе« задржао се мало на ситуацији насталој после закључења Кучук-Кајнарџијског мира у вези са феудалним урођеницима Босне. О овом рату је записано: »Ако су и Бошњаци судјеловали у рату Русије с Турском, очито је у то доба појављује отпор Бошњака да иду у туђину. Иначе је Турска почела ради свеј већ ваздушнијих губитака у ваљеним оклада, а Бошњаци су мислили, да вала опиодерали се ођ ставаре уже домовине.«[35] У »Историји српског народа« (1990) Р. Самарџић је приватне везе у Босни, дошаравајући фразу овако изгледало, на основу записима М. Бакићевића и Б. Болића који су публиковани. Он је показао како су Босанци већ 1770. почели одбијати да одлазе на ратишта под изговором да три године нису примили припадљивости.[36] Иштица да је по среди нека преписка код Б. Бегића, јер је босански валија на дунавском ратишту био Мехмед (Муминић) паша Музафирпаша и не Абдулах, који је такође био у агри, али са другим титулама и пословима. Претпоставља се да је одједном (1772) Босна доживела удар, јер је у њу са војнистом овлашћењима стигао кул Бекир Ахмед, који је много постао, особито у Сарајеву, а боље је ...

32 Исто, № 227, стр. 206.
33 Исто, № 228, стр. 205.
35 M. Prelog, *Povijest Bosne u doba Osmanlijske vlade*, II dio, Sarajevo 1912, 8.
36 *Историја српског народа*, књ. IV, т. 1, Београд, 1986, 411–413; M. Bakićević, *Ljetopis 1748–1830*, priredio M. Mujezinović, Sarajevo 1968; B. Bašić, *Ljetopis događaja sarajevskih*, preveo I. Glavaš, Sarajevo 1979, 249–252. Босански валија ходао је војску против Карађорђевих устаника и против Литвана поново, на пример 1744. (видети Б. Храбак, *Крижевци, Вировитица и Турска од XVI до XVIII века*, »Вировитички зборник«, бр. 1, 2/1999, 18.

сто разоружавао. Ако је стигао у Сарајево 22. децембра 1772, како је тај ферман [illegible] Бошњацима те године? Није јасно да ли је тај Алија исто лице са Алијом, Портиним мубаширом, који је већ раније био у Босни. Обадва [illegible] који је [illegible] 1771, а те исте, тај [illegible] Абдулах који је у Босни [illegible] већ 1771, када је [illegible] средином [illegible] 1773. године. Портини мубашири су [illegible] у Босни [illegible], а [illegible] као органа централне власти, [illegible] у капитана и феудалну структуру, у чија права [illegible] није дирао. Да у Цариграду није било илузија о послушности самовољних Бошњака сведочи и [illegible] у Босни неколико година пре рата с Русијом.

Dr Bogumil Hrabak

NOVI PAZAR AS A CAMP OF THE BOSNIAN ARMY AGAINST ALBANIAN HIGHLENDERS AND RUSSIA IN THE XVIII CENTURY

This article has two parts: it is about the Turkish attempts of pacifications of Serbian and Albanian highlanders, before all Kliments, and the second is about the Bosnian participation in war a campaign against Russia at the under Danube and Dobrudža in 1768–1774.

Because of permanent Kliment's invasions in to the Serbian countries up to Novi Pazar, the Turks resettle tribe parts removed to Pešter plateau. The colonists remained there only seven years, the half returned in to homeland and from remains 50 families also returned in to homeland in 1711.

The second part is inscribed based on data from the book »Mühimme defteri« from the Istanbul's archives »Baş bakanlık arşivi«. Every year the Bosnian army contingents were bifurcated (above 2000 soldiers) for the different sectors of the Danubian battle-field. The Bosnians have lost fought in the power of Ottoman arms so they tried to protect Bosnia from Austria's conquering appetite and to break dissatisfied Christians in their surroundings. The Bosnians, known as excellent warriors, hesitated to come out on battle-field, because they spirited on it or returned in to homeland in a case of a failer or a settled truce. Besides infidelity in the Ottoman successes to attitude like that contributed also their self-will, a shaky command and unsolved question of supplying and wages of professional soldiers.

Салих Селимовић
Кладница, Србија

УДК [illegible] (497.11)
[illegible] (497.11)

ХРИШЋАНСКЕ ТРАДИЦИЈЕ КОД МУСЛИМАНА НА СЈЕНИЧКО-ПЕШТЕРСКОЈ ВИСОРАВНИ

Сјеничко-пештерска висораван је простор који данас припада општинама Сјеница и Тутин [illegible] висоравни. Просечна надморска висина је између 1.100 и 1.200 метара па је [illegible] „Кров Србије“.

Ова висораван је била [illegible] у држави Немањића. Дуго времена је била [illegible] Старе Рашке. Недалеко од садашњег града Сјенице налазили су се и [illegible] владара из династије Немањића. То су [illegible], Дуга Пољана (Дуге Пољане), Градац, [illegible]. Са великом сигурношћу [illegible] Дуга, Доленица, [illegible] Константин Јиречек [illegible] Драгана Премовић-Алексић.

До [illegible] Срба 1689/1690. године на Сјеничко-пештерској висоравни [illegible] хришћанско становништво [illegible] Сјеница [illegible] Дуге Пољане). У осталим насељима муслимана је било [illegible]. После тог [illegible] Срба [illegible] миграција, [illegible] структура становништва [illegible] Пештер [illegible]. О постојању [illegible] становништва [illegible] 1537–1539. године [illegible] гробља, цркве, [illegible] као и остаци манастира и цркава. Археолошким [illegible] Сјенице утврђено је 148 таквих локалитета.[1] У [illegible] 60 [illegible] са преко [illegible] 48 таквих локалитета.[2] [illegible]

---

1 *Драгана Премовић-Алексић*, [illegible] XV–XVI [illegible], [illegible] 1995, [illegible]
2 *Исто.*

кућу са црквом Часни), манастир Вушац, манастир и цркве Богородице (подигао ге је Стефан Немања, али се не зна где је био), црква Св. Ђурђа у Дуњинама, црква Васојића, Васојевић Стано или Васојевица.

Највише део тих споменика се сада налази у селима са муслиманским становништвом, што је скоро доказ да су црквене грађевине и црквене преграђене у новије време. У турским пописима у XV и XVI веку често су пописивани попови, монаси и монахиња, тако и то указује да је становништво било православне вероисповести. Све те напомене и црквени датирају се у XIV, XV и XVI веку.

На Сјеничко-пештерској висоравни, као централном делу државе Рашке, освајачи Турци Османлије и формирање хришћанске мреже власти и заводе свој систем санџакско-тимарске систем 1455. године. То је довело до промена у многим елементима друштвеног живота. Већ у другој половини XV века почињу се исламизације када су то биле били још спорадични случајеви. Први конвертити пописани су у турском попису села Рашке 1477. године. Од 40 тада пописаних домаћинстава 3 су била муслиманска.[3] Колико је процес исламизације био спор и касније показује и попис из 1585. године по којем је у целој сјеничкој нахији било само 15 муслиманских кућа са 652 хришћанска домаћинства.[4] Према томе, до краја XVI века, још не била радикална исламизација на Сјеничко-пештерској висоравни. Радикална исламизација домаћих људи почела је тек крајем XVII да би била интензивирана у XVIII и скоро завршена половином XIX века.

У време аустро-турских ратова (крајем XVII и у првој половини XVIII века) страдало је и хришћанско и муслиманско становништво, а велики број је и напустио ово подручје. На њихово место доселило је ново становништво из Васојевића, Морача, Ровца, Куча, Дробњака, Пивљана, затим, даљ Херцеговине а досељен је и велики број албанских католичких Малисора међу којима су били најбројнији Клементи, Хоти, Гаши, Шкрељи, Шаља, албански Кучи. И поред тога што је пуна исламизација остварила радикални карактер многи исламизовани нису заборављали так своју стару веру, рођаке и пријатеље, заборавили и купили и кумовали који су остали у хришћанству. Посебно су и доживели цркве и манастире и остало православни хришћански празнике и крсне славе. Муслимани на Сјеничко-пештерској висоравни одлазили су и посебно манастиру Куманица, односно цркву Св. Арханђела, затим Црнореченски манастир, код даљине Тутина, манастир Сопоћани као и Милешеву. Посебно су поштовали култ Св. Саве који им давао и нове заборављене (Савиндан, Савина вода). Код великог броја муслимана, потпуно очито у селима, дуго им трајао хришћанска традиција

3 Ахмед Аличић (приредио), *Поменичи дефтер санџака и вилајета Херцеговина*, Сарајево, 150.
4 Ејуп Мушовић, *Сјеничка нахија у XVI веку*, Новопазарски зборник 4/1980, 39–43; Драга Премовић-Алексић, *Сјеничка област...*, 30.

њену заборављеност пошто су многи исламизирани пре 200–250 па и 300 година, када нису били свесни хришћанског порекла многих својих обичаја.

Без обзира на инклинацију према народу исламске вере, муслимани нису никада заборавили и сачували своју културну оријентацију и локалне традиције. Муслимани су само обогатили свој језик уношењем великог броја арапских, турских и персијских речи. Муслимани су сматрали свест о томе да припадају исламу основу која их у односу на Турке-Османлије разликује по пореклу, језику и традицији.[5] Турски, такође исламска култура много је лакше продрла под утицајем муслиманских слојева и под муслимане у градовима, када су и они упијали своју двојаку традицију и њен менталитет,[6] како каже наш етнолог Петар Влаховић. Дошло је до промена у народском и породичном животу код наших муслимана, али су те промене биле површинска последица припадности новој вери, а тиме и другом културном кругу, како то и иначе бива.

Муслимани на Српском етничком простору, говорили су као и они други у бившој и садашњој Југославији, како је већ речено, увек су говорили и говоре језиком који се ни по чему не разликује од српског. Многе су веће разлике у говору између појединих делова Новопазарског, да то поменемо само примера ради. Муслимани су у свом говору дуже задржали многе старе глас х, док се код православних скоро изгубио, вероватно у спомен. У лексици муслимана можда се нису много, не већ задржали туризми у односу на лексику православних. Ипак, туризми никада нису битније продрли у терминологију земљорадње и сточарства. То две делатности су етнички одвојене, посебно сточарство, људи из Пештерској висоравни. И они турцизми који су прихваћени нису угрозили српску језичку основу.[7] Чак је у Босни и Херцеговини до аустроугарске окупације 1878. године код муслимана била доминантна употреба ћирилице коју су често називали беговско писмо или »босанчица«, па и »Стара Србија«. И због тога је такође јасно да је највећи број муслиманског становништва, као и остали део муслиманске популације, био српског порекла и православне провенијенције. Таквих људи и данас има у народу, јер сведочење да у Босни и Херцеговини и Старој Рашкој нису живели само богумили као и да су сви богумили вероватно били Срби и православци пре прихватања те јереси која је међу Србе дошла из Бугарске.[8]

5 Петар Влаховић, *Српски и муслимански обичаји у пештерском крају* ... *српско-муслиманско етничко сродство*, Гласник дома Српско-Босанског ... XX, Приштина 1983, 116.

6 *Исто*.

7 *Исто*.

8 Миле Недељковић, *Српски погледи* ... *код муслимана српског порекла*, Београд ... Пекић 1995, 92.

Муслиманска имена, нека су дошла из арапског, турског и персијског језика, попримила су један наш хипокористички облик. Наводимо неколико карактеристичних примера: Аљо од Алије, Бајро од Бајрама, Бећо од Бећира, Хусо од Хусеина, Суљо од Сулејмана, Ибро од Ибрахима, Хасо од Хасана, Хамо од Хамида, Мешо од Мехмеда, Мујо од Мустафе, Ајшо од Ајше, Нура од Нурије, Хаска од Хасније, Хајра од Хајрије, Фата од Фатиме, Лата од Латифе, Џемо од Џемаила, Нафа од Нафије, Ајка од Ајкуне, Бећо од Бећирија, Аџо од Аџемина, Луто од Лутвије, Медо од Мехмеда и много других. Илија Славковић, кога наводи Мило Недељковић у свом делу Крст и полумесец, каже да та имена „припадају нашем језику, његовој морфологији, фонетици и структурном звучном систему".[9] Многи Муслимани и данас носе своја стара презимена која су имали пре примања ислама. Примера ради, наводимо нека од њих: Чоловић, Бегић, Палић, Вешовић, Зорић, Тарић, Прашчевић, Балдаревић, Ковачевић, Куч, Милишић, Ганић, Мировић, Аћим, Хрњиновић, Николић, Колић, Корајлић, Босновић, Ђурђевић, Пурковић, Кубуровић, Шољић, Бајборић, Ђуровић, Јукић, Бушатлић, Курталић, Зековић, Зоговић и др.[10] Несумњиво се муслиманска презимена задржала из истог времена као и српска. Ако би се утврдило порекло презимена, дошло би се до тога да су она настала као и код православних.[11]

По своме начину живота, на случајевима друштвеног живота, муслимани — обични сељаци и градска сиротиња, били су увек много ближи својој православној „браћи" него муслиманским и европским „вођама" и имућнијима. Једни друге су увек помагали и помажу и данас у пољским радовима, изградњи разних приватних објеката (кућа, штала, амбара, гаража) преко још увек традиционалне мобе. Негде је, па и до краја XX века, на Сјеничко-пештерској висоравни постојао култ „побратимства"[12] и кумства између православних и муслимана. Те друштвене традиције и данас губе свој некадашњи значај. Стара побратимства и кумства се, нажалост, постепено заборављају, а нова су постала велика ретка.

И Муслимани и православни су веома осетљиви на псовке и непоштовање речи, а посебно на јавно вређање угледа. То је и њихова карактеристика за све Динарце. Пре ће се заборавити и опростити и крађа од јавно нанесене увреде, јер се штета и крађа надокнађују из нове зараде и потребе, а увреда не одстаје.[13] Псовање вереника и верских обичаја и Босанаца је скоро не-

9 Исто, 34.
10 Сава Славковић, *Имовина и Бугарска Пештерској висоравни*, Новопазарски зборник 23/1999, 249; Исти, *Ратови наш судбине*, Студент 78, НЕГЕ «Студент», Београд 1997, 23; Петар Ж. Петровић, *Рашка*, I, Етнографски институт САНУ, Београд 1984, 127.
11 *Изворни народ Ђурђевића*, 107; Славковић, *Метохија «Студент»* 78, 23.
12 *Изворни Дрво Горе*, књ. 3/2, Титоград 1976, 579.
13 П. Ж. Петровић, *Рашка* I, 213.

довала дефам и код муслимана и код православних. Аутору овог рада је онда најмање познато да је Муслиман Србину кумовао Петар, Божић, Ускрс, црквену славу а да је Србин славио Муслиману Мухамеда, шењлу, Бајрам. Поштује у традиције поштовања вере и богомоља.

II

Упркос класној, политичкој и верској подељености у свом свакодневном друштвеном животу сачували су Муслимани на Српско-санџачкој територији много кућних обреда и обичаја из православног живота.[14] Веровања, обичаји и усмено народно стваралаштво представљају најзначајније сфере народног живота. Народна изрека каже: „Боље је да пропаде село него адет." Религиозни људи и народна вера њихова уважава науку да православље објашњава народног живота из живота и свет око себе. То је нарочито типично за средине где постоје верске подељености као што је случај у овом крају. Јединице уобичајеним схватањима остају трајне обичаје и знаци се збирне каквом из када се све друго у животу мења.

Муслиманско становништво на Српско-санџачкој територији очувало је осим језика и много других елемената свакодневног друштвеног живота као што су разни обреди и обичаји из прехришћанског доба, а неки чак везани и из предмуслиманског периода.[15]

У недавној прошлости, а посебно у најновије време када се све више пише политизација и исламизација, много су више трајали и стицањем одређених који су угледали и разликују се од оних који у једну или другу припадају становништво целог Балкана као и становништво Српско-санџачке територије. Све до Другог светског рата 1948. године, током владавине Александра па и до Устава из 1974. године, живело се доста и ономе што асимилује православне и исламске вероисповести. После тих и многих других унутрашњих утицаја у републици Југославији многе њиве се поделе на своје оно разлике и супротности народа и различитих вера. Морају се уважавати верски, језик, заједничке традиције као и свакодневни заједнички живот у Рашко-санџачкој области или Санџаку (како да је много

14 Петар Влаховић, *Антропологија*, Београд 1968, 153.
15 О томе опширније видети радове: Петар Влаховић, *Остаци хришћанске традиције код муслимана у северном Санџаку*, Гласник Етнографског музеја бр. 3, Београд 1970; Исти, *Из етнолошке прошлости Санџака*, Пријепоље 1987; Исти, *Бродарево*, Београд 1968; Исти, *Српске и муслиманске традиције у пријепољском крају*, Симпозијум „Сеоски дани Сретена Вукосављевића" XV, Пријепоље 1993; Ејуп Мушовић, *О неким заједничким обичајима муслиманског и православног становништва Новог Пазара и Тутина*, Гласник Етнографског музеја бр. 43, Београд 1979; Хусеин Даркинић, *Народна традиција код муслимана и православних*, Етнолошки зборник бр. 11/1997; Исти, *Неке заједничке етнолошко-социјалне карактеристике регије Бара*, Новопазарски зборник 19/1995; Петар Костић, *Обичаји током зиме у регији Пештерије у селу Трагуђеном код Сјенице*, Мотрење Србије 1/1983.

лакше како ће се то одвијати и на Сјеничко-пештерској висоравни. Народни предзнак [illegible] и [illegible] се [illegible].

III

У народним ритуалима повезаним са неким хришћанским народним и православним традицијама код муслимана на Сјеничко-пештерској висоравни, мада се те хришћанске традиције код муслимана не ограничавају само на овај простор како су ипак [illegible], односно [illegible].

Божић. [illegible] муслимани [illegible] православни и муслимани са [illegible] обичајима.[16] [illegible] и у хришћанству у обичају [illegible] бадњака [illegible] на [illegible]. [illegible] бадњак [illegible]. [illegible] Европи.[17] На Сјеничко-пештерској висоравни [illegible] Божић [illegible] (Трудови, Кори и [illegible]). [illegible] Исус Христ [illegible] Божић [illegible] у народном календару. И муслимани као и православни често кажу [illegible] Божић [illegible] односно временској оријентацији. [illegible] Божић [illegible] на тај народни обичај.

Савиндан. На Савиндан (27. јануар) и дан-данас се у појединим муслиманским кућама прави [illegible] пита која се [illegible]. [illegible] у [illegible]. [illegible] кажу: «[illegible] на Савину јести [illegible]».

Узвре. Код муслимана се овај [illegible] пратње [illegible] обележава. Али је карактеристично да [illegible] муслимани [illegible] комшију, пријатеља, [illegible] православци

16 Вукомановић, *Срби и муслимани у Југославији...*, 138.
17 Сашо Славковић, *[illegible]*, [illegible] «[illegible]» 80, Београд 1997, 16–17.

на тај дан уопште нема је са рађањем или ако је добио од некога потурана је да како неће рађи нико своје само лице писарао, чиме си их шарао. Како-тако се ставе до знања поштовањс Узарса и православља, али и то да га ни муслимани нису заборавили.

Михољдан. Тог дана код муслимана неће да раде ништа. Помоћни су у тако ремезати вина. Настојаће да избегну рад са ватром и сламатим радњама ограђивањем то нешто да им сна страда стоке. Нешто обредно, ове данашње су и зранскиим.

Ђурђевдан. Дан уочи Ђурђевдана (тј. 5. маја) у Кладњу је некада народни сабор који муслимани зову Окања. И данашњи је тај сабор познат исобан од стране муслимана и оних који су некада отишли из Кладња па ту прилику користе и да се виде са рођацима, комшијама и пријатељима. До скора су и муслиманске девојке уочи Ђурђевдана захватале воду за мешање. Све ускубаши су морали да се пу, а које тераћа могу да се пердели тим водом да у току дана не би били поспани. Али би ипак и уживанци Ђурђевданско купање у ноћи пола бао би тог целог дана дремљиви, односно поспани.[18] То је било посебно важно, тако се веровало, а пи сада по веровању није ратно, за чобане који пошавши не би могли да сабраше своју стоку од пукова. Веровало се да се дремљивост једино може уклонити ако се ујутру на ишмом ил ноћи по уз порођају те нешто да буде пред ти. У овом Угрељевцу и данас важи: он ради за свој други на ника буде твој двојник. У Кладњу и још неким селима купила су се јаја на тај дан јер се веровало да ће они који их буду јели бити пуни и здрави као та јаја. На сличан начин се Ђурђевдан обележава и у Брезе код Сребреника, мада је ту и народни сабор место тачно по којем у Кладњу.

Петровдан. Овај велики празнични и народни празник у Сребреничкој котлини и на Поповом се обележава одржавањем два велика народна сабора у муслиманским селима Кладња и Брези. Најпосећенији народни скуп на ледине Кладња је био 12. јула, тј. на Петровдан. Дан уочи Петровдана у Кладњу и околним селима рано на ливадама мештани који су и не само ледином за прославу на пропремани сваки бирање у својим градовима у Београд, а највише у Сарајево. На овом сабору се обележава свечано и празнично расположење. Сутрадан, 12. јула, на Поповом се окупи много народа од 1.500 до 2.800 људи. Три-четири оркестра свирају народна кола. Игре се, певаше се, пије и једе под шатрама или на ливади (нерђе). Посебно су све опећима тог дана врли да јсу Кладњу која се тога радује и чека на то гостину дана. Осим мештана на тај сабор дођу и људи из села суседних насеља заједница као и из Срнице (Кањижа, Дуловић, Фирул, Бошић, Вига, Трпићани, Раидаћили). На том дану и у осту Брези, недалеко од Сребреника, одр-

18 Ђуро Милошевић, *О неким народним обичајима и веровањима у православним становницима Петровдан и Велике*, Гласник Етнографског музеја 13/1991, Београд, 155, 156.

мало се још већи народни сабор на који дођу многи мештани и људи из околних села, па чак и из Расне, Драшковића, Клисуре, Тутина, Дуге Пољане, Долића. Углавном мештани који су се населили на тај дан користе да се виде са својима. Било је покушаја да се ти велики народни сабори на Петровдан угасе, али је у народу одржана традиција прославља Петровдана и био обичај ото је великих верских мисли. На тај дан муслимани и хришћани који са тога напора. То се још прави од гинђеничког брашна и масти (тако и ставља).

У хришћанству је Петровдан посвећен апостолу Петру. Међутим, и ту су у народу мађијски нашле радничке, а посебно сточарски обичаји. И у овом народном празнику је свакако присутно старих веровања и хришћанства, те је црква само сукцесије та веровања у свој календар.

Уочи Петровдана на многим местима Србије се пале праве литије и бакље: чобани, али и други, пале лиле (бакље) које се праве од брезове коре или од пуча, а нагрнете се и смоле. У последње време користе се и аутомобилске гуме, гуме од бицикла и сламица (пластичне). Посебно се пале велике ватре за летњакутни уникавања. Те велике ватре праве се од клапатових сувих клада, друге сувог грања и аутомобилских гума. Лиле, одакле, су посебно нарочито за подручје Кладнице и Трајевића. У Трајевићима су деца од 7 до 15 година заједно са девојкама палили пламен и огањ по целу ово торнаа са стоком. После тога прављено би се заједничко весеље и гајало чобанске песме (лазарке).[19] То је некада био највећи празник сточара у многим крајевима Србије, па и на ширем простору Балкана и Европе.

У кладничким селима, апсолутно између засела Кладнице, Ивањи, Поцерја и Зелена настајало је на сметање чоја ће за гра боги вода и која ће да гори дуже, чија ће ватра да буде највећа и најсветлија. Слично се одржавало и на подручјима Трајевића, Бара, Вало, Штавља, Гоља, Лопижа, Дуге Пољане, као и у многим селима даље на Пештери. У Кладници се догађали да се сукобе групе младића, али без икаквих тежих последица. За овај народни празник треба рећи да има још важнији мађијских обележја, односно значења. Деца то да нас инвада само на традицији и игри и игру, мада свечарује.

Прокоп. Прокоповдан се прославља 21. јула. На тај дан се не обављају пољски радови због чувања чељади (ужднав). Муслимани на овом простору кажу да се неки тај дан моле радити у вишеним на ливадама ако у радовима учествују и други људи, али који су стали куће домаћина, тј. нема веће. Због тога са Мусалмани не традицију добром односно крају одласци се за чување своје стоке.[20]

---

19 Кујир Кладић, Обичај неколико одо ради Петровдана у селу Трајевићима код Сјенице, Медрање Сушица 11/483, СИК Култура, Сјеница, 52; Драгослав Антонијевић, Пиљалак лима карпрон обичај обичаја Бабарон Србије, Зборник радова Историје краја VIII, Чачак 1974, 197–211.

20 Хакија Дервишевић, Доле над уметну стогом поклонене карактеристике светог Пикетарс Бар, Новопазарски зборник 1/1999, 281.

На подручју Бара, односно на Мркојевићима (Угрињу) ки тај дан одржава се велики народни сабор, али је скоро не ... дошло је јединих дана због ратова на пољу које су пали у борбама са усташама 22. јула 1941. године. Тада је погинуло велики број људи међу којима је највише било село ... .

Илинџан — Алиђун. Тај празник се врши сваке 2. августа. Православни га називају Илиндан, а муслимани Алиђунџан — Алиђун. Код муслимана постоји веровање да је Илија пророк у пролеће а тако и после Алија.[21] Према том веровању муслимани тврде да је до подне 2. августа Алиђунџан — Алиђун, а после подне да је Илијиндан, Илинџан. Међутим, православни тврде да је обрнуто, тј. да је до подне Илиндан, а после подне Алиђун.

Овај дан се празнује због ... и ... (...). У то време већ се да Сјеничко-пештерској висоравни и ... је година. Као што је већ речено, у испитиваним срединама тај дан празнују и једни и други. То је случај на Мркојевићима код Бара о којима је било говора код празновања Преображења. И православни и муслимани тог дана се окупљају ... Пива, Бачогра и Коранга и велики део Пештери. Код православних се игра уз ђубаке и кларинет, а код муслимана уз хармонику.[22] Сада се игра и дан и уз друге инструменте за ... .

Чобани се радују том дану јер по њиховом веровању тог дана ... и од тада више не ... стоку. И муслимани и православни су убеђени да није добро ако тај дан буде облачан, а посебно ако буде грмљавине. Убеђени су да неће бити ... ако тај дан ... Илија ... .

Испод брда Тројана, ... у селу Брњаку, ... се одржавао један од највећих народних сабора на Сјеничко-пештерској висоравни. На ... сабору било је 4.000–5.000 људи и око 1.500 аутомобила. Одржавају се и коњске трке. Место је необично погодно која је ... за овај традиционални сабор.

Недалеко од брда Тројана налази се језеро у којем је живела троглава аждаја. Та аждаја ... је ужасан страх Пештерцима и било је ... јер је свака година ... девојку. Најлепшу девојку доводили су на обалу језера и ту је она чекала да аждаја стигне и прогута је.[23]

Свети Ђорђе, ..., ... Тројана и угледа лепу девојку на обали језера, која је чекала аждају ... Када је девојка ... јунака ... , ... Св. Ђорђе је успео да убије аждају и тако ослободи Пештерце

21 Мушовић, наведено, 156.
22 Дедијер, наведено, 270.
23 [illegible], *[illegible]*, [illegible] зборник 6/1983, 221–216.

тјаше помоћ и потребе. Заводи и Пљевља до јуцању св. Ђорђу потиче извор воде Трешња Ђурђевица. Муслимани тај извор називају Ђурђевица.

По муслиманској традицији и легенди, тај извор је настао тако што је умирући и жедни Ђурђеви Алија сабљом ударио у стену коју је тако расекао и из ње је потекла вода. Из захвалности према јунаку Алији, из Алијиног гроба где се окупљају се муслимани и код извора Ђурђевица, Ђурђевачевр је он дошао воду у благодатни дан Пљевља. Има и оних који празнују св. Ђорђа признајући патрети Алије. Како било, на Ивањдан, Алијун народ сабирује и чува своје традиције.

IV

Код великог броја муслимана, уосталом као и код православних, на Сјеничко-пештерској висоравни укорењен је страх од неке више силе, непознате, божије моћи. По њиховом убеђењу та сила, божија моћ, може помоћи, али и казнити ако се не поштује она у којој су то почели малућим. Многи старији и уче сматрају да никако не треба дирати у српске богомоље, тј. цркве и манастире нити треба гонити и прогањати српска гробља и крстове.

Не тако ретко долази лицима Муслимани да се поштују нека српска култна места и поједини православни свеци као св. Сава, св. Ђорђе, св. Петар, св. Прокопије, св. Илија. Због тог страха од неке више силе, божанске сили, помажу се и православним култним местима и обраћају се православним свецима и дају се поклони црквама и манастирима. Али, није у питању сам страх од више силе, већ код многих и убеђење да је корисно и добро обраћати се и поштовати свете и култове своје прађедовске вере, односно вере. На питање зашто то раде, најчешћи одговор је да су овако радили и њихови стари,[24] мој ђед, моја баба (нана, баба). Постојало је убеђење, посебно код жена, да свака крава и кобила лечи од многих болести. Тако је манастир Куманица, као и раније Милешева, био место где су многи муслимани, највише жене, долазили, а поготово у данима славе, да траже лека. На овом месту стоји, Петар Вељовић, наводи пример Џемаљ Хајдић из Коменице који је дао адаљу у манастир Куманицу од ...[25] Код манастира Куманице од 26. јула, на Арханђеловдан, одржавао велики народни сабор на којем увек буде и велики број муслимана...довољно мошти и до једног пребивања. Чак су неки у Чајничу да тих. (Чудотворној икони мајке Божије која је из манастира Бања код Прибоја пренета, тако помоћ су Турци манастир Бању срушили. Тој чудотворној икони давали су и скупе дарове у злату и сребру (наводи се да је икона тешка 21 килограм и сва је окована златом и сребром).

24 Петар Вељовић, *Остаци хришћанске религије код муслимана у српском Пољимљу*, Фолада бр. 3, Београд 1995, 138.
25 *Исто.*

У селу Горње Стрмице налази се Савина вода и Савин камен или Савин сто, како неки кажу. Поред Савине воде налази се плоча на којој постоји удубљење слично отиску коњске копите. И муслимани као и православни верују да је то отисак копите коња којег је јахао св. Сава па и муслимани тај камен сматрају светим и поштују га. Крај св. Саве, као и Савине воде, засађена је липа. Не дају да се тој води прилази стока и не пере се. Многи муслимани то чине као и они који се налазе у једној части. Муслимани верују у исту причу као и православни како је св. Сава претворио тај камен из којег је после тога потекла (опроштајна) та вода. Муслимани верују и да онај ко не поштује то место бива кажњен. Из истог разлога поштовано је и место Ђурђевића колиба Грујица, која се ни сада не сече.

V

Овај кратак осврт не даје детаљну анализу развоја и остваривања изворних манифестација религиозног народног живота Муслимана на Српско-хрватском подручју. Оним радом се жели скренути пажња на очување и преношење обележја народне културе која најбоље сведочи о етничком идентитету. Сви Муслимани на простору бивше СФРЈ разликују се од Муслимана других народности и по језику и по народним традицијама и по многим другим етнопсихолошким особинама. Према томе они не могу бити припадници неког нејужнословенског народа, односно Турци, Арапи, Перзијанци, Грци — изузев ретких појединачних случајева. По своме пореклу могу бити само Срби, Хрвати и Албанци.

И у новије време, а особито у последњих педесетак година, јављају се различите и веома контроверзне теорије о пореклу бошњачких и других словенских (рашких) муслимана. Једни тврде да су наши Муслимани потомци турских бегова, чиновника, исељених војника. Неки други истичу да су муслимани у Босни и Херцеговини и северозападном делу Рашке области потомци припадника верске секте богумила који су масовно прешли на ислам по доласку Турака Османлија, па чак и пре тога. Те теорије се потпуно рушу тзв. аргументима. У самој теорији основна теза да Муслимани воде јужнословенско порекло и да се Јужним Словенима веома блиски генетички и етнички. Чак се иде и даље да се тврди да су муслимани, односно Бошњаци аутохтони Бошњаци који су потомци Илира на простору земље старосе... Бошни. Ипак, субјективна мишљења историчара и етнолога заснована на пореклу наших Муслимана. У Рашкој области (Санџаку) највећи број Муслимана је српског и врло српског порекла док је мањи број албанског порекла.

Није спорно и да међу садашњим муслиманима има потомака турских бегова, војника и чиновника али је то занемарљив мали, јер су у огромној већини бегови, аге, тимариоти, улеме, чиновници били домаћи

исламизираних људи. Исламизирани су од турских, татарских, влашких, че-[illegible], [illegible] у [illegible] државно-историјским условима. Што се тиче богумила сигурно је највећи број њих био исламизиран, али је и знатан број католичан, па чак су неки и напуштали Босну и прелазили у Рашке области. Заборавља се да је велики жупан Стефан Немања после Дубровачког сабора 1180. године највећи број домаћих богумила протерао у Босну [illegible] Срби [illegible] у [illegible] језик који никада није [illegible] Срба [illegible]. [illegible] Мила Недељковић лепо и тачно на једном месту каже: „Због тога се, са етнопсихолошког становишта, када је реч о овим питањима, пажњу мора задржати на оним показатељима који важе као мерила за утврђивање њиховог етноса, односно групе или етничке заједнице."[26] Треба да се зна да су и богумили у Босни [illegible] која је и иначе била [illegible] Босне и Херцеговине све до аустроугарске окупације 1878. године, а језик је увек био и остао исти па били како се он назива.

Није сувишно подсетити се да је за идентификацију неке етничке или националне заједнице потребно узимати научно утврђене супстанције од којих је сада [illegible] најбитније, а то су: језик, територија, култура, [illegible] економија, свест о припадности и [illegible] раса и религијска припадност.

Традиционално је лутање имена Муслимана у трагању свог националног идентитета. После исламизирања били су Турци због тако добијених привилегија. Тако су их католици и Срби дуго сматрали отпадницима од хришћанства и православља. Аустроугарска је форсирала бошњачку и [illegible] као [illegible] и [illegible]. Католици су били Срби [illegible] вероисповести, а Хрвати [illegible] вероисповести, затим муслимани неопредељени, затим Муслимани са великим »М«. На крају поново Бошњаци после Сабора у Сарајеву 1993. године и Дејтона 1995. године. То су преименовани и самозвани муслимани.

[illegible] конфесионалне и културне разлике, али [illegible] у [illegible] — [illegible] језик и [illegible] традиција.

На нашим просторима последњих година наступио је и за Србе и за Муслимане [illegible] пред раздобљем које [illegible] у кореном.[27] [illegible] етничка заједница, односно народ, не може [illegible] традицију, јер у том се [illegible] [illegible] категорија.[28]

26 Недељковић, Срби и Муслимани..., 93.
27 Недељковић, 158.
28 Вукићевић, Срби и муслимански [illegible]..., 181.

Salih Selimović

CHRISTIAN TRADITION AT THE MOSLEMS ON SJENICA'S PEŠTER PLATEAU

The bigger part of the Moslems on Sjenica's Pešter plateau had a Serbian origin and orthodox genesis. The smaller part had an Albanian origin and catholic genesis. They were islamized in the 18th century. The Turks enabled radical islamization from ideological and state reasons, because period of wars between Turkey and Austria and Turkey and Venetian Republic showed that Christian population supported Christian states and Moslem population fighted on the side of Ottoman Empire.

Meanwhile, christian and national tradition of islamized population were very slowly and hardly forgotten. Until 10 or 15 years ago majority of Moslem population celebrated and marked in certain way some Christian even a before Christian national customs and saint-days which the Christian and Islam religion inserted in their calendars and ceremonies. The Moslems respected, also in some measure today, many Christians sacred things, churches, monasteries, saints. Especially they respected Jesus Christ (Isa pejgamber), St Sava, St Peter, St George (Đurđe), St Prokopije, Christmas, St Sava's day, St. Peter's day, St. Elijah's day. In some Moslem villages on Sjenica's Pešter plateau the greatest national gatherings are on St. Peter's day, St. George's day, St. Elijah's day (Brnza, Kladnica, Medkovice, Trijebine, Dražak-Đerekovica).

Until recent times and even today, the Moslems visited churches and monasteries and bowed to orthodox cults. They brought rich presents but they also looked — for medicaments for some of their pains and illness. Also they respected Christian temples, cults and graveyards.

Драгина Премовић-Алексић
Наџиб Кочан
Музеј »Рас«
Нови Пазар

УДК 726.2 (497.11)(091)

ДОПУНА ИСТОРИЈАТУ ПАРИЧКЕ ЏАМИЈЕ У НОВОМ ПАЗАРУ

Паричка џамија је зграда квадратне основе, спољашњих димензија 17,25 x 12,35 метара. Изнад улаза је некада био отворени трем који је накнадно затворен, али остављен са низом прозора на главној фасади, а доградњом му је и сужен. Молитвени простор је осветљен са по шест прозора на обе бочне стране, са по један прозор на западној страни. Прозори у приземљу имали су правоугаоне облике, а они на другом нивоу лучно су засвођени и по њима је био украшен дрвеном решетком (мушебаком). Махфил (галерија за жене) се ослањао на пет дрвених, знатно обрађених и украшених стубова у низу са јастуцима. Минарет склада у реду највиших, али са пресеченом дестилацијом, тако да су били неопходни статички и конзерваторски радови, првенствено на њему, а потом и на џамији. Паричка џамија је покривена на четири стране плитким кровом, који је замењен за четири, а доградња му је и агрег.[1]

Крајем маја месеца 2002. године почели су основни радови на реконструкцији џамије на Паричанима. Радовима је обухваћено и ископавање у унутрашњости џамије, ради постављања темеља за стубове и уношење за реконструкцију темеља и пода. Том приликом је наишло се на неке делове који су остали након доградње.

1 Вера Мрдуљаш, Сломанка Вујовић, Џамије у Новом Пазару, Београд – Краљево 1993, 82.

Отвори за темељне стубове, димензија 1,50 x 1,50 м, копани су до 1,50 м дубине. У профилима [illegible] јасно је [illegible]. У [illegible] дрвених [illegible] греда, [illegible] 0,20 м, која је [illegible] висине 0,45 и ширине 0,35 метара. Зид је рађен од ломљеног камена утопљеног у кречни малтер. Размак између два [illegible] износи је око 0,85 м, а [illegible] су постављени паралелно са [illegible] у [illegible]. Испод греде [illegible] су постављени [illegible] ([illegible]). [illegible] су постављени на 0,15 до 0,15 м удаљености [illegible]. Горњи делови [illegible] били су [illegible] греда, а доњи су били слободно уклопљени у земљу. Испод пода је [illegible] укупно 50 [illegible].

[illegible] профила отвора [illegible] другу слику. Испод [illegible] пода [illegible] (0,45 м). Испод тога је слој [illegible] (0,85 м), у којој [illegible], затим [illegible] (на 1,50 м [illegible]) и на крају слој [illegible] дебљине 0,58 метара. [illegible]. [illegible] пода је остављена због [illegible].

[illegible] су [illegible] када је [illegible] на Парашници, када је [illegible] пода, када су [illegible] пода [illegible]

тију. Овај рад [illegible] да [illegible] ода[illegible] [illegible]

Паричка [illegible] Хајрудин (Бајрамлу) џамија добила је [illegible] по махали у којој је [illegible].[3] Париги са [illegible] први пут [illegible] у попису [illegible] Иса-бега Исхаковића из 1455. године и тада је имало 17 домаћинстава, [illegible] 5 и прихода од 1.470 акчи.[4] Већ од 1485. године [illegible] Нови Пазар. Године 1516. [illegible] 18 [illegible] домаћинстава. [illegible], са 17 домаћинстава, [illegible] 1540. године.[5] Према попису Босанског санџака из 1604. године Париче су [illegible] махала која припада Расу, тј. [illegible] Нови Пазар и тада има 27 [illegible]. [illegible] у [illegible] четири [illegible], [illegible] у [illegible], док су два [illegible] у [illegible] махали.[6]

На [illegible] џамије [illegible] махала, [illegible] 1518. године, [illegible]. Махала Бајрамлу је 1530. године имала 54 домаћинства, [illegible] и 32 [illegible]; 1528/30. године махала Хајрудина, друго име Бајрамлу има 60 домаћинстава, четири [illegible] и 18 [illegible]; 1540. 48 домаћинстава и 11 [illegible]; 1604. махала Хајрудина (Бајрамлу) има само 28 домаћинстава и 5 [illegible].[7] [illegible] махала Париче [illegible] махала. Хајрудина, [illegible] Бајрамлу [illegible] ([illegible]), [illegible] у [illegible] четвртима, а да су [illegible] почеле формирати [illegible] верских објеката.

Како се из [illegible], на месту [illegible] џамије из Паричана се в почетком XVII века [illegible] у којој [illegible] Бајрам-[illegible].[7] Претпостављамо да су махала Хајрудина (Бајрамлу) и [illegible] џамија на Паричана [illegible] махала Хајрудина из 1604. године. [illegible] и [illegible],[8] [illegible]. Седам [illegible] су били [illegible], тј. [illegible]

1 [illegible], *[illegible] Нови Пазар — [illegible]*, [illegible] 1985, 77–78.

3 *[illegible]*, *[illegible] 1455. godine*, [illegible] 1968, 41.

4 *Хазим Шабановић*, *[illegible] Нови Пазар [illegible] XVI [illegible]*, [illegible] 1984, 87 и [illegible] 57, 86, 55.

5 *[illegible] 1604. godine*, ([illegible]), [illegible] II, Sarajevo 2000, 211–218.

6 Хазим [illegible], [illegible], 84–85.

7 *Alija Bejtić*, *[illegible]*, Sarajevo 1979, 440.

8 *Isto*, 383.

та. Реч хајат има неколико значења: предворје, ходник, простор у дворишту итд.[9] Могуће да се у овом случају ради о хајатима којих су били трговци држали су робу, или су можда били трговачки помоћници. У сваком случају и једно и друго значење је везано за простор од џамије до Парица па центра Новог Пазара. Поред радњи Рашка су била и тебхане табхане — просторије за штављење коже.[10] Остаци тих табхана су нађени и приликом изградње дечјег вртића. У данашњој улици Рифата Бурџовића, која од центра града води према џамији на Парицама, налазили су се бројни трговачки радње у којима су, вероватно, крајем XVI и почетком XVII века радили и поменути становници мале махале месџида Хајрудина. Трговачке радње су обично подизане поред џамија или месџида, а ради њиховог издржавања. У месџиду или поред њега налазио се и Али који је занимање махалу, а који је оно знаном. И реч махала има значење: седиште, улична област, или поседнички џабир или компаније уживало џабира која се продају као бомбоне.[11] Могуће да је поменути Али био посластичар.

Наведени занимања житеља и локација табхана и трговачких радњи потврђују и нашу малу махалу месџида Хајрудина која се другачије звала тока Пазарцу, што би могло да се приводи и као трговачка махала.

Требало би на овом месту објаснити и назив Бајрамлу код којега је почела први пут уписана 1516. године, а касније (1528/30) је то Хајрудинова, другим именом Бајрамлу махала. Могуће да је назив настао од бајрамијских, дервишком реду који је настао у Анадолији у XIV–XV веку.[12] По Милошу Мушовићу, аутор књиге надгробни споменици у дворишту џамије на Парицама потиче из 1785. године и подигнут је гробу Хаџи Хусејин ефендије.[13] Али се види да су текбуру надгробни споменици старијих текија, односно ослобођених од стране за чију припадност дервишког реда,[14] тако да је могуће да је припадници и ове џамије, на том месту постојала текија дервишког реда бајрамлу или је била Хаџи Хусејин ефендија као угледни личност сахрањен у дворишту џамије.

Како се из наведених пописа види, све до 1684. године на месту данашње џамије на Парицама налазио се месџид. О томе када би могла да буде подигнута џамија, можда одговор говоре догађаји на крају XVII века. Тада је, током аустро-турског рата (1683–1699) Нови Пазар претрпео страшна разарања.[15] Док је највећи део аустријске војске боравио у Београду, један одред српских добровољаца напао је Нови Пазар. Према предању ко-

---

9 Исто, 399.
10 Исто, 394.
11 Исто, 438.
12 Nedim Bosnjaković, Leksikon islama, Sarajevo 1990, 87.
13 Милош Мушовић, Исламски надгробни споменици Новог Пазара, НП 3/1977, 149.
14 Abdulah Škaljić, нав. дело, 583.
15 Ејуп Мушовић, Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара, Београд 1979, 23.

ја је дубровачка влада упутила оптужбу Матији Будаћу, посланику у Бечу. Нови Пазар је пострадао у тим сукобима за време када су Турци ратовали у Старом Влаху 1688. године. Улазећи 300 угарских хусара и 25 Немаца, српски добровољци су, 1689. године, спалили Нови Пазар, од кога је остао само прах и пепео. После повлачења хришћана Турци су кренули да разбију Србе и сурово се осветили разорењем и све цркве и манастире око Новог Пазара међу којима и Сопоћани, Петрову цркву и Ђурђеве Ступове. Како је забележио дубровачки трговац Никола Бошковић, Ђурђеви Ступови су потпуно напуштени јер су га Турци спалили и дали знање да се освете народу за уроде.[16] Пропали су градови и села, остали су само градине, селишта, црквишта, гробља. Забележено је у предању да је некада могла мачка с крова на кров кућама, међутим, могла да пређе преко целог насеља, од којих су после остале само кровови у корову.[17]

Осим ратних разарања, Нови Пазар је током XVIII века био изложен и многим пожарима и епидемијама, посебно куге. Међу највећим несрећама је и пожар који је, 1731. године, у Новом Пазару однео 4 махале и 36 кућа.[18] Пожар није могао мимоићи ни месџид (џамију) на Пазаришту, а обновљена је ... у неколиксијој близини реке Рашке.

Догађаји с краја XVII и прве половине XVIII века налазе се тако рећи да је можда Хаџи ... Бајракли ... 1693. године, када је страдао и део Новог Пазара. Упоредо са обновом других објеката у граду, уследила је и обнова месџида на Пазаришту који је временом прерастао у џамију. Из расположивих података не може се рећи да ли је приликом обнове џамије ... дошло до ... посебно ... у мери да је остало у неколико ... објеката. Сматра се да је ... да ... данас познати овом месту.[19]

Поставља се питање када су нишани, који ... гробља, постављени камени спомени и одакле потичу? Приликом овогодишње обнове харема џамије, затечено је тридесет нишана. Од овог броја, у 15 случајева, по два примерка (30 споменика) имају исти облик и украсе, а осталих 20 су различити по облику и величини. Од 50 споменика, 40 је урађено од камена вулканског порекла, сивкастог пешчаног туфа, а 5 од белог мермера. Висина камених споменика се креће од 38 до 78, а мермерних од 36 до 54 центиметра. Отвори за свеће су округлог облика, пречника 6–8 цм на мермерним и 8–11 цм на каменим споменицима.

16 Радован Л. Веселиновић, *Срби у Великом рату*, Историја српског народа III 1, Београд, 1993, 521.

17 Ђуро Ђаковић, *Путопис Ђурђеви ступови*, Нови Пазар и околина, Београд, 1969, 181.

18 *Исто*, 197.

19 Ејуп Мушовић, Славица Ђуровић, *Џамије у Новом Пазару*, Београд, Крагујевац 1993, 16.

У овом раду желимо говорити о начину обраде и стилским карактеристикама црквених свијећњака. Сматрамо да је веома важно, имајући у виду број свијећњака који је нађен на једном мјесту, да се посебним обрадом детаљније позабавимо овим од стручњака за поменуту уметност.

До сада је за вријеме истраживања у Новом Пазару нађено неколико свијећњака. Један је нађен приликом археолошких истраживања манастира Трифуна Стурлова, један у Миловској цркви и један поред града Ужицу, право пута Мутеја. То говори о универзалности овакве врсте предмета који су коришћени за осветљење, без обзира на религијску припадност оних који су их користили.

Свијеће за осветљење почиње користити још од античког доба. Тада је то уствари био луч који је проширивала животињским мастима и лојем. Данашње стеаринске и парафинске свијеће почеле су да се јављају у XIX вијеку, када почињу да се употребљавају и петролејске лампе,[20] које су се у нашем крају користиле до скора. Сталци за осветљење су означени као свијећњаци, тј. чираци, који су могли да имају један или више кракова. У средњем вијеку, а и касније, употребљавали су три врсте свијећњака: висећи, стојећи и ручни. Стојећи свијећњаци су израђивани од мермера, како се види из једног примјера и од обичног камена, бронзе или неког другог метала и били су у употреби у верским објектима и владарским дворовима.[21] Имајући у виду величину свијећњака нађених поред Пазаришке џамије, може се закључити да су коришћене свијеће великих димензија и вјероватно су биле лојане, стеаринске или парафинске.

Имајући у виду да су се од XIX вијека за осветљење почеле користити петролејске лампе, не чуди да су тада избачене из употребе свијеће, а самим тим и свијећњаци. Први помен употребе петролејске лампе у Новом Пазару забиљежен у биљешкама Омера Колашинца који је забиљежио: «С оне стране Велике ћуприје, према реци Рашки, а према десној страни Црвеног крста, с лијеве стране моста, постојала је кафана ... Црвеног крста. Ту је држао неки Селмановић Рамадан и продавао ... У лето 1896. године била је провала облака, па је једном дошла вода. Река Рашка понела је ... Гости су се на вријеме разбјежали, а вода је понијела кафану низ Рашку до близу Клинике. Дио је вода носила у њој је горела петролејска лампа ... Жртава није било, али се о томе дуго причало у граду.»[22]

Поплава ... је захватила и Пазаришку џамију, о чему свједочи слој наноса ... година. Вјероватно је тада оштећен и цијели под, који је морао бити обновљен. Могуће да су приликом обнове, као носачи греда, поста-

20 Enciklopedija leksikografskog zavoda 5, Zagreb MCMLXIX, 398.
21 Лексикон српског средњег века, Београд 1999, 668.
22 М. Рашковић, Хронографија ... , Нови Пазар 1998, 153.

њихови саборци и које више нису биле у употреби. Ту се налазе бројне ..., вероватно су покупљени и из других џамија или јавних објеката.

У дворишту, североисточно од џамије налази се старије гробље у оквиру кога је сахрањивање вршено у исто време нарочито са североисточним зидом џамије. Највећи број гробова ... (24) налази се двориште даље претуреног ... то је у ... реду ... број гробова (7). Гробови поред ... џамије урађени су од туфа и мушки споменици имају облик стуба са стилизованим турбаном или фесом на врху, док женски представљају вертикално постављене плоче ... сунце. На овим споменицима ... урезане, детаљи клесани ...

На овим споменицима, који су претежно ... облика или различитих величина, уклесани су натписи и године. На појединим споменицима, на бочним странама, рељефно су представљени мачеви, док се на два-три мермерна споменика налазе рељефи лоза са гроздовима. На основу уклесаних година може се рећи да је најстарији споменик подигнут 1795. године, а најмлађи 1898. године, што значи да је гробље поред џамије на Пашиновцу коришћено сто ... година. Према казивању Мехмеда Мујезиновића, најстарији споменик (1795) припада ... Хаџи Хусејин ефендији, о коме је било речи напред у тексту. Исти аутор наводи имена још неколико особа сахрањених уз џамију на Пашиновцу: Мехмед, син Хусејин ефендије — 1813; Мула Хусејин, син Кадрије — 1844; Хајрудин-ага, син Хасана — 1851; Хусејин-ага, син ... Нишанџијског ... Хусеина — 1854; Хаџи Хусејин, син Реџеба — 1854; ... кадија, службеник ... Пљеваљских:

сандука Хусеин Хусеинје — 1856. године. Зејнел Љајић, бајрактар, син Османа — 1828. и Хоџа Љаја ефендија, син Осман ефендије, недавно (без датума), сахрањивани су по гробљу Парића, тако да се не зна да ли се ради о гробљу уз Парићку џамију или о Велиском гробљу на Парицама.[23]

Интересантни подаци о Парићкој џамији налазе се у сећањима Омера ефендије Кочевића, које је забележио о Новом Пазару за период 1908–1941. године. У тексту под насловом Јусуф Хајрудин записао је: »Вакуф[24] овог вакифа је Хајрудин. Ко је био и одакле, нема података. Он је подигао џамију у некадашњем крају званом Парице, сада улица Сарајевска бр. 1, пре ____ година. У дворишту џамије постоје и врло старе гробље. Из натписа на надгробним споменицима види се да је ово гробље основано пре ____ година, јер су датуми на споменицима од ______ године. При улазу у џамију са левој стране гробља видимо старије датуме смрти, а даље новије, на пример, на предњим гробовима је датум ______, а на задњим ______. Од пре 120 година у овој џамији били су имами: Кочанор Х. Мустафа, преко 60 год., за њим његов син Хафиз Мухарем, преко 30 год. а после њега његов други син — брат Х. Мухарема, Х. Абдулах Кочанор од [illegible] до 1955. године.

Пре пет шест година Х. Мухарем Кочанор, имам, причао ми је да је при уласку у џамију на левој страни до [illegible], увек гледао од ове џамије, који је заборавио име и како се звала, да кад би на минарету зачули сахат, чули су га у селу Бетуровину под Тврђевским стубовима. Дакле, како је тада још гласно да би се чуо у околним селима Новог Пазара. Ова џамија је увек посећивана међу најмање посећеним џамијама за молитву.«[25]

По једном другом казивању, житељи Парица су се договорили да [illegible], а један од њих са именом Хајрудин подигао је џамију.[26]

До коначно пописа вакуфских имовина Парићке џамије, и до одлуке [illegible] од 14. марта 1952. године, која је коришћена као пример будућег одузимања Нови Пазар за наредну годину. По наведеном попису вакуфу »Хајрудин« припадају две куће у улици Сарајевској, једна дворска с [illegible] у Вардару, прва у улици Рифата Бурџовића, друга кућа и један дућан у улици Стефана Немање.[27]

23 Мехмед Мујезиновић, *Исламска епиграфика Новог Пазара*, XV 1/1977, 148–158.
24 Вакуф је посебна, [illegible], Abdullah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979, 637.
25 Сећања Омер-ефендије Кочевића, документ [illegible] у Музеју »Рас« у Новом Пазару.
26 [illegible] XX века.
27 [illegible] бр. 45/51, [illegible] у Новом Пазару, [illegible].

Dragica Premović-Aleksić
Nadžib Kočan

SUPPLEMENT TO HISTORY OF PARIČKA'S MOSQUE

At the end of the May and at the beginning of June 2002 the islamic religious community determined voluminous restoration works on Parička's mosque. The mosque was considerably ruined and it's minaret fairly inclined.

On the occasion of realization of that works, under the floor of the mosque 50 chandelier were pulled out (they have different dimensions and different tooling). From mentioned number 45 chandeliers were made of a stone of a volcanic origin, a so called tufa and 5 pieces were made of a white marble. The height of chandeliers is above 36 till to 79 cm and the diameter of a couch for a chandle is above 10 cm. All chandeliers were in secondary assignment, with reference to serve as a supporters of wooden floor-beams and like that invisible to an eye of observer.

This discovery initiated a consideration of historical facts about this mosque, so chief facts in this article are from historical sources about the first mentions of a colony in which Mesdžid was erected before all. Mesdžid was mentioned in the Turkish lists from 1604 so it is supposed that the mosque on Parice could originate not earlier than at the beginning of the 18th century respectively after Novi Pazar's devastation during that German Vienna war (1683–1699) after which as a consequence of that started the Great migration of the Serbs. After this events a revival of objects in Novi Pazar started so at the place of the devastated Mesdžid on Parice the mosque was erected.

Parička's mosque is known as Hajrudin (Bajrambj) mosque and it is the biggest among Novi Pazar's mosques. It's dimensions and place on which it was erected directed in the highest rank of it's interior. It's minaret belongs to the most beautiful by it's type and by the latest works it is protected of eventual destruction.

In a backyard of the mosque are six lines of graves which under the years written on the monuments lasted from 1795. until 1899. The oldest monument is erected to certain sheik Hadži Husein effendi.

In this article chandeliers are not elaborated in detail for which the authors consider that they have bigger significance of someone who is researching islamic architecture, art and cultur in general.

Марко Барјактаревић
Београд

УДК 323.15(=163.41)(470)"17"

О СРБИМА ОДСЕЉАВАНИМ У РУСИЈУ

Пресељавање људи (појединачно или групно) из једног у други крај вршено се (и врши се) услед различитих узрока. И даља судбина одсељених обично бива различита. Нарочито оних који се одселе у удаљен и туђи географски крај. (После Првог светског рата, много је то до сеобе код доласка Руса у Југославију).

Разуме се да и све пресељавања и прилагођавања даљег живота одсељених из своје матице много да буде различит.

Ми бисмо се у наредним излагањима, укратко, осврнули на време, узроке и начин одсељавања Срба у Русију (18. столеће) као и њихову даљу судбину. Имају и појединачна кретања, па и одлазак у Русију, њихове државности.

Време и узроци одсељавања

Иако доста удаљени један од другог, Срби и Руси и у прошлости су имали саређених веза, иако ове беху ређе и појединачне. Тако, познато је да су још у средњем веку (случај на пример позвање Кипријана и Григорија Цамблака с краја 14. и почетка 15. столећа) поједини светски људи из Србије одлазили у Русију одакле су доносили црквене књиге или где су тражили прилоге за одржање манастира. Од када су у Светој Гори почели да се подижу православни манастири ти везе су биле чешће.

У 17. столећу у Русију је отишао Јурај Крижанић, Хрват, учен човек, који се залагао за јединство католичке и православне цркве, и, још више, који је био за јединство свих словенских народа (првенствено руског, пољског, српског). Крижанић је боравио у Тоболску (Сибир) 15 година. Потписивао се као «Србљанин». Но, његов рад и евентуални утицаји остали су итак неиспитани.

Од почетка 18. столећа, особито од када је Русија (у бици код Полтаве, 1709) победила Шведску и ослободила се њеног притиска, више о моћној и православној Русији много су се маштали. Посебно код Срба који се, мимо своје сеобе 1690. и 1738. у туђу, непознату и неправославну Аустроугарску. Чак и Срби испод турске и млетачке власти отада се са више наде окрећу Русији.

Било је појединачног па сада групног а већ и пресељавања наших људи у Русију. Такав је случај, на пример, био (1702) са кнезом Станком од

досељене дубровачке браће Милорадовића, као и са Савом Владиславићем, трговцем и касније грофом, који ће од Руса бити постављен за посланика у Дубровнику, а који се иначе потписивао као »Рагузински« (по [illegible] имену Дубровника).

Али, према и бројност, пресељавање Срба у Русију и њихово насељавање у тој земљи везано су у време цара Петра Великог (почетком 18. столећа) и царице Ане. Тако, познато је да је Петар Велики, као енергичан владар и реформатор прилика у својој земљи, [illegible] у Боку Которску да ту [illegible], те да је по његову налогу Јован Подгоричанин (пореклом из Подгорице), године 1721, скупио и превео у Русију 409 људи. И наредне (1724) године [illegible] око 880 људи, тако да ће у Русији бити образован [illegible] (коњички) пук. [illegible] од српских ратника, [illegible] милиције.

Године 1740. из Аустроугарске је прешао поручник Петар Текелија који ће у руској војсци достићи до звања фелдмаршала.

Године 1748, по наредби руске царице, мајор Тодор Вишњевски (Србин, родом из села Вишњице код Београда) дошао у Токај да набавља вина за руски двор. Али, њему је у Токају у стварни била намењена и станица за пребацивање Срба из Аустроугарске (Војне границе) за руске границе.

Међутим, када су аустроугарске власти, у првој половини 18. столећа, укинуле деонице Поморишке и Потиске Војне границе, у овим крајевима настала је права збрка и узбуна. Наиме, пошто је граница са ових [illegible] померена на југ и југозапад, дотадашњи граничари требало је или да се одселе из својих села, [illegible], или, ако остану у досадашњим местима, постану кмети (сељаци), који [illegible] (земљопоседницима) [illegible] у увођ. Рачунало се, ако остану и даље у досадашњим домовима губе граничарски статус на који су Мађари увек били љубоморни. Тада, у [illegible] Крајини настаје велика пропаганда да се дотадашњи граничари [illegible] у Русију, на јужну границу према Татарима где ће официри добити чин [illegible]. Наиме 1751. од дотадашњих граничара Потиске и Поморишке границе пресељава 2.200 породица у [illegible] границу, да би одатле, у току те године, под вођством пуковника Јована Хорвата, прешло у Русију 218 лица. Од тога броја било је [illegible] (77) [illegible]. Они [illegible] собом и 196 коња. Исте године (1751) [illegible] у Русију [illegible] Василије који је [illegible] Црну Гору [illegible] Црногорца у Русију. Зна се да је тада и 153 лица из Црне Горе прешло у Русију.

Хорват је одмах отпочео да организује два пука: један хусарски и други пандурски (пешачки) по граничарском [illegible]. Командант [illegible] постао је сам Хорват, а за команданта пандурског пука именовао је свога брата, пуковника Михаила. Он је [illegible] да ради и на даљем до-

[illegible] војника у Русију. Обећао је да ће образовати 4 пука: два пешадијска од по 4.000 војника и два коњичка од по 2.000 војника. Тако је 1752. на десној обали Дњепра, отпочело стварање нове насеобине под именом Нова Србија, са седиштем у Миргороду (данас Миргород), (касније Новомиргород), где је већ постојало утврђење са око 100 топова. Хорват је добио чин генерал-мајора и [illegible] му је и племство. [illegible] Срба, [illegible] досељавање у Русију. Због тога аустријске власти донесе [illegible] «Катонски патент» по коме се [illegible], свако [illegible] граничара да одлазе у службу других држава. Али, због тога што је влади у Бечу Русија тада била потребна као савезник против Турака и Пруске, патент није строго примењиван. Отуда исте (1752) године аустроугарски граничарски официри Јован Шевић и Рајко Прерадовић [illegible] 000 лица у Русију. [illegible] Дњепра [illegible] близу Нове Србије, 1753. образовало другу српску покрајину — Славеносрбија, са 15 компанија (рота или чета).

Године 1754. [illegible] пука прешао је у Русију поручник Симеон Пишчевић (родом из Шида), који ће стићи у Хорватову Нову Србију и који ће временом у војној каријери досегнути до генерала. Помињемо Пишчевића због тога што је он оставио мемоаре [illegible], а који су драгоцена грађа за [illegible] живот људи у Новој Србији и Славеносрбији.

Били су то године када је, и поред бечке забране [illegible] српских граничара на сеобу (из Аустроугарске) [illegible] у Русију било [illegible]. Године 1757. око 1.000 људи из Србије, Босне и других српских крајева [illegible] «Црни орао» [illegible] Русију. Тих година у Русију су досељавани и Бугари, Грци, Македонци, Власи, Молдавци, [illegible] Руснаци, Арбанаси, Мађари, Немци. И године 1759. у Украјини су од ових досељеника образовали два нова пука: бугарски и македонски. Русији су требали граничари [illegible] 11 [illegible] два [illegible].

[illegible] у Русију [illegible] групе. [illegible] 22 породице 1804. године и друга 1815. од 16 породица, које су настањене у области Одесе.

Био је то [illegible] када су Руси, [illegible] Татаре, [illegible] Црном Мору и Криму и када су [illegible].

Рачуна се да је тада (у 18. столећу), [illegible], у Русију прешло око 4.000 Срба. [illegible] 1690. и 1739. [illegible] из Србије у Аустроугарску, [illegible] које су држали Турци и Млечићи. [illegible]

да [illegible] губитком привилеговане позиције у Аустроугарској, свом [illegible] пријатељ.

Да би се што брже [illegible] у новој домовини [illegible], особито неки официри, [illegible] у служби и [illegible]. Тако је 1765. и сам генерал (и оснивач) Јован Хорват, због разних неправилности у служби и [illegible] новца који је добијао за граничаре, [illegible] чин (и племство) и протеран је у северну Русију. Одмах после тога, 1764, Нова Србија и Славеносербија као посебне покрајине биле укинуте. Од тада, до краја [illegible], у оквиру нове административне области, где су и граничари у правима били изједначени са домаћим становништвом, управљати губернатор генерал Потемкин (Рус). Године 1773. укинута је и организација запорожских козака чије је седиште било у Сечи.

У новој домовини

Пристизање нових досељеника обично је било у Кијеву. Они су ту најчешће остајали извесно време да би потом били упућивани у нова пограничне насеобине Украјине.

Онима који су први дошли прве године, или две, била је веома тешка. Нечега сигурног нису имали. Природно је да су били [illegible] и забринути. Жале се у својим писмима да су тамо (у Украјини) [illegible], па траже да нови досељеници понесу собом и неопходне ствари. У први мах становали су у шаторима или колибама које би сами склапали од прућа и блата травом покриваним. Јели су траве и корење које је могло да се нађе. Пишчевић (у мемоарима) бележи да је то било време [illegible]. Ретко украјинско становништво ово досељење нерадо је гледало. [illegible] због другачијег изгледа, одеће, говора, понашања и [illegible].

Досељеници мушкарци одмах морали су да се што пре опреме за (граничарску) службу. Они су били организовани по пуковима који су имали по 15 до 20 рота (чета). [illegible]. Официри из [illegible] јединица морали су од својих плата, која им је [illegible], да троше на одело, набавку коња и коњске опреме. [illegible]. Чинили су то и са ретким домаћим становништвом. Пишчевић каже да је сам Хорват [illegible] граничара [illegible] у мајор.

Руска влада и црквене власти настојале су да се у новим насеобинама [illegible] одмах подигну цркве и доведе свештенство (Рус). Колико је било

досељени Мађари, Немци или других који нису били православне вере, већ су због при својих досељавању морали да приме православље.

Занатлије и трговци (као и разни врсте кабаљачи, продаваца, шверцера) нису су почели да се развију и умножавају.

Немачки пољоделци, на само овим из два веће поседовина (Нова Србија и Славеносербија), обично су давали и своја имена. И то једино ће, дакле, из времена њихових досељеника приметити. Поменућу и неколико данашњих двојица села. Тако, Андрушевка је добило име Чонград, Улазник Земун, Протопопова Вараждин, Уклонича Бечеј.

Од досељеника из моравског дела граница нова имена насеља (села) у Новој Србији била су: Чонград, Надлак, Сенћан, Печка, Глоговац, Мандорлак, Панчево, а од досељеника из потиског дела крајине: Фоднар, Сан Томаш, Петрово село, Сента, Канижа, Мартонош, Бечеј. Нова насеља имали су не само своја имена већ и бројеве. Случајно је да данас поименце да су, лађи на истом од Мартоноша, новостворена насеља имали ове бројеве: Мартонош 8, Панчево 9 и Канижа 10. Имена су носила нова насеља под именима: Суботица, Земун, Вараждин, Вуковар, Дмитровица, Бешка, Враћан, Сланкамен. На картама Украјине читамо и села са именима Босна и Бошњаци. Није ли место Копаш, које се налази веома вено, и на југу, од данашњег Кировограда, дато од српских досељеника? Можда су га дали људи досељени из Боке Которске? Или оно по селу Клинцы у земљама крају, које су и овим насељу дали досељеници из белашких Клинаца? Али ако то друго било тачно, онда би ово украјинско село Клинце било друга и даља иста са топонимима географског имена дата не од оних који се сели. Вероватно је у прошлости било и више географских имена која су одржавали да и Срби из Украјине, али су она временом замењени новим. Познато је да и у неким другим земљама, на пример у Мађарској и Турској, од насељених Срба су остали трагови само географска имена.

Већ је речено да су се у нова српска подручја (у Украјини) усељавали и други. Отуда и називи места Волошка, Македоновка, Арнаутка као и Черногорска. До данашњих дана сачувало се, једна је и село у Маријупољском округу Черногорија. Други такав дан сачувала се Бесарабија. Већ једна група имена у Украјини дошлаци је називана „карпатски". Ретуши се да је тад овако полипозиција становништву морала да буде и мањинска, и сарадња, и замени и тумачења. Али, мора се рећи да је насељавање добро дошло Украјини почео да се опоравља. До тада не постојала нова насеља у њима своје називе. У самом подручју простора и нових насеља, посебно се да су се истакли Немци.

Но, од свих досељеника Срба у Украјини највише су се преселили у географска имена са основом Серб или како су: Сербин, Сербы, Сербов, Сербиново... Украјински антропоним Ватанко тврди да постоји имена у Украјини око 23. Али, боље да овако вели по број имена са основом Серб ко-

[illegible] о томе да је Украјина тада била веома ретко насељена и да су [illegible], мањи у вишем броју, [illegible]. Петишавани, која је 1970. посетио село Каменку, у области Новомиргорода, [illegible] су ушли у оне куће које личе на војвођанске (прозори, ужом страном улици окренути, сличним поређани).

Осим географских имена која подсећају на некадашње боравке Срба у овим подручјима, очувала су и презимена људи као: Дајурадовић, Шевић, Рашић, Чорба, Вујић, Поповић. У селу Чорногорија забележена су породице Голић и Вујић. Вероватно су ова порекла и презимена: Бабичић, Љубомиров, Рашковић. У селу Мирошиву, код Новомиргорода, очувана су презимена: Романович, Бабашић, Рајковић. Старији људи из села тврде да су то српска презимена. Тако је случај и са презименима Настић и Смиљић у селу Павлишу. Петишавани је 1970. у Кијеву, сарадник Института за етнографију, Владимир Бошић, са озбиљношћу утврђивао колико има фамилија Срба. Презимена Висојевић и Обрадовић, [illegible] [illegible], вероватно потичу од [illegible], у Русији.

Подробнијим истраживањима топонима и [illegible] [illegible] Украјини, особито у крајевима где су некада били Срби настањени, сигурно би се нашле појединости, особито у лексици, које су остале од Срба. Тако се [illegible] [illegible] речи: [illegible]. До данашњих [illegible] у Украјини су речи Серб и хусар значиле једно исто. [illegible] у [illegible] [illegible] у којој се [illegible] Србија.

Асимилација

Срби у новооснованим насеобинама Новој Србији и Славеносрбији с њиховим мужем и браћом тешко дуго су се тамо живели. Као одређена етничка посебност брзо су нестали. Прва генерација још се изјашњавала за Србе и говорила српским језиком. Већ друга генерација се «порусила» и не зна српски. Шта је све допринело томе да се Срби у Украјини тако одрекли посебности брзо нестану?

Пре свега дошло се да у Украјину, у 18. столећу, и није дошао велики број Срба. Рачуна се да их није било више од 4 000 лица. То што се наводе [illegible] тога столећа, у време распуштања ових подручја српских покрајина у војна границе бројка од око 20 000 душа те се односи на све оне који су у [illegible] (српске граничаре као и друге доселенике). Затим, мали удео српске популације [illegible] [illegible] и [illegible]. Нова Србија и Славеносрбија [illegible] [illegible]. Срби тамо, као и други страни досељеници, [illegible]. Ваља потом знати и то, да је руска власт [illegible] да се ту, међу те стране досељенике, доселила и [illegible]. [illegible]

[illegible] Особито у фонетици и лексици. [illegible] — Срби су се тамо [illegible] становништвом. Особито је то био случај са другом генерацијом младих који су тамо склапали бракове са Украјинцима. [illegible] старог Прокопија Бережанова, Молдаванац, из села Марковица, код Новомиргорода [illegible] Рајковић, [illegible] Србин, [illegible] Молдаванац. [illegible] Срба у Украјини [illegible].

За боље разумевање [illegible] Срба, [illegible] до сеобе у Украјину, [illegible] у Турску. [illegible] Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске и после два светска рата, [illegible] у Турску. [illegible] (Зборник радова, [illegible] САНУ, кн. 12, Београд 1981). [illegible] Турци [illegible].

Формално узето, у оба ова случаја (исељавања Срба у Русију [illegible] из Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине у Турску [illegible]. Стварно, међутим, стоји овако. Срби су се селили у Русију [illegible] (Војне крајине) [illegible] (Турском, Аустријом, Млетачком републиком). [illegible] у Турску [illegible]

[illegible] други [illegible]. [illegible] у Турску. [illegible] и покрету, то [illegible], основно је било да [illegible] том [illegible] народносног порекла.

* * *

Ипак, да не изоставим нешто, од [illegible] Срба у Украјини су се временом и добро [illegible]. Официри, особито виши, после пензионисања, обично су живели на својим поседима, чак луксузно [illegible]. Тако је [illegible] Сава Текелија 1757. када [illegible]. Међутим, када [illegible] (1911) [illegible]. Године 1962. [illegible] 1 080 особа у Украјини [illegible] Срби, [illegible] 1900. [illegible]. По [illegible] Украјине од 1926. било је 380 Срба у тој земљи.

[illegible] у својој [illegible] у својим [illegible], као [illegible].

Извори и основни податаци

Мита Костић, Српска насеља у Русији, [illegible] 14, Београд 1923.

Симеон Пишчевић, Мемоари (с руског Сава Микић), Срп. књ. задр., Београд 1963.

В. И. Наулко, *Географическое размещение народов в УССР*, Киев 1966.

Мирко Барјактаровић, [illegible] Срба у Украјини, [illegible] САНУ 5, Београд 1971.

Mirko Barjaktarović

ABOUT THE SERBS WHICH REMOVED TO RUSSIA

In the middle of the 18th century hundreds of the Serbs removed from Austria (military border) to Russia (border towards the Tatars). At that time Russia accepted subjects from other nations at a border service. The borderer officers which surpassed at that time to Russia had a higher ranks. The families of removed were settled by the Dnepr river, not far of Mirgorod (now Novomirgorod), in two uninhabited districts, which were named New Serbia and Slavenoserbia.

All this colonists for two or three generations merged with patriot population. Only some surnames (Đurić, Hirić, Zorić) and geographic terms usually brought from a native district of the immigrants (Subotica, Vršac, Kanjiža, Martonoš) from the Serbs remained over. Also terms in colony names with base Serb stayed (Serbian, Serb, Serbinov). The Serbs assimilation with the Ukrainians was facilitated with the same religion (orthodox) and related language.

Др Радивој Радић
Византолошки институт САНУ
Београд

УДК 94(560)"1413" (093.2)

СРЕДЊОВЕКОВНИ ДОГАЂАЈИ У АРАБЉАНСКОМ ПРЕГЛЕДУ ОСМАНСКЕ ДИНАСТИЈЕ ИЗ XIX ВЕКА

Османско царство, које је трајало шест столећа (XIV–XX век), особен је феномен у светској историји. Његов успон, једне безначајне државице са руба оновременог исламског света, почео је своје уздизање у освит XIV века.[1] Касније је ова држава, распростирући се на три континента, свог потенцијала, па само кроз неколико деценија успела читав низ тамошњих хришћанских држава и хегемонију на Балканском полуострву.[2] У време султана Сулејмана II Величанственог (1520–1566), које траје од 1526. до 1566. године, ова држава била је најмоћнија светска сила.[3] Како је напредовала прецизно, пак године 1595. које било питање у међународној политици које се не може решити без Османлија.[4] Касније су наступили дуги низ пораза које је Порта била поднела, али је почивало и потпуно уздрмала. И, напослетку, након многих покушаја се претворила у областима на Босфору које је потпуно нестало ... у тадашњем почетку Првог светског рата.[5]

Овај прилог посвећен је арапском спису који потиче из средине XIX века и доноси сажет преглед османске династије. Реч је о тексту који се сачувао у само једном рукопису данас похрањеном у фонду арапских рукописа у Лајдену (Leiden Arab. MS 160).[6] Иначе, овај манускрипт је релативно малих димензија, величине 19 x 13,5 сантиметара, има 54 листа и осим поменутог садржи још три историјска текста о османској власти у исламској историји.

1 P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, London 1966², 1–54; K. Imber, *Problem porijekla osmanske države*, Prilozi za orijentalnu filologiju 35 (1985) 211–224.
2 R. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht — die Osmanen (1300–1481). Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, Berlin 1966, 215 sq.; C. Imber, *The Ottoman Empire. 1300–1481*, Istanbul 1990, 145 sq.
3 J. von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) carstva*, I, Zagreb 1979, 357 sl.
4 Х. Иналџик, *Османско царство. Класично доба, 1300–1600*, Београд 1974, 31–73.
5 *Историја Османског царства*, прир. Р. Мантран, прев. ... Београд 2002, 411–495 (Ж. Жорж), 694–700 (Н. Дињ ... Ф. Жоржон).
6 За податке о овом рукопису в. P. Voorhoeve, *Catalogue of Oriental Manuscripts*, IV, Leiden ..., 10.

Спис који ће бити у њему [illegible] задатак, а који носи наслов *Tārīḫ Mulūk Āl ʿUṯmān* (*Историја владара Османског дома*), [illegible] је у познатом рукопису [illegible] од другог до шестог, док је први лист пропао.[7] [illegible] података који би [illegible] на [illegible] дела, [illegible]. Датум [illegible] дат је [illegible] тексту, а то је 1259. година по хиџри, те јест 1843. година Христове ере, [illegible] султана Абдулмеџида (1839–1861). [illegible] датума је [illegible] печата.[8]

По својој унутрашњој структури овај извор је [illegible]. У почетку се своди само на [illegible] владара Османског царства, [illegible] у коме су се [illegible]. Као што, међутим, [illegible], почев од [illegible] владара XVIII века. На основу [illegible] аутор [illegible] религијске [illegible].[9]

Сасвим је очигледно да овај текст [illegible]. То се [illegible] различитих [illegible]. Међутим, у тексту [illegible]. [illegible], [illegible] да је реч о [illegible] хришћанину, а то се може закључити на основу [illegible]. [illegible] «У име Бога, вечног, трајног, без почетка и без краја».[10] [illegible] хришћанске терминологије, као што је, на пример, [illegible] Петровског [illegible] хришћанског календара.[11]

[illegible] су [illegible] дате [illegible] у хронологији. Тако се на пример, мир у Београду датује у 1740. уместо у 1739. години.[12] [illegible] у синтакси. Такође је [illegible] број турских речи.[13]

У спису је [illegible] владара у [illegible] временском луку од краја XIII века, [illegible] Османа I, до [illegible] XIX

7 Овај [illegible]. Ђ. Р. Т. [illegible] — М. J. L. Young, *A Nineteenth-Century Arabic Survey of the Ottoman Dynasty*, [illegible] VIII.1 (Paris — [illegible] 1976) 246–271 ([illegible] Young, *Dynasty*).

8 [illegible] Young, *Dynasty*, 247.

9 Ibid. 246.

10 Ibid. 248, 259. [illegible].

11 [illegible] Young, *Dynasty*, 246.

12 Ibid. 247.

13 Ibid.

султана, то јест да султана Абдулмеџида, чији је секретар, као је већ на-
гласио, био [illegible].[14] [illegible] турских владара, [illegible] датовани услови.

Овога пута [illegible] од 1300. до 1500. године. Хронолошки [illegible], први османски владар је Осман, за кога се каже да је рођен 653. године по хиџри, да је започео трон 698. године у управу од четрдесет две године и да је владао двадесет седам година.[15] У списковима турских владара обично се наводи да је Осман I владао од 1299. до 1326, дакле управо двадесет седам година.[16] То значи да је [illegible] — [illegible] да је родоначелник османске династије владао од 1288. до 1326. године.[17]

У наставку се једино саопштава да је Осман I узео град Брусу и тамо пребацио своје седиште 1303. године.[18] Интересантно је да је у овом случају дата година [illegible] хиџри. [illegible] град Брусу су Османлије освојиле четири године касније — 6. априла 1326. године.[19] Штавише, сматра се да је то учинио Османов син Орхан, [illegible] од трона управо 1326. године.

Следећи султан је Орхан за кога се каже да је рођен 687. године, да је [illegible] 726, да се на трон попео у управу од тридесет девет година и владао је тридесет [illegible] година.[20] Обично се у каталозима [illegible] наводи да је он владао од 1326. до 1359. године, дакле тридесет три године.[21] У новим [illegible] од 1326. до 1362, што би значило да је владао тридесет шест година.[22] Међутим, овога пута нема ни једне додатне [illegible], тако да се за Орханове [illegible] није [illegible].

14 Ibid. 246–259.
15 Ibid. 260, 274.
16 J. E. Tapsell, *Monarchs, Rulers, Dynasties and Kingdoms of the World*, London 1983, 338 (у даљем тексту: Tapsell, *Dynasties*).
17 Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959 (репринт: 1996), 359 (у даљем тексту: Острогорски, *Византија*).
18 Ebied — Young, *Dynasty*, 249, 259.
19 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога (1332–1391)*, Београд 1993, 69 [illegible] (у даљем тексту: Радић, *Време Јована V*).
20 Ebied — Young, *Dynasty*, 248, 259.
21 Tapsell, *Dynasties*, 338.
22 [illegible], 509; *The Oxford Dictionary of Byzantium*, III, ed. A. Kazhdan, New York — Oxford 1991, 1537 (S. W. Reinert) (у даљем тексту: *ODB*); *Lexikon des Mittelalters*, VI, Stuttgart 1999, 1457 (Ch. K. Neumann) (у даљем тексту: *LM*).

Унутрашња хронологија повеља чије податке анализирамо је усклађена почетком приказа. Када се ради о владарима Османлија, за које изворни састављач доследно користи титулу султан, ваља напоменути да су први међу њима носили титулу емира. По овој прилици, тек је Мурат I, који је освојио пространe области како у Европи тако и у Анадолији, у употребу увео титулу султана.

У наставку непознати аутор наводи Мурата, Орхановог сина, за кога наглашава да је рођен 726. године, да је трон добио 761, у узрасту од тридесет пет година када је владао тридесет једну годину.[23] Мурат I јесте владао од 1359. до 1389,[24] дакле тридесет година, односно од 1362. до 1389, како се понегде наводи,[25] дакле двадесет осам година. Овде следи [illegible] о томе да је надимак овог султана био ал-Ѓазир (победоносни). Он је узео Галипољ, и Једрене и Филипопољ 1363. године.[26]

Шта је овде тачно? Галипољ су Турци заузели 2. марта 1354. године, дакле за време емира Орхана,[27] што значи да је наш аутор погрешио. С друге стране, емир Мурат I је заиста освојио Једрене и Филипопољ (Пловдив). Ово [illegible] у науци је било [illegible]. Према датовању, према којима је Једрене освојено већ 1361. или 1362. године, у последње време све више уступају место познијој хронологији. Према новијем истраживању, Једрене је освојено 6877. године од стварања света, што значи од септембра 1368. до августа 1369, док се верује да је Мурат I [illegible] до 1376/77, можда и 1377. године.[28] Што се тиче Филипопоља и наводне 1363. године, то је датовање које је преовладавало у старијој историографији,[29] али по најновијим резултатима Пловдив је пао неколико година касније — у лето 1370. године.[30]

Под бројем четири налази се султан Бајазит за кога се каже да су га звали Ѓелдирим (Муња) и да је био Муратов син. Рођен је 761. године, а владао је [illegible] година.[31] У случају Бајазита I нема много двоумљења: он је владао од 1389. до 1402. године, када је заробљен у бици код Ангоре, дакле тринаест година, односно

23 Ibid. — Yinanç, Dynasty, 248, 259.
24 [illegible], Dynasties, 338.
25 [illegible] (G. W. [illegible]) [illegible] (1990) [illegible] (E. Ka-[illegible]).
26 Ibid. — Yinanç, Dynasty, 248, 260.
27 Радић, Време Јована V, 237–239.
28 E. Zachariadou, The Conquest of Adrianople by the Turks, Studi Veneziani 12 (1970) 211–217; Радић, Време Јована V, 342–344.
29 [illegible]
30 [illegible]
31 Ibid. — Yinanç, Dynasty, 248, 260.

четрдесет година као се узме година смрти (1403). Уопште, уколико се дужина владања неког султана код домаћих аналиста не узме у рачунање за једну годину од дана у којем прихваћени промени на мора да значи да је обавезно реч о грешци већ може бити да је у питању и начин рачунања.

У наставку следи запажање рачунато да је овога султана, након Бајазита I, заробио Тамерлан и да је тако остао упражњен башлук једанаест година.[32] Другим речима, хроничари [illegible] не признаје за султане Бајазитове синове који су током прве деценије XV века у [illegible] грађанском рату претендовали на Османов престо, а чија се имена могу срести у пописима османских владара: Сулејман I Челебија (1403–1410) и Муса (1410–1413).[33]

Као пети султан у низу османских владара наведен је Мехмед, син Бајазита Јилдирима, који је рођен 781. године, на власт је дошао 816, у узрасту од тридесет пет година, и владао је осам година.[34] Реч је о султану Мехмеду I Челебији (1413–1421) који је самостално владао управо осам година.[35] Уз његово име није наведен нијединан податак [illegible].

Шести султан на списку нашег писца је султан Мурат II, син султана Мехмеда I, који је рођен 806, дошао је на престо 824, у узрасту од осамнаест година, и владао је двадесет три године.[36] Реч је о првом делу владавине султана Мурата II (1421–1444).[37] Ни овде аутор [illegible] бројева које означавају годину рођења, годину доласка на престо, [illegible] узраст и године владања нема било каквог другог података.

Под бројем седам остало је записано да је султан Мехмед II, син Мурата II, рођен 835, престо наследио 847, у узрасту од четрнаест година, и владао је две године.[38] У наставку следи кратко објашњење да се то десило зато што је овај султан [illegible] Мехмед II [illegible] Царства, па га је отац уклонио и послао у Магнезију, а онда је сам по други пут сео на престо.[39] Реч је о познатом догађају да је у једном тренутку малолетности, под [illegible] околностима, султан Мурат II [illegible] престо и оставио га [illegible] сину Мехмеду II, а онда се вратио на престо.[40]

Под бројем осам, дакле, сасвим логично султан Мурат II, за кога [illegible] аутор [illegible] наводи већ речене податке, [illegible] ро-

32 Ibid. 248, 260.
33 Тарих-и ..., 118.
34 Ibid. ..., Династији, 249, 260.
35 Тарих-и ..., 118.
36 Ibid. ..., Династији, 249, 260.
37 Тарих-и ..., 118.
38 Ibid. ..., Династији, 249, 260.
39 Ibid. 249, 260.
40 Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Нови Сад 1968, 37–40.

Зна је 806, наследио трон 840, када у узрасту од четрдесет три године, а владао је шест година. У почетку каже да је умро 855. године и тада ... речница да су сви ... владари ... у Бруси.[41]

Под редним бројем десет донесе се подаци о Мехмеду II, сину Мурата II, те којег се вели да је већ рођење видио. Одатле сазнаје ... године рођења, ... — да се ... — ... у 831, а не 835. година која је ... суштини ... Мехмеда. Рекло би се да је тачна 833. година јер је први пут узео престо 847, што одговара његовом тадашњем узрасту од четрнаест година. Каже се да се ... 855, да је био у узрасту од двадесет две године и да је владао тридесет једну годину.[42]

И, најзад, поменуто дело Мехмеда II које могли да пружи без ... догађаја која је младом султану обезбедила светску славу и сврстала га у ред највећих војсковођа у историји, уз Александра Великог, Ханибала, Цезара, Џингис-кана, Тамерлана. Стоји записано да је овај султан узео град Константинопољ и цело Византијско царство, 29. дана месеца маја (који године 857, што одговара 1453. (*sic!*) године хришћанске ере, те је то време дану ... (Петровског) поста, и ... је ... династије која је ... — ... у Константинопољу — ... као цар.[43] Што се тиче ... са годином хришћанске ере за случај Цариграда 1453, реч је о ... *Јарена сабона*, што ... у ... интересантног текста.[44] Ипак, ... се да је тог дана, 29. маја 1453. године, био празник Свете Теодосије.[45]

Онда, као следећи султан, наводи се Бајазит II, син Мехмеда II, који је рођен 851, на престо се уздигао 886, у узрасту од тридесет пет година и владао је тридесет две године.[46] Уз његово име — као и уз имена Орхана, Бајазита I, Мехмеда I и Мурата II — не наводи се ... ратних ... Османлија.

После тога следи султан Селим II (1512–1520), ... казивања из ... 1508. ... 1509. године. Додајмо да су вести о султанима XVII, XVIII и XIX века ... подробније него о владарима Османлија у XIV, XV, па и XVI столећу.

Када сумирамо податке које доноси овај ... текст у периоду 1300–1500, ... у прва два столећа историје Османског царства, уочавамо да су наведени следећи догађаји:

1) Освајање Бурсе.

2) Заузимање Галипоља.

---

41 Ibid. Young, *Ottoman*, 249, 250.
42 Ibid. 249, 250.
43 Ibid. 249, 250–251.
44 Ibid. 249, 250.
45 Р. Радић, *Страх у позној Византији, 1180–1453*, II, Београд 2000, 154–155.
46 Ibid. Young, *Ottoman*, 249, 251.

3) Пострадање Једрена.
4) Освајање Филипопоља (Пловдива).
5) Битка код Ангоре (опсада).
6) Освајање Цариграда.

Зашто је непознати састављач овог текста изабрао управо поменуте догађаје, а не неке друге који су такође били важни? На овом месту згодно би било упоредити поменуте податке са писаним документима Кратких хроника. Реч је о особеној врсти историјских извора, какве за извесни Византију и њој суседних држава — посебно за последње векове живота ромејског царства — тако и за поствизантијску епоху. То су углавном конципирани табеларне, сажето народним грчким језиком и једном везане за неку временску одредницу, који веома језгровито, па можда баш и рећи и потпуно, саопштавају податке о свакој значајнији догађаја. Иако их ово сигурно и незаинтересовани су ка кое веома погодне за сваку врсту квантификације и статистичког закључивања.[47] Кратке хронике су по жанру својеврстан изданак средњовековне народне књижевности. Оне су скоро без изузетка настајале било у оквиру манастирске културе или у окриљу новоосновене библиотеке, што значи да одражавају расуђивање *post factum* о узроку наших и западних хроничара у области Балкана и ревијална од Османлија. У том, и м сукоба изражавају се свако време примене сталног оружја црквене јерархије, политичке или интелектуалне елите, него и ширих слојева новог поствизантијског друштва чији су један део чинили и писари монаси. Географски оквири Кратких хроника, које су судећи по својим подацима углавном окренуте источном Средоземљу, углавном се могу за насеља монашког братства Свете Горе или манастире Пелопоса, али такође и на Сопуа, Цариград, а затим неродних православних у османлијским византијском свету.[48] Да видимо како су шест побројаних догађаја одјекнула у овој врсти извора:

1) Освајање Бурсе (1326) — у седам Кратких хроника.[49]
2) Освајање Галипоља (1354) — у двадесет Кратких хроника.[50]
3) Пострадање Једрена (1368/1369) — у деветнаест Кратких хроника.[51]
4) Освајање Филипопоља (1370) — у неколико Кратких хроника.
5) Битка код Ангоре, опсада (1402) — у седамнаест Кратких хроника.[52]
6) Освајање Цариграда — у четрдесет и једној Кратких хроника.[53]

47 Ђ. Радић, *Појава Кратких хроника и мобилност народа Југоисточне у XVI веку*, Зборник радова Византолошког института 35 (1997) 217–234.
48 P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken, II (Historischer Kommentar)*, Wien 1977, 45 од. (у даљем тексту: Schreiner, *Kommentar*).
49 Schreiner, *Kommentar*, 211.
50 Ibid. 283.
51 Ibid. 297.
52 Ibid. 370.
53 Ibid. 481.

Наравно, када се погледају речени догађаји и када се виде у каквом оквиру турски продори постављени су, питање колико су били доживљени неки други, такође велики, па чак можда и већи успеси Османлија? Навешћемо неке од њих: битка на Марици (1371), по мишљењу многих модерних стручњака највећи успех Османлија до освајања Цариграда, која је забележена у десет Кратких хроника;[54] заузеће важног града Сера, чији пад је регистрован код Кратких хроника;[55] друго турско заузимање Солуна (1387), другог града Византијског царства, такође регистровано у пет Кратких хроника;[56] друго и коначно освајање Солуна (1430), о којем казују чак двадесет четири Кратке хронике;[57] битка код Варне (1444), коју наводи седам Кратких хроника;[58] освајање Атине (1455), наведено на свега у десет Кратких хроника;[59] освајање Пелопонеза (1460), забележено у чак двадесет седам Кратких хроника;[60] освајање Трапезунта и рушење Трапезунтског царства (1461), регистровано у тридесет Кратких хроника;[61] заузимање Лезбоса, у десет Кратких хроника,[62] и заузимање острва Еубеје (Негропонта) године 1470, које наводи тридесет једна Кратка хроника.[63]

Наравно, покушај одговора на овако постављена питања не може се свести само у једну. Шта се и да ли се рећи за помањкање невероватно упечатљивог записа када су у питању средњовековни догађаји и њихово праћење? Он је свакако пожељан добар избор јер је показују сасвим значајни успеси муслиманских ратника. Поменимо пре свега, прво, значај освајања Филипопоља (Пловдива). Не би се могло рећи да то није био успех Османлија, али свакако мање значајан него заузимање Солуна, Пелопонеза, Трапезунта или Еубеје, на пример, уосталом заправо поставили су турске победе у биткама на Марици (1371) и код Варне (1444). Уз то, свакако се и начелно допушта да је постојала жеља у сваком случају да се што више имају поводом — мада не и безрезервно — хронолошку прецизност.

54 Ibid. 341.
55 Ibid. 324.
56 Ibid. 352.
57 Ibid. 448.
58 Ibid. 465.
59 Ibid. 485.
60 Ibid. 496.
61 Ibid. 499.
62 Ibid. 502.
63 Ibid. 512.

Dr Radivoj Radić

MEDIEVAL EVENTS IN ARABIAN REVIEW OF THE OTTOMAN DYNASTY

This supplement is dedicated to Arabic source which originated from the middle of the 17th century and it brings condensed review of the Ottoman dynasty. It is about the text which is saved in only one manuscript today it is depended in the fond of oriental manuscripts in Leeds (Leeds Arb.MS 160). By it's internal structure this source is considerably unequal because at the beginning it is deduced only at enumeration of rulers of the Ottoman Empire and later it became above all more detailed. It is completely obvious that this text has so numerous and heterogeneous sources and that it was compounded by a Christian.

In the centre of an attention are going to be only medieval events — respectively the main heroic deeds of the Ottomans in the period from 1300. until 1500 and they are:

1. Conquest of Brusa.
2. Taking possession of Gallipoli.
3. Conquest of Philippopolis (Plovdiv).
4. Battle at Ankara (descriptive).
5. Conquest of Constantinople.

Why did unknown author choose precisely mentioned events and not some others which were also important? Naturally, reliable answer on the question like this won't be pronounced with sureness. What we can say that for a conception of unknown composer of this interesting document when are in question medieval events and their validity? He by all means pointed at a good selection because he mentioned significant successes of the Moslem warriors. Certain exception, however, he did with his mention of Philippopolis (Plovdiv). It is could not possible to say that it was not Ottoman's successes, but certainly less important than possession of Thessaloniki, Peloponnesus, Trapezund or Euboea, for example, we observed Turkish victories at Varna (1444). Beside that, conclusion is introducing that anonymous author is a expert of his now expressed hairsplitting but not although irreproachable chronological precision.

Др Драги Маликовић
Филозофски факултет
Косовска Митровица

УДК [illegible]

КАЧАЧКИ ПОКРЕТ У ЦРНОЈ ГОРИ 1918–1924.

Осим у западној Македонији и на Косову и Метохији, крајем 1918. године качачки покрет се активирао и у источним деловима данашње Црне Горе, посебно у областима Плава и Гусиња, [illegible] у околини Подгорице. [illegible] Црне [illegible] своју политику, а под руководством Националног комитета из Тиране, покушао да спречи присаједињење тих области југословенској држави. [illegible] 1918. године [illegible] крајева, [illegible] фактор, [illegible] у [illegible] политичког расположења почетком 1919. године албанско и муслиманско становништво [illegible] у Плаву и Гусињу подигло је праву оружану побуну, а [illegible] против [illegible] југословенских власти, [illegible] Хоти, Груди и Кастрати у околини Скадарског језера и Тузима.

У [illegible] периоду од 1918–1924. године [illegible] качачким активностима у свим крајевима Црне Горе. У [illegible] деловима [illegible] Црне Горе [illegible] православних [illegible].

а) Антијугословенска побуна у Плаву и Гусињу

Албанска [illegible] су током 1918. године, [illegible] Таковина и Пећи, [illegible] о [illegible] побуни [illegible] народа, у циљу [illegible] Албанијом, у [illegible] крајевима [illegible] албанским [illegible]. [illegible] у Скадру. На том скупу одлучено је [illegible] Италија. [illegible] у Скадру, Скопљу, Пећи, Таковини, Призрену, [illegible] и [illegible]. [illegible] Министарства унутрашњих дела, [illegible] територије присаједињене Албанији. [illegible]

[illegible], рад овог одбора сличан је оном у Скадру и [illegible] перманентних чета [illegible] Пећког и Ђаковичког среза [illegible] тако да се [illegible] из Албаније тако и на нашој територији, од стране новоформираних чета, изврши напад на наше власти [illegible] и ове са тих територија припоје и Албанији присаједине.[1]

По [illegible] је [illegible] од 10.000 бораца требало из Албаније да нападне Плав, Ђаковицу, Пећ, Гусиње, Подгорицу и Бар, што [illegible] говори о димензијама могућих сукоба и стању тамошње несигурности.[2]

Новембра 1918. године Васојевићи су почели пљачкати локално муслиманско становништво, што је [illegible] Јануара 1919. године [illegible] до Пећи, а [illegible] Дебар, Плав и Гусиње, а затим и Дреницу, што је за последицу имало све веће ангажовање жандармерије и војске, чија је бројност [illegible] у несразмери с потребама.[3]

О антијугословенском расположењу у Плаву и околини извештавао је још крајем новембра 1918. године командант војне [illegible] у Пећи, пуковник [illegible] Ђурић. Он је у својим [illegible] команданту Југословенске дивизије у Косовској Митровици да [illegible] у Плаву и Гусињу [illegible] планирано формирање нове југословенске државе и спремали су се на оружани напад на та места. Вођа таквог покрета био је [illegible] са још [illegible] који су [illegible] са Гусињем, Краснићима и осталим [illegible]. Они су у Плаву и Гусињу [illegible] без борбе.[4]

Од команданта Јадранских трупа из Сарајева добијен је 13. децембра извештај у којем стоји да [illegible] ради [illegible] становништва у корист образовања независне Албаније. У [illegible] делу Црне Горе та агитација је [illegible] била је уперена против одлуке Велике народне скупштине у

1 Љ. Димић — Ђ. Борозан, *Југословенска држава и Албанци*, Т. I, Београд 1998, 36.
2 *Исто*, 42–43.
3 Б. Храбак, *[illegible]* 1918–1920, [illegible] 1997, 235; Љ. Димић — Ђ. Борозан, *Југословенска држава и Албанци*, Т. I, 45.
4 [illegible] АВИИ, П. 4/3, К. 31, Ф. 2, Бр. 43.

Подгорица. Сва та агитација је имала за циљ да створи српске и његове органе судства, а које дозвољава тога требало је до разних страних војних интервенција. Најинтензивнија антијугословенска агитација вођена је током месеца децембра у следећим пограничним местима: Бару, Вирпазару, Гусињу и Плаву. Зато је Брлавска команда тражила војску на челу са војводом Стеваном Стевановићем, којом командовао, да добије нову одлуку и да може овај крај да одржи, без обзира на то што била у могућности да им пошаље тражено војно појачање.[5]

На изазове иницијативе нове власти, плавско-гусињски муслимански прваци Асиман Феровић, Мешо Феровић, Шабан-бег Реџепагић, Смаил Николовић, Шефко Куртагић, Адем-ага Омерагић, Зуко Хот и Рамо Бабић су крајем децембра 1918. године обавестили армијског команданта Михаила Трифуновића, након командовања војске у Пећи, да црногорска војска у тим крајевима чини разна злодела. По њима, од 20 кућа села Плавића све су биле опљачкане и убијени су сви њихови мушки чланови. Исту судбину је доживело и село Ржаница, док је муслиманско насеље из села Доњи Папрати Метох (30 до 50 кућа) било уништено. И становници Горње и Доње Брезојевице су, по истом наводу, били прогањани и злостављани. Поменута злодела над муслиманским живљем од стране црногорске војске била су, осим у Плавско-гусињском срезу, извршена и у срезовима: Подгоричком, Бјелопољском, Беранском, Сјеничком и Пећко-ђаковичком. Како је Плавско-гусињски срез имао 12.000 муслимана и 800 православаца, потписници су тражили да се међу њима изврши становништвом избору и представници покаже власт у тим крајевима, а обавезали су се да прихвате нову конституисану Краљевину СХС и власт краља Петра I Карађорђевића у њој.[6]

Прву намеру муслиманских првака Плавско-гусињског краја обавестио је 28. децембра командант Југословенских трупа, заповеднику Југословенске дивизије. По њему, муслиманско становништво у околини Плава и Гусиња, под утицајем италијанске пропаганде, намеравало је да у најкраћем времену прогласи присаједињење тог краја независној Албанији, а да се тиме прогласи против српске војске власт. То није било тешко постићи јер је југословенску власт у Плаву бранио само један вод војника па је зато био дужан предлагао да се у те крајеве пошаље војно појачање са митраљеским посадом, као и потребан број артиљеријског оружја.[7]

Одговарајући на захтев, заповедник Врховне артиљерије издвојио је 31. децембра из Пећи за Плав.[8] Кад је пошао 2. јануара

5 АВИИ, П 3, К 90, Ф 8, Бр. 4.
6 АВИИ, П 4/3, К 34, Ф 2, бр. 16/18.
7 *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца (у шездесет књига)* ВРС, 1914–1918, књ. XXX, Београд 1939, 496–497.
8 Љ. Дашић — Ђ. Борозан, *Југословенска држава и Албанци*, т. 1, 211–212.

1919. године стигли у село Брезојевицу, 3–4 километра од Плава, где је одред за формирање добио је наређење од поручника Ђуре Ђурђевића да ту војна јединица мирно не уђе у варош, пошто плавско-гусињски муслимани српској војсци то не дозвољавају. У противном случају, претили су, отвориће ватру. Рано ујутро 3. јануара, командант стационираног одреда српске војске око Плава, поручник Ђурђевић, добио је одређење да са артиљеријом крене према вароши. Кад је артиљерија кренула, придружило јој се 100 околних мушких становника. Заједно са њима били су и двојица људи са мобилног за команданта Пећи да се покаже команди која ће владати овај догађај. Уместо тога чета српске војске ушла у Плав, а у околини заузета позиција за одбрану. На то су плавско-гусињски прваци поднели капетану Васи Ђурђевићу понуду у следећим тачкама: 1. Да су верни круни Високог величанства краља Петра и његовој војсци; 2. да гарантују за посаду у Плавско-гусињском срезу потпуну безбедност; 3. да гарантују и то да ће се ова њихова војска у најкраћем времену распустити својим кућама; 4. потврђују да ће држати ред и поредак у поверењу и да ће оружје издавати без отпора и 5. да гарантују да нико неће носити оружје, осим за одбрану и заштиту, без дозволе команде места.[9]

Свој став о настaлој ситуацији муслиманско становништво Плава и Гусиња је након изнело преко муфтије гусињско-плавског, 4. јануара 1919. године. По мишљењу муфтије Муле Еђуба Кајевића, муслиманско становништво плавско-гусињског краја било је спремно да преда све оружје југословенској војсци ако им она загарантује личну и имовинску безбедност од Црногораца и Васојевића. Муфтија је био спреман да остане под заштитом команданта капетана Пећи, кумандана Михаила Трајковића, све док се не донесе коначно решење о његовој коначној мобилизацији.[10]

Само два дана касније, команданту стационираног одреда српске војске у Плаву, поручнику Ђурђевићу, муслиманско становништво плавско-гусињског краја је саопштило свој коначан став — да су спремни да распусте своју војску док им се гарантује. Пре ступања ове војске дошли у њихов крај да оружје могу носити и даље.[11]

По наређењу команданта војног гарнизона у Косовској Митровици, генерала Михаиловића, од 11. јануара 1919. године, стање у плавско-гусињском крају је било мирно осим због црногорских упрaвних вођа, пошто ни муслимани никако не траже, већ траже српску власт. Командант војне чете у

9 Ово пет су потписали: Мидо Феровић, председник Плавске општине, Смаил Пашовић, председник Гусињске општине, Шаћир бег Радоњчић, српски потомак, Адем ага Феровић, Бећо Хоџа, Шаћир Куртовић, све српски муслимани, и Перо Лакићевић, ... српско становништво. (АВИИ, П 4/3, К 34, Ф. 2, Бр. 16/10).
10 АВИИ, П 4/3, К. 58, Ф. 2, Бр. 15/19.
11 АВИИ, П 4/3, К. 58, Ф. 2, Бр. 16/19.

Плаву склоне се због вести у врло неповољан положају. Тамошњи муслимани се му саопштавали своју несигурност, али се то упрете са њима тражили да им гарантује ... да им када Црногорац ... на челништва у том крају. Запажено је да је у овом смислу био потписан и посебан уговор са плавско-гусињским муслиманима.[12]

Генерал Миловановић је био мишљења да поручник Трифковић може бити у стању да изврши дата обећања, док црногорске власти остају у овом крају и да он, покушавши, уговор ... у погледу даље несигурности ... војске у Плаву. Зато је морао ... дати. Друго армија да се питање те чете што пре реши, како не би дошло до сукоба и народа у том крају, и како би се ... даље ... и правилно управљати.[13]

Муслиманско првиаштво Плава и Гусиња очигледно нису били најискренији у својим кругом сарадње са представницима југословенских војних власти. То потврђује вест од 18. јануара 1919. године да су Албанци из околине [illegible], Хоти и Шкаља ... војну помоћ у Плаву где се изјашњавају да ... у таквим ... православног становништва. Министар војске [illegible] је у насталој ситуацији саветовао да се избегне пребацивање сукоба на плавско-гусињски крај, као и да се смири ситуација у Метохији.[14]

У свом новом извештају од 21. јануара командант Јадранских трупа је извештавао Друге армије информацијом да је ... и ... доста спремне да ... пређу ... границе. Албанци и муслимани су ... оружјем ... да се одвоје од Црне Горе и Краљевине СХС и да уђу у састав независне Албаније. Опасност ... расположењу на руку је ишла и заузела Италија која је тим покретом и руководила, и штитила албанске избеглице које су се склониле у Скадар и друга албанска погранична места. Оваква стања су била ... у околини Плава и Гусиња, али и у ... делу Црне Горе. Хоти и ..., који су тада ... у ... Црној Гори, ишли су на руку италијанским агитаторима који су имали за циљ да издвоје Црну Гору из састава Краљевине СХС.[15]

Лоше стање у Плаву и Гусињу потврђивао је и извештај народног одбора из Подгорице команданту Друге армије од 22. јануара 1919. године. По њему, стање у том крају Црне Горе било је врло рђаво. Тамошње ... Албанци су ...

12 У погледу ... српских власти ... у Метохији, ... Миловановић ... у Пећи 27. и 28. јануара ове године. (АВИИ, П 4/3, К 58, Ф 2, Бр. 11/19).
13 АВИИ, П 4/3, К 58, Ф 2, Бр. 15/19.
14 АВИИ, П 4/3, К 58, Ф 2, Бр. 15/19.
15 ВРС, XXX (1919), 109.

из Скадра, од италијанских војника и тамо окупљених албанских првака. Отуда су добијали и оружје у опреми, оружје и муницију, а само почетком те године добили су апсолутну помоћ од 90.000 лира. Због тога је горе поменути одбор, у своје име и у име српске владе, позвао муслиманске и албанске прваке на договор ради остварења мира и рада у том округу. Потом је прешао Плав и Гусиње се на угађање и место одбора ради опредељења да би до краја дошло ратних пријатељских односа. Међутим, присутни информатори су тврдили су говорили да је местимично и приликом било могуће целокупно православно становништво плавско-гусињског краја са циљем да та област буде припојена планираној «етничкој» Албанији. А како је у Плаву била стационирана само једна чета војника, са два топа и не тако мало стражара у Брезојевицама, одбор је тражио да се тамо пошаљу добровољци из области Кучи и Васојевића. На основу крајњег команда Друге армије је убрзо одговорио да су Кучи свој положај у Плаву и Гусињу, али и једна део Васојевића, и да је мушком становништву било наређено ода буде у приправности.[16]

Само неколико дана касније (25. јануара) о ратној ситуацији у плавско-гусињском крају, а посебно о тешком положају чета српске војске у Плаву, известио је заповедник те формације, капетан II класе Ђуровић. Из тога свог извештаја, то се чета налази веома тешка ситуација у правом оскудном стању. Муслимани су та упорно захтевали у своју лојалност, али капетан Ђуровић у њу није веровао, јер је наоружавање тамошњег становништва било у разултатима предстојећим српске војске било организовано, пркосећи и анексији. Показао је бела у томе што се, по мишљењу капетана Ђуровића, очекивало даље погоршање ситуације у Плаву и Гусињу, а тиме и положај тамо присутне српске чете. Отпор његове посадашњег становништва према припојеној власти је био тако очигледан да се сматрао да ту очекивало свеопшти развој догађаја. Окупљени народи су већ били почели. Нарочито су помирљиви према њима, њихова су села и градови се приправни поредци. Присутни муслимани имали према Плаву и Гусињу, под утицајем италијанских пропаганда из Скадра, по мишљењу капетана Ђуровића, вели су њиму су пристали у добровољачким јединицама из Подгоричког среза, Гацке и Краснића, које су лако могли да окупе и до 2.000 војника.[17]

Истога дана (25. јануара) командант Пећког округа, пуковник Милан Трифуновић, сравнио је са командантом Ибарске области дивизије информацију о томе да ли су италијански агенти из Плавско-гусињског среза подстицали последњих дана већи број пушака и муниције на територији Ругове, и да ли су споразумно са ситуационим официрима из Црне Горе радили на дизању организовања побуне и са територије читаве Метохије. Пећки ва-

[16] ВРС, XXX (1959), 596.

[17] АВИИ, П. 67, К. 38, Ф. 3, Бр. 131.

[illegible] је такође [illegible] информацију да су [illegible] 24 Албанца из Ругова [illegible] у Плаву и Гусиње ради пријема оружја. [illegible] окружно начелништво у Пећи је [illegible] да прекину сваки саобраћај са Плавом и Андријевицом.[18]

У Плаву је тих дана, по сазнању потпуковника Трофимовића, [illegible] из Пећи, Бећир-бег Махмутбеговић, који је са 2.000 [illegible] на Пећ. Касније се Бећир бег из Плава [illegible] у Гусиње, [illegible] за остварење својих политичких циљева.[19]

Овакво стање у плавско-гусињском крају било је, по потпуковнику Трофимовићу, последица више фактора: 1. [illegible] Црне Горе, [illegible] 2. [illegible] Црногораца [illegible] и Албанаца с друге стране [illegible] 3. и Срби и Црногорци и Албанци и муслимани плавско-гусињског краја били су наоружани, [illegible] Срби и Црногорци [illegible] и 4. у плавско-гусињском срезу је било [illegible]. Зато је, по мишљењу начелника Пећког округа, потпуковника Трофимовића, у плавско-гусињском крају [illegible] (чиновнике), [illegible] требало је [illegible] Сваког ко оружје не преда у одређеном року требало је [illegible] по закону.[20]

Сама побуна у Плаву и Гусињу избила је фебруара 1919. године (8–20. фебруара) [illegible][21]

---

18 АВИИ, П 4/3, К 58, Ф 3, Бр. 1/57.
19 АВИИ, П 4/3, К 58, Ф 3, Бр. 1/57.
20 [illegible] (АВИИ, П 4/3, К 58, Ф 3, Бр. 1/57).
21 [illegible] Т. I, 38.

Незадовољство и подозрење довеле су до радикализације политичких ставова у Плаву и Гусињу од пролећа 1918. у 1919. години. Испољена нелојалност према црногорској власти и наглашена лојалност турској власти довеле су до политичких тензија које су изазвале страх и незадовољство животом у Краљевини СХС. Код муслиманског становништва у околини Плава и Гусиња, под утицајем италијанске пропаганде, ширило се уверење да се у скорој будућности може очекивати прикључење ових крајева независној Албанији. Такву пропаганду додатно је појачавала агитација Турске владе која је за основни циљ свог политичког деловања прихватала [illegible] Италије и [illegible] активности из Скадра, односно су одржавали везе са албанским одборима у Подгорици, Пећи, Плаву, Гусињу, Цетињу, Колашину, Бијелом Пољу, Скопљу и Дебру.[22]

По свим извештајима од 8. фебруара 1919. године, у Плаву и Гусињу се налазило око 3.800 наоружаних устаника чија је намера била да се придруже својим истомишљеницима у Пећи и Ругову. По развијеним информацијама из Пећи, који се крет албанских побуњеника у [illegible] довео је до тога, њихов утицај и становништво, које се [illegible] противника, у [illegible] војску. Заменик команданта Ибарске дивизијске области, пуковник Недић, пренео је да се свој конгрес у Плаву и Гусињу одмах угуши. То је, по његовом мишљењу, могло да се учини са једним пуком пешадије и два артиљеријска батаљона, а затим би се приступило разоружању свег наоружаног становништва у округу. На ово му је командант Друге армијске области из Скопља наредио да по сваку цену спречи даље груписање и повезивање побуњеничких снага, као и да угуши побуну са српским формацијама српске војске.[23]

Два дана касније (10. фебруара), мајор Недић је команди Треће армијске области у Скопљу пренео из Новог Пазара извештај команданта војног округа из Андријевице, мајора Вука Томовића, који каже да су побуњеници Албанци и припадници четних српских војника у Плаву пропустили да се опорезивања, али да их нису разоружали. Мајор Томовић је са српским четама дошао у Беране и био у сталној вези, а издао му је био наређење о предузимању неопходних мера предострожности.[24]

Истога дана мајор Недић је команди Треће армијске области у Скопљу пренео и извештај истог команданта војног округа у Андријевици о томе да су побуњеници из Плава и Гусиња два дана касније заузели положаје у Кољуни, Кулашиту и Јусуфовом Хану и да су са празнинама према Пе-

22 *Исто*.
23 Пуковник Недић је из Скопља [illegible] да се [illegible] XIV пука [illegible] да [illegible] у Плаву и Гусињу. (АВИИ, П. 4/3, К. 34, Ф. 1, Бр. 1/17).
24 АВИИ, П. 4/3, К. 34, Ф. 1, Бр. 1/18.

ње. Командант војног округа у Андријевици, Вуле Томашић, код информације је добијао извештаје да су се на Пећ побуњеници кретали у две колоне: једна преко Дечана, а друга преко Рожаја. Препоручивао је да се додатним снагама спречи продор тих формација побуњеника на критичним местима.[25]

Побуњеници са којима су [illegible] Кујовић и Јусуфбег Хаса стигли у Ругову, и после заузимања тог села и села, истог дана, 18. фебруара, стигли су на пет километара од Пећи. Ту је командант војне посаде, потпуковник Трифуновић, организовао одбрану места. Побуњеници су нападали са преко 3.000 људи из три правца, преко планине Бесињашица и из Дечана, преко Ругове, а са треће стране из Рожаја ка Пећи. Зато је ситуацију Трифуновић тражио војне дејстава из Косовске Митровице. Ситуација је [illegible] да се [illegible] успеха [illegible] на Пећ и [illegible] и Призрен.[26]

Командант Друге армијске области, генерал Терзић, који је [14. фебруара] наредио да се [illegible] на побуњеничком подручју [illegible] крај, [illegible] Ругову требало да стигне до Чакора, [illegible] Андријевицу. Та формација [illegible] ради ослобођења тамо блокиране војне чете.[27]

Одред српске војске, потпомогнут Црногорцима и са [illegible] Албанаца из Пећи, [illegible] на Чакору 16. фебруара да [illegible] Пећ ка Бистрици [illegible]. У то време је [illegible] генерал [illegible] из Андријевице [illegible] на Чакору, [illegible] да су Црногорци [illegible]. Ка Пећи је у то време из Косовске Митровице кренуо и пуковник Крстић. [illegible] Командант Друге армијске области, генерал Терзић, [illegible] да се две [illegible] српско-црногорских [illegible] из Подгорице упуте у Андријевицу, а одатле даље у Плав, Беране и Рожаје, ради [illegible] побуне.[28]

25 АВИИ, П. 4/3, К. 34, Ф. 1, Бр. 126.
26 АВИИ, П. 4/3, К. 34, Ф. 1, Бр. 127.
27 [illegible] (АВИИ, П. 4/3, К. 34, Ф. 1, Бр. 131).
28 [illegible] (АВИИ, П. 4/3, К. 34, Ф. 1, Бр. 133).

За време свог одсуства, по његовом је наређењу Туровић, од 17. фебруара, у [illegible] и даље је била посада српске чете у Плаву под командом капетана Туровића. Ну су побуњеници били потпуно блокирали и поставили су да сами [illegible] предају оружје или напусте Плав. У преговорима, пристали су да ће чету пустити, и да ће у Плаву уместо ње остати нова албанска локална управа. Зато је усмено наређено да генерал Лазић Војводић с једним трупама помогне плавској чети, а пре свега за ослобођење ове чете требало је, по наређењу Вукове команде, да преузме командант Треће краљевске области.[29]

Прва акција ј[е] командантa чете српске војске у Плаву од 19. фебруара, за [illegible] и даље на терену у [illegible] стању. Борбе између [illegible] добровољаца и албанских формација око Плава биле су готово свакодневна појава. Због тога су побуњеници послали своје представнике међу албанска племена Гашa и Краснића са молбом да им помогну. Међу побуњеницима је тих дана стигао и [illegible] представник [illegible] Пушкин Ричић са заклетвом да се спреми [illegible] са албанским дружинама [illegible]. Истовремено су око Плава биле распоређене и два батаљона [illegible] војске (Андријевички и Шекуларски) са око 150–200 људи, а 19. фебруара [illegible] Бафа Делић и села Метеја.[30]

После [illegible] Рупова, покушавали су се [illegible] разбијањи [illegible] Плав и [illegible] све са народом. А [illegible] албанска племена Гаши и Краснићи нису одмах [illegible] за помоћ, побуњени су 21. фебруара 1919. године затражили оружану помоћ из Албаније где су са [illegible] прво [illegible] свакако бити у [illegible] помоћи. [illegible] побуњеника око Плава није стигла, на [illegible] около народ (око 1.500) су одлучили да се боре до последњег и да никога без борбе не пусте у њу. Али кад је војни командант Плава, капетан Туровић, [illegible] побуњеницима [illegible] [illegible] а они су да [illegible] борбени [illegible] и да боце. За [illegible] расположења локалног становништва око Плава, капетан Туровић је позвао [illegible] угледне прваке: Аца и Мида Ферована, Ољану Николовића, Шефка Куртића и Бајра Кају Хајровића. Они су, по његовом мишљењу, нашли станицу веза са Скадром и [illegible] су [illegible] [illegible]. Српска војска и [illegible] [illegible] нису хтели допустити да се [illegible] у Плаву, јер би се у том случају [illegible] са Скадром [illegible].

29 ВРС, XXXII-1-508, стр. 472.

30 [illegible] Делић [illegible] са [illegible] (АМНЕ, Д. 4?, К. 24, Ф. 1, бр. 3/?).

У том случају веће власти не би биле у могућности да на прави начин прате развој догађаја у том побуњеном региону.[31]

На два дана касније (23. фебруара) стигао у Плаву и околину, по наређењу команданта Прве батаљон из Друге армије, капетан Љубомир Благојевић, који беше легитимисао. Међутим, у варошици је био успостављен ранији ред, избегле породице су почеле да се враћају и пљачкања је било престало. За председника Плавске општине капетан Благојевић је, на предлог капетана Ђурошевића, био поставио Шабан-бега, док се о реду и миру у Гусињу и даље брине командант Дежевске бригаде. Да би се у овом крају успоставили потпуни мир и безбедност, било је неопходно, по мишљењу капетана Благојевића, предузети следеће мере: 1. Што пре послати једног искусног и енергичног полицијског чиновника са обученим жандармима да успостави добар ред и поредак; 2. да се Феровићима и осталим забрани за сада улазак у ову варош, као и даљу концентрацију; 3. да се свим учесницима побуне дозволи слободан повратак кућама, те да их постепено уклањају са одговорних положаја и мирном; 4. да се Црногорцима, због спречавања могућих сукоба, забрани улазак с оружјем у Плаву, и да се спречи могуће даље пљачкање. А што се тиче доласка команданта Пунише Рачића у побуњене крајеве, капетан Благојевић је тврдио да је он, иако добар познавалац тамошњих прилика, сасвим непотребно стигао у Краткој а затим у Андријевицу, и да са побуњеницима није ни разговарао.[32]

И генерал Живко Војводић је 25. фебруара 1919. године могао извештавати да је побуњенички покрет у Плаву и околини савладан, а посада српске војске тамо ослобођена. У тим борбама током 19. и 20. фебруара на војничкој страни било је погинулих и рањених. Буктињама су била захваћена села у крају Гљеве и Крајишта, а муслиманско становништво Берана и Рожаја тражило је помоћ у храни и одећи. Ради спречавања даље анархије и ради одржавања реда и мира у том крају, генерал Војводић је команданту Јадранских трупа наредио да у Беране упути редовну војну посаду, а да Рожаје додатно обезбеђује командант Треће армијске области.[33]

Интересантно је напоменути да су за догађаје у плавско-гусињском крају почетком марта 1919. године интересовање почели да показују и одређени светски војни и политички кругови. Тако је у Андријевицу 4. марта стигао један италијански капетан са преводиоцем и 50 наоружаних Албанаца. Преговори капетан је тврдио да је на челу једне комисије која је имала за

31 Љ. Димић — Ђ. Борозан, *Југословенска држава и Албанци*, т. I, 236.
32 *Допис суд потпуковника Пуниша Рачић поводом команданту Треће армије, без обзира на то ... капетана Благојевића, био је у Плаву и околини.* ОВИИ, П 4/3, К. 54, Ф. 1, бр. 1/19.
33 ВРС, XXXII (1919), 687–988.

њих да упадају право преко сеоски у Плаву и Гусињу. Након крађе наоружања у Андријевици, изненађени италијански официр је дебео дозволу да иде у Плав, под условом да потврди свој италијански идентитет.[54] А након тога, (2. априла), у Плав је из Скадра стигла и једна комисија састављена од Француза, Италијана и Енглеза. Командант Зетске дивизије обавестио је 12. априла да ће француски официр представити у Скадру информације о тој комисији која је обилазила Плав и околину. Француски мајор послат из Београда, мајор *Карбонијер*, је по налогу *Министарства војног* од 18. априла, по налогу тамошњег француског посланика, хитно да отпутује преко Краљева, Косовске Митровице и Пећи у Плав и Гусиње ради упознавања са тамошњим стањем и провере активности италијанских агената, где је наше поверење према Турцима и Арнаутима. Министар војни је из Београда молио локалне војне власти да мајору Карбонијеру током овог путовања пруже сву неопходну помоћ и подршку.[55]

Иако је оружана побуна у Плаву и Гусињу била угушена током фебруара 1919. године, појединачне акције качака у том крају јављале су се и касније. Тако је 30. маја командант војног пешадијског у Пећи, мајор Михаило Јовановић, извештавао да су качаци два ранија напала Шумадијски артиљеријски пук на путу Пећ — Плав. Том приликом су били убијени каплар Вељко Живојиновић и редов Милоје Свилић, обојица из села Бучевица, среза Лепеничког, а округа Крагујевачког. У нападу је био рањен и редов Михаило Стевић из села Јаковица из Лепеничког среза а округа Крагујевачког. Поводом овог напада качака, мајор Јовановић се са мајором Костом Пећанцем договорио да све будуће транспорте за Плаву и Гусињу обезбеђује са својим четницима, обрачунавајући се са Фочом потрошене (исплата) за обезбеђење тога пута.[56]

Због даље активности албанских и муслиманских качачких дружина у плавско-гусињском крају је током месеца јуна спроведена и акција разоружања. Та акција је, поред Плава и Гусиња, захватила и Гњиланско крај и Пећско-ков срез.[57]

А после *неуспеха* ове акције, и приметног хаоса и лошег стања остатака плавско-гусињског и дрнички албанских, готово сваке друге године 1919. година протекла је у суштини у насилним покушајима акција у Плаву и Гусињу, у ширењу терора, свеопштој пропаганди и великоалбанској пропаганди, политичком стању, борби за повратак изгубљених позиција и стварању у оквиру државе и у ликвидацији отпора и успостављању власти у том крају.

54 ВРС, XXXI (1919), 707–708.
55 ВРС, XXXII (том 1), 1–3.
56 АВИИ, П. 4/3, К. 58, Ф. 3, Бр. 1/66.
57 *Љ. Дашић*, *Ђ. Борозан, Дрндаланско арнаутско и Албанија*, с. 1, 43.

Тако је 4. јула у Фојници Бјелуше била нападнута војна посада и 20 југословенских војника на њеном правцу. Војници су отворили ватру на качачке нападаче и том приликом су три војника била тешко рањена и остали су на месту борбе. Посада жандармерије у Бјелуши није пружила тражену помоћ нарочито, али је команда била спремна. Нападачи су са собом одвели 45 грла стоке које је војна посада из Пећи била послала у Пољ. За нападачима је било послато потера од 20 жандарма, а [illegible] Пећ, наређено је команданту војне посаде у Пећи да употреби вод војника из Кулишта.[38]

И у том правцу Пећ — [illegible] је угрожавана од качака, који су се због догађаја у Ругови током месеца фебруара 1919. године, светили убијајући противнике и нападајући чете и на војне транспорте. Терен кроз Руговску клисуру био је такав да га није било могуће војно потпуно [illegible] са много јачим снагама него што је био тамошњи жандармеријски одред. Поред њега у том крају су постојале и жандармеријске станице у Бјелуши и Јусуфовом Хану, као и војна посада у Кулишту. Начелник Пећког округа, Јовановић, сматрао је да, док се не постави посебна чета добро наоружаних и дисциплинованих људи, која би била распоређена на руговском подручју, с једне и друге стране реке Бистрице, са тамошњим засидама и чувама, која била [illegible] обезбеђење комуникације [illegible] Пећ — Пољ.[39]

Командант [illegible] посаде југословенске војске је јавио команданту Друге армијске области у Скопљу да су албански качаци 15. јула, два километра даље од Бјелуше, напали на групу војника који су се враћали са редовног одсуства и том приликом убили [illegible] четорицу. Војника у колони је било 20, а нападача 30 до 40.[40] После погибије југословенских војника [illegible] Бјелуше побуњени су се и остали војници у Пећи [illegible]. Заступник команданта [illegible] зато је [illegible] војника [illegible]. Упућен је одговор из Скопља да командант војне посаде у Пећи [illegible] да успостави и одржи мир међу својим потчињенима, под претњом судске одговорности.[41]

Према рапорту на рађену, југословенске жандармеријске и војне снаге су средином јула 1919. године [illegible]

38 [illegible] (ВРС, XXXII (Р), 2).
39 АВИИ, П. 4/3, К. 54, Ф. 3, Бр. 1/98.
40 АВИИ, П. 4/3, К. 54, Ф. 3, Бр. 1/139.
41 АВИИ, П. 4/3, К. 54, Ф. 3, Бр. 1/1/4; [illegible] с. 228.

бјењу путем правца Пећ — Кућиште — Бјеоуха. Ту је на станици 5 километара од доњег било постављено одељење страже јачине једног довољно. У Кућишту је исто постојала стална постаја од једног вода наоружаног са два митраљеза. Та два посада су спровођени транспортни правци. У Јусуфовом Хану је постојала жандармеријска посада јачине 10 људи. Њен задатак је био да одржава везу са осталим формацијама жандармерије и војске, као и да помаже посади у Кућишту. И у Бјеоухи је била стационирана стална посада (јачине 15 људи) задужена да са њом дела обезбеђује пут од Бјеоухе преко Дијаче до Метеја, где је имала задатак да се састаје са војним патролама, које је слао командант места у Пећи. Овај правац је, и поред предузетих мера, сматран несигурним, па је војницима, који су ишли на редовне одсуство, препоручивано коришћење правца преко Андријевице, Берана и Новог Пазара.[42]

Упркос предузетих мера, 16. јуна је командант Треће армијске области, генерал Вуковић, наредио да се путем правца Пећ — Плав додатно осигура сталним патролама из Пећи за Бјеоуху и из Плава за Бјеоуху, а да се на самој Бјеоухи постави и ојачани вод са још 2 митраљеза.[43]

Предузете мере кратко су ипак доприносе осигурању једне од пошта комуникација јер је 22. јула извршен напад на војску колону која је из Плава за Гусиње превозила 300 килограма хлеба и 58 килограма меса за потребе гарнизона. Код села Мартиновића колона је била нападнута од 10 качака. Том приликом убијена су била два војника редова: Данило Андрејић и Миодраг Сарић, а оба товарна коња, са храном и два пушке, нападачи су однели у правцу села Крушева.[44]

По сазнању Министарства унутрашњих дела у Београду, стање у пограничном појасу било је опасно јер су Италијани у месту Бобовиште близу Скадра довели 10.000 наоружаних Албанаца. Истина су, поред пушака и муниције, били дали и две батерије топова и неколико митраљеза и обучавали су их да њима рукују. У том месту су се налазили и качаци Азем Бејта, Садик Рама, Салих Николаевић, Мула Ферадић (оба из Плава), Рада Бега и Зеври Бега из Пећи. Главни посредници код Италијана били су Кадри Ефендија и Бајрам-бег Цурани, исто из Пећи. Циљ окупације је био да нападну југословенску границу, и то око 5–10. августа, из два правца: према Плаву и Гусињу и према Тахтовцу и Ћафа Прушиту. За то време Италијани су спремали другу војску за напад на Подгорицу и Бар. Ако би

42 За овако угрожене правце Пећ — Кућиште — Бјеоуха одређивано је и посебно вођење, али се није тачно могло да утврди коме припадају одељења. (АВИИ, П. 4/3, К. 34, Ф. 3, Бр. 1/1861).
43 АВИИ, П. 4/3, К. 34, Ф. 3, Бр. 1/1849.
44 Извод из писмене, војног суда односно је о једној обавези, а у току вођење истог (АВИИ, П. 4/3, К. 34, Ф. 3, Бр. 1/1850).

ту успели, како су у читавој Црној Гори шириле вести да користу нашу побуну, а ово би се јако позвано дејало упливала, према овим био је у својој укључили да поново наметну ред и нагарају узрок побуне. У сваком случају, имали су намеру да изазову немире, како би припремили терен за борбу против југословенског државства и неоформираних држава.[45]

Мое своим своје сејединенит каценцио дејаности, почетком јула 1919. године команда Треће армијске области је од команданата пећког и ђаковичког одреда тражила да сазнају места где су се скупљали качаци која су угрожавала саобраћај на путу Пећ — Плав. У договору са полицијском властима требало је предузети мере да се качаци похватају или ликвидирају јер је тај пут био опасан, како смо већ наставили, био одвојене мере и предузете.[46]

Ишчекујући новио корејшта, командант места Пећ, мајор Миливоје Јовановић и качачких Матовићевог дружина су 6. августа ступила у контакт са качацима и главарима Руговљана. Од њих је мајор Јовановић тражио да се врате својим кућама, као и гарантију да ће сачували њихове команданте и њихове ученике. Те је пристајање на је пут правац Пећ — Плав од тога дана био слободан. На тим преговорима је био присутан и качачки вођа Садик Рама, али се он није одмах сагласио са њиховим предлогом јер се са њима сложио његов брат који је гарантовао да ће то упоре учинити и они Садик. Са своје стране Садик је, по његов опису, дао реч да даље неће вршити нападе на југословенске војне формације и њихове агенте. Он је тада био плаћеник италијанске власти. Био је убеђен да то југословенски власти знају и зато се, карактеристично, успело да се свима оседу.[47]

4) Подручја Хота, Груда и Кастрата око Скадарског језера и Тузи

Током септембра 1919. године муслиманско становништво из Плава почело се, углавном, досељавати од осталих качака тамошњих Албанаца, а неме је качачки покрет у том крајевима почео да јењава.[48] Таквом стању, међутим, није владао у неким деловима пограничне територије настањене албанским живљем.

Ни сви грађани пљевско-гусињског краја нису губили наду да ће плавска политичка ситуација на крају победити. По извештају војног команданта Шаљске дивизијске области, пуковника Мирка Пасића, од 2. октобра 1919. године, побуњени Албанци су се и даље надали доласку италијанске

45 Ова информација се допремљеним властима достављао лице именовано Албанца. Македонским достављен није је Кастрима је, нарочито, били познато да се информације преношене ради наше тога пролазу на власт. (ЗРС, XXXII (7), 1).
46 АВИИ, П 4/3, К. 58, Ф. 3, Бр. 13/30.
47 АВИИ, П 4/3, К. 58, Ф. 4, Бр. 2/28.
48 Б. Хрибар, *Качаци у Санџаку Новопазарском округу*, 226.

ловине у северне крајеве Црне Горе. Ово тим јер су им Италијани радије обећавали да ће оне припојити Албанији где год се наоружани појаве. Италијанска војска се тада налазила у Горњој и Доњој Шаљи, два батаљона су боравила у Вуљбони, а у Храни две чете. Пешадијски пук Мало Ферхатај и даље је држао везу са Италијанима у Храни, јужно од места Бетиња. Они су честом [illegible] с Арслан [illegible] из Плава. Они из Храни прелазили су преко [illegible] Бошњацима да иду [illegible] Дибрани и [illegible] и одржавали везу са Дечанцима и Црном Гором. Шабан [illegible] Сали Ремо и даље је одржавао везу са Бошњачким комитама из Рожаја. Качачке чете у Вуљбони и Храни добијале су од Италијана одело и обућу, а обећано им је било и по 300 динара месечне плате. Сви су чекали само наређење па да крену у нову побуну. Из Метохије су људи Мала Ферхатаја поручивали да ће нова побуна против југословенских власти у тим крајевима почети након 2 до 3 дана. По истим вестима, устанак је најпре требало да избије у Источном срезу, а онда би се проширио на читаву Метохију и поново прешао на област Плава и Гусиња.[49]

По сазнању Министарства иностраних дела, већ између суботе и недеље 1919. октобра, на територији Хота, Груда и Затријебача прешло је 14 италијанских официра у албанским оделима, са [illegible] да [illegible] албански [illegible]. О томе је југословенска влада одмах обавестила генерала Дофурну, са молбом да јој достави средства да се [illegible] одељења [illegible] у тим крајевима [illegible]. Југословенска влада је даље [illegible] да је између Хота и Груда послала два [illegible] Албанаца да [illegible] италијанских [illegible] у Плав и Гусиње [illegible]. Важно је [illegible] да је међу овим италијанским официрима било и [illegible] Шпаније у емиграцији који су се представљали као италијански војни достојанственици.[50]

Упркос [illegible] из Београда, 23. децембра 1919. године [illegible] су албански качаци и [illegible] из Кастрата на [illegible] Скадарског језера до села Рикавац. [illegible], према [illegible], био је [illegible] у граду око Брица и Хотских [illegible]. Нападача је било 400, а [illegible] на Брицу [illegible] Хота и Груда [illegible] мајора Радића [illegible]. На вести [illegible] по [illegible] 3 чете, 2 митраљеза и 3 брдска топа, [illegible] преко Хота. Мајор Павић је са 2

49 АВИИ, П. 4/3, К. 58, Ф. 6, Бр. 21/52.

50 Архив Југославије [illegible] Министарство иностраних дела [illegible] МИД, Ф. 3, Пов. VIII/16, Бр. 1877.

чете и 2 митраљеза левим правцем: Подгорица — село Арза — село Враке. Један импровизовани одред чете кретао се правцем: Подгорица — село Затријебач. У исто време, војна посада у селу Никши (Климента), била је појачана са водом војника из Гусиња. Покрет ових трупа отпочео је 23. и настављен 24. децембра. Истовремено [illegible] Косовског [illegible] кренуо је 24. децембра из Ријеке Црнојевића у Подгорицу, а намера је била да се [illegible] у Ријеци и Цетињу [illegible] из Боке Которске.[51]

Командант Зетске дивизијске области је 25. децембра јавио у Београду [illegible] да је на одсеку реке Цијевне и Скадарског језера [illegible] [illegible] формација успела да угуши побуну племена Хоти и Груда. По његовом извештају, у борби су учествовали готово сви чланови [illegible] [illegible] [illegible] која су била добегла у Тузи. Муницију и оружје дали су побуњеницима Италијани из Кастрата. После те операције, [illegible] Бојовић је са две колоне [illegible] војске [illegible] на албанској граници. Лева колона је без борбе избила до села Пртње, где је двапут [illegible] се Хану Хоти, а десна [illegible] од Хана била [illegible] [illegible] [illegible] побуњеничких снага. Побуњеници су [illegible] на Тузију са [illegible] губицима. Побуњеници су били обучени у италијанске униформе, а у Тузи су били [illegible] из Подгорице и Ријеке Црнојевића.[52]

Са добијеним појачањем, 26. децембра је [illegible] Бојовић предузео [illegible] на побуњена албанска племена граничн од Скадарског језера до реке Цијевне. Главни правац је био подручје граничне: Тузи — [illegible] Хаљ[illegible], а [illegible] лева колона је од села Враке [illegible] до Хана. Осим војника из трупа, [illegible] Бојовићу је на располагању било стављено још и 400 [illegible] добровољаца из племена Куча која су одмах укључени у борбу. Побуњеничке снаге нису биле [illegible] одредом, али се знало да су у борбама учествовали готово сви [illegible] мушки чланови племена Хоти и Груда, као и [illegible] из Кастрата. Њима је, судећи по [illegible] [illegible] један италијански официр. Током 29. децембра југословенска војска [illegible], после краће [illegible] ватре, продрла у [illegible] на побуњеничку војску а цео отпор је [illegible] био [illegible].[53]

Снаге Другог подгоричког фронта су током 28. децембра, на правцу између Скадарског језера и реке Цијевне, [illegible] дефинитивно угуше побуњенички покрет Груда и Хоти. Побуњеничке формације су биле [illegible] [illegible] и [illegible] граничне линије. Главни задатак обављен је [illegible]

51 АЈ, МУД, [illegible], 172, [illegible] Министарства војног [illegible] из Београда 25. децембра 1919.
52 АЈ, МУД, 14-181-427.
53 ВРС, XXXII (9), 8.

сао, а тога јула није јединица југословенске војске која је дејствовала у правцу Тузија [illegible] Црног — Хотских Хајдука, а [illegible] Бушага — Хотских Хајдука. У тим борбама југословенска војска је имала 3 мртва и 14 рањена војника.[34]

Побуна Хота, Груда и једног дела Кастрата обележила је и прва два дана 1920. године. Те догађаје [illegible] су [illegible] на [illegible], [illegible] учешће [illegible] у рејону [illegible] су различите могућности [illegible] у правцу Тузија и Подгорице. Опрез [illegible] политичких [illegible] власти Краљевине СХС обавезу да треба усвојити [illegible] територије [illegible] Бојане и Шкодре. Ратној ситуацији [illegible] је и француски генерал Дефуртус да [illegible], [illegible] обале реке Бојане. Министарство иностраних дела у Београду [illegible] да је такав војни маневар требало [illegible] Црне Горе [illegible] која је [illegible] Италија. Војне власти на терену [illegible] су у [illegible] Италије да допусти [illegible] Тарабоша и да се [illegible] Скадру. [illegible] војна [illegible] са [illegible] српских војних снага (1 батаљон војника, 4 митраљеза и 2 брдска топа). Сукоб са Италијом, по мишљењу југословенске стране, могао се избећи једино уз помоћ француских војних власти и генерала Дефуртуа. [illegible] обале реке Бојане [illegible] сукоба са Италијом.[35]

Ипак, до реализације плана и заузећа [illegible] обале реке Бојане, дошло је тек 12. фебруара 1920. године. [illegible] Шефови трупа Краљевине СХС [illegible] протест Италије и узбуђење становништва Скадра. Обавештења генерала Дефуртуа на протесте која му је упутила италијанска страна [illegible] су [illegible], [illegible] Србија [illegible] Краљевине СХС [illegible] Тарабошу и у долини реке Бојане пружило је могућност војним и политичким врху Краљевине СХС да [illegible] претензије на Скадар. Ипак, Италија се није [illegible]. Стратегија за Скадар [illegible], Италија није [illegible] у Албанији [illegible]. Широка [illegible]

34 АЈ, МИД, [illegible], [illegible] Милосављевић [illegible] децембар 1919.
35 ВРС, ХХХ/I [illegible] Ђ. Дашић [illegible], с. II, 79.

до Скадра, прикупљање небројених оружаних прилога, покушавање сподобљавања и организовања одметничких чета био је неоспорни одговор на војну акцију Краљевине СХС у области Хота, Груда и Кастрата.[56]

в) Качачке активности у осталим деловима Црне Горе

Одмах после судара побуња у Пољу и Грудама, као и око граничне међу племенима Хоти и Груде, одједном су качачке активности су се развиле и у осталим деловима северне Црне Горе. Многе од њих су били мотивисане материјалним разлозима, али није било мало ни оних које су и даље првенствено интересовали политички интереси и мотиви. Међу одметницима у пасивним крајевима Црне Горе после 1918. године, крађу и пљачку оружаних народа неки су у првом плану своје наклоне кријумчарењу сопствене мере.

Крајем јануара 1920. године качачки Беранског округа је у том крају основао и посебну сушну јединицу за гоњење таквих одметника. Тој сушној јединици је био припадао и Анастасије Гојковић, рођени из Беранског села Гроба, који је између 26. и 27. септембра 1909. године био одбегао из истражног затвора у Пријепољу.[57] У истом Беранском крају, 12. јануара 1920. године жандармеријска патрола, која је била у потери за одметницима тога краја, сукобила се са дружином локалног разбојника Тодора Дулетића. Одметници су потом успели да стигну једну мањинску пушку, један цев бомбаша и друге припремљене робе, што је говорило да се спремало за гоњење.[58] По извештају среског начелника из Бијелог Поља, крајем јануара стање се у том крају донекле смирило, и томе је локалне власти, осим јединственог дејства породице Хоча Кубуровића, сасвим други опремљени припремали.[59]

Почетком наредне године (11. марта) генерал Лазар Војводић је командовао у Зетској дивизијској области према информацији у којој стоји да је од војних власти из Пећи добио захтев да поставе 1.080 до 1.580 Васојевића у ту област ради потпуног сузбијања побуне тамошњих албанских побуњеника, као и ради њиховог коначног разоружања. Генерал Војводић је даље наводио да су побуњеници у Пећ непосредно довођени из суседне Албаније и да им је број оружја сваког дана растао.[60]

56 АВИИ, П-43, К-54, Ф-1, Бр. 1/51; АВИИ, П-43, К-54, Ф-1, Бр. 1/56; АВИИ, П-43, К-51, Ф-1, Бр. 1/43; Љ. Дашић – Ђ. Борозан, *Југословенско-арнаутски дијалог*, т. II, 70.
57 АЈ, МУД, 14–181–621, Пов. Бр. 696, извештај начелника округа Т. Терзић од 23. јануара 1920.
58 Даље погледе за дружином одметника Дулетића, према писању Бијелог Поља са ближе прикупљеним подацима Колашинског округа. (АЈ, МУД, 14–181–671, Пов. Бр. 20).
59 АЈ, МУД, 14–181–671, извештај среза Шаховићи Министарству унутрашњих дела од 6. јануара 1920.
60 АВИИ, П-6, К-852, Ф-2, Бр. 19/30; Љ. Дашић – Ђ. Борозан, *Југословенско-арнаутски дијалог*, т. II, 398.

После ову класификацију [illegible] власти Пећи команда Друге армијске области које одобрила, [illegible] у том делу [illegible] Метохији је и даље остало врло тешко. Командант Косовске дивизијске области, пуковник Јосифовић, 26. јуна 1928. године извештавао је да је путни правац Пећ — Берање и даље био затворен. Од Скадра и Гусиња преко Ругова [illegible] вођа Кере Садри Бедри је, [illegible] Јосифовићу, [illegible] 500 [illegible] муниције за [illegible] добровољцима.[41]

Средином јула 1928. године у околини Андријевице су качаци из породице Крашники [illegible] из села [illegible] у Албанију. Заробили су у кућама Марка Шијака и Пера Селића. Они су из [illegible] и [illegible] [illegible] ви [illegible] за слатану у Гусињу. [illegible] је требао да суди [illegible] суд у [illegible] да су [illegible] кривичних дела.[42]

До [illegible] судског процеса није ни дошло јер су се одметници из породице Крашники 17. јула нашли у околини Подгорице. Тамо [illegible] је, у околини села Тамаре, четири [illegible] жандармерије. Том приликом је било убијено 13 одметника, а међу њима и [illegible] браћа Крашники, као [illegible] те дружине. Достављајући ову информацију, командант Косовске дивизијске области, пуковник Јосифовић, био је мишљења да би употреби [illegible] прибегао [illegible] у [illegible] местима где је то било могуће и где је било [illegible] жандармеријских и војних снага.[43]

[illegible] током 1929. године били [illegible] упади разбојничких албанских качачких дружина из суседне Албаније на територију Црне Горе. Тако су 19. јуна качаци из Албаније упали у село [illegible], среза Плавско-гусињског, и том приликом убили два [illegible] Рада Милошевића, [illegible] и Манаса Стојковића, [illegible] које су [illegible] из [illegible] за Гусиње. За [illegible] је [illegible] потера. [illegible] је било да се утврди [illegible] кретања [illegible] потере.[44]

[illegible] Плавско-гусињског среза је крајем јуна [illegible] да је Албански комитет из Тиране упорно радио на [illegible] на Косову и Метохији преко Аџи бега и породице Махмутбеговића из Пећи. У Плаву и Гусињу су ту мању требала да [illegible] преко фамилије [illegible], док је у Кастрате већ било [illegible] 500 Албанаца са намером да пређу у [illegible]

41 Командант Треће армијске области генерал [illegible] на генерала [illegible] 28. јуна [illegible] информацију о [illegible] албанских [illegible] Берове [illegible] (АВII, П. 4/5, К. 42, Ф. 1, Бр. 1/17; АВИИ, П. 4/3, К. 42, Ф. 3, Бр. 1/17).

42 АЈ, МУД, 14–[illegible], [illegible] Новачић из Андријевице 19. јула 1928.

43 Љ. Дамић — В. Бартоло, Албанологија [illegible] у Албанији, т. II, 801–802.

44 АЈ, МУД, 14–141–[illegible], [illegible] из Андријевице 19. јула 1929.

одбјегле у Албанију али се отуда често враћали у родни крај. По истој информацији, кланови Кастрати и Хоти противили су се оваквим одлукама.[65]

Са намјером да подигну општу побуну у областима насељеним албанским и муслиманским живљем, качачки прваци су средином 1920. године држали и честе састанке. Тако су се 25. јуна у Ругови састали албански прваци Бећир Реџа, Таир Ељези и Рам Беки са Адемом Кољашинцем (Црним) из Плава, који је на састанак дошао са својим истомишљеницима из Црне Горе. Интересантно је да је том састанку присуствовао и одметник од југословенских органа власти, [illegible], Сали Војиновић. Качачки прваци су присутнима саопштили поруку шефа Бајрам Цурија из Албаније. У њему се [illegible] да се они [illegible] 15 дана, када је Бајрам Цури [illegible] требао да дође у Метохију [illegible].[66] Из истог разлога је крајем јула исте године Садри Кара Бардак из Ругове са [illegible] из Црне Горе [illegible] у селу Душанову, срез [illegible]. Та одметничка чета је бројала око 40–50 људи, међу којима је био и [illegible] официр. [illegible] Кара [illegible] са својим [illegible] и Албанијом [illegible] албанску ствар.[67]

И на територији Црне Горе качаци су у другој половини 1920. године [illegible] активност. Тако су 2. августа у [illegible] лазу, у срезу Пећком, качаци убили Радојица Јовића и Алексу Стевића из Велике када су се враћали са пазара у Пећи. [illegible] у [illegible].[68] Свог [illegible] Плавско-гусињског среза [illegible] 25 [illegible] који је [illegible] на Копривницу. [illegible] из Плава [illegible] да се [illegible] на Чакору и Копривницу, и да [illegible] безбједност [illegible]. Због тога је [illegible] Јосифовића, било [illegible] на Копривницу. Ту [illegible] је требало [illegible] Печана, са Пећи, из Плава и са Чакора. За [illegible] било је [illegible] кућа из Плава и Гусиња.[69] Планирана операција је [illegible], 5. августа. Одред [illegible] је [illegible] да [illegible] из Велике, [illegible]

65 [illegible] Плавско-гусињског округа [illegible] да [illegible] информације [illegible] Пећког и [illegible] округа. (АЈ, МУД, 14 181–673, [illegible] 20. јула 1920).

66 АЈ, МУД, 14 181–673, [illegible] Пећког округа [illegible] од 29. јула 1920.

67 АВИИ, П. 4/3, К. 68, Ф. 5, Бр. 12/231.

68 АЈ, МУД, 14 182–673, [illegible] од 2. августа 1920.

69 АВИИ, П. 4/3, К. 68, Ф. 5, Бр. 12/230.

ле качака који су почели најављивати реформе. Та качачка дружина је малтретирала и пљачкала мештане након чега је била потиснута од полиције, а касније је протерана преко Дечанске Бистрице на албанској граници. Због непроходности терена није могло ништо да се учини, а припадници Руговци су потом све лопове само бранили Руговску клисуру од правца Бистрице и били су лојални начелнику Пећког среза.[70]

Командант Зетске дивизијске области наредио је почетком 1921. године гоњење одметника и разбојника и у области реке Мораче. Командант те формације је 6. марта те године, на предлог среског начелника из Колашина, против одметника у Морачи послао 100 војника и 2 официра.[71]

Због овакве ситуације на црногорској граници, Министарство војске је почетком марта 1921. године предложило предузимање следећих мера: 1. Да се за непосредну заштиту граничног ареала одреди довољан број граничних чета, према ранијем предлогу команданта Зетске дивизијске области, или да се такве граничне чете попуњавају са људством у толикој мери да буду у могућности да одговоре додељеном им задатку; 2. да се у циљу непосредног појачања граничних чета одмах изврши организација добровољачких одреда од локалног становништва и то само онога које је било одано и поуздано са пограничних места. По мишљењу Министарства, ово је требало предузимати на тај начин: а) Што би се за фронт око реке Бојане ангажовало становништво из Улциња, Бијелог и Крајинског среза, од чега би се добило око 400 људи; б) За Подгорички одсек (од Скадарског језера до Сува Малинића) требало је ангажовати браниоце из племена Хота и Груда (око 280 људи), а из племена Кучи 400 људи (од којих је један део био из ...); в) за Плавско-гусињски одсек (од Сува Малинића до Сашице) да се организује људство тог краја, тј. око 400 људи. Према томе, за цео гранични фронт требало је ангажовати око 1.080 људи и потребан број резервних официра који су требали послужити за прву и непосредну помоћ граничним четама.[72]

По препоруци Министарства војске из Београда, команда над целим граничним фронтом према Црној Гори имала је бити у рукама команданта Дивизијске области. Подела на одсеке граничне линије требало је да се изврши на следећи начин: а) Бојански одсек, између Скадарског језера и мора, требало је командант да има у Бару; б) Подгорички одсек, између Скадарског језера и ушћа Ријеке Мале Доброте, морао је бити под непосредном командом Прве команде бригаде Зетске дивизијске области и за подручје њима којима би командовали командант Четвртог граничног одсека и командант који станује у Колашину; в) Плавско-гусињски одсек, изме-

70 АВИИ, П. 4/3, К. 31, Ф. 5, Бр. 1/290.
71 АЈ, МУД, 14-181-470; депеша Драг. Поп... од 8. марта 1921.
72 АЈ, МУД, 14-181-540; Министарство војске из Београда 16. марта 1921.

зу Међу Добрљане и Савина, требало је да буде под командом поручник Бе-ралића. Свим четама, заједно са обласницима требало је дати у руке по на-хареног пушке са 100 метака, а контролу над њима требало је поверити ко-мандантима чета и страже.[73]

Како је на територији Црне Горе, одакле главнина качака, највише ко-таривет била дефиниција на територији Бјелопољског округа, командир ком-сар из Косовске Митровице, Џеровић, почетком марта 1921. године је са-чинио списак свих качака у округу са подацима о њиховом ставу према вла-сти. По том списку, у Бјелопољском округу налазили су се следећи качаци:

1. Перош Вараћ из села Торића, општина Павино Поље, који се предао
2. Умер Даутовић из села Гроба, општина Павино Поље, који се предао
3. Ађем Даутовић из села Гроба, општина Павино Поље, који се предао
4. Вучета Дуловић из села Равне Реке, општина Равна Река, који се предао
5. Тодор Дуловић из села Равне Реке, општина Равна Река, који се предао
6. Милошта Дуловић из села Равне Реке, општина Равна Река, није се предао
7. Радоје Вуковић из села Равне Реке, општина Равна Река, који се предао
8. Мурзим Лекићевић из села Оровашице, општина Недакуси, који се предао
9. Алија Мусић, из села Грачанице, општина Шаховићи, који се предао
10. Јусуф Мусић, из села Грачанице, општина Шаховићи, који се предао
11. Усеин Караџић, из села Недакуса, општина Недакуси, који се предао
12. Бајо Јовић из села Равне Реке, општина Равна Река, није се предао
13. Радоња Пешић из села Равне Реке, општина Равна Река, који се предао
14. Илија Лекићевић из села Оровашице, општина Недакуси, који се предао
15. Бајро Тутшовић из села Грачанице, општина Шаховићи, убијен
16. Ејуп Ковачевић из села Губавча, општина Шаховићи, који се предао

73 АЈ, МУП, 14-141-560, Министарство војске из Београда 16. марта 1921.

17. Мило Адамовић из села Бадовинце, општина Самодрежанска, није се предао

18. Исо Шаботић из села Добро Дола, општина Коренишка, није се предао

19. Насиљ Лаца из села Шипковица, општина Коренишка, није се предао

20. Арслан Курдија из села Коришта, општина Коришевска, није се предао

21. Ајро Алошић из Бијелог Поља, општина Бјелопољска, није се предао

22. Мехмед Михајић из села Пљевље, општина Мојковачка, предао се са оружјем.[76]

Према овим извештају, у Косовомском округу је било укупно 29 одметника и 5 нејака богумила. Од тог броја, како видимо, предао се био један одметник. Од тих 29 одметника 6 су православне вере, а остали муслимани. Сви неуспешни качаци су се тренутно налазили у Албанији, највероватније у Скадру, а православни у Колашинском крају, где су били у рођацима, а у Бјелопољском округу у потрагама за одметником. Начелник округа је тражио да добије мере које треба предузети против њих.[77]

Средином 1921. године број качака у пограничним крајевима Црне Горе доста се повећао. Тако се, по извештају начелника Андријевичког округа Новичића, од 18. јула исте године, у селу Страгачево налазило око 400 Арнаута под вођством Нагии Цура, а које с собом имају и све друге албанске браће са места Цурала до Мурине. На простору од Цурала до Бољевиних и Руговске Клисуре је било око 300 вооружаних качака под вођством Вели Цура, Бита Хаџи Агровића и Ашира Ферровића из Плава, којима су се придружили и вођства Адаштовица из Метохије. Качаци под вођством Мала Феровића, као и којима су се налазили и Кусмани и Мартиновићи, били су повратили под своју контролу територију од места Чаф Врањта до Краснића. Са ових специјалног отреда и сталних извештаја што су ту територију без икаквих већих неприлика, не задовољи да могле учини мању и брзину свих качака како би се против њих могле предузети одговорајуће мере.[78]

Како је постојала реална опасност да окупљени албански побуњеници, са заповаднутим пограничних позиција, изврше неочекивани напад на дубље просторе територије, начелник Новичић је 12. јула, уз напомену да расте тражења војске јер у том крају није било стога, тражио од, власти у Београду: 1. да у пограничне крајеве Црне Горе са Косовом и Метохијом

76 АЈ, МУД, 14–101–676, извештај окружног начелника Љубе Шаковић од 11. марта 1921.
77 АЈ, МУД, 14–101–676, извештај окружног начелника Љубе Шаковић од 10. фебруара 1921.
78 АЈ, МУД, 14–101–670–72, Новичић из Андријевице 18. јула 1921.

и Албанијом лошање свих бегалих лица; 2. да се осигурају пограничне линије ради њихове заштите; 3. да се појача жандармеријска служба на том простору, нарочито она на Бабином пољу као и другим пограничним местима; 4. да се одмах пооштри пропагандна служба у Спужу и да се Шаљанима, по њиховом захтеву, дозволи успостављање веза са Гусињем и 5. да се у пограничне крајеве упути што хитније муниције ради наоружања тамошњих милиција.[77]

Командант граничних трупа је 3. јуна 1921. године Министарство унутрашњих дела у Београду информисао да је стање на црногорско-албанској граници било следеће: у месту Чарини које бего нешанљи власти нити војске; у Вилуси се налазио Јусуф Хот са 5–6 својих одметника, а он од исте није приступио власти за опасности; у Царичани је било 20–30 албанских качака а тамошњи вођа Јакуб Срића са још који бег је прешао из Метохије или је био спојно са Аземом Бејтом и 50–60 одметника; у месту Крајници били су смештени два официра из Тиране, од којих је један био мајор а други капетан, у униформама француских официра, а са њима је било још 10 њихових људи. Одмах при њиховом доласку у Крајницу био је образовани покрајински одбор у селу Гоцињ, а за начелника је био постављен Усеин Цур. У том селу је бивало по 500–600 албанских качака из Ругова и Метохије.[78]

И међу припадницима албанске племена Тузи било је стационирано 100 качака, а за начелника тог краја био је постављен Смајл-ага из Тузи. У исто време, Бајрам Цури је и даље боравио у Спужу, а очекивао се и његов долазак у Крајницу ради утврђивања тамошње власти. Команда југословенске војске је у погранични предео упутила регрутацију новопостављених и локалну жандармерију. Југословенска војска је налазила свој упориште Ваљ Морине, а на простору од Проклетија до тог упоришта је на даље није била.[79]

Како жандармеријске станице у пограничном делу према Црној Гори још нису биле формацијски попуњене, што је ова гранична линија била недовољно осигурана, тешко је било решити заштиту тамошњег српског становништва за обезбеђење тог простора. Овде даље ваља истаћи да наређење Министарства војске од 6. јуна 1921. године да се пошаље нова војска са црногорске границе подели бојева муниција коју је употребу требало да контролише начелник дотичног округа лично. Ово ограничење око муниције настало је касније мали пребијан јер је било очигледно да једна контрола од

77 Још почетком године у Албанију прешли припадници ових тамошњих качака из црногорских пограничних крајева. Ради заштите тог дела границе, од Министарства војске из Београда је 27. марта тражено да се на њу упути јача и бројнија војска, као и да се искористе организације од Чарине до Ругова. (АЈ, МУД, 14–101–471–472, Извештај из Подгорице Министарству унутрашњих дела од 12. јуна 1921.)
78 АЈ, МУД, 14–101–471, Пов. Бр. 12.588, Министарству војске из Београда од 3. јуна 1921.
79 АЈ, МУД, 14–101–471, Пов. Бр. 12.588, Министарству војске из Београда од 3. јуна 1921.

стране месног начелства није било одређених резултата. Зато је и секретар [illegible] начелства изнео да [illegible]. Новаковић није био спреман да прихвати [illegible] границе према Црној Гори.[80]

Истина, Службене новине су 30. јула 1921. године, поред ранијих [illegible] качака, на територији Црне Горе регистровале и Хасана [illegible] из Рожаја (28 година), [illegible] четири батаљона, који је 15. маја био [illegible] у униформи и са француском бојном пушком. Поред, [illegible] у истој новини је био [illegible] Хасан [illegible] из Берана. Почетком септембра био је проглашен за хајдука и Бећир Вуковић (35 година) из села Не[illegible] (код Бијелог Поља). Месеца октобра исте године новине су [illegible] Ибиш Х. [illegible] из села [illegible], [illegible] из [illegible], Шућурија [illegible] из Рашице, те [illegible] и Хамо [illegible] из села Кона[illegible] ([illegible] срез). [illegible] из Берана [illegible] је [illegible] у том месту Срби и муслимани живели [illegible] отворено.[81]

Раније је констатовано да је организована качачка делатност после 1919. године на тлу Црне Горе почела да слаби. То слабљење качачког покрета на тлу Црне Горе [illegible] тако да се у периоду од 1921. до 1924. године на тој територији манифестовало [illegible] појединачним [illegible] акцијама.

У околини Пљеваља је тако 28. јула 1922. године у [illegible] једна жандармеријска патрола са [illegible] Саве Андровића, [illegible] које су [illegible] са собом повели.[82] А једна наоружана патрола становника [illegible] среза, [illegible] 6. августа, исте године у планини [illegible] (на граници [illegible] округа) [illegible] групе [illegible] и качака. Чим је [illegible], патрола је [illegible] отворила ватру из пушака. [illegible] преступници су се у првом тренутку повукли дубље у планину, али су се убрзо прибрали и ступили у борбу са патролом. Борба је била оштра и дуга. Почела је око 9 часова ујутру а завршила се [illegible]. Патрола је [illegible] да из [illegible] рањена [illegible] Хаџи Брецу, а друга два [illegible] рањена. [illegible] умора патрола је била принуђена да [illegible]. Цео тај [illegible] у [illegible] Јеловица [illegible]

---

80 Министарство унутрашњих дела је 7. септембра 1921. године [illegible]. ([illegible], 1921.)

81 [illegible], [illegible], 250–251.

82 «Пљевљанин», бр. 1421, 2 од 20. јула 1922.

[illegible] сукобила се са овом дружином. Пушкарање је трајало цело поподне и завршило се тек у ноћ, када се одметничка дружина повукла. На месту окршаја [illegible] рањеног одметника [illegible] Милана Милошевића. [illegible] Милошевић је могао да каже [illegible] на коју су страну отишли његови другови. Осим тога, он им је рекао да међу [illegible].[83]

Пред свитање истог дана, 17. септембра 1922. године је у село Вусање (на граници среза Шекуларско-гусињског) био дошао Бајрам Цури са 200 својих људи. Он је, како су извештаји јављали, до тада био у планини [illegible], па је отуда сишао у Вусање да са [illegible]. Међу [illegible] Бајрам Цури [illegible].[84]

Неколико месеци после тога (22. новембра) једна [illegible] 12 одметника упала је у село Вусање и почела да пљачка мирно становништво. О овом нападу дознала је још истог дана једна жандармеријска патрола среза Андријевичког коју је предводио полицијски писар Вељо Вујановић а која је одмах отишла у Вусање [illegible]. Тада је Вујановић [illegible] да му се придруже, али су они [illegible]. Ипак су и жандарми [illegible] и тако се отворила борба која је трајала пуних тридесет минута. За то време одметницима је [illegible], у немогућности да даду већи отпор, [illegible] жандармима који су их [illegible] и спровели у Андријевицу. Међу [illegible] заробљеним налазио се и [illegible] одметника који су [illegible] на тој територији.[85]

Током 1923. године [illegible] једне качачке дружине на територији Црне Горе. Тако се [illegible] 22. и 23. августа те године једна одметничка банда сукобила са патролом жандарма у селу Котлина. У том сукобу један одметник је био убијен, док [illegible].[86]

После ових догађаја [illegible] организовано качачко активности за ову Црну Гору. Политички активизам [illegible] албанског и муслиманског становништва на тој територији [illegible], а [illegible] разбојничке активности су на црногорској територији [illegible]. Уследила је [illegible] активности на територији Косова и Метохије, [illegible] у Црној Гори, [illegible] 1924. године [illegible].

83 »Политика«, Бр. 5038, 2 од 13. августа 1922.
84 »Политика«, Бр. 5171, 4 од 18. децембра 1922.
85 »Политика«, Бр. 5506, 5 од 26. августа 1923.
86 »Политика«, Бр. 5[illegible], 1 од 26. децембра 1923.

Dr Dragi Malikovic

THE KAČAK'S MOVEMENT IN MONTENEGRO 1918–1924

At the end of the Second world war on today's Montenegro territory activity of an Albanian and Moslem Kaćaks appeared. That activity was the most evident in the countryside of Plav and Gusinje and it was supported with both hands by Italian outdoor politics. The Italians propagated idea of a Great the Albania in that area through which they intended to tie firmly with all territories of the Balkan Peninsula.

Besides Plav and Gusinje greatalbanian ideas in marked time clenched the other parts of Montenegro settled by Albanian and Moslem population. That is fundamentaly relating to areas settled by tribes Hoti, Grudo and Kastrati, in the region of the lake Skadar and the city of Tuzi. This Albanian tribes, at the end of 1919, under the influence of the Italian propaganda at this region rised up to an armed rebellion.

After this armed rebellion strangling, the Kačak's movement on the territory of Montenegro assumed individual robbery character but even it's organization like that demanded full engagement of the Yugoslav gendarmerian and military authorities.

Др Марко Атлагић
Филозофски факултет
Приштина

УДК 329 (497.11) "1920/1930"

НАРОДНА РАДИКАЛНА СТРАНКА И ЊЕЗИНО ОРГАНИЗАЦИОНО ШИРЕЊЕ И ПОЛИТИЧКО ДЈЕЛОВАЊЕ У НОВОПАЗАРСКОМ КРАЈУ 1920–1930. ГОДИНЕ

У Новопазарском крају Народна радикална странка у времену од 1920–1930. [illegible] странка, али и као [illegible] странка. У ствари, био је то [illegible] [illegible].

[illegible] Народна радикалне странке у Новопазарском крају. [illegible] турског поријекла.

[illegible] Народне радикалне странке на [illegible] Новопазарског краја, странка [illegible] [illegible] турских провинција.

[illegible] Народна радикална странка [illegible] Демократске странке и Комунистичке партије.[1]

1 [illegible]

Сами односи и положај унутар муслиманских народа и аграрни заједница који су обележени су стабилношћу Шерије и родовским стањима. Ова подела која су биле присутне — политички и социјално показивала читавог муслиманског простора у новостворенојдржави ново уређење. Такве поделе су довеле највише до Југословенске муслиманске организације (ЈМО) са територије Босне и Херцеговине, а биле су најизраженије на просторима мешања муслиманског становништва и [illegible], односно турског елемента, у првом реду на простору Округа Пријепоља, Пљевља, Бијело Поље и Берани (Сјеница).[1] Муслиманске елите су биле носиоци тог [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] традиција [illegible] да се интегрише државна заједница по узору на [illegible] [illegible] друштво и да се муслимански свет у њу интегрише. Та ситуација довела је до [illegible] тог раслојавања положаја и интереса тих елита, као и у [illegible] исламских аграрних заједница на [illegible] овом подручју.

Муслиманска народна средина након Првог светског рата била је оптерећена разним политичким и другим тенденцијама у новој држави, као муслиманске заједнице и њихове елите на простору Босне и Херцеговине.

Муслиманске исламске заједнице биле су подељене на [illegible] које већином у јеку постојања ЈМО као политичке организације југословенских муслимана опредељених према својој Босни и Херцеговини, као са јаком ситуацијом аграрне на Новопазарски крај. Са Џемијет је био политичка организација тзв. „Јужних Муслимана", односно муслимана Новопазарског краја, Старе Србије и Македоније. У принципу, то је била градска странка чије је задатак био артикулисање интереса муслиманске чаршије балканско-оријенталне варошке и [illegible] османских традиција и [illegible].

Југословенски муслимани су били дубоко и доминантно дели градско-варошких политичких средина: Пријепоља, Пљевља, Бијелог Поља, Новог Пазара, Тутина и Сјенице.

Почетком деловања муслиманско-османске чаршије организоване у „Национално турској организацији", потоњем Џемијету, на изборима 1920. године и сарадњи и уједињењу са Народном радикалном странком, довело је одређени степен заштите и солидарности на муслиманских аграрних заједница и земљишних поседа. Требало је скоро три године да путем посредника или повереника успостави везу са својим [illegible] или [illegible] аграрним заједницама. На изборима 1923. године та муслиманско-османска чаршија која наступа кроз Џемијет уводи се као оригинални представник „Јужних Муслимана", представљајући део [illegible]

1 Статистика... 1925, стр. 22–23, 36, 49–50, 124–125; Статистика... 1923, стр. 12–15, 21, 40–43, 123–124.

таквог табора на овом простору. Те године Шиптари су долазили потпуно самостално без претходног договора са Србима радикалима или са неким другим. Те године се појављује ипак врло бројчано, друштвено па и политички снага. Наредне године представљали су годину дубоких промена али и наставка с политичким својим муслиманско-отоманским чаршија организовани и у Штипу.[3]

Када је српска (с) политичка држава, почетком двадесетих у Новопазарском крају прешла у руке муслиманске чаршије без обзира која је политичка оријентација била. Првенствено је овај део муслиманске чаршије који се осећао српски — загрофовски и који се почео организовати радикално, односно демократски.

Савез радикалне странке, односно организације ове чаршије, приказивао је на жива да се очува и жели да се оснује и развије што веће сиромашна друштвена моћ и што бољи политички положај. Тај савез бегтских породица хришћанске и отоманске чаршије бањанско-оријенталних народа није дао значајније почетног политичког развитка у Новопазарском крају, а на изборима за Уставотворну скупштину новембра 1920. године Радикална странка и НТО су добили вишe један четврти гласачког тијела — Радикална странка 11,4%, а Шиптари 16,7% на читавој територији Новопазарског краја, Старе Србије и Македоније. Овим савезом заоштравају су многи градски средишта, социјални утицај радикалности бегова обично и удео је створена база за многе делове унапређивања и јачања и упутства народно-грађанског средине, не само у друштвеном, него и у економском смислу, али и бројна конфесионална, традиционална улога у сеоском аграрном окружењу.[4]

Ипак, судећи овај отомански чаршија био је у првим годинама по уједињењу оријентисан кроз хришћанском органском делу чаршије у Народној радикалној странци, који је био већ бројчано најслабији део. Тај савез је много поређење у прошлости живота у Отоманском Царству, постојао је у сукобима али није тријумфовао поводом демократа и комуниста, на њихову присутну политичко уједињење. Он је много мирнијег поступно руке и сигурна утицаја и у новинама и утицаја државним политикама, али подржавао већину будућност.

Радикали су сматрали модерну европеизовану општину, самоуправно организовану, темељем државе и привреде. Зато је оснивање општина био пут којим су Радикали хтели своју организацију, преко организације држати пут и схватање и осмишљавати идеје. У ствари, оснивање општина је био важан пут учвршћивања у народну средину. С друге стране, природни ауто-

3 *Статистика избора...*, 1923, стр. II, 12, 45, 51, 124, 125; *Статистика...*, 1925, стр. II, 13, 23, 40, 43, 122, 126.
4 *Statistika izbora...*, 1935, стр. XXXVII, XXXVIII, «Прилози» бр. 8.

ретстомашног чардака био је да веллу каузу, односно изборна дата своје моћи у локалним резултатима.

Градско-варошка средина Новопазарског краја, и на општем и на унутрашњем плану, показивала су општу политичку нестабилност у којој се уочавала логика догађаја која је погодовала политичкој стабилизацији овог простора, а тиме и другим и државе у кризи и који је резервисан ове положај Народне радикалне странке.[5]

Опште опредељење државног опредељења пројектовано је на модел са уравнотеженом деобом политичког тијела на радикале и демократе, уз лагану превласт једних. Тај модел се већ наступио 1925. године, а на свему изгледа је да је победио 1927. године.

Иначе, почетком времена демократа и њихових од 1920. године орепрека се 1923. у равнотежену расподелу између демократа, радикала и Џемијета. Сам Џемијет је одржао вестерску пробу да окупи муслимански свијет на окупу, те се индиференцирао и национално и политички. То се догађало између 1923. и 1925. године, па се већ тада осетио продор ЈМО-е (1927. преко Демократску заједницу — ДЗ) у Новопазарски округ.

Градско-варошка средина Рашког округа су се профилисале слабијим муслиманским гласом чистих свог карактера. У Новом Пазару југословенски муслимани су се опредељивали искључиво за муслиманске странке (ЈМО — Џемијет), 1925. су гласали за Џемијет а 1927. гласали за ЈМО и Мехмеда Спаху. То се исто догодило у Сјеници и Тутину. Нигдје није остварен савез са Радикалном странком на унутрашњем плану, ни у локалним варошким срединама. Тај савез није остварен ни у Новом Пазару где радикалну струју чине српски и јеврејски трговци, ни у Тутину, ни у Сјеници, ни у Прибоју, ни у Новој Варошу.[6]

Варошице у Новопазарском крају било су напроште нестабилне са изразито нестабилним односима (савезима између радикала, муслимана и демократа). Иначе се на овом простору муслимани нису успјели да стабилизују као стваралац локалног фактора између Радикалне странке и Демократске странке, али и да изграде унутрашњи однос локално, нарочито са Радикалном странком, чак и тамо где је њихова доминација била вишеструка — као у Пријепољу, Плевљима и Бијелом Пољу. Пријепоље и Беране такмичили су ову динаду ка демократима.

5 Самоуправа, 124, 1927. (3. јуни); АЈ, Фонд МУД, 14 1540, док. ...

6 Статистика избора..., 1928, год бр. ...; Самоуправа, бр. 24 од 2. 2. 1922, бр. 97 од 1. 5. 1926.

Међу муслиманима који су били непосредно укључени у Радикалну странку, или окупљени око радикалне или као тзв. „независни муслимани", удео је било присутно земљорадника и ратара, повезујући, остале земљораднике и трговце али ипак већи је број бивших или тренутних или предузетника слободне професије. Биле су укључене и муфтије (окружни и окружни) и хоџе, али у подједнако мањој мери органи вјерских власти, као и свештеници. Међу муслиманима видљив је био и удео муслиманске интелигенције — учитеља, али најважнији је тај повезни међу њима. Мимо своје опште, муслиманско аграрно становништво (и то претежно добављач лорифера) укључивао се у Радикалну странку путем система политичке самоуправе и функције у њему.[7]

Слично грађанско-варошком становништву и сеоско-аграрном, уједно муслиманског и православног, наводно је свој израз у борби за народно представљање и учешће у власти кроз парламентарне изборе 1920, 1923, 1925. и 1927. године, односно видљив је израз на кандидатским листама Радикалне странке за изборе за Уставотворну и Народну скупштину. Однос грађанско-варошког становништва према сеоско-аграрном био је 2:1. Однос српско-православног према муслиманском био је законом 2:1 за подручје Новопазарског краја, Старе Србије и Македоније.

Што се тиче социјалне структуре кандидата Радикалне странке овог простора, тај је начин организован у странци и групацијама на кандидатским листама више постигнутог консензуса и политичког договора друштвених група, повезујући да се у групи која је чинила значајни друштвени слој бивших и индустријалаца били као мало присутни, а да се из састава од групе кандидата и појединаца трговачког муслиманског сталежа директно повезујући из средњих кругова у коме су већи водећи део, као трговци, чиновници, угледно бивши припадници муслиманског становништва чаршија. Било је и свих групација високог државног чиновништва (министри, начелници државних чиновника, бивши и актуелни високи државни чиновници и чланови појединих министарстава), и овој је била сличан став од средњег православног сталешког елемента. Централна групација кандидата (30 удео присутно само једног муслимана) и трговаца била је бројна и јача од претходне двије, али политички слабији фактор у предизборном групишту ...

[7] Муслиманска организација НРС и (МОНРС) ... удружење у личном аспекту, виђени углед ... листа са кандидатима: 1. МОНРС ... Призрен, од фебруара 1920. (Самоуправа, бр. 55 од 11. 3. 1921); 2. МОНРС ... Тетово од фебруара 1922. (Самоуправа, бр. 39 од фебруара 1922); 3. МОНРС ... Призрен, од марта 1922. (Самоуправа, бр. 71 од 11. 3. 1922); 4. МОНРС ... Тетово ... новембар 1922. (Самоуправа, бр. 113 од 27. 5. 1922); 5. МОНРС ... Срез ... Пећ ... Штип ... Прилеп, Македонска, Ресавска, Неготин, ... октобар 1923. (Самоуправа, бр. 251 од 20. 10. 1923).

[illegible] у изборном [illegible] на кандидатским листама. [illegible] професија у државној служби [illegible] [illegible] [illegible] Четири [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Политичка [illegible] у овом [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1928. године Радикална странка [illegible] [illegible] НРО [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

Радикали су [illegible] [illegible] [illegible] У четири [illegible] 1920. [illegible] НРО [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 1927. године, [illegible] [illegible] [illegible] 1923. [illegible] 1925. и 1927. [illegible] 1920. године.

На кандидатским листама Народне радикалне странке [illegible] [illegible] [illegible]

Као [illegible], [illegible] од 282 кандидата 23, [illegible] Београд је био [illegible] [illegible]

Међу кандидатима [illegible] од 14 [illegible] [illegible] 21 [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 21 [illegible] кандидата.

Р. б.	Градови	Укупно	Р. б.	Градови	Укупно
1.	Нови Пазар	4	28.	Кичево	2
2.	Пријепоље	4	29.	Крушево	3
3.	Плевља	9	30.	Маврово	1
4.	Берана	3	31.	Дебар	5
5.	Бијело Поље	5	32.	Охрид	4
6.	Колашин	1	33.	Струга	1
7.	Бродарево	1	34.	Куманово	7
8.	Београд	45	35.	Бујановац	2
9.	Косовска Митровица	7	36.	Крива Паланка	4
10.	Вучитрн	1	37.	Прешево	3
11.	Пећ	8	38.	Кратово	3
12.	[illegible]	6	39.	Штип	13
13.	Приштина	9	40.	Виница	1
14.	Гњилане	9	41.	Берово	2
15.	Урошевац	3	42.	Пехчево	2
16.	Призрен	9	43.	Св. Никола	3
17.	Ораховац	4	44.	Царево село	3
18.	[illegible]	1	45.	Радовиште	4
19.	Велес	5	46.	Конче	4
20.	Скопље	24	47.	Кавадар	6
21.	Кочани	2	48.	Струмица	3
22.	[illegible]	1	49.	Ђевђелија	4
23.	Тетово	15	50.	Валандово	2
24.	Гостивар	2	51.	Дојран	1
25.	Битољ	16	52.	Бар	1
26.	Ресан	3	53.	Сарајево	4
27.	Прилеп	8		УКУПНО	282

Табела 1 — Посланички кандидати НРС по градско-општинским срезовима за подручје Полимског краја, Старе Србије и Македоније од 1923. до 1927. године

Наредни круг људи чинили су најактивнији део странке на овом простору. У Звечанско-Рашком округу првоусто дефиниши муслимани је странке постигли повратак у странку: Мехмед Алија Махмутовића, позостарог муфтије изабраног 1920. године за народног посланика, који се 1927. године поново кандидовао, и Ибрахима Чаушића, трговца из Косовске Митровице, кандидата Народне радикалне странке 1920. и 1927. године.[9]

Симон Пејиферовић из кланице Шевет Пеликро (Шестићи) био је један од рајетнијих људи који је сва четири пута био кандидат Народне радикалне странке и два пута биран за народног посланика, а 1927. године га је међу осталим људима заменио грађанински представник из Митровице, Рада Бресија, који је као сумњиви кандидат изабран за народног посланика.

У Округу Призренском Бериша који једини муфтија, и познати дервиши Шабанађић, уз присуство двојице угледних муслимана из Сарајева који су изабрани за народне посланике (др Сефет Баслагић, професор и др Авдо Хасанбеговић, уредник "Домовине"), био је у кругу Народне радикалне странке и поново се кандидовао на његовој листи 1927. године. С друге стране угледни радикал из македонског Бериша професор Милутин Јовић, трагајући према кандидату странке, успео је 1923. године да буде изабран и за народног посланика.

Интересантан је животни пут једног радикала који је од њега старе struktuре аројевита помоћ у слободној отаџбини. Био је то Јован Ђорђевић,[9] дорфејском из Шиљинаца, рођен у Цепиву у првој половини педесетих година XIX вијека. У Руснику је 1871. године завршио основну школу, а у Београду «Светосавску вечерњу школу» и потребни такој учитељски школи. Прво учитељско мјесто добио је у Надрезу Видиња код Пиљевца, да би 1. августа 1885. био премјештен у Куманово, у Македонију. Ђорђевић је читав свој живот доживио Македонији. Служио је у Тетову, Скопљу, Велесу и Прилепу и као учитељ и управитељ, аднасам школски надзорник и архивски надзорник свих школа и народних установа на том простору. Као надзорник свих школских радова одређен је 1908. у Битољ за референта школа у рејону Битољског вилајета да би 1905. постао референт митрополије Охридске у Диспензерства Цариградска. Ђорђевић је 1907. године службено постављен за инспектора свих српских школа у Вилајету (Скопском). На том мјесту га је затекла Младотурска револуција у којој је учествовао. Он је 1911. године у Цариграду био шеф Народне њих поседује уредништво радећи Срба посланика у новом турском парламенту и помажући Србе на сваком кораку. Ђорђевић је био најзнаменитији радикал који присутан у Битољском крају. Био је један члан Народне радикалне странке, а три пута је биран (1920, 1921, 1925) за народног посланика за битољски округ.

8 С. Спасојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, Загреб, 1923, том IV, 583.

9 Самоуправа, бр. 116 и бр. 117. од 26. и 28. 5. 1920.

Он у битољском крају 1906–1907. године активно ради на сузбијању грчког и бугарског утицаја и у наредних двије године посвећује је [illegible] утицај.[10]

Послије уједињења 1918–1919. године ушао је у политику као [illegible] из Битоља, радио на организовању Народне радикалне странке и кандидовао се узастопно три пута на изборима за народну скупштину 1920, 1923. и 1925. године. Странка га је сматрала као веома [illegible] Македонијом. Сматран је [illegible] у [illegible] смислу.

Било како било, Народна радикална странка у периоду 1920–1930. године је на простору Новопазарског округа створила солидну организацију која је имала утицај у народу захваљујући свом програму који је био опредељен добро не само за српски него и за муслимански становништва.

10 Самоуправа, бр. 117 од 20. маја 1920.

Dr Marko Atlagić

THE NATIONAL RADICAL PARTY AND IT'S ORGANIZATIONAL SPREADING AND A POLITICAL PRACTICE IN NOVI PAZAR'S AREA FROM 1920. UNTILL 1930.

Through the Novi Pazar's district The National radical party spreaded as an urban party and finished as a rural party. By the creation of the Yugoslav state political practice at this space had a christian public-opinion, without regard to which national orientation they belonged. But the part which felt as a Serbian took the initiative. The alliance of the Serbian-Moslem public opinion (Radical-Ottoman), resulted from their wish to save and to get all social power and a political position. On the candidates' lists of this elections were the most promoted party members.

From 400 candidates in Novi Pazar's district, Old Serbia and Macedonia, the National radical party had 158 candidates from rural areas from this space and from 242 candidates from an urban space 43 were from Belgrade, 24 from Skoplje, 15 from Tetovo etc.

One of the rare local persons which was candidated four times in front of National radical party (two times elected for a national deputy), was Spasa Nenadović from Postenje near by Novi Pazar. The National radical party had a very important political role in time from 1920. untill 1930 in area of Novi Pazar's district, and significantly influenced on the stream of a political life in general.

Др Александар Кадијевић
Филозофски факултет
Београд

УДК 728.51 (497.11)

ХОТЕЛ „ЈЕЗЕРО" У НОВОЈ ВАРОШИ — ФОЛКЛОРИСТИЧКА ЕПИЗОДА У АРХИТЕКТОНСКОМ ОПУСУ АЛЕКСЕЈА БРКИЋА

Незаобилазни српски архитекта Алексеј Бркић (1922–1999) је током двадесетак година пројектантске делатности, према уобичајеним тумачењима [illegible] и [illegible],[1] одржала, за наше прилике [illegible], доследну [illegible] линију [illegible] стваралаштва. У Бркићевом раду [illegible]

1 [illegible]

било апстрактан, рационалан између теорије и праксе, [illegible] који би утрошио [illegible] модификовани систем [illegible] просеца.[1] Као [illegible] следбеник Злоковићевог [illegible] функционализма, уз Богдана Богдановића интелектуални предводник београдске школе ауторске модерне архитектуре,[2] [illegible] у југословенској средини. Међу Бркићевим [illegible] остварењима ван Београда издваја се [illegible] у Новој Вароши [illegible], до данас [illegible]. [illegible] у списку [illegible] дана,[4] тај објекат је сврстан међу [illegible], у [illegible] да представља [illegible] ауторске разноврсности.[5]

У првим деценијама након Другог светског рата Нова Варош је, попут других мањих насеља у Рашкој области, трансформисана [illegible] у савремени град, са модерном инфраструктуром, установама и новим стамбеним фондом. [illegible] изградња [illegible] индустријских капацитета у граду и [illegible] у околини. [illegible] Истовремено, [illegible] туризму, при чему су [illegible] објекти добили приоритет.[6]

Процес трансформације града, [illegible] од стране стручњака из београдских установа и атељеа, одвијао се у више фаза. Прво се приступило радикалном урбанистичком преуређењу постојеће структуре Нове Вароши (ГУП архитекте Оливера Минића),[7] са увођењем у горњем делу града, уз [illegible] обод старе вароши, [illegible] изградити нови градски центар. Од 1955. до 1959. године изграђен је хотел [illegible] према пројекту Алексеја Бркића. Настао је у време Бркићеве [illegible] пројектантске активности у властитом бироу [illegible], ка-

1 З. Маневић, Алексеј Бркић. Велико [illegible] САС..., 3.
2 Исто, 11.
4 М. Митровић, Савремени..., 8; Г. Гордић, нав. дело; З. Маневић, Бркић Алексеј, Велико [illegible]..., 11–12; Б. М. К., нав. дело; Бркић Алексеј, у: Лексикон српских архитеката..., 12; Бркић Алексеј, у: Лексикон [illegible]..., 30; [illegible] (Г. Митровић, Архитектонско наслеђе у Ивањици и Новој Вароши. [illegible], Моравички зборник 5, Пријепоље 2011, 177, 180–181, 183–184).
5 З. Маневић, нав. дело, 11.
6 С. [illegible], Архитектура и урбанизам, [illegible] Нова Варош [illegible], Нова Варош 1967, 610; Ж. [illegible], [illegible], [illegible] XVIII, Београд 1971, 197–208; М. [illegible], [illegible] у [illegible] архитектури, Милешевски записи 3, Пријепоље 1998, 157–195.
7 Д. [illegible], Архитектура [illegible] Оливер Минић, ГГБ XXVI, Београд 1979, 331.

Поглед на раздражну зону Нове Вароши (пројекат, развој на ваде изнад хотела «Језеро»). Фото: архив из публикације «Ужице, Бајина Башта, Ивањица, Косјерић, Нова Варош, Прибој, Пријепоље, Пожега, Титово Ужице, Чајетина, Вишеград» Удружење туристичке привреде (Ужице 1973)

да је и много свеја тежим дела. Сагрђен је као савремени хотел за раднике Лукинове модерноснирама.

Хотел «Језеро» је изграђен на шираком терену, као комплекс састављен од пословног комплекса, с којим у замку. Дограђен стамбени комплекс од 1965. до 1966. године, завршен је постојећи корпус. У то време Брашић ради у бироу «Вражиће» и приправља се да напусти професионално. Необичне компромисне са квалитетним и колективним атмосфером у струци, одлучио је да се посвети теорији и содијалији.

Хотел «Језеро» се састоји од четири грађевине, нагнуто засебних и издужених. Контуром и склопом своји различито обликоване сегменте се надовезује на амбијенталну среди, чему се, кором је Брашић уложио експериментално унутра подвесена радом.[8] По разградњи модерне архитектуре, хотел је представљао необичан и за то време наглашавао нову модерност и традиционалног израза.

Двоспратни стамбени павиљон представља најнижи сегмент хотелског ансамбла. У приземљу су рецепција, гардероба, главне комуникације које воде до конференција соба. Другачије надовезе, очигледна линија броја етажа, избачене оставе и исказивања сегмента наглашена односу и становању. Кухиња у северном блоку и две просторне ресторанске сале у западном, паралелну остали сегменти различитог објекта. Стално нивоом, све вишеу неке етаже са стамбеним делом, али и једном унутрашње пространост

8 З. Маневић, Архитектура Љубомира Брашића..., 73–77; Исти, Архитекти Прашов: Вишедеценијска... А. 9; Б. Кованчевић, нав. дела, 88, 98.

Сл. 2 — Хотел »Језеро«, Перућац, из око 1979. г. (Из документације публикације)

Сл. 3 — Архитекта Алексеј Бркић (1922–1999)

и функционалност. Иако су због непредузетности композиција чини да је источна оријента унутрашња положајност нових просторних сегмената, која је испитивано изнутра њихове решења. Узвишене ефекте грађевинских материјала и ритмичке обраде њихова сложене композиције, карактеристичне архитектура је несумњиво главни резултат ове Бркићеве креације.

Фасаде и зидови у унутрашњости су прекривени различитим врстама архитектонских камена и крестика, ракица са стаклом и челиком. Руковођен интуицијом у првој зони ентеријера, док у делимично ентеријера пошто проширено четворо ниско покривање. Морфолошку асиметричност између два њујића са многим — степенастог комплекса и ниских ресторанских сала — суштински не нарушавају визуелно различито обликовање кровова. Уместо четвороводног који природно одговара целинама, као што је пре доминира »Хотел Језеро«, ниских ресторанских сала има пирамидално-платформасту кровну конструкцију. Иако, у морфолошком погледу, хотелски блок изгледа као да од осталих одваја необичном обрадом уличне фасаде где је, насупрот симетричности и правилном ритму функционалистички компонованог простора стамбених павиљона, поставља асиметрични »Џамонски степенасти« кров. Као што ову масовногрупичну модернизам рана варијанта »Алпске« значи последње градове »Мајест-палате« (касније преуређена »Хотел«) на београдском Теразијама (1957),[9] тако је и овде стакло и стубни елементи вршени у слободан простор. Иако асиметрична композиција визуелно стоји повезана разноликост, формално и техничко јединство целине, она репрезентује ову временски период умерене савремености у оквиру овог модерн-

9 О том Бркићевом стваралаштву в.: М. Манојловић, Неимари..., 44–45; А. Бркић, Знакови у камену..., 144–149; З. Маневић, Алексеј Бркић Живот..., 4–6; Г. Војводић, нав. дело, 212–213; В. Кецојевић, нав. дело, 11–80; Д. Милашиновић-Марић, нав. дело, 55.

Сл. 4 — Хотел «Језеро», изглед крајем 2000. г.

Сл. 5 — Поглед на улаз у спаваће павиљоне (десно), рецепцију (у средини) и велику салу (лево), 2001. г.

[illegible] Формалну динамику и естетску изражајност [illegible] Бркић је [illegible]

[illegible] модернизма, доминантан у првој и средњој зони фасаде [illegible] (1945–1951). [illegible]

[illegible] Бркић је [illegible]

[illegible] Бркић је [illegible]

10 Бркић је био познат [illegible] Београд 1991, 111–115; [illegible] Београд 2002, 15–19.

11 [illegible] Београд 1998.

12 [illegible], 74.

13 А. Брркић, [illegible] Београд 1988; [illegible] Београд 1971, 35–52.

14 [illegible] Београд 1994; А. Кадијевић, [illegible] ЗЛУМС XXX 1995, 201–211.

Сл. 6 — Стамбени павиљон, део кровова, 2001. г.

Сл. 7 — Поглед на ходник у приземљу стамбеног павиљона, 2001. г.

Сл. 8 — Ресторански блок, изглед кровова, 2001. г.

Сл. 9 — Исто, детаљ унутрашњости, 2001. г.

да га споменицу или ворениго «осаврешено», о чему сведочи постојеће, неповољно стање грађевинског фонда.

Хотел «Језеро» је најзначајнију дашу модернизацију Нове Вароши, али на радикалну и рушилачку, већ ону која је са затеченим амбијентом у релативном складу и ниједну. Може се закључити да Бркичева градња не разбија слику града, већ је обогаћује, осавремењује и комплементарно [illegible].

У односу на остала [illegible] дела, кућа «Петров» представља [illegible] фолклористичку [illegible]. [illegible] Дом културе (1983–1988) арх. Александра Радујковића и зграда «Панорама» (1969) арх. Александра Кекевића, [illegible] традиционализма.[15] [illegible][16] [illegible][17] [illegible]

15 [illegible]

16 [illegible]

17 [illegible]

[illegible]

Dr Aleksandar Kadijević

THE »JEZERO« HOTEL AT NOVA VAROŠ — A FOLKLORISTIC EPIZODE IN THE ARCHITECTONIC WORK OF ALEKSEJ BRKIĆ

Between a few works of eminent Serbian architect Aleksej Brkić (1922–1999), performed out of Belgrade, upon it's importance the »Jezero« hotel is unique, built from 1955. until 1958 (annex of residential pavilion form accomplished from 1965. until 1968). About that building special view of historiography is not appeared until now. In a few end-sources dedicated to Aleksej Brkić, it is estimated as a create important with a note that represents, for him, unusual historicistic reminiscence.

The hotel is consisting of four buildings, simulated as separated and isolated, but skilfully connected in whole. With a contour and silhouette differently shaped segments, complex is like as a «city in miniature», theme with which Brkić successfully experimented during the fifties. Upon it's architecture, presented unusual and for that time unpopular union of a modern and traditional expression. He anounced further modernization of an urban core of Nova Varoš, but not a radical or destructive, but that which with caught ambient in a relative consent and dialogues. So we can conclude that expended building of Aleksej Brkić does not disturbing the picture of this mountain town, but enriches and encircles it.

Предраг В. Милошевић
National University of Science and Technology
Faculty of Architecture and Quantity Surveying
Department of Architecture
Bulawayo
Zimbabwe

УДК 728.3 (497.15) "1918/1941"

АРХИТЕКТУРА ПОРОДИЧНИХ КУЋА И ВИЛА У САРАЈЕВУ (1918–1941)[1]

Породичне куће и виле у Сарајеву између два светска рата пројектовали су и изводили угледни сарајевски архитекти и градитељи, углавном Јевреји, Хрвати, Македонци, Срби, Словенци и Бошњаци: Мате Бајлон, Фрањо Лазаревић, Исидор Рајс, Душан Грабријан, Драгослав Пашић, Рауф и Мухамед Кадић, Реџепага Шамић, Хелен Балдасар, Душан Смиљанић, Бранко Буљић, Емануел Димитријевић и Иван Мораван. И ту, како аутори наводе, за [illegible] једино разноврсних [illegible] и [illegible] прошлости, судећи по написима и прописима, чија идеолошко-политичка фокусира о [illegible] Срба у међуратној архитектури Сарајева [illegible] губи утемељење:

«Мјесто полутама — много свјетла, мјесто тешка атмосфера — много чистог зрака, мјесто само извањског изгледа (fassade) — искориштавање простора да одговара, за стриктност и архитектонску угодност. Мјесто истицања [illegible] и многоструког украшавања фасаде [illegible] са [illegible] угодношћу разређена [illegible] оквирима и техничким финесама.

Мјесто реда прозора (1), најбоље отвори фасаду, ка њеној унутарњој распоређености просторија модерни стваралац полази изнутра. Најбоље створити диспозицију терасе и [illegible] ред простора а фасада ће бити одраз унутрашње добре распоредности. То су основни и [illegible] на којима ради савремени стваралац архитектуре.»[2]

У складу са овим ставом је највећи број изведених и пројектованих грађевина у раздобљу између два светска рата, у Сарајеву и другде на подручјима деловања сарајевских архитеката. Треба примјетити да у томе ста-

1 У овом броју објављујемо први део рада «Архитектура породичних кућа и вила у Сарајеву (1918–1941)».
2 Ж. Ш., *Грађевна архитектура модерне Сарајева*, Вардар (Сарајево), [illegible]

ње у Сарајеву није било другачије него у Бечу, Прагу, Београду, Загребу или Љубљани истог времена. Многе манифестације подарио се овим типовима зграда у урбанизованим и средњоевропском простору били су не само слични, него често и исти, како се може запазити из бројних примера.

Велики део укупног броја модерних зграда припада стамбеној архитектури. У том времену су стамбене се градили углавном вишеспратни стамбени дом грађа, болнице, хотели, школе и зграде, те ексклузивне, које разликоване по намени и садржини (оквирно-намена), а то без обзира на то да ли се радило о изградњи породичних кућа, вила, градских вила (нпр. Stadtvilla) или кућа и зграда за изнајмљивање. Током међуратног периода богатије грађани Сарајева обезбеђивали су себи нове станове са савременим комфором, на што одиће имали и многи остали, грађани усвојили у прве средње-утврђене станове. Са њим сличним су једнаку одређени и у већи број мањих стамбених јединица, како би власник постизао могле да оствари шта већу ренту. Тако је густина насељености у централним градским предјелима приметно расла, а услови становања у њима су се погоршавали.

Станови за мање имућне градске становнике — за радништво — ретко су били предмет пажње у сарајевској богатијој, као да ставни и кога радова није један од најважнијих проблема једне друштвене и државне заједнице. Стога, објављена и событирни постојања у том погледу у Сарајеву није било много. Као последица друштвене небриге, у ивичним градским подручјима расла је број једнакних кућа, грађених радено на застрашујућ начин, са малом бројем таквих простора и без икакве инфраструктуре. Тако су настале насеља будућа у подручју Новог Сарајева, на падинама Требевића и Хума, попид Војбашке и друге. Нормално, такво изграђене је условљавало веома кратко градски проблеме проблема.

Подручја становања, пре свега организација стана, однос средине и свакодневице и његова утицај на физички склоп стана, у раздобљу између два светска рата било је посебан вид стручног проучавања неких сарајевских архитеката, а међу њима издвојено Мате Бајлона. Посебно место у том оквиру тежњи и ширењи суше и логичне практике, усмерујући однос су организовао стана и конструкцију грађевина, као и правило физичности форме животним потребама и шитавима непосредног искуства. Сам архитекта Бајлон који је бечку Високу техничку школу завршио 1926. године, да би након тога још једну годину радио у атељеу једног од најбољих представника модерне школе на сличној Ли белој академији — архитекте Клеменса Холцмајстера, о том свом опредељењу је рекао следеће:

„За време студија стамбена кућа Адолфа Лоса у Бечу из 1918. године (кућа Штајнер — прим. П. М.) дала ми је подстицај за истраживања у вези са решавањем стамбених простора. Сећам се да сам ново јединствено облика покушавао, управо у вези са том Лосовом кућом, решити проблем вишеспратног дома без подела у фасцикорији у стану, и то у ма поставненој терапи. По-

Сл. 1 — Кућа Мате Бараћа (Крњашевићево, Сарајево), 1930. године

кушао сам да решим тај проблем у пракси са новим средствима, али сам ипак неколико наредних ситуација сурово. То је и наша и свака добра стреха, јер сам схватио да су у решавању простора за становање последице сталних истраживања. Такав став постао је составни део мог рада, посебно у периоду после 2. светског рата.

Први моји студијски радови у вези са становањем десили су се уз израду регулационог плана за место Градишку [illegible], 1925. године. За ову регулацију израдио сам, а на основу програма [illegible], два основна типа стана — оба у виду кућа чија расте [illegible] броја чланова породице, једна за радна, а друга за [illegible]. У првом типу основног [illegible] повезане [illegible] са [illegible] постављени су купатило и санитарне просторије [illegible], а затим и спаваће собе у потребном броју. У другом типу [illegible] простори [illegible] и [illegible] су уз улицу, а собе за [illegible] — [illegible].

Са таквим студијама [illegible] кућа [illegible] 1929. године. [illegible]

је ту и оцени које су отступале од до тада уобичајене схеме становања, по-што према њима се цео дневни живот одвија у централној архитектури у којој су свакодневно животне функције артикулисане [illegible] поделама простора. Једна од кућа са атријумом била је посвећена и за прима-му у стамбеном нивоу, а у њој се већи дневног простора у примаму са оста-лим просторијама [illegible] по-требним одређења у виду малих дворишта. Било је и [illegible] кућа ко-је [illegible]. Друге куће са атријумом, такође у нивоу, [illegible] ал-тернативно из две улице. [illegible] су оријентисани на спратни атријум који се [illegible] гаражни и сутеренских просторија.

Једна серија рађена 1933. године [illegible] стамбене куће следила схему која се могла користити и [illegible] стамбене терасе са [illegible] на спрату [illegible] простора — према потреби простори [illegible] диференцирани — [illegible] стамбени простори којима се може приступити и [illegible] тераса или лођа...

Моја сопствена кућа М. Б. под Црквом Вратнику Сарајеву, изграђена је 1933. године на стрмом терену са оријентацијом и [illegible] погледом на југ, што је директно утицало на у саму [illegible] концепцију. [illegible] у кући су [illegible] тра-[illegible] веза, изолација од улице и [illegible] у [illegible] живот [illegible] као и [illegible] гледа стање од живота улице, остварена терасом пружајући [illegible] уличног фронта. Такође је у потпуности остварен договор са суседима [illegible]. У [illegible] је [illegible] са [illegible], а [illegible] је и [illegible] део куће. На [illegible], и ова кућа је [illegible] у [illegible].

У истој години изграђена је и група од три куће за трећину [illegible] [illegible]. [illegible] у функционалном погледу, ове куће су [illegible] решење [illegible] простора [illegible] [illegible] елемената и конструкције и обраде...

Током 1940. године [illegible] сам се [illegible] серија за индиви-дуалне куће у којима сам се могу [illegible] и [illegible] за [illegible]. [illegible] кућа [illegible] у Сарајеву, на улицу у Ковачића...[1]

Управо [illegible] му је пружио у Сарајеву [illegible] је архитекту Бајтићу да оствари своју [illegible] да [illegible] по [illegible]-

1 Документација Мете Бајтића.

ау студија одређене прве [illegible] са [illegible] архитектом Видом Ал-[illegible], која је на [illegible] Виенској [illegible] школи дипломирала 1927. годи-не, провела у Ле Корбизјеовом париском атељеу. Архитекта хрватског по-рекла пројектовао је тако у Сарајеву између два светска рата јако велики број значајних приватних кућа и вила, управо за хрватске своје сарајевске наручиоце. То је опет, као и у [illegible] овог [illegible], не само када се ради о Мити Бојовићу него и када се ради о архитектима и градитељима осталих на-ционалности и другачије спреме, [illegible], [illegible] у правцу [illegible] [illegible] о [illegible] и [illegible] карактеру Краљевине.

Већ наговештени [illegible] рада које је у то време [illegible] Мите Бојовић [illegible] [illegible] развој [illegible] архитектонске мисли [illegible] дела двадесетог века, од традиционалне до [illegible] архитектуре [illegible] [illegible] архитектима до [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] архитекта Бојовић [illegible] и [illegible], као у међуратном раздобљу у Сарајеву, тако и после 2. светског рата у Београду, свој [illegible] [illegible] остао је све време доследно [illegible], [illegible] [illegible]. И сам Адолф Лос студирао је на [illegible] Академији ликовних уметности, 1890–1893. године, а после тога [illegible] у [illegible]. [illegible] која су га [illegible] би-ли су у архитектонском смислу [illegible]: [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] и људи, као и [illegible] [illegible] школе. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] је [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. А Бојовић [illegible] [illegible] у [illegible] мери је [illegible] Лосовог: сматрао је [illegible] кућу за само архитектонски [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Као [illegible] [illegible] је [illegible], а [illegible] је [illegible] [illegible]. Свака грађевина за архитекту Миту Бојовића представљала је уређен оквир за [illegible] и требало је да служи [illegible] [illegible] [illegible]. Куће су за њега биле простори за [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Морале су бити [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] и [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Стога су његове куће [illegible] [illegible] [illegible] унутрашњих простора, могућности [illegible] [illegible] и [illegible] међу просторијама и [illegible] куће према [illegible] и врту [illegible] [illegible]. [illegible] и [illegible], у [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] у складу са [illegible] [illegible] [illegible] функције а уз примену [illegible] и савремене технологије, као и [illegible] [illegible] [illegible] увек су били [illegible] [illegible] Бојовићевог [illegible] [illegible]. Свака од његових [illegible] породичних кућа и вила [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] архитектуре, [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-

[illegible] и технолошку основу грађевина. Управо су је носиоци развоја [illegible] Бајлона и доцније бивали узора.

Бајлонов [illegible] програм, начин његовог компоновања архитектонског задатка у простору као замена за дводимензионално решавање диспозиције на платформи, [illegible] Лоос и [illegible] Ле Корбизјеова [illegible]. Видимо, дакле, [illegible] чини се, у [illegible] смислу тог појма. Тај однос је [illegible] Берлину и Вроцлаву [illegible]. Управо у том смислу треба посматрати све [illegible] — како је он сам то означио, [illegible].

Мате Бајлон радио је свој [illegible] 1928. године у [illegible] Сарајеву. [illegible] куће [illegible] спољашњости. Тако је [illegible] интеријера и екстеријера.

Грађевине [illegible] у [illegible] 1929. године, када је Мате Бајлон [illegible] Губавица [illegible] Сарајева за коју је [illegible] урбанистичког плана, [illegible] функцију становања. [illegible] — Бајлон је [illegible] у Сарајеву [illegible]. [illegible] архитекте Тонија Гарнијеа за становање у његовом Индустријском граду (Cité industrielle). Француски архитекта је, [illegible] Огиста Переа и Ле Корбизјеа [illegible] функционалне архитектуре [illegible]

армирано-бетонских и челичних конструкција. А и поред асиметрије новије урбанистичке регулативе, архитекта Бејлони, као и неки други сарајевски архитекти тог времена, очигледно остварио сарадњу са својим па и сопственим поставкама у градњи која може да одговори новим потребама индустрије и комуникација, а са једноставним удобнијим кућама за радника, изведеним у виду чистих кубичних маса у складу са принципом бетону и окружењем башта, до њих разним шарама уз реку Миљацку на северној страни. Ипак, знајући у виду прошлост архитектуру ових кућа, може се рећи да оне у обликовању, па и у конструктивном и функционалном погледу следе постојање естетских бечких модерних градитеља. Јозефа Хофмана са његовим кућама за надзор III, на пример. А архитекта Хофман студирао је код Вагнера и био један од оснивача Бечке сецесије, а и бечких радионица и Аустријског заната савеза.

На појединачним честицама површине $400-500\ m^2$ архитекта Бејлони је освојио једноспратне једнопородичне куће, прилагођене животним навикама чиновника будућих станара. У подруму је смештио праоницу и шупу. У приземљу је на улазног простора везана стамбена кухиња, трпезарија и за дневни боравак уређена, а ту су и остава, купатило и клозет. На спрату су две собе за спавање, а висок и широк таван могао је да се претвори у додатни стамбени простор. Ове радничке куће пројектоване су као два у извесној мери различита типа. Били су потребни и прави су добар пример како се у Сарајеву могло прићи решавању проблема становања широг слоја становништва. Мали и јефтини станови у њима типични су били сасвим повољно решени. Својим стандардима грађени су ове по гребне сопственог поседовања и жељи удобности. Бар у својој основи, нису били далеко од њихових стандарда становања других слојева градског становништва. Њихова израда у вишеспратно станова била је једноставна, али је уз релативној скромности диспозиције и материјала за изградњу оваква кућа није била скупа. Заштићена је и висока трошкова одржавања и грејања, тако да је једино висока цена грађевинског земљишта, као и на њену изградњу у њима неповољан. Зато су нажалост у Кошевском бачи изграђени укупно неколико блока чиновника да су подигнути на јефтином, изграђеном земљишту.

Куће за две или три породице, као и куће у низу у то време су грађене још ређе, бар када се градило у организацији Општине, иако је то могао да буде добар начин да се лакше дође до јефтинијих станова. Почетком куће у низу су могле да буду добро решене и сарајевском стамбеном и искуству, али се таквој изградњи у првим су повољну два спољна реда није приступило. Било како било, изградња поменутих малих домова изгледа су стамбене потребе од којих су многе — како и она о којој је реч — биле у непосредном суседству грађевинског плана. То на посредан начин говори да просторна сегрегација у то време у Сарајеву није била јако изражена. У првој половини је и чиновничка кућа архитекта која обрада фасада, али и уметнички рационалност тог доба.

О сарајевској типизованој изградњи једна новина јавно речи каже је у том време следеће:

„... Као карактеристичну и једину представља колонија — од преко 25 на броју — малих породичних кућа у Кошевићима, изграђених по једном типу са атријумима. Градња ових кућа је називе породица. Циљ савремено-лепи стварање [illegible] и типизације. Са тим овом обележене кућама изграђени је низ колонија, типа двоетажних обитељских кућа и т. з. у Кралачевића улици (такође колонија типизованих) (или једно-спратних стамбених зграда са малим становима у Краљичаној улици, Сарајево — прим. П. М.). Жељезничка стамбена задруга изградила је стамбену колонију кућа за своје чланове у Дону. За кратко време овог огледања у уситњен је да не троше велику колонију са тачајем и број кућа с једним или два стана. За кратко време већ је идеја пре свега у градоначелнику крају изграђену по плану — сојеника са природним лежањем погодним за овом условима...«[4]

Стандарди економичног »становања« у градњи породичних кућа, теоријски и практично обрађени у модерној архитектури и свим њеним тенденцијама, најчешће остављени као минимални стан или стан за минимум егзистенције, нашли су свој одраз као у претходном примеру, али ипак да не били и у свим оним. Архитекти Бауери и Најдхард, свако на свом примеру у средњоевропском и европском грађевинском кругу, а који су пре свега препоручили да проуче немачке, француске, холандске, чешке и совјетске примере представљене у публикацијама из ту зону, на пример у поменутој књизи Карела Тајге о најмањем стану. Стамбене и социјалне потребе широких слојева становништва биле су предмет активних истраживања која су водила индустријализацији, стандардизацији и типизацији у грађевинарству. Чињеница је да ове идеје су при томе сопственом улогу. Своје примере праксе у Сарајеву и ово место поновили су (и у многим условима) да на све њих утврђена двоетажна кућа у Пољу (Бабе) и Штуцару (Вољевац), на пример.

Већ Сарајево, у то време већ запаженим архитекта, Јурај Најдхарт је 1930. године израдио пројекат и реализовао кућу Ремиџу, у средњобосанском рудном пољу, а у том смислу и пројекат радничких кућа за индустријске раднике, са једним станом. Архитекта Најдхарт дипломирао је 1924. године на бечкој Академији ликовних уметности у мајсторској радионици архитекта Петера Беренса. У Загребу је 1924–1926. године радио у атељеима истакнутих архитеката Пубевског и Кончића. После 1928. године радио је у бечком атељеу архитекте Ернеста Литбиаха који је у класи Ота Вагнера на бечкој Високој техничкој школи дипломирао 1905. године а био је велики познавалац традиционалне баштине и културе бивше Босне и Херцеговине (Сарајева, Јајца, Бањалуке, Мостара), затим радио у Бечу а онда и у Берлину

4 Ж. Ш., Грађевно-архитектонско стваралаштво Сарајева, Вијесник (Сарајево), [illegible]

код свог учитеља Петера Беренса, 1930–1932, а до краја свог усавршавања у иностранству и у Ле Корбизјеовом париском атељеу, 1933–1935. Захваљујући томе будући сарајевски архитекта био је довољно дуго у центру најзначајнијих догађаја на пољу модерне архитектуре.

На Јураја Најдхарта је видљив траг оставио свестрани немачки архитекта Беренс који је још пре студирања сликарство на Уметничко-занатским школама у Хамбургу и Минхену да би своје дело архитекте био руководилац мајсторских класа у Диселдорфу и предавач на Академијама у Диселдорфу, Бечу и Берлину, а био је и уметнички саветник и архитекта концерна А. Е. Г. у главном немачком граду. На тако разграничатим пољу својих делатности развио је особен стил, у извесној мери експресионистички али свакако у смислу иновација у разради пројеката. Уз фино спајање искуства постао је корисно уважаван и Најдхартов рад. Беренсово гледање на тако значајну и сложену архитектуру, ону која сраслу обухвата од фасаде до предмета у њој, након, постали су и Најдхартови. По Беренсовој препоруци нашао се у Ле Корбизјеовом париском атељеу, као сарадник и ученик у периоду њихове састајања рада свог великана модерне архитектуре. Вероватно је Ле Корбизјеово одушевљење народним руколитељима и сопственим градитељством многих југословенских простора утицало на Најдхартов животни и стваралачки пут. Повратак сарајевског архитекте постала је и основна опсесија о архитектури као нечиј континуитет традиционалне лепота и покуса минулих времена, те модерних стилова његових савременика и учитеља. Домаћа архитектура и на тај начин је приближавала свету. Као и архитекта Ле Корбизје — као његов велики француски узор (куће Шводу у Гарцу и вила Савоја, на пример) — али и као најистакнутији архитектонски интернационални покрет двадесетог века коме је свој био он члан — ЦИАМ — архитекта Најдхарт је и у примеру различитих пројеката Рачића, као и у многим другим, настојао да поступи по чувеној изреци свог узора о архитектури и револуцији. Добра архитектура и још бољи урбанизам сарајевске архитектуре као да су настојали да одговоре на потребу за друштвеном револуцијом. Духовни живот, задовољно у складу са духом Ле Корбизјеовог манифестног париског човекова, Јурај Најдхарт је успео да на свој начин уведе и у Сарајевске заложбама архитектонских и урбанистичких радова, половином у штампи, попут његовим представљању пројеката многима и истим фасадама, сматраним као Беренса у Берлину, на први пут у Југославији — вероватно — обновљеном фасадом.

Основни ефекти своје архитектуре Најдхарт је остваривао материјалима који је већ кораком употребљава за чашице грађевине, у конструктивне сврхе. По томе је истим приметити готово редовно био довољно пуристички естетска компонента архитектуре које одвајала од спољашњих њених функција, од накрености примењених материјала и емотивних конструкција. Архитекта Најдхарт већ у првим својим радовима за престару бани и Босни

а Херцеговине — у овој пројекат је један од пет — развио је чисто конструктивне форме, ослобођене пластике у веома скулптуру, које могу примењивати, јасних и строго заокружених облика — управо онако како су то радили кубисти. Готово свих од пет тачака пуристичког схватања у архитектури заступљене су у сваком па и у овом Најдхартовом примеру: кућа на стубовима (што подразумева који замењују дотадашње горње етаже остављају слободан улаз), бела кров окренута у доњем климату (равне кровне баште), слободно обликовани основе, подужни прозори и слободно обликоване фасаде. Функција је обликом у првом плану. Склад садржаја и облика графички, као и добра организација модерног простора требало је да воде ка унапређивању културе становања, живљења и рада у простору, а све запањујући досадашњем тогашњем искуству у Европи и Југославији тог доба. Позивање у ка видљиву слободи у сопствену модерног простора постала је и остала основна карактеристика Најдхартовог приступа архитектури која је као таква доследно функционалистичка.

И у примеру родитељске куће за стамбене садржаје за њихове Ригоду заједно је, дакле, видљиви аспект на коме је архитекта Најдхарт заснивао своју архитектуру, како ће се то видети и касније и у многим другим. Тај оквир је основно доследно Ле Корбизијевим. На извести начин пространо форме како је примењиване функције архитекта, одговарајући описаном незаборавио, Јурај Најдхарт је кубистичком прилагођавајући на домаћем пејзажу и локалној традицији. И уклопљен је Ле Корбизијеви приступ могуће објаснити као модернизовано-картезијанска, онда се за Најдхартов може рећи да је медитеранско-источњачки, по његовом везивању са традиционалним традиционалним архитектонским у босанском простору. У настојању да дистанцира пројекта и локалне градитељске праксе најбољи одговор према мотивисаним домаћег становништва, Најдхарт се није посветио бавити истраживањима о оригиналној стамбеној модели, али су његови стамбени рашчлањени увек сасвим јасно определњени. Његов интеријер у свом и свим другим примерима је — као и Ле Корбизијев — отворен према околном градитељству, да је у том смислу зато и модернистичка, у извесном смислу традиционални босански. И управо оноже како је то радио и његов узор, а занемаривши је напоменути да је и сам Ле Корбизије у почетку био сарадник архитекте Беренса, архитекта Најдхарт увео је у својој архитектури, а и у свом урбанизму, настојао да буде рационалан. Дакле како својим градњама постављено је у раду и ситуацији, као онај по роду најбољи на урбаним према вањским функцијама, и дубље борављење мерила у стамбеном простору одређене и визуелном и посредно и отвореношћу, а зарађујући смисаоном делу простора често сасвим источни значај.

Становање за породице са много деце, са одредно до десет чланова породице, састоји се у свим кућама од три собе и купатила да свим споредним просторијама. Користећи косине у заклоњеном уграде на начин аутохтоног гра-

дневни боравак, кроз цео део куће [illegible] је у подруму за смештај [illegible], просторија [illegible] и простора за огрев. У предњем делу [illegible] стране, смештена је домаћинска трпеза са [illegible], спаваћом, [illegible] за прању и домаћинским двориштем.

У представљеним околностима за модерну у Сарајеву од посебне важности су биле породичне куће и вишепородичне зграде. Ту изградњу [illegible] грађевина [illegible] у [illegible], ради [illegible] однос између архитекте и власника инвеститора. Један број њих — а то се ретко дешавало — могао је бити [illegible] за грађење коју је [illegible] грађевинског одељења градске Општине, у коме је радило неколико врсних стручњака, међу њима и Ђорђе Катић, Мате Бајлон и [illegible] Шашић. [illegible] грађевинских [illegible] модерне, [illegible] да су архитекти слободније [illegible] модерне [illegible] о простору како би архитектура [illegible] обликовала. Сарајевски архитекти радо су [illegible] задатку јер су управо ту на најбољи начин могли да проведу своје замисли о добро решеној функцији, а [illegible] конструкцији, и савременом обликовању, као и о свим [illegible] угодности. [illegible] дали су у томе свој [illegible] интерес, без обзира на то јесу ли имали [illegible] становање у модерним зградама, или су се [illegible] за модом. Њихов однос са младим архитектима — на обострану корист, а и у корист архитектуре и карактер [illegible] — био је [illegible] плодоносан. И једни и други врло рано су увидели [illegible] архитектонских постигнућа. [illegible] остали је, додуше, [illegible] Пејзажне и просторне вредности [illegible] будућих кућа у сваком примеру су биле веома пажљиво процењиване, а затим и [illegible] грађевини у којима се могло развити [illegible] човека. Становање у кућама са вртовима, [illegible] потреби, било је [illegible] за живот [illegible]. Човек, [illegible] да буде у вези са природом, да се слободно креће и бира своје [illegible]. Њему је потребно да доживљава природу, да води свој [illegible]. Зато [illegible] тераса [illegible] стана, [illegible] простор [illegible] удаљености [illegible] слободне [illegible], стоје [illegible] потребама [illegible] становања. Вртови, терасе [illegible] и равни кровови [illegible] нису били само [illegible] потреби [illegible] живљења. Грађење кућа за једну, две, три или највише четири породице [illegible] у слободном простору и зеленилу Црног Врха, [illegible], [illegible] улице, [illegible], Илиџе и других сарајевских предела, као и

у [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], Зеници, Добоју, [illegible], [illegible], Дубровнику и другим местима.

[illegible] у току 1926–1928. године [illegible] [illegible]

[illegible] 1928. године, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] далматинског [illegible]

[illegible] [illegible] у [illegible] [illegible] [illegible] и у Европи [illegible]

[illegible] у Далмацији, 1928. године. [illegible]

начин архитекта Хана Шаруна у стварању његове ране радове на пројекту куће која расте наглашава да постоје различити концепти. Вероватно архитекта студирао је на Високој техничкој школи у Шарлотенбургу, делу берлинског центра, а био је и предавач на Уметничкој академији у Вроцлаву у раздобљу између година (1926–1932). У овом свом бирају радили су и неки касније истакнути чешки модернисти, Бројл Шплета на пример. Овакво порекло дозвољава интерпретацију и у тексту у простору Средње Европе, од Балтика до Јадрана — од Берлина и Вроцлава преко Прага до Сарајева — на Бољовом делу постојања средњоевропског модерног градитељског круга јединствено виђеног. И у делу најбољи делови Сарајева, као и у другим важнијим местима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца — Југославији, није било по страни од догађаја у осталим европским земљама.

Тражећи одговоре на данашњи модел куће у Бајловом пројекту куће која расте понудио је поуздан простор, било да се ради о појединачном објекту или о типу објеката више врсте. По Бајлову схватању, традиционални волумени ових кућа редуковани су на нови елемент површину, како је то радио и холандски сликар Пит Мондријан. [illegible] Традиционални грађевински материјал, камен, усклађен је у овим кућама са новим материјалима савремене архитектуре, пре свега са бетоном и стаклом. Градње куће која расте указују на апстрактност, а и кубистичких градитељских начина, на заснованост у пројектовању, на интегралну уметност — управо онако како то у европском оквиру и данас чине остварења холандске групе Де Стијл (основане 1917. године).

На основу [illegible] куће која расте [illegible] У првом типу [illegible] простор [illegible] Бајлове породичне куће диференцирани [illegible] станове [illegible] у свим просторијама [illegible]

На жалост, ниједан од ових пројеката архитекте Бајлона предвиђен за Добојску није изведен.

Почетком године 1930–1931. године, у којима је пројектовао [illegible] стамбених објеката, претпостављају централни простор око којег се нижу стамбене просторије разних намена.

Према доследном сведочењу самог архитекте Бајлона, његов интерес за истраживања о стамбеном простору, не само за ове студије о индивидуалном становању, дала му је Лосова кућа Штајнер у Бечу. Студијама о индивидуалном становању Мате Бајлон је настојао да реши и проблем високог динамизовања простора у стану, и то посебно за вишеспратну зграду. Такве ставе требало је да се запажају и код вишеспратних стамбених зграда. Један од њих ... могла се користити и код вишеспратне стамбене зграде за два стана на спрату и ... станова. Уместо централног простора — потребе више или мање диференцирано — ентитети стамбеног простора, па и ... отворена терасa. Иначе, после ... показао је ... у пракси ... Можда је управо у томе разлог што се Мате Бајлон ... ставе ... становима.

Архитекта Мате Бајлон, архитект је извођачког бироа ... породичних вила у Сарајеву. Вила Г. В. Јефтановића (данас у улици ... Марковића) подигнута је 1930. године. Имајући у виду ову Бајлонову грађевину треба посебно приметити да је у свом пројекту Вили Мичер, а и у неким другим својим радовима, Адолф Лос, заједно са К. Личем, разрадио диференцијацију подизањем делова основе и у вертикалном, а не само у хоризонталном смеру. На тај начин ... унутрашњег простора ... а то не ... у јединствену форму призме. За разлику од Ле Корбизјеа, а затим и Најдха ... конвента ... ентеријера која је готово прожет екстеријером. Посебно и ... Бајлонов концепт подразумева ... примену заштићеног од екстеријера, ... приказа ... средњоевропској ... британско-холандској филозофији архитектуре.

„... Пред вилом је сачувана ... дубине 16 м те је на тај начин сама зграда потпуно заштићена од уличног промета. Ову чињеницу треба нарочито подвући. Крајње је важно ... да ... старо стабло ... градина, које ... на једном месту, а ... обасјаван сунцем, ... До ... кад ... 14 ... да ... и ... зидови, ... за нас најмодернији...“[1]

Пројекција ... савременим ... у ... до данас. Вила Г. В. Јефтановића ... геометрија ... Ово ...

[1] Мате Бајлон, Вила Г. В. Јефтановића у Сарајеву, Архитектура (Љубљана), 10/1932, 164–166.

[illegible] стамбених простора међу којима нема непотребних комуникација. [illegible] стор стана је проточан и ослобођен слепих места. Посебна занимљивост је [illegible] архитектуре. Будући да је реч о слободно стојећој згради, [illegible] уско добро, стандардне Бајлонове [illegible] програма архитекте Бајлона, [illegible] улицу, у овом — као и у свакоме другом примеру ове врсте — није могуће не приметити. [illegible] средњоевропских центара, [illegible]. И једно и друго остаје [illegible] архитектуре Мате Бајлона, [illegible]

У раздобљу између два светска рата [illegible] (Bauhaus) [illegible] у Србији, [illegible] (Бајлон, Рајс, Мухамед Кадић). И [illegible] У основи куће [illegible] 1932. године, [illegible] Та кућа, [illegible] у Србији [illegible] Бајлона [illegible]

»... Према постојећим прописима о градским грађевинама [illegible]

[illegible] ни бити зграда. У таквим се случају [illegible] у датом граду и то у [illegible] као је то предвиђено у регулацијском плану. Јер је читава зграда прављена за потребе, с којима рачуна [illegible] до тих [illegible] до пребиваља [illegible] два дана [illegible] ...«[4]

Кућа Даниела Шпигеловића има два једнака стана, за две породице. Стану власника на првом спрату припадају још две собе са купатилом и тераса на крову зграде. Волумен куће композиционо је сасвим чист, састављен из [illegible] од геометријских тела, а [illegible] кубуса. Оне су, [illegible] распоредом отвора, као и супротстављањем [illegible] и ваздушних кубуса, [illegible] армирано-бетонским [illegible].

По сличном начелу пројектовање и компоновање од три градске виле у Сарајевској улици Краља Томислава, 1932–1934. године. Куће Кушана, [illegible] и Бенчевић изграђене су за тројицу [illegible]. Свака од њих [illegible] вредности које [illegible] архитектуру Мате Бајлона [illegible] функционалност, [illegible], пластичну разуђеност, отвореност, [illegible], али и прозрачност. Разуђеност ових грађевина, [illegible] као и супротстављање кубуса [illegible] Де Стајл, [illegible] Ритвелда, на пример. Све три Бајлонове куће заједно чине [illegible] решења којим је [illegible] конструкције и материјала.

Исте године и за кућу коју је овај архитекта пројектовао за своју породицу. Кућа Мате Бајлона у [illegible] улици изграђена је 1933. године. У организацији [illegible] простора, [illegible] архитекта, [illegible]. Кућа је смештена на стрмом терену са оријентацијом на југ, што је [illegible]. Управо [illegible] могуће обезбедити [illegible] фронта.

Пред крај раздобља између два светска рата архитекта Мате Бајлон [illegible]. Те

4 Мате Бајлон, [illegible] у Сарајеву, Архитектура (Љубљана), 1/1934, 3.

Сл. 7 — Милан Бајлон: Кућа Давида Цвиклића
(Луг Босански, Сарајево), 1932. године

овим настале упоредно 1940. године могуће је упоредити са низом од литерарних радова (у то време већ завршеног) архитекте Лудвига Миса ван дер Роа у Европи и Америци. Велики архитекта био је ученик и сарадник Петера Беренса и познат поштовалац неокласицистичког дела немачког архитекте Фридриха Шинкела, градитеља већине берлинских неокласицистичких музеја, као и француских пуриста и холандских неопластициста из групе Де Стијл и архитекте Берлаге који су одредили и формирали његово архитектонско и урбанистичко [illegible]. Његове породичне куће, а међу њима и позната вила Тугендхат у Брну, у себи су садржавале [illegible] архитектуре, скулптуре и сликарства. Техника [illegible] код Миса ван дер Роа је [illegible] простору [illegible]. Лепота архитектуре изведена је [illegible] размера техничког савршенства. Бајлон [illegible] Мис који му је у [illegible] у [illegible] архитектонским часописима који су се могли наћи и у Сарајеву, [illegible] скулптуралном [illegible] архитектури [illegible] решења [illegible] у камену [illegible] од пода до плафона, у овим студијама [illegible], као [illegible] гредама. [illegible] објеката [illegible]

суштини и само обје сфера, ово је у архитектури. И зато је право чудо да [illegible] од бејрамовића самих није довољно остварено. Посебан значај овакве грађевине могле су имати у Сарајеву, с обзиром на јак утицај домаћег, регионалног уметничког предзнатства, као су по етрецима веровање оваквоска орнамента у граду и земљи, однедавно слабље од оних у Америци.

У свим студијама индивидуалног становања архитекта Бајлон разматрао је применљиве доњине пластике и разноврсне облике кровних површина и волумена, означене у претем и стакленим зиду, а у односу према подовим функционалним схемама. Један од примера такве намене, или из тог своја обзирована сукоба рационалне традиције у класичној архитектури, је породична кућа пројектована за локацију у близини места Врбања, на ушћу у Кошевске, градске кварте у Сарајеву. Ова кућа, како се то у овој малој кући и на њеним фасадама може видети, поседује описивање простора програме, а «виловску» пластичност и изражајност. И утицај модерних архитеката Рајта његовом теоријом о слободном простору у хоризонтали, о проширењу стана са природом, о употреби чистих грађевинских материјала и неоплатичностистичком композициону конструктивне схеле можемо је довести да сведочење Бајлонове приземне архитектуре или заступљене рационализму и функционализму Ле Корбизјеа, Гропијуса, или Мис ван дер Роеа. Из савремених радова Мате Бајлон се није уплео том смером. Можда је његово образовање у бечком кругу оставило свог сарајевског архитекта који је оријентисан у савремену, а тако и особеном архитектуру. Било како било, није сувише претерано тврдити да би ова Бајлонова кућа могла бити достојанствени представник у штутгартском експерименталном насељу Вајсенхоф, за многе који читаоцу су да је пројект још за десетак година праведни. У том случају остала би се у друштву са оствареним Мис ван дер Роеа, Оуда, Берента, Шарона, Ле Корбизјеа и Пјера Жанереа, Гропијуса, Хилберсајмера, Бруна Таута, Пелцига, Доекера, Макса Таута, Радинга, Франка, Штама, Беренса и Шаруна (сретно се може рећи и за још два сарајевска пројекта настала у првим свог Бајлоновог, кућу Даниела Тешовића архитекта Раја и кућу Кочић архитекта Руфа и Мухамеда Кадића, о којима ће бити речи у наставку). Исто тако, скоро да је невероватна мера у којој су тако вишеструко различита [illegible] модерне архитектуре Лооса, Мајсе и Рајта, у овом сарајевском примеру нашла једни другима. Зато је право чудо да није дошло до изградње куће код места Врбања.

Породична кућа архитекта Бајлона по много чему су занимљива грађевине сарајевске модерне. Прве спољне кровове, први равни кров, као и холандински [illegible] «Hallennischen» — прва — [illegible] којим је изграђена и његова сопствена кућа, што је је први пут у Сарајеву применио угрaђено ово архитекта.[7]

7 Према пројектној документацији из архива Мате Бајлона, 4. 7. 1987. у Београду.

Predrag V. Milošević

THE ARCHITECTURE OF FAMILY HOUSES AND VILLAS IN SARAJEVO (1918–1941)

The Architectural production of architects in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians observed as an example of Sarajevo's modern, how it is through separated ideas or creations could be estimated fittingly continued traditions from which originated. At one side it is planned on a domestic construction it's ground and experience, and at the other side it is depending on roots and achievements of leading Middle European, European and world architectural centres and their schools. It's specifics and value precisely on that base selected Sarajevo a special place between all cities in Yugoslavia.

All Sarajevo's architects which created in that town till 1941 in period of the Kingdom of Yugoslavia, even earlier, worked on a solution of architectonic and art problems, but in a frame of many social, cultural and economic questions treating for a new possibilities. Their work on a construction and regulation of town connected public interests for architectonic historical monuments and not only for a modern in architecture. A movement for a modern space of buildings and city on that way is placed on the city wide base and gets unique character.

A battle against an earlier official architecture was not only a theoretical dilemma with a participation of the architects on competitions and exhibitions and in conversations about questions of a modern view and aesthetic of Sarajevo's public and the other spaces. Everywhere and everyplace architects of the modern approach proved that every building purpose have to serve at the first line to it's true purpose and that architecture has to depend clearly from materials and work technics. They were not satisfied with symbolic realized expressions of some functions in which they subordinated their imagination and no modelled forms, facades and all space, for the best examples obligatory simple in conception, with an energetic emphasized construction, big surfaces on facades with big and long glassy ondas, with a flat roof without cornices and window-ornaments. They used a colour as a new factor to amplified a plastic expression of the surface at facades and it's individual parts. Directly in such a manner Sarajevo's architecture created it's characteristic shapes in many ways different from the others in the country and abroad and produced it's full contribution to the period which was characterized by the numerous progressive movements in the architecture. That was possible before all acknowledged to good intentions and a tidy organization of a state in which created architects of the modern and structural culture.

Давор Цалић
Београд

УДК 726.54 (497.15)

ПРЕОБРАЖЕЊСКА ЦРКВА У НОВОМ САРАЈЕВУ АРХИТЕКТЕ АЛЕКСАНДРА ДЕРОКА

(Прилог тумачењу и предлошцима)

О Преображењској цркви у Новом Сарајеву из 1938–1940. године, [illegible] Александра Дерока (1894–1988), [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Сви крстови (односно куполе, полукалоте пандантива, тамбури и крстови кугли) су сфери, тако да посетилац воли да се [illegible] видимост, што би се у једној слободнијој интерпретацији могло тумачити и као указивање на смер деловања цркве као такве — од унутрашњости, из центра, ка спољашњости. Окосница овог решења — доминантна купола (као небеска сфера) која је обухваћена полукалотама — јесте чисто на ранe византијске архитектуре које се ослањају на ранохришћанску традицију с једне, и [illegible] тачку са друге стране. Свој врхунац ова концепција је достигла у цариградској Светој Софији (са полукалотама на источној и западној страни) и та ће решења бити понављана небројено много пута, како у црквеној тако и у исламској сакралној архитектури (џамија Ахмеда I у Цариграду, итд).

Из сличне Дерокове формулације могуће је јасно сагледати и решење храма Светог Саве у Београду, чије је настајање у време завршетка конкурса за светитељску цркву Дероко, заједно са Богданом Несторовићем, приводио крају. Посебно интересовање за езашну архитектуру (која би се у свом готово неограниченом пробијању ка ранохришћанским или романтичарским узорима могла назвати [illegible]), док би у примени [illegible] структуралних детаља које воде савремене узоре (као за изведеној цркви у Сарајеву) [illegible] бити речи и касније [illegible] Дероко објашњава у каталогу [illegible] победничког пројекта на светосавском конкурсу. Он критикује, тада увелико распрострањени, [illegible] византијски стил или стару црквену архитектуру као уздигнут [illegible] градња, [illegible] споменика, оних из времена пре Немањића. У том смислу као инспирацију помиње Св. Петра у Расу. Било како било, светосавски храм није [illegible] да живи кроз опусе Дерокове архитектуре.

О његовом пројекту известио је лист »Правда« од 7. августа 1938. године. У чланку под насловом »У Краљеву ће се подићи велика и лепа црква Свете Тројице«, уз приложену фотографију нацрта, говори се о Дероку као архитекти нове катедрале, као и о [illegible] која је поводом [illegible] Његово Преосвештенство [illegible], др Николај Велимировић.

У овом пројекту ће добити до [illegible] архитектонских елемената који ће бити присутни и у сарајевској цркви. У односу на светосавско решење, кракови крста су споља равно завршени, без апсида. На њима се уместо тога појављују троугаони забат и двосливни кров. Конхе између кракова задржане су у практично непромењеном виду. Тамбур кубета је [illegible], са [illegible]. У [illegible] бочним [illegible] крила, [illegible]. Све у свему, није се могло говорити о [illegible] претходној архитектури, без [illegible] у [illegible] пројекту. На ову цркву није [illegible].

Пројекат Преображењске цркве у Новом Сарајеву изгледа да се [illegible] решењима храма [illegible] архитектонској [illegible] у [illegible] проблема, [illegible]

Сл. 1 — А. Дероко, црква Св. Преображења у Новом Сарајеву (1939–1940), изглед са запада

[illegible] пројекта на све [illegible] грађевине, [illegible] духа.

Она [illegible], као је већ речено, сарајевско решење, [illegible] ја [illegible]. Изгледа да је кружна [illegible] била купола. [illegible] Светог Саве [illegible] (што је случај [illegible]). Троугални забати крака [illegible] крака крста [illegible] ра[illegible]. Својим [illegible] црква [illegible], у [illegible].

[illegible] грађевине [illegible] тамбура [illegible] крака крста) [illegible] тамбура [illegible] ло-[illegible]. [illegible] решења. [illegible] купола [illegible] крака крста [illegible]. [illegible] грађевине, [illegible] ре[illegible] у [illegible] (например [illegible]).

На тај начин кућа је [illegible]. Са [illegible]. Тај [illegible].

[illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible] [illegible].

[illegible] [illegible].

[illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible]. У [illegible] Кад да [illegible] На [illegible]

[illegible]

Ако за тренутак [illegible] у Сарајеву, [illegible]

Литература

1. М. [illegible], *[illegible]*, Београд, [illegible] 1997.

2. З. М. [illegible], *Александар Дероко*, Београд, 1991.

3. З. Маневић, *Александар Дероко.* [illegible], Београд, 1991.

4. А. [illegible], *[illegible] XIX — средина XX века)*, Београд, 1997.

5. *Дероко, Александар*, у: [illegible] 19. и 20. века, Београд 1997, 44–46.

6. З. Маневић, *Дероко, Александар*, у: [illegible], Београд 2005, 43–46.

Davor Džalto

THE TRANSFIGURATION'S CHURCH IN NOVO SARAJEVO BY ARCHITECT ALEKSANDAR DEROKO

About The Transfiguration's church in Novo Sarajevo from 1939/40, a specific and significant realization of a distinguished architect and scientist Aleksandar Deroko (1894–1988) in artistic historiography was not written specially. It was contemplated by the way in reviews of Deroko's work and analogies of a new Serbian ecclesiastical architecture.

At the first sight simplicity is clearly noticed which was not in the meantime initiated to modernistic formal explications (what could be expected considering the time in which it originated) but sooner the beginnings of Christian architecture. With its shape the church remains on the early Christian rotundas which ground-plan was cut with shank's of cross.

The church was built by white stone and bricks which was not interplaced with the stone to make determined decorative expressions like it was in the earlier Serbian architecture but to stuff separated.

This massive building, static and simple, harmonically divided and enriched with unobtrusive details is product of a long creative genesis, which could be followed throught two cumped ideas which were precededthe orthodox church in Split (Deroko won the first prize 1935, but the project was not realized) the main stylistic characteristic of building (which will experience its metamorphoses but in essence won't change) were shaped.

Марјана Аџић
Београд

УДК [illegible]

ТРАГИЧНА СУДБИНА НОВОПАЗАРСКИХ ЈЕВРЕЈА[1]

Јевреји су давнашњи становници Новог Пазара. Новопазарски Јевреји су Сефарди. Доселили су из Сарајева. Све до Другог светског рата старији Јевреји у овом граду говорили су шпански као и Јевреји у Сарајеву. Нема тачних података о времену досељавања Јевреја у Нови Пазар. Они се помињу у документима 18. века, али има и података да су у Новом Пазару још од 16. века. О њима има записа насталих из периода после одласка Дубровчана из Новог Пазара, који су овде имали своју трговачку колонију. Јевреји су играли значајну улогу у привредном животу Турске царевине. Турци су још од 15. века подстицали досељавање Јевреја у градове, јер су их ценили као добре трговце, а од трговине је турска држава имала користи. Пошто је Нови Пазар био један од већих и значајних градова на Балкану, [illegible] је да их је у Новом Пазару било од 16. века, јер се у Сарајеву спомињу још 1541. године. Од 1882. године били су [illegible] у Новом Пазару. Они су се још више обогатили у периоду после ослобођења Новог Пазара у Првом балканском рату 1912. године, за време Краљевине Србије, у току њене окупације у Првом светском рату и касније, све до почетка Другог светског рата.

Познато је [illegible] да су новопазарски Јевреји, нарочито богатији, били у врло добрим односима са Аустроугарима од новембра 1915. до октобра 1918. године. Богатији Јевреји били су често у друштву аустроугарских официра и чиновника [illegible] Команде места у граду. Преко њих успостављали су трговачке везе са Бечом и другим градовима Аустроугарске монархије. Те могућности за трговину [illegible] мудро су искористили. Леон Бахар је у том периоду неколико пута путовао у Беч где је склапао уносне трговачке уговоре. Исто је то радио и Бењо Бахар, богати Јеврејин из Новог Пазара.

У периоду од Првог до Другог светског рата заједница Јевреја била је [illegible]. Од [illegible] колико их је било у Новом Пазару

[1] [illegible]

учила. Друге светских рата, 33 су биле трговачке, 8 занатске, 7 службеничке, три радничке и пет породица биле су из категорије осталих.

Јевреји су живели посебним животом. Били су сложни, међусобно су се помагали и са свима у граду одржавали добре односе. Чврсто везани за веру, њене норме и обичаје, поготово су остављали утисак затворене јеврејске породице. У приватном животу дружили су се, углавном, између себе, имали своју кафану у којој су најчешће и највише [illegible] суботом и у дане њихових празника. Ретки су били појединци који су излазили из оквира оваквог живота Јевреја. То су обично била млађи.

Јевреји су биле удружени у Јеврејску општину. Она је, поред Новог Пазара, обухватала Дугу Пољану, Сјеницу, Тутин и Рашку. У Новом Пазару, у центру града, уз кућу Самуела Конфортија званог Сумбутина, имали су своју хавру — богомољу. Она је срушена пре двадесет година, јер је била од слабог материјала. Имали су и своје гробље у којем су сахрањивани сви умрли Јевреји са шире територије Јеврејске општине. Оно се налазило у делу града званом Потоци, у Улици Доње Алемине. Ово гробље [illegible] је пратило судбину свих Јевреја на подручју Новог Пазара и других места Јеврејске општине. Између Првог и Другог светског рата ово гробље било је највеће [illegible] гробље у Новом Пазару.[2]

Када су немачке јединице ушле у Нови Пазар, у среду, 16. априла 1941. године, затекле су у граду 58 јеврејских породица са 221 чланом. Почетак окупације и уласка Немаца у Нови Пазар значио је и почетак [illegible] живота јеврејских породица. [illegible] мере [illegible] према Јеврејима овог града. Они су подразумевали систематско понижавање, малтретирање, физичко злостављање и изолацију Јевреја. Све је то био увод у њихову ликвидацију. Од најбогатијих јеврејских породица Немци су узимали куће, покућство, радио апарате, постељину и ћилиме. Тиме су опремали војне установе и станове својих официра у Новом Пазару. Десетак дана по уласку Немаца у Нови Пазар Ортскомандатура је издала наредбу [illegible] да се сви Јевреји, њихове жене и деца посебно обележе, да им се временски ограничи кретање, да се одреде улице у граду којима се они могу кретати, радње у којима ће се снабдевати и да им се забрани удаљавање из града без [illegible] дозволе. Наредба је [illegible] Јевреја [illegible] и [illegible] Јевреја, али и других грађана Новог Пазара.

Наредбу Ортскомандатуре реализовала је општинска управа у Новом Пазару. Она је [illegible] дана [illegible] представнике јеврејских породица у граду и све њих [illegible] са садржајем наредбе. Посебно су наглашене строге казнене мере за све који наредбу не буду поштовали. Тада су им подељене посебне траке жуте боје са шестокраком звездом и [illegible]

2 [illegible] Мушовић, [illegible] Јевреја, Новопазарски зборник [illegible], 23–24.

Сл. 1 — Јеврејски дућани у Новом Пазару (Снимак из 1940. године)

ЈУДЕ на све Јевреје и њихове куће. Општина је добила тражене Оузо[illegible] [illegible]. Неколико дана касније обележени су и сви јеврејски радње [illegible] [illegible] је писало Juden Geschäft — јеврејска радња. Тако обележени Јевреји, њихове куће и радње биле су издвојене од осталих становника Новог Пазара. [illegible] Новопазарци су [illegible] контакте са Јеврејима у [illegible] и на улици. [illegible] су [illegible] у њихове радње, што је [illegible] у време у којем су [illegible] Јевреји [illegible] радње.

[illegible] и [illegible] Јевреја у граду све су више узимали маха. На основу података, које је добила од Општине, Ортскомандатура је сачинила групу од 50 Јевреја способних за рад. Група је радила најтеже послове: копали ровове за касарну, чистили двориште и клозете у касарни и свим окупационим установама. Под строгим надзором Немаца Јевреји су радили по [illegible] дневно. [illegible] је додељен обући за [illegible], које су створиле велику буку пролазећи улицама града. Остали Јевреји, [illegible] групе, користили су органи немачке власти за чишћење улица, канцеларија Среског начелства, Општине, Жандармерије и других установа у граду.

За разлику од осталих грађана Новог Пазара, који су могли да буду по граду од 6 до 20 час, Јеврејима је кретање ограничено од 6 до 18 часова. За њих је одређено да се могу кретати само улицама Сјеничком, Рифа-

та Ђурановића и одвела у логорски стицију. Без детаља истовремено помоћи они су људи многи удаљени из града, а они њихови да им се неде многе одобрења одбијани су.

По наређењу Ортскоманде оружја Општине Нови Пазар захтевали су од богатих Јевреја да својим новцем купују пољопр, даје, мешање и друге намирнице за немачку официрску касу.

Неколико дана пре и у току хапшења у Новом Пазару јеврејски трговци су из својих радњи и магацина склонили већу количину робе. Крили су је сами или поверавали својим суседима и пословним пријатељима, међу којима су били претежно Муслимани. Део робе сакрили су у својим кућама или некуд закопавали. Тако је, на пример, Леон Бахар поверио Махмуту Дацићу, трговцу из Новог Пазара, већу количину свиле и штофа. Бахар је Дацићу на чување дао и радио-апарат са подацима о врсти и количини робе усклађишт(ене) у Улици Османа Бега. Махмут је то поверио свом брату Ахмету, који Авдију. Само неколико дана по доласку у Нови Пазар Немци су узели извесну количину робе из магацина и то ону коју је Махмут добио од јеврејина. Мишо Мевороговић је део своје робе, намештаја и покућства дао на чување Реџи у Шарејиву, Пашу Немашевићу, Туми Антонијевићу и доселичару у доцкору крај кадије »Хајас«. По повратку из заробљеништва Мишо сам Мошо само је од Туме Антонијевића добио део покућства. Од осталих својих пријатеља није добио ништа, јер су Бугари, у децембру 1944. године, узели све што је код њих остављено на чување.

Занимљива је ова прича о Мишу Мевороговићу и везе са његовом робом. Он је малу количину робе сакрио у својој кући тако што ју је уградио. Затим у кући поново јоје једно, а у простор између два зида сложио робу у току марта 1941. године. Роба је тако сакривена остала све до децембра 1944. године. Мишо је о томе писмом обавестио сина Мошу који је био у заробљеништву. После протеривања Јевреја из Новог Пазара, кућа Мише Мевороговића промениla је много станара. Од марта 1942. до децембра 1944. године у овој кући су са својим породицама становали — Хасан Мустафић, Хамдије Шарићић и Авдо Гоцовић. Нико од њих није приметио дупли зид у кући. Велике сакривене магацине у кући Мевороговића открили су бугарски војници, чије су јединице учествовале у борбама за ослобођење Новог Пазара заједно са јединицама НОВ-а. Претражујући по кућама Новог Пазара, Бугари су приметили дупли зид, порушили га и узели сакривену робу.

Део покућства Рафаила Мевороговића чувао је Рамиз Агушевић који је све то вратио његовом сину Аврому када се овај вратио из заробљеништва. Мориц Пило нешто је поверио у Реџиа Шарејсли; браћа Бахар дала су своју робу на чување Хаџиу Чорбићу, Мурату Камбериповићу, Лату, Мурату и Хамзу Рушићу из Новог Пазара, Абдулу Пепићу, земљораднику из села Петрова код Делимеђа и неком Хамзу из села Рашке. Марамон Мевороговић, један од повратника Јевреја који је имао доста покућства превоза,

дрио је Мошу Мевораћу да су браћа Валер део робе дали на чување Аћифу Хаџиахметовићу који је, иначе, располагао великом количином робе јеврејских трговаца. Сумбулови је дао своју имовину пословном Ети Мурајићу, ортаку и пријатељу из Новог Пазара и другим пријатељима из града и из Пештера. Према сећању, пошто су притворени формирани у Сјеници, отерали из околине села 300 грла крупне стоке која је била Сумбулова имовина. Од породица код којих су долазили Јевреји остављали робу на чување помињу се још Шаргаловић, Беко Ладовић, Станко Филипс, Ахмед Даци и други.

При крају трећег месеца по доласку немачких јединица у Нови Пазар Јевреји су радили у својим радњама са знатно ограниченијим избором и количином робе јер су је раније склонили из својих радњи. Они су продавали робу и након обележавања њихових радњи са ознаком Гешефт, али је промет из дана у дан опадао. Муслимани су избегавали да улазе у обележене јеврејске радње, чији су власници носили жуте траке на рукавима, јер су то били од Немаца и њихових албанских власти. Пошто Јевреји нису смели да напуштају град, нису ни набављали нову робу. Када им се то пружила прилика да продају свој посао, одмах су то учинили, надајући се да ће наћи свој спас, јер су живели у великој неизвесности и страху од нових немачких мера и прогона.

Крајем јуна 1941. године извршено је затварање и пљачкање радњи јеврејских трговаца у Новом Пазару, а кључеве предати Органима који су ово одмах предали Општини. Радње су биле затворене до краја августа када је Органима, уз помоћ Општине, испразнио сву затечену робу. Познато је да је део робе однет и дат на располагање чијим су радњама руководили представници Органа. За то време Немци су из најбољих јеврејских магацина и радњи у своје магацине пренели најбољу робу. Део јеврејске робе уграбили су и појединци из органа албанске власти и други грађани који су Немцима у томе највише помагали.

По налогу робе, предато је после окупације, одмах у упутству. Када их је између 15 и 20 Муслимана из Новог Пазара који је, по наредби органа албанске власти, Органима наређено да продају остатке јеврејске робе. Неке радње мали су и своје повереника. За радњу Самуела Конфортија — Сумбулова и његових синова одређен је Ето Мурајић, трговац. Продаја робе из радње браће Валер поверена је Осману Цамовићу из Новог Пазара. Комесар који су их за радњу Бењи Пазара био је Рамиз Пљакић, који, који је имао ангажман. Јосиф Гусман, обућар, брзо је са ангажованима продају робе из радње Морица Папа. Радња Рахамима Мевораћа поверена је Салиху Кавазовићу, трговцу. Нариф Зејни обавио је тај посао у дућану Моше Мевораћа. Комесари и продавци у овим радњама били су још Халил Имамовић, Мехмед Турковић, Ибро Пепић и Хамза Рековић, службеници, Салих Цамовић и Сало Токовић, трговци.

Роба из радњи јеврејских трговаца брзо се распродавала. Тако је, на пример, из радње Мордехаја Нела, у којој се као помоћници радили Јосиф Гуслић, Исаак Пајкашић, Бехорија Бировић и Хаким Нисимовић, сва роба продата за месец дана. Девизни новац дали су Јосифу Гусићу који га је однео у Српско начелство. Остала је тајна по којој је износ овај новац у Начелству свиде новац који је крајем 1944. године из среза однет и евидентирао зараде не личим документацијама и терцама Нисимовог.

Исте ситуација се десила у Новом Пазару и Дијањском срезу, крајем септембра 1941. године поново су затворене радње јеврејских трговаца. Из њих је повраћено износство роба која се довела Арнаутима, Бошњацима и другим муслиманским групама које су бранили Нови Пазар. Представници албанских власти ову робу давали су им бесплатно, као неризичну награду за учешће у борбама за одбрану Новог Пазара.

После другог урушења немачких јединица у Нови Пазар, 5. децембра 1941. године, Ортскомандант у граду наредио је да се сва роба из јеврејских радњи смести у магацине и радњу браће Бахар. До краја фебруара 1942. године, под контролом Немаца, из ове радње продата је сва роба јеврејских трговаца у Новом Пазару. Од јула 1941. године, када су јеврејске радње затворене и запечаћене, до продаје залихе робе из радње браће Бахар, крајем фебруара 1942. године, Јевреји нису добили ни један динар за своју робу.

Ратни тужни/немачки/бедни ратни борби у Ибарској долини апријела је заповест Ортскоманданта у Новом Пазару да крајем лета или у јесен 1941. године интернира и ликвидира новопазарске Јевреје. То су Немци урадили неке седам месеци касније, у пролеће 1942. године.

Не скуп, само, без икаквог отпора, завршно продата судбином, Јевреји у овом граду и односно и су свесно су Немци продузетници, као да је све то било сада или воља Божја. Одбијали су савете и предлоге пријатеља да се склоне по селима, или пређу на италијанску окупациону територију која се граничила са Дешанским срезом. Никако стални нису прихватили ни савете припадника НОП-а да побегну негде, повежу се са партизанима и тамо других већину Павловић, Вера Поповић, активиста НОП-а, разговарала је са Лусаном Бахаром и Сумбулушком становника о ситуацији у којој су се Јевреји нашли. Предочила им је и сазнање преко свих и оног и помоћи особе активиста НОП-а. Они нису то хтели прихватити. Мењо Бахар је објашњавао њихово држање овако: «Мојсијевско упутство Јеврејима хранилишту у Београду да остављаћ пол својих кућа и да никуд не бежимо». Када су Хаимо Бериславић и његов брат Рафо понудили новопазарском другу Мишићу да побегну из града, он им је одговорио: «Где ћу ја да идем, идем и ја». Хаим и многи Јеврејине о могли. У таквим условима Немцима није било тешко, да у року од, пре свега, похапсе и уклоне све Јевреје из Новог Пазара.[1]

---

1 Милорад Радевић, *Нови Пазар у НОБ-у*, II, 139–140 (необјављени рад).

Хапшење, интернирање и ликвидација новопазарских Јевреја

После рационерског малтретирања, понижавања и злостављања у току 1941. и првог тромесечја 1942. године, Немци су припремили и организовали акцију хапшења, интернирања и ликвидације Јевреја из Новог Пазара. Ево како се то догодило. Крајем марта 1942. године, у [illegible], Ортскомандатура у Новом Пазару организовала је акцију хапшења свих Јевреја у граду — од новорођенчета до изнемоглих стараца и старица. У акцији су учествовали немачка полиција, немачки војници и албанска жандармерија. Хапшење је почело и завршено се на јеврејски празник Пурим, то јест кад су се Јевреји окупили у духу [illegible] вере и обичаја. Акција је почела у 11 а завршена око 14 часова. За то време, добро организованом акцијом, сакупљени су Јевреји по кућама, на улицама и другим јавним местима и затворени у просторије немачке касарне у центру града која се налазила на простору данашњег Градског парка. [illegible] Пурим је дан спасења Јевреја. [illegible] ликвидације новопазарских Јевреја. Највећи број ухапшених јеврејских породица затекли су на свечаном празничном ручку. За њима су остали постављени столови са јелом по обичају за тај празник и отворене куће, што је за [illegible] ретка прилика. [illegible] туге, плача и суза. На пример, [illegible] [illegible] у руском [illegible], испред куће. [illegible] од када га је видео да долази. Но њихова радост није дуго трајала. Војници су га [illegible] из куће и [illegible] породице. У [illegible] Менто је дао [illegible], Хасиму [illegible], и рекао му: «Молим те, [illegible]». [illegible] и моју породицу. [illegible] Тада је [illegible] у [illegible] Јевреја који су се тих [illegible] били у [illegible].

Под стражом и у [illegible] преко 200 Јевреја, мушко, жена и деце, било је у [illegible] у граду. У [illegible] су се са својим кућама, [illegible] својих [illegible]. [illegible] преживели су [illegible] касарне и [illegible]. Тако је био [illegible] са Новим Пазаром, [illegible] суграђанима и комшијама које нису никада више видели.

Три дана после хапшења Јевреји су пребачени из Новог Пазара. У путу [illegible] у [illegible]. На [illegible] су их, [illegible] жене, децу и [illegible]. [illegible] са Новог Пазара

све Јевреји добили су по један хлеб. Када је Рођут Гуревица доводио Захаи Мујановића и Абдулаха Хаџиахмедовића да виде да ли су Јевреји спремни за полазак, чуо је глас једног Јеврејина: »Шта ћу јадан, кад је Бог дао да будем Јеврејин«. Дахмићи, Ђорђа Сада Конфортија, узвикнула је на Житном тргу: »Видите ли људи шта се ради са нама!«

Заједно са десетак хиљада, на ..., до Рашке, у понеки смех, кренули су Јевреји из Рашке Улицом Стевана Немање пратили су их до тадашњих војника и жандарма. Из Рашке су у фургонима, возом отпремљени у Косовску Митровицу. Приликом преласка преко срушеног моста код Пазара, ... против, убијен је Моша Бахар, јер није могао да иде. Из Косовске Митровице, где су ... Јевреји са подручја Косова, интернирани су заједно за Београд, на Сајмиште, где су ликвидирани. Сведочанства јеврејских породица ... Ивана Пазара са ... чланова које су ликвидирани на Сајмишту и која су ... ликвидацију.

Улица Гојка Бечановића, раније Жичка

1. Бахар *Јасон*, звани *Јаша*, са уобичајеном ..., жена Мирјана, домаћица, ... са 9 Вертна и једним сином: Букица, Тресилка, Бела, Цоња, Рела, Сара, Ремета, Естерика, Милица и син Лоси. Сви су ... радили код њихове ....

2. Шпаним *Аврам*, звани »Батин«, по занимању ... и ... који је продавала отпад. Поред Аврама у породици су били ... жена Тила, домаћица и ..., синови — Моша, ученик VII разреда гимназије, Арон и Исак, ..., Мијар, Зак и Ђорђе — Сарина и Роза, ..., имала је 16 година.

3. *Маттејевић Моше*, ... трговац, звани *Менчић*, жена Поповић, домаћица, брат Арон, синови — Мошо, Исак и Јаков, ћерке — Ретина, Хана и Матилда. Из ове породице од 9 чланова преживели су трагедију Арон и Моша, који су били у заробљеништву, и ћерка Ретина, која је ... у Приштини. После рата отишла је у Израел.

Улица 28. новембар, раније Краља Петра

4. Бахар *Лиза*, бивши трговац, звани *Дуле*, жена Сарина, син Рафо, ученик гимназије и ћерка Бланкица, ученица основне школе.

Улица Стевана Немање

5. Бахар *Аврам*, звани *Адарча*, бивши трговац, жена Ревека, домаћица, ћерка Богорина, ученица гимназије.

6. Бахар Елеазар, звани *Лело*, радник у трговини, жена Тамара, домаћица.

7. Бахар Мошо, ситни трговац, жена Цвија, домаћица, син Бењо, дете.
8. Бахар Садик, средњи трговац, жена Рашела, домаћица, син Бењо, дете.
9. Меитовић Алберт, средњи трговац, звани Мента. Према писању је [illegible] болести. Жена Резика, домаћица, ћерка Ребека, ученица гимназије и син Мошо, ученик основне школе.

Улица Светозара Марковића, раније Цара Лазара

10. Конфорти Арон, трговац и жена Бохора, домаћица.
11. Конфорти Матилда, домаћица, жена Саде Конфортија који је умро пре рата. Син Самуел и ћерке Бохорица и Хана, ученици основне школе.
12. Конфорти Сунта, домаћица, жена покојног Самуела Конфортија. Србијанка, син Мамико, трговац, ћерка Мешка, ученица основне школе.

Улица 7. јула, раније Петра Сокољића

13. Бахар Ефраим, сиромах, издржавао га син Арон, радник.
14. Бахар Исак, [illegible] трговац, звани Исо, жена Рика, домаћица, ћерке Лука и Сарина, обе за удају, синови — Јуда, трговачки помоћник, и Арон, дете.
15. Бахар Јаков, [illegible], звани Јоко, жена Хана, домаћица, син Арон, дете.
16. Бахар Исак, трговачки путник, звани Моша, жена Естерина, домаћица и син Јеролим, дете.
17. Бахар Леон, средњи трговац који је држао радњу у Тутину, жена Сара, домаћица.
18. Бахар Менахем, средњи трговац, жена Сида, домаћица, ћерке Беја и Букица, ученице основне школе.
19. Бахар Мошо, богати трговац, звани Ђоко, жена Пува, домаћица, ташта Рива, домаћица, одрасле ћерке Ракила и Рика, син Бењо, дете.
20. Бахар Самуел, [illegible], звани Симон и жена Беја, домаћица.
21. Гаон Арон, [illegible].
22. Израел Давид, апотекар [illegible]. Имао је преко 50 година.
23. Израел Ерна, домаћица, жена лекара Израел Хајма који је у априлском рату био рањен и умро у болници у Косовској Митровици.
24. Конфорти Јеролим, рабин, звани Јоко, жена Букица, домаћица.
25. Конфорти Садик, рабин [illegible] у Сарајеву, жена Сара, домаћица, син Арон, дете, и ћерка Рахела, дете.
26. Пардо Јосиф, средњи трговац, звани Ђуђо, жена Сарина, домаћица, син Јеролим, ученик гимназије.
27. Пардо Марко, богати трговац, звани Коко, жена Рашела, домаћица, [illegible], домаћица, син Давид, дете, и ћерка [illegible], дете.

браћу Морица такође су Козарчани што цело су из муслимански одредима убијени код Тјентишта, на путу за Рашку. Убијен је приликом уласка Живка Шушића, сестраница Довицевог брата.

28. Папо Салом, велики трговац, звани Сади, жена Рахела, домаћица и мало дете Јаречим и Садом.

Улица доктора Тирша

29. Бахар Пинто, звани Анчи, продавао свиња, држао је и кафану, жена Рифка, домаћица, Берго за уддају Бела и Сафира, синови — Јудо, берберин, и Моно, ученик гимназије.

30. Израел Јосиф, звани Јоши, трговац ситничар, жена Рахела, домаћица, синови Моше и Сима, шнајдери, ћерке Сарина, Рена и Рахела, све за удају.

31. Конфорти Сарина, домаћица, жена Циле Конфортија, крупног трговца који је умро уочи рата у Мостару.

32. Мацкевић Рахамим, звани Рори, средњи трговац, жена Буса, домаћица, брат Јосиф звани Јуси, синови Мошо и Давид, ђаци.

Улица Светог Саве

33. Данон Јосиф, звани Цинкуцал, службеник Јеврејске банке, и Матилда, ћерка за удају.

34. Данон Мирјушам, домаћица, кћи Јосифова, и Рахела, њихова сестра, шнајдерка.

Улица Хајдар Рахића, раније Грахоница

35. Бахар Моше, јачи трговац, син Бенка Бахара, жена Луна, такође Неха, домаћица, ћерке Мазал, Хава и Рахела, рибање своје дане када су демонстрирали Јевреје кажњави. Све три ћерке биле су деца.

36. Бахар Рафо, средњи трговац, жена Мазал, домаћица, сестре за удају — Хава и Рена.

37. Бахар Саломон, средњи трговац, Регина, мајка, домаћица, жена Роза, домаћица, синови Жак, трговачки помоћник, Мајер, ђак гимназије и Моно, дете, и ћерка за удају — Ребека. Саломон је избегао у Албанију. Умро је у Београду 1966. године. Остали су депортовани.

38. Конфорти Аврам, шнајдер, жена Луна, домаћица, синови Јаков и Јеролим, деца. Аврам је био у заробљеништву и после рата је отишао у Израел. Остали су ликвидирани.

39. Монтија Михаел, трговачки помоћник, врхово образован јеврејски певач, «Кантор», и као такав певао, читао, и обављао друге послове у вези са јеврејском религијом и обичајима. Жена му је била Хамида, домаћица, ћерка Регина за удају и син Арон, ученик гимназије. Михаел је избегао у

Србију, одатле у Црну Гору и Албанију. После рата отишао је у Израел. Породица ликвидирана.

40. Мошић Марјама, старица, ликвидирана је са својом породицом.

41. Пијо Јакоб, ситни трговац, таоци Јако, жена Рахела, домаћица, синови — Мошо, трговачки помоћник, Моше, ђак основне школе, ћерка Рута, деца.

Улица Скијбор

42. Бахар Соломон, трговачки агент, жена Пува, домаћица, син Давид, деце и ћерка Сара, деца.

43. Кохо Јосиф, сајџија, жена Хана, домаћица, синови Арон, Ђак, Моше, деце, ћерка Клара, ученица.

44. Мошић Арон, службеник у верској заједници, жена Ретика, домаћица, син Мошо за занатлију и ћерка Рива за удају.

45. Мошић Саломон, шустер, жена Рахела, домаћица, синови Арон и Саломон, деца.

46. Мошић Хаим, шустер, жена Клара, домаћица, син Арон, деца.

47. Шимо Хаим, трговачки помоћник, жена Ретика, домаћица, ћерке Пепо за удају, Танкута и Дона, ученице основне школе.

Новопазарска улица, раније Војводе Путника

48. Израел Блашка, домаћица, мајка трговца Израел Маше који је погинуо као борац НОВ-а код Колашина 1943. године, а пре тога радио у Тутину. Ћерка Хана и Папо за удају и син Мајер, ученик гимназије.

49. Конфорти Марсел, пекар, таоци Мојсе, жена Бунифа, домаћица.

50. Конфорти Садик, пекар, таоци Садо, убијен од Шиптара априла 1941. године, жена Дијана, таоци Дијаниђа, домаћица, син Мердали, пекар.

51. Конфорти Садик, трговачки агент, дошао из Доње Пољане 1935.

52. Мошић Саломон, ситни трговац, таоци Сако, жена Кантибуа, домаћица, мајка Рива, домаћица, син Мошкум, дете, ћерка Рахела, дете.

53. Мошић Фено, шнајдер, таоци Моисе, жена Рива, домаћица, син Арон, деце. Фено је радио код Џемаила Пружанића.

54. Папо Арон, средњи трговац, жена Сара, домаћица, синови — Јузукин, Бохмила, и Мошо, ученик гимназије, ћерка Рива и Сара, ученице.

55. Кохен Рахела, удовица, средњи трговац, са синовима Ароном и Мајером, а ћерком Бланишом побегла је у Црну Гору и Албанију. После рата је са синовима отишла у Израел, а ћерка Бланиша остала је у Албанији.

56. Папо Исак, средњи трговац, таоци Исо, жена Рива, домаћица, ћерке Бланиша, ученица гимназије и Рахела, дете, син Јерохам, дете. Ова породица побегла је у Београдску Бању и ту остала до краја рата. Након рата отишла је у Израел.

Крајњи исход из података о јеврејским породицама изгледа и 5а овако: Од 56 јеврејских породица, колико су Немци затекли у Новом Пазару, потпуно је ликвидирано 45, у 8 породица остало је по један до три члана, спасле се само две.

Од укупно 221 становника — Јевреја, колико их је било у овом граду првог дана окупације, ликвидирано је 196 (93 мушкараца и 103 жене), а спасло их је свега њих 20, (12 мушкараца и 8 жена). Погинуло их је у ирамском рату и у редовима бораца НОБ-а 4 Јевреја из Новог Пазара. Од укупног броја ликвидираних Јевреја 100 било је деце и младих до 20 година старости.

Од преживелих Јевреја Новопазараца, након ослобођења, отишло је у Израел 16, један је умро у Београду 1946. године и само један дуже остао овде. То је био Моше Молховић. Њега је немачко заробљеништво спасло од ликвидације на Београдском сајмишту. Мошо је овде формирао четворочлану породицу. У току 1972. године преселили се у Београд. Он је био последњи Јеврејин у Новом Пазару. Од 1972. године у овом граду нема више Јевреја.[4]

Пошто су у саставу Јеврејске заједнице са седиштем у Новом Пазару били Јевреји Дуге Пољане, Сјенице, Тутина и Рашке, ради се обухватности и јеврејских породица у овим местима.

Дуга Пољана

1. Конфорти Садо, трговац, жена Дудица, деца: Аврам, Салом и Мошо и ћерке — Сара, Алефина, Бланка, Матилда и Ракила.

Јевреје Дуге Пољане ухапсили су Немци, придружили их новопазарским Јеврејима, заједно са њима их интернирали у Београд и ликвидирали на Београдском сајмишту. Ово је била једина јеврејска породица која је између Првог и Другог светског рата живела у Дугој Пољани.

Сјеница

1. Меворах Самуел, трговац, жена Аза, синови — Мошон, Давид, Арон, Моше, Хајим, Јосиф и ћерке — Луна и Палома.

2. Меворах Данијел, трговац, жена Рашела, синови — Мошо, Саша, Аврам и Жилијо, Аслан, Моше и жена, Албуна, Буца, Камила и Нени (сестре), Меворах, мајка Сантова, ...

Јевреји из Сјенице интернирани су у Берген-Белзен у јуну 1943. године, после капитулације Италије. Већина њих преживела је Други светски рат: Меворах Сента, који је интерниран код Косовске Митровице, Меворах Арон, који је официр ЈВА, Жилијо и Исак који су умрли у Берген-Белзену.

4 Мегдић Радомир, *Нови Пазар у НОБ-у*, III, 575–585 ... *Нови Пазар и околина*, Београд 1969, 305, 309.

Тутин

1. Бахар Рашела
2. Бахар Беланка, кћи
3. Бахар Мајир, син

Ова породица из Тутина преживела је Други светски рат и отишла у Израел. Само је Беланка остала у Албанији. Друга јеврејска породица из Тутина (Мајо) прешла је у Нови Пазар. Она је једино са својом рођаком[illegible] пребегла из Сарајева.

Рашка

1. У Рашкој је живела породица Пале Исака. Она је регистрована у Новом Пазару под редним бројем 38. Преживела је и тако је обухваћена као и већина евакуисаних. Због тога што је преживела она је у регистру Јеврејске општине у Београду.[1]

Пљачка јеврејских кућа и растурање њихове имовине из кућа почињали су оног момента када су Јевреји похапшени и ухапшени. Многи, између осталог, нису ни имали куће у граду. Низ је предузето да се затечени јеврејска имовина заплени у њиховим кућама после хапшења. Два дана после интернирања Јевреја из Новог Пазара, Органи власти ... су јавну распродају заплењене јеврејске имовине — кућа, дућана, пекара и покућства. Ово није је практично ишло као распродаја. Организација је, у сарадњи са органима општине, формирала две комисије у чијем су саставу били: по један Немац, један албански муслиман и један човек, који је одређиван од стране. За њиме је водио службеник одређен од општине. Руководилац комисије био је Немац — фолксдојчер, подофицир. Њему су помагали локални људи који су Немци само бирали уз препоруку руководилаца у Среском начелству и општини. У првој комисији били су: Карло »Кино«, Немац, подофицир фелджандармерије у Новом Пазару, албански жандарм, Камбо Тесо и записничар, службеник општине. Ова комисија продавала је робу испред зграде Среског начелства и код куће Рите Мошића, где је било седиште Немачке комисије. Комисија је описивала имовину и куће и продавала је. Окупљеној маси, која је била заинтересована за куповину, није била ту из радозналости. Камбо Тесо је показивао предмет по предмет и говорио његову цену. Заинтересовани су се јављали да желе да купе, али је та, по правилу, учинио онај који је имао новца или био пријатељ, као и сам наследник Камбо Теса. Било је случајева да су неки локални и албански жандарми били привремени да интервенишу у сукобу који би се створили у току продаје појединих делова јеврејске имовине.

[1] Бук Мурадовић, Новопазарски Јевреји, Новопазарски зборник VI/1979, 77–78.

нице. Оне и због тога што су многе куће и друга имовина често продаване у бесцење. Комисија је завршавала записник и предавала опверени за потребама возилима. Новац, који је сакупљен продајом, уплаћиван је Немцима чланом комисије. Тако је радила и друга комисија. За малом дана била је распродата сва покретна јеврејска имовина, а у току маја 1942. године и скоро сва непокретна. Поред Немаца, највећу корист од ове распродаје имали су и други људи људи овде у Албанском комитету, стручним људима и онима, Бела Дринчић са својим сарадницима, а онаје великине користио и мањи број грађана.

Продаја јеврејске имовине путем јавне лицитације имала је циљ да камуфлира разне шпекулације које су Немци и њихови најближи сарадници у граду вршили са најбољим и највреднијим деловима те имовине. Пре продаје од 56 породица, продато је још 56 јеврејских кућа, 32 дућана и 25 плаца. Са јефтином куповином или са личним јеврејском имовином користили су различити трговци. Куће и дућани брзо су распродавани. Тако су се шпекулисало и богатило на рачун трагедије Јевреја. Било је случајева да су појединци куће мењали по три до пет власника у току окупације. Дешавало се да је неко из њихових суседа, од којих су уља пристаништа. Први радости је богатство шпекулације, а други зато ни није мучило да се ослободи ове имовине и бар мало умири савесну савест. Тако је нанесен окупатор, у сарадњи са органима победника власти у граду, успео да потпуно ликвидира јеврејску имовину и дотадашње богатство скоро потпуно са њиховом физичком ликвидацијом.

На основу свих и других података у вези са јеврејском имовином може се, бар приближно, доћи до неких основних закључака. Прво, јеврејска имовина је брзо и комплетно ликвидирана у два маха — у току 1941. године, када су Немци одузели радње и имовину у новцу као и део имовине из кућа шабачких Јевреја. Друго, у току распродаје заостале јеврејске имовине почев од њиховог протеривања и ликвидације.

Највећи део јеврејског злата узели су Немци. Део злата предали су сами Јевреји јер су знали да Немци располажу подацима о њиховом злату. Други део јеврејског злата Немци су пронашли и претресима, истраживањем, преко Гестапоа и СД и од у ужас највећег броја цивилних лица злато и малог броја људи злата Комбе Вакс. Трећи део злата остао код Јевреја у моменту хапшења. И то је дошло Немцима у руке. Знатан део овог злата пао је у руке чланова људи Албанског комитета, органа Српског велештва, немачких агената и људи сарадничке који су учествовали у претресима објеката у којима су живели Јевреји. Ако се зна да су најбогатији Јевреји вршили добре послове у граду и на Поповци. Део злата сакупио је бео и власни посед у њиховим двориштима или кућама. На крају, сигурно је и то да појединци од злата ни данас није до краја познато.

Начин и трговачка роба којом су располагали Јевреји највећи део нашли су у руке Немцима, а многе о томе су, то са ком сами функциони-

рања виђених ни нешто о њиховом имању. Залихе дио новца и робе Јевреји су оставили, или поверили својим суседима и другим грађанима Новог Пазара у које су имали поверење.

Стечени фонд од Пазараца управом је остао у рукама оних људи који су радили са Јеврејима као њихови ортаци, пословни пријатељи радници. Од тог [illegible] Немци и [illegible] само [illegible] по-[illegible] је [illegible] био [illegible].[6]

Списак новопазарских Јевреја који су ликвидирани на Београдском сајмишту према подацима Јеврејског музеја у Београду[7]

Редни број	Презиме, име оца и име			Редни број	Презиме, име оца и име		
1.	Алкалај	Сами	Бењо	19.	Бохар	Лазо	Бењо
2.	Алкалај	—	Мордехај	20.	Бохар	Моше	Бењо
3.	Алкалај	Сами	Мошо	21.	Бохар	Моше	Бењо
4.	Алкалај	Моша	Сами	22.	Бохар	Сарин	Бењо
5.	Алкалај	Бело	Сарина	23.	Бохар	Лазо	Елеазар
6.	Бохар	Семајо	—	24.	Бохар	Мошика	Букица
7.	Бохар	Семајо	—	25.	Бохар	—	Цола
8.	Бохар	Јаков		26.	Бохар	Семајо	Дона
9.	Бохар	Јаков	—	27.	Бохар	Семајо	Дона
10.	Бохар	Мошика	—	28.	Бохар	Јаков	Дона
11.	Бохар	Ефраим	Арон	29.	Бохар	Јаков	Ђентиле
12.	Бохар	Јаков	Арон	30.	Бохар	Семајо	Ефраим
13.	Бохар	Исак	Арон	31.	Бохар	Давид	Ефраим
14.	Бохар	Ефраим	Авер	32.	Бохар	Аврам	Номар
15.	Бохар	—	Бејо	33.	Бохар	Јаков	Естерина
16.	Бохар	Мошика	Бејо	34.	Бохар	Аврам	Естерина
17.	Бохар	Мошика	Бејо	35.	Бохар	Авер	Естерина
18.	Бохар	Јаков	Бета	36.	Бохар	Лазо	Хана

6. Мисафир Рашковић, *Нови Пазар у НОБ-у*, [illegible], 305–306 [illegible].
7. [illegible] Београд, [illegible] *Жртве* [illegible] ЈИМ [illegible] број [illegible] од 12.752 до 12.983.

Редни број	Презиме, име оца и име		Редни број	Презиме, име оца и име	
37.	Бохор Јаков	Хана	65.	Бохор	Мирјана
38.	Бохор Бењо	Хана	66.	Бохор Бењо	Моше
39.	Бохор Јаков	Ицак	67.	Бохор Јаков	Моше
40.	Бохор Ефраим	Јакоб	68.	Бохор Соломон	Моше (Мориц)
41.	Бохор Моше	Јакоб	69.	Бохор Бењо	Моше
42.	Бохор Јосиф	Јаков	70.	Бохор Аврам	Моше
43.	Бохор Исак	Јаков	71.	Бохор Бењо	Рафо
44.	Бохор Самуел	Јерухам	72.	Бохор Леон	Рафо
45.	Бохор Нисо	Јерухам	73.	Бохор	Рахела
46.	Бохор Исак	Јуда	74.	Бохор Леон	Рахела
47.	Бохор Давид	Јуда	75.	Бохор Моше	Рахела
48.	Бохор Јаков	Јуда	76.	Бохор Јерухам	Рахела
49.	Бохор —	Лејка	77.	Бохор Јаков	Ребека
50.	Бохор Јаков	Лена	78.	Бохор Соломон	Ребека
51.	Бохор Исак	Леон	79.	Бохор —	Роза
52.	Бохор Рафаел	Леон	80.	Бохор —	Роза
53.	Бохор	Луна	81.	Бохор Моше	Роза
54.	Бохор Менахем	Луна	82.	Бохор Бењо	Роза
55.	Бохор Исак	Луна	83.	Бохор Јаков	Роза
56.	Бохор Самуел	Луна	84.	Бохор	Рафаела
57.	Бохор —	Матилда (Магдица)	85.	Бохор Авраам	Рафаела
58.	Бохор —	Мерседа	86.	Бохор Соломон	Рена
59.	Бохор —	Мерседа	87.	Бохор Бењо	Сида
60.	Бохор Јаков	Мерседа	88.	Бохор Леон	Сефора
61.	Бохор Нисо	Мошо	89.	Бохор Ефраим	Симона
62.	Бохор —	Мошон	90.	Бохор Соломон	Сара
63.	Бохор —	Мошон	91.	Бохор Јаков	Сара
64.	Бохор Самуел	Мошон	92.	Бохор	Султана

Редни број	Презиме, име оца и име			Редни број	Презиме, име оца и име		
93.	Бохор	Нисим	Сарина (Софија)	121.	Коен	—	Јосиф
94.	Бохор	Исак	Сидо	122.	Коен	Јосиф	Клара
95.	Бохор	Мошо	Тамара	123.	Коен	Јосиф	Мошо
96.	Бохор	Соломон	Жак	124.	Конфорти	Јаков	Буница
97.	Бохор	Марко	Самуел	125.	Конфорти	Сидо	Хаим
98.	Давид	—	—	126.	Конфорти	Сидос	Арон
99.	Давид	Мазл	Јосиф	127.	Конфорти	Самуел	Арон
100.	Давид	—	Мазал	128.	Конфорти	Сидо	Благица
101.	Фураси	Аврам	Арон	129.	Конфорти	Јаков	Бука (Букица)
102.	Фураси	Мошо	Аврам	130.	Конфорти	—	Букица
103.	Фураси	—	Давид	131.	Конфорти	—	Бурика
104.	Фураси	Мишо	Јаков	132.	Конфорти	Соломон	Виктор
105.	Фураси	—	Бука	133.	Конфорти	—	Јерохам
106.	Фураси	Давид	Хајим	134.	Конфорти	Самуел	Мазал
107.	Фураси	Аврам	Нисим	135.	Конфорти		Мазалда
108.	Фураси	Мошо	Јосиф	136.	Конфорти	—	Мерјем
109.	Фураси	Аврам	Мазал	137.	Конфорти	Арон	Мазалда
110.	Фураси	Јосиф	Мошо	138.	Конфорти	Сидос	Рашела
111.	Фураси	Аврам	Мошо	139.	Конфорти	Јеросим	Сарит
112.	Фураси		Рашела	140.	Конфорти	Мордехај	Соломон
113.	Фураси	Јосиф	Рашела	141.	Конфорти	Сидо	Сион
114.	Фураси	Јосиф	Реза	142.	Конфорти	Гојка	Сара
115.	Фураси	Аврам	Реза	143.	Конфорти		Сарина
116.	Фураси	Јосиф	Сион	144.	Конфорти	—	Сунта
117.	Фураси	Јосиф	Сарина	145.	Конфорти	Мордехај	Тамара
118.	Фураси	Аврам	Сарина	146.	Мелтовић	Мошо	Албер
119.	Хаим	Јосиф	Арон	147.	Мелтовић	Давид	Бука
120.	Хаим	Ефраим	Хаим	148.	Мелтовић	Рахамим	Давид

Редни број	Презиме, име оца и име			Редни број	Презиме, име оца и име		
149.	Мошковић	Мошо	Хаим	177.	Мусафија	Мошо	Рика
150.	Мошковић	Мошо	Ниса	178.	Мусафија	Арон	Соломон
151.	Мошковић	Мошо	Јаков	179.	Мусафија	Михаила	Соломон
152.	Мошковић	Мошо	Јосиф	180.	Мусафија	Соломон	Санто
153.	Мошковић	Мошо	Мазалта	181.	Мусафија	Јуда	Санто (Бато)
154.	Мошковић	Мошо	Марта	182.	Коен	—	Арон
155.	Мошковић	Рахамим	Мошо	183.	Коен	Мориц	Давид
156.	Мошковић	Алберт	Мошо	184.	Коен	Мардохај	Алиса
157.	Мошковић	Мошо	Паломба	185.	Коен	Сарин	Јерохам
158.	Мошковић	Мошо	Розанета	186.	Коен	Арон	Јерохам
159.	Мошковић	Алберт	Ребека	187.	Коен	Јосиф	Јерохам
160.	Мошковић	Јаков	Рахела	188.	Коен	Јерохам	Јосиф
161.	Мусафија	Соломон	Арон	189.	Коен	—	Леја
162.	Мусафија	Хаим	Арон	190.	Коен	Исак	Мазал (Мазалта)
163.	Мусафија	Соломон	Арон	191.	Коен	Јерохам	Мориц
164.	Мусафија	Михаел	Арон	192.	Коен	Исак	Мошо
165.	Мусафија	Мошо	Хана	193.	Коен	Арон	Мошо
166.	Мусафија	Арон	Хајна (Бјанка)	194.	Коен	Бењо	Рашела
167.	Мусафија	Лејбо	Клара	195.	Коен	Самуел	Рахела
168.	Мусафија	Фајо	Естер	196.	Коен	—	Рахела
169.	Мусафија	Соломон	Мирјам	197.	Коен	Исак	Рика
170.	Мусафија	Арон	Мазал	198.	Коен	Арон	Рика (Ракила)
171.	Мусафија		Паломба	199.	Коен	Јерохам	Сарина
172.	Мусафија	Соломона	Рахела	200.	Коен	Самуел	Сара
173.	Мусафија		Рашела	201.	Коен		Сара
174.	Мусафија	Михаила	Ребека	202.	Коен	Арон	Сара
175.	Мусафија		Ребека (Јелена)	203.	Коен		Сарина
176.	Мусафија	Арон	Рена	204.	Коен	Мориц	Вида

Списак Јевреја из Сјенице и Тутина чију је судбину у Другом светском рату регистровао Јеврејски историјски музеј у Београду

Јевреји из Сјенице[8]

1. Мошија Жданић Исак — Пребегао 1942. године у Подгорицу. Убијен у Берген-Белзену 1945. године.

2. Мошијо Самуела Моша — Пребегао 1942. у Подгорицу. Године 1943. упућен у Берген-Белзен. Стрељан 1945. код Косовске Митровице.

3. Мошија Данијела Жданио — Пребегао 1942. у Подгорицу. Убијен 1943. у Берген-Белзену.

4. Мошонко Мошо Данијел — Одведен 1943. из Подгорице. Умро у Берген-Белзену 1943. године.

5. Мошонко Данијела Исак — Умро у Берген-Белзену 1943.

6. Мошонко Самуела Јосиф — Умро у Суботици по повратку из логора Берген-Белзен.

7. Мошонко Хаима Лиа — Била у Берген-Белзену, умрла у Требињу 1945. године.

8. Мошонко — Паломба — Умрла у Берген-Белзену.

9. Мошонко — Реиа — Умрла у Берген-Белзену.

10. Мошонко Самуела Стелмон — Убијен у Сјеници.

Јевреји из Тутина[9]

1. Исраел Јерахама Бахиел — Крајем марта 1942. одведен на Београдско сајмиште. Ликвидиран 1942. године.

2. Исраел Мошо Хаим — Крајем марта 1942. одведен на Београдско сајмиште. Ликвидиран 1942. године.

3. Исраел Моша Хаика — Крајем марта 1942. одведена на Београдско сајмиште. Ликвидирана 1942. године.

4. Исраел Мошо Мафор — Крајем марта 1942. одведен на Београдско сајмиште. Ликвидиран 1942. године.

5. Исраел Моша Мика — Побегао из Тутина и постао пребеглица. Не зна се где је погинуо.

---

8 Јеврејски историјски музеј Београд, Т. [кут.] 7/а, Жртве … логора ОРМ тобожње регистрације, број уписнице од 12.939 до 12.941 и 15.932 до 15.939.
9 Јеврејски историјски музеј Београд, Т. [кут.] 7/а, Жртве … логора ОРМ тобожње регистрације, број уписнице од 12.944 до 12.948.

Mirjana Ajbi

THE TRAGICAL FATE OF NOVI PAZAR'S JEWS

This article is about Novi Pazar's Jews during the occupation of Novi Pazar's in Second world war. The introductory text is consisting of fundamental facts about the Jews during the Turkish rule and all other periods from liberation of Novi Pazar in the First Balkan war till the capitulation of the Kingdom of Yugoslavia in April 1941.

The greatest part of this article enthusized facts about life of the Jews of this area during the occupation in the Second world war and measures which were determined against them by the German command and a police in cooperation with organs of occupation authority and the Albanian gendarmerie in Novi Pazar.

Мехдур Шаћић
Нови Пазар

УДК 929:371.124 Хоџић С.

САДИК ХОЏИЋ, ПРОФЕСОР МАТЕМАТИКЕ НОВОПАЗАРСКЕ ГИМНАЗИЈЕ ОД 1945. ДО 1951. ГОДИНЕ

Указом њ. в. краља Србије Петра I, новембра месеца 1911. године, отворена је пилотпуна гимназија у Новом Пазару. Њеним отварањем је ударен темељ културно-просветном напретку овог дела Србије, тј. и Санџака. Она је допринела ширењу образовања, културе, мишљењу живота и [illegible] људи. Као просветно-васпитна институција отворила је нове видике и указала на путеве [illegible] и образовања уз ширење идеја хуманизма и родољубља. Ђаци и професори ове гимназије били су у кључним ситуацијама наше историје готово као [illegible], волели свој народ, слободу и како се поставити и односити према свима који служе њему.

Гимназија у Новом Пазару је пре пет година прославила 85 година рада, а ове (2003) године треба да обележи нови јубилеј, 90. годишњицу образовно-просветитељске делатности. У свом развоју је имала карактеристична периоде: период до краја Првог светског рата, период развоја између два светска рата и период за време Другог светског рата, када је израстала у потпуну Гимназију, изаћивши се из [illegible].

Посебно ћемо поменути период развоја Гимназије после Другог светског рата. Редован рад гимназије у овом периоду је почео 12. априла 1945. године, а школска 1944/45. год. трајала је само нешто четири месеца.[1]

Према Списку наставника Више реалне гимназије у Новом Пазару[2] те прве године наставу су, поред осталих, изводили: Десанка Ђурђевић, Миодраг Пушковић, Катарина Валдман, Даница Бурђанкаревић, Радослав Павловић, Владимир Срђуђанов, Садик Хоџић, Милица Рекајева, Алија Сукић, Сава Ковачек. Треба напоменути да су следећих година, поред осталих, радили и добри стручњаци, данас професори, као што су Јован Милосављевић, Драган Вукотић, Хасиб Фетаховић, Ратко Парковић, Милан Николић, Радојка Јеремић, Рифат и Мерџија Шакурмарс и многи други.

Као што је већ напоменуто, један од професора Гимназије у Новом Пазару, у периоду након њеног рата, био је и професор математике Садик Хоџић. Овај рад говори о професору који је за време свог професорско-педаго-

1 Бранко Анђелковић, *Гимназија у Новом Пазару*, Нови Пазар 1989, 148.
2 *Исто*, 116.

дио грађе у Гимназији у Новом Пазару дао доста података о успјеху и сталним дубоким траговима добрих стручњака, познатих педагога, математичара, хемичара и пољопривредника у ваннаставним активностима.

Школа је радила у кући Ибрија Јонузовића, данас Улица Шабана Коче, а директорица је била Љубица Кимбаровић. Одељења у тим првим послератним годинама су била бројна и пренатрпана, а ученицима су предавали и оцењивали професори од I разреда па надаље, нарочито у V разреду оцењени шест [illegible] професора.

Опште је мишљење од надлежних органа просвете, управе школе и ученика да је професор Садик Хоџић, математичар, своје каријерске професије у сваком погледу, како је био стидљив од својих ученика [illegible] година. Из података које је послао Архиву «Рас» у Новом Пазару[1] као и архиве Гимназије може се установити следеће:

Рођен је у Новој Вароши 1909. године, где је завршио основну школу. Средњошколско образовање је стекао у Великој медреси краља Александра у Скопљу. Године 1937. уписао је студије на факултету у Београду — одсек математике. Због избијања рата дипломски испит је положио тек 1946, а професорски испит 1951. године. У Гимназију у Новом Пазару је дошао из Вучитрна где је у току рата радио као службеник. Претходно му је била сеоска гимназија у Новој Вароши у којој је и он провео време Другог светског рата.

Као што је поменуто, одмах је у радном колективу Гимназије запажен као изванредан стручњак, педагог, методичар и као примеран радник. Био је строг, праведан, а код ученика је ценио само знање, залагање и однос према раду. Његови часови су били за пример и узор. Трудио се да максимално учини што већи број ученика [illegible] средства, учила, руководећи се педагошким основним ставом да је боље једном видети него сто пута чути. Давао је као стручњак ученицима много, али је од њих и доста тражио. Говорило се да је једна његова четворка вредела других математичара петица. Није имао довољно наклоности, на пример, према лаким руковођењима, без обзира [illegible] је био коректан, праведан и строг. Таква оцењивања ученика није било [illegible] да се ни у ученике [illegible] класификационог периода, полугодишта и године.

Мост [illegible] начина рада, стручности и педагошког приступа ученицима, [illegible] су причале о професору математике Садику Хоџићу: «Знате ли ви да је мене математику предавао Садик Хоџић», «Колега П. Ш. понавља разред због математике, имао ту слабу, те је Садик Хоџић, [illegible]», [illegible] мора да се научи [illegible] Кад би се после дужег времена нашли ученици из генерације, [illegible] би причали,

1 Садик Хоџић, *Писмо Архиву «Рас» у Новом Пазару*, 1999, 2.

кад би говорили о професорима који су им предавали, о Садику Хоџићу. Наиме поводом обележавања 50-годишњице матуре генерације која је завршила матуру 1958. године, директор Гимназије у Новом Пазару, који је присуствовао прослави испраћа угледа и неки говорио професора Хоџића, причао је: „Интересовао сам ко је то био професор, толико добар и строг, да су присутни на свечаности, подобро благо своји [illegible], највише причали о математичару — професору Садику Хоџићу. Причали су доживљено, ученичко искуство, позитивно о математичару али у позитивном контексту и суперлативу: стручан, праведан, методичар, добар човек. У рад је уносио и доста хумора увек поштујући ученикову личност.

Професор Садик Хоџић је поред педагошког рада на послу у Гимназији радио доста и на стручном усавршавању. Са својим стручним радовима је учествовао на Конгресу математичара у Загребу. Радове су касније објављени у математичкој стручној литератури. У току рада у Новом Пазару је награђиван за стручно педагошки рад. Тако је школске 1949/50. године одликован значајним орденом од стране Обласне комисије у Крагујевцу и награђен новчаном наградом. После тога (исте године) добио је похвалну награду од Градског народног одбора у Новом Пазару. Тада му је Обласна комисија образовно-васпитног рада предложила да следеће године пређе у Крагујевац, где се отвара Виша педагошка школа, која треба да има багат математичко, да буде наставник у њој, што му је такође било веома подстицајно стручно признање. Професор Садик Хоџић је био ангажован и у дугогодишњем у ваннаставним активностима у месту и школи. Био је активан у локалном шах клубу (добар шахиста) и организатор многих такмичења у школи, организација турнира, итд.

У другом делу свог прилога рада говорићемо о једној специфичној димензији личности професора Садика Хоџића. Уједујући писано Архиву „Рас", професор је дао податке да је завршио Велику медресу краља Александра у Скопљу у време Краљевине Југославије. У ово послератно време, после Другог светског рата, било је доста исламских људи који су завршили ову медресу а били помало у привилегованом политичком положају. Међутим, професор Садик Хоџић је остао верник. С обзиром на климу у друштву која је владала тада, комунистичку и партијску, да тако кажемо, атеистичку, професори су њега прихватили као доброг стручњака, математичара који им је тада био и потребан, али је од политичких органа у месту, и школских руководилаца, [illegible], а код ученика којима је предавао знало се да је верник и да редовно обавља обреде ислама у џамији. Ово су посебно осећали ученици исламске вероисповести. С обзиром да је тада било време Комунистичке партије, СКОЈ-а, да су у школи на табловима биле причвршћене пароле поред слика Лењинових и Стаљинових [illegible], [illegible], а они [illegible] народности, није лако било тада бити [illegible] свој став, бити верник, ићи у богомољу, а [illegible]-

давање у школи. Мислим да су то лажни индикатори из разлога што су школама били потребни добри стручњаци — математичари (који су тада били дефицитарни) и да су због тога гледали на неки начин професору Хоџићу кроз прсте. Но, ни ти људи нису давали никаквог повода за привођење, своја верска убеђења нису преносили на младе, да тако кажемо, директно. Ученици су знали да је он верник, а знали су и сами да се то није смело. У таквим случајевима када би се бар вршило партијско дисциплиновање у већ познатим случајевима у просвети, професора Хоџића су бранили од овлашних прекодби баш неки чланови руководства комуниста, а били су још у завршним разредима Гимназије, истичући његов стручни квалитет и педагошки рад. О овоме је аутору овог рада писао професор Хоџић, наводећи пример имена тих младих партијских руководилаца.

Кад је професору Садику Хоџићу понуђено да пређе на ВПШ у Крагујевцу — прихватио је одмах. Руководство школе је обавештено, према писању професора аутору, да је доцније професор верник и да редовно обавља верске обреде, са чим су одговорили да њима треба добар стручњак и људи му остављени у његова лична схватања. Међутим, одговарајући органи су се баш умешали, изгледа. Претпоставља се да су за њега открили „крајње карактеристике“, што је онда било уобичајено, послало их је руководство Партије из Новог Пазара и обавестило одговарајуће органе о професору који долази њиховој школи.

У Крагујевцу је радио на ВПШ, на одсеку математике, као предавач. Године 1953. позван је хитно, вероватно на неки курс — опет на основу драме ВПШ. Постављено-случајно већу доказа сам правио ... у звање професора ВПШ, што је одговорно уважавано доцентима на факултетима. „На седници Наставно-научног већа ВПШ изабран сам у ово звање. Само један члан већа је гласао против — он је члан партије. Овај избор партијски органи нису потврдили, већ су ме дали откази за даљи рад на ВПШ. Како нису имали разлога за отказ ... су међу њима, али су тако нису дали разлога за отказ.“[4]

Од 1. јануара 1954. године до 31.12.1957. године је радио у Сјеници. О овом периоду рада у Сјеници аутор није могао да добије неких ближих података. Вероватно су га и тамо пратиле „крајње карактеристике“ из како стручњака него као верника.

Почетком 1958. године одселио се у Турску, где су му раније били отишли мајка, сестра или и са породица браћа. Непосредно пре исељења у Турску аутор је био у прилици да разговара са професором, који га је после позвао дуже, отворено да његовог сазнања. Аутор се сећа тог разговора: да мора да оде у Турску, али само као ... да му је овде у Ју-

4 *Исто*, 4.

[illegible] било добро, али је у исто време говорио и о [illegible] која је имао у Крагујевцу, а за које је право аутор био студент [illegible], ради чега ученик коме је математика добро ишла, да је био и у тиму свих ових догађаја.

Професор је у Турској једно време радио у [illegible] фирми а после је био изабран да ради као професор [illegible], а у међувремену је предавао и на приватним факултетима предмет геометрију. Прво је живео у Измиру а сада је настањен у Бурси.

Ако се још једном вратимо на рад Садика Хоџића као професора математике у Новом Пазару, понављамо да је по раду стручном квалитета професу имао [illegible] и одређен животни став. Доказао је да се може бити добар стручњак, човек, користан члан друштва, а у исто време и [illegible]. А то онда кад је радио у Новом Пазару и комунистичким [illegible] није било лако, када је просто постојала сила [illegible] против кога, [illegible], од стране припадника чланова партије. Они су у прошлости [illegible] ради све чија је предност на конкурсима била обавеза члана КПЈ-а. Ову осетљиву [illegible] професору су препознавали и ученици којима је предавао, [illegible] руководилаца партије, али су га сви ценили као великог стручњака, [illegible], строгог и праведног у оцењивању. Они [illegible] су били и [illegible] личности.

Професор Садик Хоџић је предложио аутору овог рада и вероватно утицао да и аутор заврши природно-математички факултет — математику и пође његовим путем у просветно-педагошком раду. После губљења [illegible] са својим професором математике аутор је [illegible] сазнао да је Архив «Рас» из Новог Пазара, [illegible] историји привреде и образовања у периоду после Другог светског рата, [illegible] и од Садика Хоџића у Турској и добио од њега [illegible] писма. Аутор је после писао професору, добио одговор од њега и то дописивање траје [illegible] година. Дописују се ученик и професор, [illegible] година од када су се последњи пут видели. Ученик је [illegible], дописује се професором Садиком Хоџићем. Касније је дописивање прешло у пријатељско, [illegible], са обостраним поштовањем. Уствари, дописивали су се два професора математике, два старца — ученик од 70 година и 11 година старији професор. Аутор се у овом дописивању увек [illegible] да има [illegible] година, а [illegible] професор да има 25–26 година. У овом дописивању је било десет [illegible] из Новог Пазара, Крагујевца и Србије.

1 Професор С. Хоџић је за [illegible] у Новом Пазару био [illegible] [illegible] у Новом Пазару до [illegible] у [illegible].

У овим комуникацијама су размењивали и мисли, литературу; аутор је слао професору своје дневне мисли и отуда добијао корисне и мудре [illegible]. У својим књигама је писао о послератним приликама у Новом Пазару, па и професору Хоџићу. У овом дописивању је аутор покушавао на неки начин да [illegible] свог професора и подстакне га на износење мишљења о свом [illegible] раду: [illegible], однос према [illegible], а према другим партијским руководиоцима, у том периоду док је он био и радио у Новом Пазару.

Интересантно је да је професор Садик Хоџић о свима у Новом Пазару, па и [illegible] партијским руководиоцима, како их је аутор свог рада помињао, говорио у позитивном контексту. То је вероватно због тога што је он сам био такав [illegible], човек, добар, карактеран, а можда у своме случају [illegible] према свом родном крају. Када је писао о школи у Крагујевцу писмо је [illegible], а о односима у Гимназији у Новом Пазару каже да су били добри односи ученик — наставник и обрнуто, били су на задовољавајућој висини. Међутим односи професора, [illegible] били су [illegible] на ниској висини.[6] [illegible] Можда су се [illegible] субјективно тако.

Такође, у току дописивања са аутором, професор Садик Хоџић [illegible] се многих ученика, од којих неки који су [illegible], за место са интересовањем [illegible], да ли су још у животу, итд. Није заборавио најбоље ученике међу којима је поменуо Ђорђа [illegible], који [illegible] у Русију, а Хаџи Мустафића, који је [illegible] «Иако је Хаџи био [illegible] решавао задатке из математике».[7] Писао је, на пример, и о ученику, касније руководиоцу у Новом Пазару, да га је на крају VIII разреда Гимназије замолио да му да позитивну оцену на разреду, [illegible] «Шта ћете радити? Ако добијете [illegible] матуру [illegible]» Ученик је [illegible] и успешно положио матуру. У другом случају угледни грађанин Новог Пазара замолио је професора да му ћерка добије позитивну оцену из математике на крају године јер је [illegible]. Професор је одговорио: «Не, за њу је боље да савлада математику, [illegible], а за одмор ће бити времена».[8]

6 Садик Хоџић, [illegible], 1995, 4.
7 Из писма у току дописивања професора Садика Хоџића и аутора.
8 Исто.

Такав је био професор Садик Хоџић: тачан, друштвен, духовит, много је држао ученицима, али од њих и тражио [illegible] које су била прописана [illegible].

У разговору са аутором овог рада изнео је интересантне догођаје из свога живота. [illegible] у Новој Вароши и [illegible]. Кад је [illegible] у Бечкереку [illegible] до [illegible] у Осијеку. [illegible]. После рата су [illegible] у Осијеку, [illegible]. [illegible] у Новој Вароши [illegible] руку у [illegible], и обратно, (у Другом светском рату) бар 40 пута, за време [illegible] отишао у [illegible] да тражи одобрење за [illegible] у [illegible] службеника, [illegible] да је Србин. [illegible] — муслиман. [illegible] да је муслиман, као што јесте уствари.[9]

До завршно. Живот професора Садика Хоџића је [illegible] историје школства, просвете и образовања у Новом Пазару у периоду одмах после Другог светског рата. [illegible] професор математике Садик Хоџић. [illegible] у [illegible]. [illegible] просветни радник, а у исто време и [illegible] у [illegible].[10] О [illegible], професорима, [illegible] Новог Пазара, [illegible] од Турака и [illegible] (М. [illegible], Мица Радовића, др Хаша Мустафића, [illegible], итд.), без обзира на веру и [illegible].

Овај прилог о професору математике Садику Хоџићу у Новопазарском зборнику [illegible] Гимназије у Новом Пазару и [illegible].

9 *Исто.*

10 [illegible] 2000/2001. [illegible] у Републици Србији.

ном професору која је доста допринело да им школа пружи солидно знање, а у исто време и [illegible] у будућем раду са децом. Примерима пожртвовања професора, ученика и осталих радника Гимназије не само на пољу образовања, васпитања, културног препорода, већ и свеукупног стваралаштва ученика, развијања идеја хуманизма, родољубља и заједништва у овом крају.

Какав је ауторитет професор математике Садик Хоџић имао код ученика, и поред тога што је био строг у оцењивању, нека се закључи и из тога да су га ученици разреда Гимназије, сви ученици, испратили на аутобуској станици приликом његовог одласка из Новог Пазара у Крагујевац. [illegible] као добри и драги професор математике, [illegible] Гимназије у Новом Пазару.

Mesur Šalić

SADIK HODŽIĆ — PROFESSOR OF MATHEMATICS AT NOVI PAZAR'S GRAMMAR-SCHOOL

In the period instantly after the Second world war Sadik Hodžić was professor of mathematics at Grammar-school in Novi Pazar. Instantly he turned his colleague's and pupil's attention to himself as a one of the best professors at school. He was a good expert, pedagogue, methodist and in general he was a good as a person. He was a strict but fair to his pupils. He gave them a lot of his knowledge and for that from them he demanded corresponding conditions.

He worked on his professional perfecting and he participated on congresses of mathematicians with articles which were published in specialistic literature. During his work in Novi Pazar he was rewarded by educational organs of district and from ONO in Novi Pazar.

After Novi Pazar's period he was a teacher at VPŠ — department of mathematics in Kragujevac and later he was a professor of Lower grammar-school in Sjenica. He graduated of Big Kings medresa in Skoplje. During his life and work he was believer and he performed ceremonies in mosques. After the Second world war behavior like that was inadmissible and unacceptable. He had problems with Comunist party of Yugoslavia so lost his job at VPŠ in Kragujevac. Forty years after we are looking at him as a visionary, because in school year 2000/2001 cathecism introducted at schools.

Beside generations of pupils to whom he lectured in Novi Pazar he simply was a legendary professor about whom at all meetings and jubilees of generations they spoke in good sense as a good expert, pedagogue, methodist, strict but fair, good as a man and humanist.

Др Слободан Илић
Медицински центар
Нови Пазар

УДК 364.88-058.73-025 (497.11) "1951/2002"

ПЕДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД ОСНИВАЊА ГИНЕКОЛОШКО-АКУШЕРСКЕ СЛУЖБЕ У НОВОМ ПАЗАРУ

Ове године славимо један мали јубилеј: педесет пет година од када је др Трајо Петровић, гинеколог који је био распоређен од стране надлежних власти у Нови Пазар, формирао у делу дотрајале старе зграде болнице Гинеколошко-акушерско одељење, са пет болесничких соба, са 24 постеље, породилиштем, операционом салом и амбулантом. Одељење ће остати у овом делу зграде све до 14. 3. 1970. године када се прелази у нову зграду Хируршког блока.

На основу података који датирају из 1820. године и касније, од краја I светског рата па све до 1932. године, порођаји у граду су се обављали уз стручну помоћ двеју бабица у приватним кућама. Године 1932. у државну службу при Болници примљена је једна бабица која је са постојеће две бабице обављала порођаје у граду. Зграда болнице, која је изграђена 1925/1926. године, налазила се у северном крају садашње старе болнице, у кругу Здравственог центра и имала је 11 просторија. У њима су били смештени одели, породиље, инфективни, интерни и хируршки болесници.

По завршетку рата порођаје у граду обављала је једна бабица приватно до августа 1945. године, када је у Болницу примљена бабица Јелена Лазић. Крајем 1945. године први пут је формирано Породилиште при Општој болници и смештено је у једну болесничку собу. То Породилиште је било скромно опремљено, са неопходним бројем кревета за порођаје, на којима се и обављали порођаји. Породиље су остајале у соби заједно са новорођенчадима. За веће порођаје је позивана бабица од куће, а од новоформираног Породилишта је ..., све што је донела бабица са стављала као своју опрему.

У почетку Породилиште није имало много порођаја. У њему су се порађале образоване жене, супруге официра, државних службеника и др. Компликовани случајеви упућивани су у Краљево и Косовску Митровицу. Највећи део породиља и даље се рађао у својој кући, а оперативни порођаји нису били болнички.

Године 1946. мобилисан је и распоређен од стране надлежних власти у Новопазарску болницу први гинеколог, др Станковић, који крајем

лест година оснивује др Грујо Петровић, такође гинеколог, а који ће наредне године формирати Гинеколошко-акушерско одељење.

Доласком др Петровића у Нови Пазар, формирањем Гинеколошко-акушерског одељења и операционе сале, почиње да се раде и типичне гинеколошке и абдоминалне захвате. Операције су рађене у локалној, лумбалној и општој анестезији етром са Омбредановом маском. Операционо поље је било [illegible], рађене су и хируршке [illegible] оружјима. У почетку, као операциона сала служила је једна од болесничких соба у којој су били смештени операциони сто, аутоклав, хируршки инструменти итд. Трансфузије и реанимације није било. Стерилизација је вршена у аутоклаву на примусу, а инструменти су се кували у казанчићима на ватри. Особље су чинили: Јелена Лотић и Зорица Чапић, бабице, Славка Јоцић и Ружа Поповић, болничарке, Исмалија Дудић и Бејдан Колашинац, инструментарке, болничари: Салих Рашљанин, Харун Бербетлић, Хатиџа Гусинац и Хајре Нуровић.

Године 1949. др Грујо Петровић бива упућен из Београда у Нови Пазар из политичких разлога. Због недостатка лекара, како на његовом управнику Болнице мене бабица Јелена Лотић до краја 1950. када у Нови Пазар долази први послератни хирург, др Љубомир Павловић, који остаје до 1954. године.

Одласком др Грује Петровића, 1948, па све до 1960. године, до доласка специјалисте гинеколога, гинеколошко-акушерска служба у Новом Пазару стагнира.

У току свог четворогодишњег рада у Новом Пазару, др Љубомир Павловић је проширио болничке капацитете, потпуно преуредио зграду старе болнице где је формирао и опремио Хируршко одељење. Поред Хируршког одељења, изградио је и управну зграду која је у те сврхе коришћена све до 1976. године. Др Павловић је често упућиван на томе што је применио прву трансфузију 1951. године [illegible] са даваоца примаоцу. У то време крвне групе одређиване [illegible] без аглутинације и одређивања Rh фактора.

Како у периоду од 1949. до 1960. није било сталног гинеколога, све акушерске интервенције из гинекологије и акушерства обављали су хирурзи који су се у том периоду мењали: др Љубомир Павловић, др Трајко Летрагчић, (често упућиван на томе што је применио прву трансфузију конзервираном крви; трансфузија је дата [illegible], од када се трансфузије давали рутински за свим болничким пацијентима), др Веља Радовановић, др Богољуб Миленковић Чевдар, др Драгиша Јевић, др Вејо Рашић, лекар на специјализацији из хирургије, и др Предраг Никоклић, лекар на специјализацији из гинекологије. У том периоду су повремено долазили и гостовали гинеколози [illegible] из Београда.

Без обзира што Гинеколошко-акушерско одељење није имало сталног лекара, просторије одељења су увек навођене нормативно. На одељењу су увек радиле 3–4 бабице у смени, а број порођаја је из дана у дан растао тако да је 1960. године 745, што је чинило половину укупног броја порођаја у општини.

Године 1960, у Нови Пазар долази др Петар Николић, гинеколог, који почиње формирање Гинеколошко-акушерског одељења са специјалистичком амбулантом као посебном службом у болници. Одељење по капацитету остаје исто: четири собе са 16 постеља за породиље и једна соба са 8 постеља за гинекологију. Операциона сала се користи заједно са хирургијом а специјалистички прегледи се обављају у амбуланти на одељењу. Од особља на одељењу раде све бабице: Зорица Јовић, Славица Голубовић, Олга Јевтић, Мара Стојић, Олга Недељковић и четири болничарке.

У првој половини 1962, на специјализацију из гинекологије и акушерства долази први лекар из овог краја, др Властимир Илић. Али те исте године у Београд одлази др Петар Николић, тако да Гинеколошко-акушерско одељење остаје поново без сталног стручног руководиоца. У наредном трогодишњем периоду на одељењу се смењују лекари из три београдске установе: Гинеколошка болница града Београда, Гинеколошко-акушерска клиника и Институт за здравствену заштиту мајке и детета из Новог Београда.

Почетком јануара 1963, од тада постојећих установа Дома народног здравља, Градске апотеке и Опште болнице се формира Медицински центар.

Године 1964, јануара месеца, формира се кабинет за трансфузију. Те године почиње се и са применом инфузионих раствора за интравенско давање, који су се до тада правили у приручној апотеци при Општој болници у [illegible]. У кабинету је тада радила виша медицинска сестра Вера Јовић, која је претходно завршила курс на Институту за трансфузију крви СР Србије.

Исте године, октобра месеца, за време операције коју је радио хирург прим. др Радомир Путник, урађена је и прва ендотрахеална анестезија од стране анестезиолога Хајре Муратовића.

У том периоду (а и раније) услови за рад у болничким одељењима били су тешки. Просторије Медицинског центра су постале мале, зграде већ дотрајале и старе, опрема слаба и дотрајала. Све су то тада били разлози за почетак градње Операционог блока 1964. године.

Крајем 1965, са специјализације се враћа др Властимир Илић и његовим доласком почиње нови развојни период Гинеколошко-акушерског одељења. Београдски гинеколози који су до тада долазили на испомоћ престају да долазе.

Почетком наредне године др Илић бива постављен за начелника Гинеколошко-акушерске службе, а нешто касније и за директора Медицинског центра. Упркос тада све већег недостатка средстава, почиње се са изградњом Операционог блока и он бива свечано отворен јула 1966. године.

Исте године, број постеља на гинекологији се повећава за осам, те укупно има 16 акушерских и 16 гинеколошких постеља. Број лекара почиње да се увећава. На специјализацију 1967. године одлази др Милан Ралевић, а специјализацију 1968. године завршава др Милица Ђокић.

Априла месеца 1968. године започињу плански радови на градњи новог централног оперативног блока и завршавају се крајем исте године. Оперативни блок је свечано пуштен у рад 14. 3. 1970. године. То је био значајан дан не само за Гинеколошко-акушерско одељење већ и за друге службе Здравственог центра. У нову зграду сместили су поред Гинеколошко-акушерског одељења, Хируршко одељење, Очно одељење, високи и Ушно одељење, затим кухињу и котларницу.

Гинеколошко-акушерско одељење добија капацитете и функционалну коју је задржало до данашњих дана. Њега чине четири одсека, четири одвојене јединице: Одсек за гинекологију са 30 постеља, са пратећим просторијама, собом за интервенције, амбулантом итд., Породиљски тракт, који поред осталих просторија чине и две собе за породиље и соба за неонаталну негу, затим Одсек за бабињаре и Одсек за новорођенчад са по 15 постеља. Поред тога, у склопу одељења налазио се и Кабинет за трансфузију који је био смештен у приземљу зграде. Операционе сале биле су заједничке са хирургијом и смештене су на првом спрату.

Опрема оперативног блока је била модерна у то време најсавременија. Гинеколошко-акушерско одељење је тада имало дијатермију, кардиотокограф, колпоскоп, електрокаутер, мини инкубатор апарат за ултразвук у то време, који је поред ове сале имао и слику у покрету, апарат за реанимацију новорођенчади, затим аспиратор, вакуум екстрактор итд.

Новембра месеца 1976. године отворена је у рад нова зграда Дома здравља. У свом саставу и Диспанзер за жене који је био у саставу службе за здравствену заштиту жена. Њега су чинили Саветовалиште за труднице, Специјалистичка амбуланта, амбуланта за интервенције, просторија за стерилизацију инструмената и друге пратеће просторије. Диспанзер за жене је функционисао у склопу службе за здравствену заштиту жена све до 1990. када се одваја у самосталну службу. Поред Диспанзера за жене, у Здравственој станици «Рудник» радила је још једна гинеколошка амбуланта у којој је радила др Милица Ђокић од 1972. године.

Број гинеколога је стално био инсуфицијентан. Поред др Ђокић, која је напустила одељење и почела да ради у Здравственој станици, и др Ралевић напустио болницу и одлази за Мајданпек. Године 1971. на специјализацију долази др Зуфер Ајдиновић који после неколико година одлази за Сарајево. Године 1974. на специјализацију долази др Раде Трипковић, а 1977. др Јованка Чолић, која 1984. године одлази за Београд. Године 1988. на специјализацију долази др Предраг Лазовић. Због тешке болести 1985. умире др Раде Трипковић.

На основу наведеног, сматрамо да је на одељењу радио углавном један или два гинеколога, негде три и то врло кратко време, све до 1983. када на специјализацију долази др Слободан Илић, а затим др Јасмина Бруденовић и др Сеад Шећић 1988. када број гинеколога почиње да се постепено увећава. Године 1991. долази др Аидун Шерефов, затим 1996. др Адна Хаџегић и 1999. др Милдана Ђаковић. У међувремену, почевши од 1995. у пензију одлази др Властимир Илић и сходно времену организацију у којој и даље ради. Број специјалиста на одељењу је према систематизацији занемарив и сада износи седам гинеколога и два специјалиста: др Ђана Милић и др Добриба Душтинка.

Од 1992. до 1996. на одељењу је као неонатолог радила и др Вероника Дражовић која је отишла у Нови Пазар и одатле за Тутин. Одељење је од 2002. по завршеној специјализацији из гинекологије напустила и др Анђелија Станковић која је отишла за Аљасу.

Након одласка др Властимира Илића на место начелника одељења постављена је др Јасмина Бруденовић која је ту дужност обављала од августа 1995. до почетка априла 1999. када је за начелника др Слободан Илић, који ту дужност обавља и данас.

Поред наведених лекара, данас на одељењу ради и десетак бабица на чијем челу се више од тридесет година налази главна сестра Каранфила Станковић, затим десет педијатријских сестара, две болничарке, шест хигијеничарки и три сервирке.

Супротно стању овом одељењу, са најмањим бројем лекара, налази се Дијализа из места које је, као што смо раније навели, формирана 1978. године и које је радило у оквиру одељења до 1980. када се одваја у самосталну јединицу. Од свог оснивања у Дијализи су радили нефролози са одељења, а и касније када Дијализа није имала сталног лекара. Од 1977. у Дијализи је радио др Владимир Тошић из Београда који након три године отишао у Тутин. После њега долази др Живорад Стојановић из Смедеревске Паланке који се након извесног времена враћа у Смедеревску Паланку. Од 1985. до 1993. у Дијализи је радио др Стојан Солдо из Хрватске, који је отишао у Задар. У међувремену, специјализацију из гинекологије и акушерства за Дијализу добија 1981. др Милодра Мијовић, која по завршеној специјализацији остаје у Сјеници, затим 1984. др Стојанка Каловић (1995. отишла за Београд), а 1983. др Нађа Шабовић, касније Црнишанин, 1990. др Мујазер Шерифов, 1991. др Зухра Шарековић, 1995. др Наџиб Нуковић и 2002. др Кемал Крајишник. На челу службе од завршетка специјализације до 2001. налазила се др Нађа Црнишанин, а од почетка 2001. др Наџиб Нуковић.

Данас у Дијализи за жене ради пет специјалиста гинеколога-акушера, девет бабица и медицинских сестара на челу са главном сестром Рујеком Јаковљевић и три хигијеничарке. У Задравственој станици Рашка,

која је радила у оквиру Дома здравља, у гинеколошкој амбуланти од оснивања 1972. до 1991, када је отишла у пензију, радила је др Милица Ђокић са две акушерске сестре.

У оквиру Диспанзера за жене раде Саветовалиште за труднице, Саветовалиште за контрацепцију, Саветовалиште за рано откривање малигних женских болести, амбуланта за мале интервенције, амбуланта за устерилну, амбуланта за ... итд. У Диспанзеру за жене се обави годишње преко десет хиљада прегледа и неколико стотина малих интервенција.

Последњих четрдесет година број порођаја на Гинеколошко-акушерском одељењу непрестано расте: од 745 порођаја у 1948. до 2.850 порођаја у 2000. години. Број царских резова у 2004. години износио је 175, што је 6,5% од укупног броја порођаја, и лично је најмање у ... клиничким центрима. Поред тога, на одељењу се данас уради преко 250 великих операција, такође преко 5.000 гинеколошких прегледа, преко 2.500 малих интервенција. Кроз одељење прође у току године преко пет хиљада ... пацијенткиња. Одељење покрива широку територију која обухвата више од двеста хиљада становника: општине Ражањ, Ћићевац, Ћуприја, Зубин Поток, Бољевац, Лепосавић, Лешак итд.

Године 2002. Гинеколошко-акушерско одељење добија сертификат и тиме улази у велику породицу Baby friendly hospital под покровитељством Уницефа.

Реконструкција одељења се позитивно исказала последњих година, у смислу побољшања услова боравка пацијенткиња, посебно у акушерском делу одељења, где је реконструисана вентилација и канализација и креча и уведена топла вода у собе у којима раније није постојала. Поред тога, формиран је дијагностички кабинет у Неонатолошком одсеку, где данас има шест инкубатора, затим формирана је и операциона сала за царске резове у Породилишту, ... Гинекологију, ... амбуланта итд. Одељење је у оквиру реконструкције ... обновљено и припремљено, колико су то могућности дозвољавале, ... потребама.

Гинеколошко-акушерско одељење је такође добило сертификат за стручно оспособљавање лекара на специјализацији из гинекологије и акушерства од стране Наставно-научног већа Медицинског факултета Универзитета у Београду и на њему се обавља компетентни практични део специјалистичког стажа из гинекологије и акушерства. Последњих четрдесет година на одељењу је обављено специјалистички стаж из гинекологије и акушерства преко 30 лекара из Новог Пазара и других околних градова, а преко две стотине лекара је обавило део у оквиру свог ... стажа у оквиру других специјализација. Тренутно су на специјализацији из гинекологије и акушерства за Здравствени центар ...: др Слободан Пантовић, др Јасмина Хаџидановић, др Сузана Тупић, др Сабина ... и др Сузана Гашић.

Велики јубилеј, педесет пет година од оснивања Гинеколошко-акушерске службе у Новом Пазару, био је повод да се подсетимо дешавања која су му претходила и аутора свих прошлих збивања. Међу личностима у протеклом периоду, поред оснивача службе др Груја Петровића, значајно централно место заузима прим. др Властимир Илић који је на челу одељења био више од двадесет година. Без обзира што је знао објединити руковођење Медицинским центром[1] и шест је година радио у тешким условима амбуланти у Тутину, Сјеници и Рашки, најважнији тренутак који значи његов рад за Гинеколошко-акушерско одељење — напротив, у том периоду је учињено највише за опремање и за развој одељења, а и здравства у Новом Пазару у целини. Практично је оснивач једне значајне школе која су запамтили сви гинеколози овог краја и шире. У протеклом времену Гинеколошко-акушерско одељење је доживело своју пуну афирмацију у ширем и стручним круговима, а својим стручним успесима се афирмисало у оквиру гинекологије и акушерства Србије.

Литература:

1. Илић Властимир, *Историјски развој здравствене службе у Новом Пазару и околини*, 42, Београдски издавач, Београд, 1976.
2. Илић Властимир, Здравствена служба, Монографија Нови Пазар и околина, 407, Београдски издавач, Београд, 1969.
3. Илић Властимир, *35 година [illegible] у Новом Пазару*, НП 7/1969, 108.
4. Илић Властимир, *Усмено казивање*.
5. Вујовић Радомир, *Развој Медицинског центра од ослобођења до 1969. године*, Зборник стручних радова Медицинског центра у Новом Пазару, [illegible] Чачак — Београд, 1976, 3.

1 У том периоду су завршени и: [illegible] блока, Дома здравља, Завода за [illegible] Неуропсихијатријског блока, АТД диспанзера, Здравствених станица у Дежеви и [illegible], многа нова стамбена и [illegible] објекта.

Dr Slobodan Ilić

FIFTY-FIVE YEARS OF FOUNDATION OF THE GYNECOLOGICAL-MIDWIFERY SERVICE IN NOVI PAZAR

The author had a chronological retrospect on the time of the beginning and the subsequent development of the Gynecological-midwifery department in Novi Pazar. It was founded by dr Grujo Petrović in 1947 and department worked untill 1949 when with his leaving remained without a gynecologist. The following ten years a gynecological service was covered by surgeons untill 1968. When the Gynecological-midwifery service was founded again. In that period in that department worked gynaecologists from Belgrade sanitary institutions until 1965 when dr Vladimir Ilić started to work, the first gynecologist from it's locality. He was at the head of this department untill 1995 and under his guidance the gynecological-midwifery service experienced full professional affirmation. The third significant moment in the department development was removal in to new building. The Surgical block in 1970 and extending of it's capacity. In 1998 the service was strenthened with an arival of seven gynecologists from this locality. Today at the department is ensured permanent service together with following services: operation room, anesthesia and transfusion.

A dispensary for women which was is separated from this department, performs preventive sanitary protection and today five gynecologists are working at this department.

Др Слободан Илић
Медицински центар
Нови Пазар

УДК 616.912-036.22 (497.11) "1972"

ТРИДЕСЕТ ГОДИНА ОД ЕПИДЕМИЈЕ ВАРИОЛЕ У НОВОМ ПАЗАРУ

Пре тридесет година смо били сведоци и непосредни актери у последњој највећој епидемији вариоле у Европи, која је била у Србији и на Косову и у којој је званично од 16. фебруара до 11. априла 1972. године оболело 175 особа, а умрло 35 оболелих. Незванично, број оболелих и умрлих је много већи јер је тадашња политичка тражила да се не износе сви подаци и да се завршетак епидемије прогласи раније него што је то стварно било, а све у циљу очувања туристичке сезоне у Хрватској, трговинских, економских и других веза са Европом и светом.

Званично је објављено да је на Косову оболело 124 особе, а умрло 26, да је у ужој Србији оболело 40, а умрло 8 (у Новом Пазару 1, у Чачку 1 и у Београду 6), да је у Војводини оболело једно и једно умрло и да је у Црној Гори оболело једно лице.

Све је почело 15. фебруара 1972. повратком хаџија са Косова са хаџа у Меки. Они су у периоду од 3. до 6. 2. 1972. при повратку, посетили света места, дервише у околини Басре и Багдада у Ираку, где је у то време већ било пријављено неколико случајева вариоле. Међу хаџијама је био и дервиш Ибрахим Х. из села Дањане (између Ђаковице и Ораховца) који је одмах сутрадан по доласку оболео. Болест се манифестовала умором, језом, дрхтавицом, без већих осипа, што је касније и потврђено анестетичком [illegible] типу. Такође је утврђено да је Ибрахим Х. пре одласка на хаџ био вакцинисан против вариоле 5. 12. 1971. године, али је код њега болест протекла [illegible].

По повратку са хаџа Ибрахима посећују рођаци код којих се неколико дана касније појављују први симптоми исте болести. Шест дана по повратку, 21. 2. Ибрахим одлази за Ђаковицу ради [illegible] и тако долази у непосредни контакт са више особа.

После два дана Латиф Мумџић, учитељ из Доње Дубе код Тутина, одлази у Ђаковицу ради уписа у Вишу педагошку академију и при том долази у непосредни контакт са хаџијом Ибрахимом Х. из Дањана. Након девет дана, 3. марта, код Латифа Мумџића су се појавили први продромални симптоми болести. Сутрадан је дошао код свог брата Наџифа Мумџића у

Нови Пазар. Због болести која се карактерисала јаким боловима у крстима, отежаним дисањем, високом температуром, главобољом и повраћањем, 4. 3. обратио се лекару у Медицинском центру у Новом Пазару који му је ординирао Bisepticol, а следећег дана због промена у грлу и Penicillin. Након тога, 6. марта, код Латифа су се појавиле промене по кожи описане као црвенило коже, које је због сумње да се ради о алергијском стању, 7. 3. упућен на Одељење за кожно-венеричне болести Болнице у Чачку, где су га у то време упућивали болеснике од кожних болести из Новог Пазара. Латиф у пратњи свог брата Неџиба одлази за Чачак аутобусом јавног саобраћаја. После једнодневног боравка на Кожном одељењу Болнице у Чачку, због даљег погоршања болести, Латиф Мумџић је из Чачка пребачен санитетским возилом (заједно са једном трудницом која није оболела од вариоле) на Дерматолошку клинику у Београд. На Дерматолошкој клиници Латиф је задржан само један дан јер се код њега развио тежак хеморагијски синдром и он је 9. марта пребачен на Хируршку клинику где је 10. марта увече и умро.

Доводећи лекари Хируршке клинике су поставили дијагнозу — Status post. anaphilacticus e penicillino. Melaena. Anaemia post haemorrhagica gravis propter haemorrhagiam profundam intestini. Exitus letalis. На вариолу нико није сумњао. Обдукција није урађена. Преминули Латиф Мумџић је пренесен у Нови Пазар где је 12. марта сахрањен.

Дијагноза узрока смрти Латифа Мумџића је изазвала доста реакција код грађана Новог Пазара и чланова његове породице и за његову смрт је јавно окривљено неколико лекара Медицинског центра. Због тога је у Здравственом центру организовано стручно разматрање питања о узроцима смрти преминулог Латифа. Закључак стручног разматрања је био да се не ради о анафилаксији од Penicillin-а и да су лекари Хируршке клинике погрешно дошли до тог закључка, што је тада могло имати и кобне последице по углед лекара Здравственог центра. На захтев родбине, истражни органи су покренули кривичну истрагу против неколико лекара Медицинског центра због основане сумње да су несавесним лечењем од Penicillin-а изазвали смрт Латифа Мумџића.

Следећа два оболела од вариоле која су били у непосредном контакту са Латифом Мумџићем су били његов брат Неџиб Мумџић и Фехи Коца, становник села Пазарић из околине Новог Пазара, који је 7. 3. путовао заједно са двојицом браће Мумџић аутобусом из Новог Пазара за Чачак. Фехи Коца је оболео од лакшег облика вариоле и је могао несметано да се креће по свом селу и Новом Пазару, не знајући да је болестан од вариоле. Касније је утврђено да је то био једини случај оболења који није контролисан од стране здравствене службе.

Други, односно трећи оболели у низу био је Латифов брат Неџиб који се разболео 15. марта, али се због ... Меди-

[illegible] обратио за стручну помоћ ... 19. 3. др Шефћи [illegible], [illegible] из Ђаковице, [illegible] на Гинеколошко-акушерском одељењу у Новом Пазару. Др [illegible] је тога дана због недовољног броја [illegible] радио у Здравственој станици «[illegible]». Када је Иђриз Муиџић дошао на [illegible], високу температуру, [illegible], [illegible] у устима, то је др [illegible] [illegible] [illegible] Иђризовог брата, одмах [illegible] оба брата. Тога дана је др [illegible] прочитао у штампи да се [illegible] болест која се појавила на Косову могла бити вариола. Посумњао је да се болест оба брата могла бити такође вариола, [illegible]. [illegible] је [illegible] Иђризу и [illegible]. [illegible] инфективних болести, [illegible] и [illegible] болест [illegible] са [illegible] Муиџић. [illegible] је [illegible] да се [illegible] на Инфективно одељењу. У међувремену, др [illegible] је [illegible] одељења, [illegible], [illegible] и [illegible], [illegible] да се болесник [illegible] у [illegible] Инфективно-[illegible] одељење, одвојен од осталих болесника.

Та, [illegible], [illegible] др Шефћије [illegible], била је [illegible] [illegible] даље ширење вариоле у Новом Пазару и у целој Србији. Због те заслуге др Шефћија [illegible] је [illegible] од стране Скупштине општине Нови Пазар и [illegible] у [illegible] болести која је могла [illegible] [illegible].

Већ сутрадан, 20. 3. 1972. године, директор Медицинског центра, др [illegible] [illegible], обавестио је телефоном Републички секретаријат за здравље и социјалну политику са [illegible] да је болеснику [illegible] [illegible] брат [illegible] болести. Из Секретаријата [illegible] да се болесник [illegible] [illegible] о стању болесника. Сутрадан је [illegible] о стању болесника, а истовремено је обавештен и Завод за здравствену заштиту здравља СР Србије. Тада су већ добијена упутства о предузимању потребних мера, [illegible] болесника. Истовремено је [illegible] из Београда ради узимања материјала од болесника за дијагностиковање и друга [illegible]. [illegible] је стигла истог дана пред вече и узела потребан материјал. У међувремену, болесник је строго изолован и одређен је један лекар и две сестре које ће [illegible] обилазити и контролисати стање болесника. Контакт са болесником је био [illegible] строгим мерама заштите: [illegible], маске, [illegible], рукавице, [illegible] средства и сл. [illegible] је [illegible] су [illegible] Медицинског

Бојић, директор угоститељског предузећа „Лим" Асим Крцић и директор Медицинског центра прим. др Властимир Илић. Одлучено је да се формира карантин у Новопазарској бањи и да се болесни Неџиб Муховић са Интерног одељења тамо пребаци већ сутрадан.

Следећег дана, 22. 3, у Заводу за здравствену заштиту Србије, на састанку са директорима свих здравствених установа у Републици, директор Института за имунологију и вирусологију Торлак из Београда, прим. др Љубивоје Стојковић званично је обавестио све присутне да је код болесника Неџиба Муховића из Новог Пазара изолован вирус вариоле. Тиме су све сумње везане за болест Неџиба Муховића, а и за смрт његовог брата Латифа, дефинитивно разрешене. Тада је констатовано да је епидемија вариоле у Новом Пазару, Чачку и Београду, почела.

Након тог састанка одржан је још један у Савезном секретаријату за здравље и социјалну политику, којем су, поред чланова Савезне епидемиолошке комисије, присуствовали и директори здравствених установа угрожених подручја. Савезни министар за рад, здравље и социјалну политику је тада издао хитну наредбу да се у Новом Пазару, Чачку и Београду здравствена служба стави у стање приправности и да се формирају карантини за контактиране и оболеле. Затим да се обезбеди помоћ у стручњацима Новом Пазару и да се имунизација против вариоле (која је међу здравственим радницима, радницима других јавних служби, у школама и радним организацијама почела 20. 3) прошири на целокупно становништво. Дато је упутство да се све учини да се избегне паника међу становништвом.

Договорено је да се с [illegible] са Истоком, [illegible] и Гуљашким [illegible] у којем се заразио оболели Муховић стави под [illegible] ризика, а с осталим [illegible] Здравственог центра [illegible] вакцинација. Због предстојеће туристичке сезоне у Хрватској и [illegible] економске и туристичке блокаде тадашње Југославије, све информације за јавност о току епидемије [illegible] и броју оболелих даље је искључиво Републички секретаријат за здравље и социјалну политику.

Истог дана, 22. 3, увече, по доласку из Београда у Нови Пазар, директор новопазарског Медицинског центра, др Властимир Илић, и др Предраг Лазаревић, епидемиолог из Београда, одржали су састанак са техничарима Хигијенско-епидемиолошког одељења где је направљен план да се формира 15 екипа које би већ сутрадан прешле на терен и започеле вакцинацију по радним колективима и школама. Након тога касно са одржан је и састанак Општинског штаба за сузбијање заразних болести, на чијем челу је био Агим Прелевић, тадашњи председник Општинског синдиката СО Нови Пазар. Тада су разрађени детаљи. Састанак је трајао до раних јутарњих часова 23. 3.

По налогу Штаба донети су следећи одлуке: 1) Формирано је 15 екипа за вакцинацију. Свакој екипи су чинили: један лекар, три техничара и два

здравственог особља радника. Због недовољног броја специјализованог кадра у акцију су били укључени здравствени радници разних профила: лекари опште медицине, лекари специјалисти разних грана, хирурзи, гинеколози, интернисти, стоматолози, бабице, инструментарке сестре, стоматолошке сестре, болничари медицински техничари, санитарни техничари, лаборанти, дактилографи и радници разних занимања.

2) Утврђена је форма обрасца за уписивање вакцинисаних лица.

3) Одлучено је да вакцинација започне у радним колективима и школама одмах, пре увођења грађанства са властитом ситуацијом, да се не би губило у времену.

4) Вакцинацију је прва три дана требало обавити у граду, а након тога у селу.

5) Грађанство је требало обавестити преко локалне радио станице о терминима вакцинације у појединим пунктовима и у селима. Истовремено је издата наредба о обавезној вакцинацији становника.

6) Обезбеђена је координација са органима јавне безбедности, привредом, политичким структурама, средствима јавног информисања и другима.

7) Медицинском центру су пренета средства за потребе превоза и обезбеђивања нормалног рада свима за вакцинацију.

8) Комплетну вакцинацију становника читаве општине старијих од три месеца требало је завршити закључно са 31. 3. 1972. године.

Истог дана, 23. 3. из Београда стигли су и др Томислав Ђаковић, инфектолог из Инфективне клинике Београд, и др Крсман Шушовић, санитарни инспектор Секретаријата за здравље СР Србије. По њиховом доласку одржан је кратак састанак за формирање комисија за вакцинацију на којем је директор Медицинског центра прочитао наредбу о стању у природи и свих заповести у Медицинском центру, кратко упутства Савезне епидемиолошке комисије о спровођењу вакцинације, контраиндикацијама и упозорио све на максималну опрезност и озбиљност у спровођењу акције.

Наредног дана у пратњи из Завода за здравствену заштиту СР Србије дошао је и проф. др Љубомир Вукићевић са четири санитарна инспектора и једним дезинфектором.

Закључено је спајање болесника Интерног, Инфективног и Грудног одељења са свим постојећим режимом. За бригу о болесницима у њему у току изолације био је задужен др Никола Нинић са неколико медицинских сестара и болничара. У њему су остали сви затечени болесници и то 36 са Грудног одељења, 42 са Интерног и 17 са Инфективног одељења. Од укупног броја затечених, који је износио 135, обољело је за време изолације 9 од којих је умрло троје.

Руковођење формираним карантином у Новопазарској Бањи преузео је др Томислав Ђаковић са Инфективне клинике из Београда. Он је ангажовао медицинских техничара, болничара, санитарних и друге помоћне

особље док је Медицински центар, а вероватно и особље кухиње обезбеђивало је Угоститељско предузеће «Шаван» из Новог Пазара. Карантин у Шопинградској бањи се састојао од три павиљона између купатила, заједно са купатилом које је било окончано у време карантина.

Трећи карантин је формиран у Рајчиновићкој бањи за лица из контакта са оболелим Муједином, пошто за здравствене раднике који су били у контакту са другим оболелим. Овај карантин је имао три главне мезаније јер ниједна особа која је била у карантину није оболела у том периоду.

Обезбеђивање сва три карантина преузео је Секретаријат за унутрашње послове из Новог Пазара.

Поред формирања карантина, Општински штаб за борбу против карантинских болести (у даљем тексту Штаб) предузео је и друге мере у циљу сузбијања ширења болести. Школска настава није била забрањена, али су зато биле забрањене све јавне манифестације и окупљања: вашари, биоскопске представе, и остале масовне активности. Комунално предузеће «Н» задужено је било ангажовано да свакодневно пере улице хлорним кречом. Социјалистички савез је покренуо акцију «Хигијенизација града и села». Радио Нови Пазар је свакодневно обавештавао грађанство о дешавању Штаба, о симптомима болести, начину ширења болести, хроникама, распореду вакцинисања итд. Са верским старешинама града је договорено да се у време сахрањивања избегавају окупљања вернике у црквама и џамијама. Путем радија је тражено од грађана да сваком сумњивом у смислу пријављивања оболелих и сумњивих на карантин, што је значајно за помоћ/друштву подршку становништва града и села, али на овај начин изјављивање случаја није био болесни од карантина.

Упоредо са свим овим активностима кренула је и вакцинација становништва која је започета још 20. марта вакцинисањем свих запослених у здравству и јавним службама, а 23. 3. проширена и на све становништво општине Нови Пазар. У периоду до 25. 3. вакцинацијом је обухваћено око 25.000 становника града. Тај период, вакцинација није наишла на отпор код грађанства на ентузијазам за вакцинацију. Вакцинисање је затим требало доставити и на село и у том циљу је формирано 15 вакциналних екипа медицинских радника које су се бавиле у масовном вакцинисању. Поред 15 екипа које су радиле на селу, радило је још и шест екипа у граду, тако да је у периоду од 26. до 28. марта вакцинацију обавило укупно 21 екипа са 88 здравствених и административних радника и оне су вакцинисали око 59.000 углавном становника општине Нови Пазар, као и других оближњих општина и приспелих у град. У том периоду је око 5.500 грађана општине напустило територију Новог Пазара — војници, студенти, радници у иностранству, углавном од болести итд.

У периоду од 30. 3. до 15. 4. за потребе Медицинског центра које било ојачање. Радило се по контроли успеха вакцинације и ревакцинацији оних лица којима се прва вакцина није примила и вакцинисању оних лица која у

претходној акцији из било којег разлога нису били обухваћени. Тако је до 15. априла укупно вакцинисано 62.852 лица или 66%, а ревакцинисано 20.182 или 34% грађана општине.

У међувремену је од стране Савезног министарства за здравље званично објављено да је епидемија у Југославији завршена 11. априла 1972. године. А и 12. априла у Пећи ... ситуација се компликује откривањем Феко Коли, становника села Шишава, која је 3. марта заједно са тада болесним Латифом и његовим братом ... путовала ... за Чачак. Он је пробољео варијолу кући и у периоду своје болести и реконвалесценције па до открића, што је укупно трајало 27 дана, ... слободно прошао међу становништвом села и града ... Од ... само двоје ... укућана. У току ... у општини Пећ ... од варијоле.

На седници Штаба од 18. априла ... ситуација ... да се изврши провера вакциналног статуса становништва. У наредна четири дана, до 21. 4, у акцији од куће до куће, која је ..., проверен је вакцинални статус свих становника, ревакцинисано је свако раније безуспешно вакцинисано лице, као и они који раније нису вакцинисани. У тој акцији су учествовали 25 до 42 лекара са 56 до 82 здравствена радника, ... радећи од 16 до 20 сати дневно ... из Галиције, Црног врха и Ргосове. У међувремену, 20. 4, од стране Републичког секретара за здравље ... да се вакцинишу и труднице и новорођенчад до седам дана старости. Вакцинација је дефинитивно завршена у општини 27. 4. 1972. године.

У том периоду је од присутног броја становника, који је износио 58.934, вакцинисано 99,15% или 58.435 становника. Није обухваћено вакцинацијом 501 становник. Број успешно вакцинисаних износио је 57.539 или 93,63% становника. Неуспех ... био је код 896 лица. ... вакцинисано је 247 трудница и 99 новорођенчади до седам дана старости. (Све труднице су родиле здраву децу, а ни једно новорођенче није оболело од варијоле.) Поред тога, вакцинисано је и 3.185 становника околних општина ... Овако ... вакцинацијом ... је врло добар ... општина.

Треба рећи да је вакцинација извршена ... контраиндикација, ... што је и разумљиво јер је болест била заборављена, а и ... болест. ... вакцинисано, а хроничне болеснике су штитили ... обухватом. ...

ликвидација, а поред тога ђубрета није било довољно. Велики недостатак је под-
чињеност санитарне службе није отрована и брзо укинута помоћна лик-
видације. То је био довољан разлог да се чланови штаба лично ангажују и
обезбеде око 570 грама вакцине из Прага за лица за контумацију-
чијама, која су требала да буду вакцинисана.

Проучавајући случај Фета Коч, који је пребачен нарочито из контро-
ле здравствене службе, пацијент у Новом Пазару је био хоспитализован у
интрахоспиталним оквирима и то у згради АТД-а у све три смене одељења.
Оболели, од свог почетка па до краја, нарочито није експонирани ван Ме-
дицинског центра. То је била искључиво интрахоспитална епидемија са ди-
ректним интерхуманим преносом без посредних путева преноса.

Епидемија се одвијала у четири временска таласа. За све време инкуба-
ције оболело је 15 грађана Новог Пазара, а од тога је умрло једно, што је
била јако ниска смртност. С обзиром на здравствено стање у којем су се на-
лазили оболели и на њихову слабу здравствену кондицију, то је и разумљи-
во јер нико од оболелих није био вакцинисан, било због контраиндикација,
било због неуредних друге и треће вакцине.

Први такав директни интерхумани контакт путем је
довршио красобојан Латиф Мушовић кујом свог брата Наџиба, која
седи и служила у аутобусу за Чачак Фета Коч. Интересантно је да се са-
је нико од много експонираних особа само ово троје разболело. А били су
заједно експонирани шест лекара Медицинског центра у периоду од 2. до
7. марта 1972. године када су прегледали и лечили оболелог Латифа Му-
шовића. Слична ситуација је и када се заразио Латифа 12. 3. ка-
да он није ни примљен на варијолу.

У другом таласу такође на исти начин, код оболелог Фета Коча од 10
чланова уже породице разболела су се само два члана, а није се разболео ни-
ко од грађана који су били у контакту са Фехимом у аутобусу, у селу или граду.
Од Наџиба Мушовића, који је смештен на Интерно-инфективно одељење
оболели су лекари болнице др Љубо Драговић и Милосав Миловановић и др
Војислав Радовић, специјалиста који је по радном месту дежурни као интерни-
стички прегледао оболелог Мушовића на Интерном одељењу 26. марта. Код
ове тројице варијола је откривена тек 7. априла. Овде је занимљиво да нико
од 15 здравствених радника који су били експонирани вирусу варијоле у по-
ступку непосредног контактирања са оболелим Наџибом Мушовићем на Интер-
ном одељењу — није оболео. Интересантан је случај и др Радовића који је у
данима 28. и 30. марта непосредно с много особа, а оболело их је само
троје. Такође нико од експонираних пацијената и особља Зубног одељења
који су били експонирани 3. 4. за време екстракције зуба Милосава Милова-
новића није касније оболео у седамнаестодневном карантину.

Извор заразе и узрочник трећег таласа били су болесници Љубо
Драговић и Милосав Миловановић и др Војислав Радовић. Од Љубе и Ми-

лесно из Институт одељењу разболели су се још два појединца болесника на Инфективном одељењу: Мејра Мусић, кафић на више маласа, и Мирјана Дитомић, болесница са Грудног одељења. Обе су након 15 дана егзитирале.

Четврти талас започео је 22. априла. На Грудном одељењу се разболела Рамиза Хоџић, која није прележала болест, и Фатима Хоч. На Инфективном одељењу се разболео новорођенче Сафет Хоџић који је такође егзитирао.

Пети талас се очекивао у периоду од 4. до 18. маја, а како није било нових оболелих, епидемија у Новом Пазару је завршена 18. маја.

У току борбе за сузбијање епидемије вариоле, нарочито о спровођењу појединих мера од стране надлежних органа су у неким случајевима било пропуста, посебно у [illegible]. Постојала је извесна дезинформација између Медицинског центра и Општинског штаба за сузбијање и спречавање заразних болести, од стране општинских штабова. Иако од стручњака су, не увек добијали [illegible] информација, што је изазвало панику у појединим штабовима.

Мере [illegible] болести појединих здравствених радника су чинили грешке у раду — што је имало и извесне последице. У почетку [illegible] ових учесника били недовољно технички обучени, па је [illegible] био и до 30%. Затим, није се обратила довољна пажња на [illegible] што је требало у овом моменту водити потребне податке о [illegible] особама. То је био проблем свуда у целој Србији, осим у Војводини.

Мере превенције и растерећења [illegible] дезинфекција [illegible] пропусти, што је изазивало извесне реперкусије на целу акцију. Такође [illegible]. Осим тога, екипа Завода за здравствену заштиту [illegible] била адекватно обучена и опремљена, а и специјализована служба Медицинског центра је била [illegible] који [illegible] у својој пракси.

На крају свега је одржана [illegible] вечера за све учеснике у сузбијању епидемије, [illegible] у ресторану [illegible] од стране председника општине Нови Пазар. Предаване су [illegible] из Београда: др Томислава Јаковљевића, епидемиолога, др Владу Карића, епидемиолога из Т. Ужица, др Предрага Лазаревића, специјалиста, проф. др Љубомира Вукашића, специјалиста, др Кремену Поповића, санитарног инспектора, санитарне техничаре: Богољуба Стаића, Слободана Вучетића, Миладина Томовића, Драгана Клевића, Рашу Јовановића и Николића Аџића, [illegible] и фотографија «Нови Пазар и околина».

Од [illegible] награду је добио др Шефкет [illegible], [illegible] из Сјенице, за специјализацију из епидемиологије у Новом Пазару, [illegible]

дишнице сестре: Даницу Павловић, Мару Вуковић, Станислу Драговић и болничара Бајрама Сејдовића, затим Агима Пресовића, десетника Шћеба, Душка Зечевића, као и мед. техничара, Светислава Тасу Ђорђевића, односно санитетског инструктора Драгомира Асаловића - дезинфектора.

Поред њих, за изузетне напоре у сузбијању епидемије одликовани су Орденом рада са златним венцем др Тамислав Гаљовић и мед. сестра Даница Павловић, а орденом рада са сребрним венцем Душко Зечевић, Драгомир Аксловић и Сабро Међедовић.

Литература

1. Александар Стојић, Зоговић Арсић и Слободан Борисављевић, Епидемиолошки и клинички карактер у Југославији 1972. године; Варичела у Југославији 1972. године, Приштина 1972, 19.

2. Томислав Гаљовић, Велица Јурић и Шукрија Лаповић, Клиничка слика варичеле у Новом Пазару 1972. године; Варичела у Југославији 1972. године, Приштина 1972, 115.

3. Властимир Илић и Ана Гвозић, Епидемиолошки карактери беснила и конторолисање, Варичела у Југославији 1972, Приштина, 1972, 172.

4. Властимир Илић, Епидемија варичеле у Новом Пазару 1972, МП 9/1994, 211.

5. Окодорски штаб за сузбијање варичеле, Извештај о сузбијању епидемије варичеле у Новом Пазару, Н. П. 1972.

6. Властимир Илић, Извештај о сузбијању епидемије варичеле у Новом Пазару, Н. П. 1972.

7. Властимир Илић, Организационе мере у борби против варичеле на подручју Новог Пазара, необјављени материјал.

Dr Slobodan Ilić

THIRTY YEARS FROM THE VARIOLA EPIDEMIC IN NOVI PAZAR

The author turned on the thirtieth anniversary of the variola epidemic in Novi Pazar and countryside which started on February 15th in 1972, after pilgrim's return from Mecca. The epidemic started first in Kosovo and Metohija, and afterwards extended in the other parts of Serbia, across Novi Pazar and with help of H.L. Muratbić which was infected with this disease in direct contact with ill pilgrim from Kosovo from Đakovica, from village Danjane near Orahovac. A unidentified disease with no recognition by doctors from Novi Pazar and than doctors from Čačak and Belgrade and without corresponding measures against epidemic disease extended to the other parts of Serbia. Several days after a death of H.L. Muratbić and appearance of new cases of the disease in republic was proclaimed the epidemic and organized very big antiepidemic measures. In Novi Pazar which was one of the several centres of the epidemic were organized big antiepidemic measures which participated the great number of the sanitary workers and teams. In the complex of that measures the vaccination of population was accomplished and included 62052 persons. Besides all determined measures in Novi Pazar's community 15 persons sickened and 7 of them died. Thanks to unselfish engagement the epidemic did not extends but it was finished a month after proclamation of the official fighting against the epidemic in Republic.

Др Енвер Мећедовић
Нови Пазар

УДК 796.093 (497.11) "1946/2002"

НОВОПАЗАРЦИ НА САНЏАЧКИМ ИГРАМА

Попут Олимпијских игара, и Санџачке игре су снажно утицале на развој и популаризацију спорта и физичке културе у Санџаку, али исто тако и на смјештај културних активности и културни препород овог народа. Посебно је значајан и њихов допринос остваривању пријатељства и сарадње између појединих држава, региона или народа. Сасвим је разумљиво, дакле, да ове манифестације имају и своју историју, али и организационе принципе. Због тога, оне заслужују да буду проучаване и записане како би се отргле од заборава. Чињеница да у садашњем тренутку, услед веома сложених и неповољних друштвених околности, неке од њих готово губе свој значај или пак престаје њихова популарност, али то не умањује њихову историјску улогу нити потребу да на одређени начин буду сачуване у историјској ризници културне прошлости и традиције.

Развој спорта и физичке културе у Новом Пазару везан је за период између 50-их година када Нови Пазар доживљава свој први развој на многу спорта. Нови Пазар је данас град спорта са повећаним развојем масовне физичке културе. У оквиру општинског савеза Организација за физичку културу и спорт активно ради више организација, клубова и удружења са великим бројем чланства.

Санџачке, касније, Међурепубличке омладинске спортске игре, познате под популарним називом МОСИ, настале су као резултат сложених друштвених збивања и стремљења с почетка педесетих година, тј. непосредно након другог светског рата.

Стварањем нове Социјалистичке Федеративне Републике Југославије након рата су се дешавале значајне промјене у развоју физичке културе. У први план видно се истиче рад улога у очувању и унапређењу здравља, радне и одбрамбене способности народа, братства и јединства међу народима и народностима, као и низ других, тренутно друштвених циљева. На тим основама, рађа се нови масовни физкултурни покрет у чијем среди-

дату су, у првом реду, масовне манифестације популарних састава, кросева, такмичења по физичкој групи: шаховски »ЈРЕШ«, »Шрафово мешовито« и друге.

У таквој атмосфери рађају се и клице будућих манифестација Санџакијада. Иницијатива потиче од Завичајног клуба студената која, враћајући се у свој завичај, покрећу низ културних, спортских и других манифестација са циљем да свој летњи распуст обогате новим културним садржајима и заметом учешћа грађана и омладинаца. Таквих иницијатива било је много, али су оне махом биле краћег даха, или су се веома брзо трансформисале у специјализоване организације — културно-уметничке клубове, сакције и сл. Завичајни клуб студената из Пријепоља, међутим, покреће иницијативу да се у оквиру неколико градова организују омладинске спортске игре које би покривале свиједну за њихове територије региона Санџака. Већ на старту, игре су замишљене као друштвена манифестација која би, осим спортских надметања, у себе укључила и разне друге културне садржаје са циљем да се прошири и ојача сарадња омладине овог региона. Учествовали су у првом покушају само три града — Пријепоље, Прибој и Нова Варош, игре се нису брзо проширује обухватајући и многе градове са територија суседних република Црне Горе, касније Босне и Херцеговине. Другим речима, од чисто регионалних, Санџакијаде, игре прерастају у међурепубличке, протеже се на територију покривану овим трима суседним републикама бивше Југославије — Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине.

Тачније, после 10 година нагла игара Санџакијада игре се мењају. Штаб игара (како пишу Селимо Настасовић, С. Марушић, М. Мугабејић и Р. Ишаб у Монографији »Млада ст трећовоје« може налазити да се игре назову »Санџачко-међурепубличке омладинске спортске игре — МОСИ.

Одржавање игре одржавају сваке у другом месту, показујући се да су оне, уз додатне изложбе и пропратне културне манифестације, постале прилика за комуницирање и сарадњу између градова учесника игара и то не само спортске, већ и културне, привредне и сваке друге.

У току 40 година постојања, МОСИ су пропратиле константну пажњу јавности. У медијским средствима јавног информисања, изводили у време одржавања игара, радови су објављивани као резултати и кривичне игре, интервјуи са активистима радницима и спортистима, резултати са такмичења и сл.

Почињући веома почетком 50-тих година, још тачније 1954. године, ове игре су имале сасвим другачију улогу у спорту, оне су биле један од развоја спорта и физичке културе у целини, већ и на свеукупни развој региона са којим су се оне одржавале. Бројни спортски објекти који су изграђени за потребе ових игара и манифестацијама, бројне привредне, културне и друге контакте између градова и општина учесника, бројни лични контакти и пријатељства међу учесницима, као и многа друга позитивна искуства сврстала су ове игре у ред веома вредних историјских токова, са једне ст-

различитих социјалних и културних традиција. Ово тим више ако се има у виду да су подручје на простору које припада Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини, тј. на простору са веома хетерогеним саставом становништва, са веома хетерогеним културним наслеђем и традицијама, са веома скромним природним потенцијалом, саобраћајним везама и другим комуникацијама. Делови овог региона, на овом простору и физички, културно веома дубоко изражени, [illegible]

Подручје Санџачких игара обухвата 27 општина са подручја Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине, на коме живи око 874.000 становника, на површини од 19.317 km².

[illegible] XXXVIII играма у Новом Пазару.

[illegible]

У таквим околностима нужно је било да се игре поставе на знатно другачијим основама јер чињеница, разуме се, трансформација система организовања и управљања био потпуни почетак. У ту сврху, на Конференцији у Бијелом Пољу, 8. 2. 1973. године, усвојен је први друштвени договор о организацији Међурепубличких омладинских спортских игара »Братство-јединство«. У наредним годинама, овај договор је више пута мењан и допуњаван (1981, 1982, 1984), тако је тек 1985, на Конференцији у Пљевљима, усвојена и његова коначна верзија.

Општим одредбама, јасно се указује да Савезне игре нису само спортска манифестација, већ да од њих друштво тежи и очекује да оне дају резултате на ширем образовном, политичком и културном плану. Између осталог, од игара се тражи:

— да афирмишу идеје и вредности рада са омладином;

— да јачају братство и јединство међу народима и народностима;

— да развијају трајне навике за активно бављење спортом и другим облицима физичке културе;

— да раде на побољшању материјалне базе физичке културе;

— да негују и даље унапређују културне традиције;

— да штите и унапређују природну човекову околину, итд.

Посебним одредбама Друштвеног договора утврђени су механизми, односно органи управљања. Као највиши орган установљена је Конференција Спортских игара, док су извршни органи Конференције Стални комитет и Руководство финалних приредби. Права и дужности ових органа регулисани су посебним правилницима, односно пословницима, као што су:

— Пословник о раду Конференције Спортских игара;

— Правилник о раду Сталног комитета;

— Правилник о раду Руководства такмичења и програма Спортских игара и раду посебних органа Конференције.

Као посебан документ, на Конференцији у Бијелом Пољу, усвојен је и Правилник о конкурсу за давање организације завршних смотри Међурепубличких омладинских спортских игара »Братство-јединство«. Према одредбама овог Правилника, општине које конкуришу за домаћина финалних приредби морају да испуњавају следеће услове:

а) да су у протеклом периоду најмање три пута учествовале на Спортским играма;

б) да у својој средини имају одговарајуће објекте и да обезбеде за организатора Савезних игара, као гаранцију обезбеђења материјалних средстава и објеката потребних за организацију Спортских игара.

Осим тога, кандидати за организовање Спортских игара дужни су да обезбеде сву потребну опрему, прибор, реквизите и друга техничка средства, као и смештај и исхрану такмичара и осталих учесника.

Избор домаћина игара вршио се, у принципу три године унапред, како би се обезбедило довољно времена за успешно припремање и организовање игара.

Према постојећој документацији, садржај Савезних игара, нарочито ако се ради о програму и систему спортских такмичења који није имао довољно дефинисане садржаје свих игара, дуго је био мање-више недефинисан. Све је, наиме, зависило од иницијативе појединаца или такмичарских клубова студената појединих општина учесница, а самим тим од радних могућности града домаћина. Отуда нису ни игре разноврсне. Савезни и први координатори једне самоуправе предложили су програм. Како се, упоредо с тим, стално увећавао број градова учесника, као и број такмичара, организатори су били принуђени да стално мењају и прилагођавају и систем такмичења у појединим спортским гранама, па и уопште. Стога је мања уследила, да се у свој сфери организовања уведе неки ред, што је дуго време изменио. У ту сврху, 20. 12. 1975. године, на Конференцији у Београду, усвојено је неколико аката, и то:

а) Општа правила МОСИ »Братство-јединство«;

б) Општи пропозиције;

в) Посебне пропозиције.

Нешто касније, или тачније, на Конференцији у Београду, 6. 11. 1982. године, усвојена су још два документа: Правилник о пребацивању ватре за МОСИ »Братство-јединство« и Правилник о проглашавању најбоље екипе општине у спортском надметању на МОСИ, а на Конференцији у Суботици, 2. 3. 1985. године донесена је Одлука о додели пехара и медаља најбољим екипама и појединцима за постигнуте резултате у појединим гранама спорта на финалном делу МОСИ »Братство-јединство«.

»Општим правилима«, регулисани су, у првом реду, територија коју игре покривају, затим општи услови за учешће на играма, одлично на финалној приредби, начин придржавања ватре, критеријуми и услови које треба да испуњавају чланови екипа, обавезе екипа на самој финалној приредби итд. Уз то, овим Правилником се утврђују и санкције за сва одступања од ових правила.

У Општим правилима, посебну важност придаје члан 2, по коме општине учеснице у завршном делу могу наступити само онај који испуњавају основне услове и да су обавезни сви стално при такмичења — представника, па у завршној смотри једногодишњег програма наступају као селекција и репрезентација општина учесника.

Упоредо са развојем игара, међутим, неопходно се развијају и тзв. уже програмски садржаји. Због тога, у многим општинама, у склопу Организационог одбора се формирају и посебна тела — комисије или одбори којима је првенствени задатак да брину о тим садржајима, што је свакако дало и одговарајуће позитивне резултате.

Значајну компоненту програма, ипак, представљале су и масовне спортске вежбе на којима је врло често учествовао знатан број ученика и омладине. Уз учешће великог броја спортиста омладинаца, уз солидну музичку пратњу

Прва спортска приредба у Новом Пазару

и сигурно одушевљење присутних родитеља и спортиста, оне јесте су, у правилу, остављале веома снажан утисак, дајући печат овој манифестацији и још свечанији тон.

Као што је већ истакнуто, Савезне игре, касније Међурепубличке омладинске спортске игре, касније ул Међурепубличке омладинске спортске игре доцније се обратиле ђацима. Оне игре одржавају се у континуитету пуних 37 година почевши до 1991. године. После тога оне се не организују 10 година. Њиховим оцем су први дали иницијативу за оживљавање покрета. Тако је и било.

Игре	Год.	Место	Број такмичара		
			Омладинаца	Омладинки	Укупно
1.	1954.	Пријепоље	161		161
2.	1955.	Прибој	188	24	212
3.	1956.	Нова Варош	225	20	245
4.	1957.	Пријепоље	370	48	418
5.	1958.	Прибој	490	118	608

Игре	Год.	Место	Број ученика		
			Ученика	Ученица	Укупно
6.	1959.	Нови Пазар	953	236	1.189
7.	1960.	Пљевља	608	161	769
8.	1961.	Сјеница	628	137	765
9.	1962.	Б. Поље	807	388	1.185
10.	1963.	Пријепоље	750	344	1.094
11.	1964.	Н. Варош	558	167	725
12.	1965.	Прибој	575	178	753
13.	1966.	Пљевља	679	154	834
14.	1967.	Горажде	1.458	162	1.620
15.	1968.	Пријепоље	598	257	855
16.	1969.	Фоча	917	374	1.291
17.	1970.	Прибој	1.022	370	1.392
18.	1971.	Ужице	1.048	356	1.404
19.	1972.	Пљевља	667	198	865
20.	1973.	Трстеник	1.065	355	1.420
21.	1974.	Пријепоље	918	241	1.159
22.	1975.	Б. Поље	1.129	402	1.531
23.	1976.	Вишеград	1.183	404	1.587
24.	1977.	Нови Пазар	1.297	567	1.864
25.	1978.	Прибој	1.515	566	2.081
26.	1979.	Горажде	1.582	703	2.285
27.	1981.	Вишеград	1.439	509	1.948
28.	1982.	Сјеница	1.326	570	1.896
29.	1983.	Вишеград	1.431	716	2.147
30.	1984.	Пријепоље	1.726	626	2.352
31.	1985.	Пљевља	2.255	620	2.875
32.	1986.	Б. Башта	2.321	374	2.695

Игре	Год.	Место	Број такмичара		
			Омладинци	Омладинке	Укупно
33.	1987.	Рожаје	1.920	624	2.544
34.	1988.	Пљевља	1.506	902	2.408
35.	1989.	Б. Поље	1.172	478	1.650
36.	1990.	Ариље	1.393	574	1.967
37.	1991.	Фоча	527	167	694
38.	2004.	Нови Пазар	808	235	1.043
39.	2004.	Пријепоље	855	324	1.179
40.	2005.	Тутин	867	361	1.228
41.	2005.	Бијело Поље	1.129	402	1.531

У наредном тексту, прегледом сваких одржаних игара у циљу бољег сагледавања, даје се преглед основних података за поједине игре (броја учесника, спортских дисциплина, број градова, односно општина учесника и пласмана најбољих екипа), што ће у даљем излагању бити систематски изложено.

I Сандачке игре (Пријепоље 1954)

Пријепоље је 7. и 8. августа 1954. године домаћин првих игара. Број учесника је 181 такмичара, без жена. На играма нису учествовали црногорски спортисти.

II Сандачке игре (Прибој 1955)

Одржане су од 13. до 14. августа 1955. године у Прибоју без присуства Новопазараца. Генерални пласман је: I место Прибој, II место Пријепоље и III Нова Варош.

III Сандачке игре (Нова Варош 1956)

Нова Варош, 11–12. августа 1956. године је домаћин III игара. Генерални пласман: I место Нова Варош, II Прибој и III Пријепоље.

IV Сандачке игре (Пријепоље 1957)

Пријепоље, 8–11. август 1957. године, прво учешће Новопазараца на Сандачким играма. На овим играма Новопазарац Хамдија Храповић победио је у трчању са резултатом 12,24 м, испред Комара из Прибоја. Нови

такмичар Хамдија Хрљовић освојио је II место у скоку у даљ. Друго је место бацач Миљадин Марчиновић из Новог Пазара 36,30 м и освојио прво место. У укупном пласману на овим играма Нови Пазар заузима IV место.

V Санџачке игре (Прибој 1958)

Прибој, 8.–10. август 1958. године. Значајно за ове игре је што су заснивали и субвенције обављали појединци и организације с припремама и спортском пласману такмичара Новог Пазара. На предлог љубитеља спортиста Новог Пазара за формирање домаћих састава. Новопазарци су на овим укупном пласману заузели 3. место.

VI Санџачке игре (Нови Пазар 1959)

Нови Пазар, 13–16. август 1959. године, је домаћин Санџачких игара које трају први пут 4 дана.

На овим играма учествује 1.390 спортиста од чега 236 жена из 34 града, односно општинских центара. Спортски програм су чинила следећа спортска такмичења: атлетика, фудбал, одбојка, стони тенис, шах, стрељаштво, бициклизам, кошарка, рукомет, пливање. Генерални пласман на овим играма је следећи:

1. Нови Пазар
2. Прибој
3. Пријепоље

На Градском базену за време тих организованих такмичења у пливању

VII Санџачке игре (Пљевља 1960)

Први град на територији Црне Горе у којем су одржане VII Санџачке игре су Пљевља. Сви учесници у дефилеу који су предводили Новопазарци носили су према центру града. Почаст да буде први на дефилеу је припала Новом Пазару као апсолутном победнику на VI-им Санџачким спортским играма. Игре се одржавају од 4. до 7. августа 1960. године.

Пласман такмичара Новог Пазара:

I место — стони тенис мушкарци
I место — стони тенис жене
I место — жене атлетика
III место — фудбал
II место — кошаркашке жене
II место — жене кошарка
III место — мушки рукомет
I место — женски рукомет
III место — пол мушки
I место — пол женски
III место — стрељаштво жене
III место — бициклизам
II место — мото трке

VIII Санџачке игре (Сјеница 1961)

На овим VIII играма које су одржане од 5. до 8. августа 1961. године Новопазарци учествују али фигурирају за освајање I места а тако са освојених 157 бодова освајају прво место у укупном пласману.

IX Санџачке игре (Бијело Поље 1962)

Ове игре се одржавају 1962. године од 2. до 5. августа.

На овим играма су се посебно истакли спортисти Новог Пазара освојивши I место. Нови Пазар је био II у укупном пласману освојивши 148 бодова.

X Санџачке игре (Пријепоље 1963)

Кажу да су ове најуспешније игре које су до тада биле организоване. На играма учествује 11 општина.

На овим играма Нови Пазар заузима укупно III место.

XI Санџачке игре (Нова Варош 1964)

Организоване су у Новој Вароши 1964. године без присуства новопазарских спортиста. Карактеристично за ове Игре је што је после завршетка штаб Игара одлучио да ове игре више не носе назив «Санџачке», већ добијају нови назив Међурепубличке омладинске спортске игре — МОСИ.

Разлог за промену њиховог назива у томе што се увођењем број учесника ове манифестације и само ове крајеве ван територије других република.

XII Санџачке игре (Прибој 1965)

Организоване су у Прибоју 1965. године без присуства новопазарских спортиста.

XIII Санџачке игре (Пљевља 1966)

Организоване су у Пљевљима 1966. године без присуства новопазарских спортиста.

XIV Санџачке игре (Горажде 1967)

Прве игре које су одржане на територији Босне и Херцеговине.
На овим играма Нови Пазар осваја III место у укупном пласману.

XV Санџачке игре (Пријепоље 1968) — јубиларне игре

Сенада Насторовић пише о овим играма као «Санџакијади». У укупном пласману Нови Пазар је заузео II место иза домаћина Пријепоља.

XVI Санџачке игре (Фоча 1969)

На овим играма Нови Пазар је IV у укупном пласману.

XVII Санџачке игре (Прибој 1970)

Нови Пазар је био IV у укупном пласману.

XVIII Санџачке игре (Ужице 1971)

Укупан пласман новопазарских екипа на овим играма:
III место — стони тенис мушкарци
II место — бициклизам
III место — кошарка мушкарци
II место — кошарка жене

XIX Санџачке игре (Пљевља 1972)

Нови Пазар не учествује на Играма. Поред Новог Пазара на играма не учествује и Бијело Поље.

XX Санџачке игре (Пријепоље 1973)

Пласман новопазарских екипа на овим играма:
II место — стони тенис жене
III место — рукомет жене

II место — шах мушки
I место — стони тенис мушки
I место — бициклизам — Хатиџа Хукић

XXI Сандачке игре (Пријепоље 1974)

По други пут Пријепоље је домаћин. Нови Пазар је у укупном пласману IV.

XXII Сандачке игре (Бијело Поље 1975)

Нап градском стадиону одржана је свечаност са атлетичарима Нурудином Ушћа- Зом у трци на 3.000 метара. Овај атлетичар је убрзо постао државни рекордер.

Нови Пазар је на овим играма освојио треће место у генералном пласману.

XXIII Сандачке игре (Вишеград 1976)

Ове игре обележила Новопазарац Ћамил Кариманчевић, бициклиста који је са 1,30 минута испред другопласираног такмичара.

На овим играма истакло се такмичење да је у генералном пласману I место припало Новом Пазару са освојених 1.864 бода — 34 бода више од другопласиране екипе Прибоја. Нови Пазар је по трећи пут на овим играма победник у генералном пласману.

XXIV Сандачке игре (Нови Пазар 1977)

Нови Пазар је домаћин МОСИ 28. јуна 1976. године када почињу 23. МОСИ у Вишеграду.

Од тог дана Нови Пазар почиње припреме за организацију 24. МОСИ.

На Играма у Новом Пазару (12–17. јули) учествује 2.200 такмичара, 580 више него 1976. године у Прибоју. Игре трају 6 дана.

XXV Сандачке игре (Прибој 1978)

Нови Пазар осваја II место иза Прибоја у екипном пласману испред Т. Ужица, Б. Поља, Пљеваља итд.

XXVI Сандачке игре (Горажде 1979)

Са Играма у Горажду кој... успомене посебно Новог Пазара који по један пут уместо доминирају овом спортском дисциплином.

Пласман новопазарских екипа на овим играма:

III место — кошарка мушки
I место — шах мушки

I место — гимнастика мушки
I место — бициклизам
III место — пливање мушки

XXVII Санџачке игре (Беране 1982)

Пласман новопазарских екипа на овим играма:
III место — кошарка жене
I место — шах мушки
II место — гимнастика мушки
II место — гимнастика жене
III место — бициклизам

XXVIII Санџачке игре (Сјеница 1983)

На овим играма доминантну улогу су имали новопазарски спортисти који у екипном пласману освајају I место испред Пријепоља које је било друго и Сјенице која је била трећа.

XXIX Санџачке игре (Вишеград 1983)

За Вишеград и за ове спортске игре остало је упамћено име Бебе Субашић која обара рекорде игара у свим дисциплинама. Ова врсна атлетичарка побеђује на 100, 200, 400 и 800 метара. Ушла у историју као једна од најбољих спортиста.

Пласман новопазарских екипа на овим играма:
III место — кошарка жене
II место — рукомет мушки
II место — гимнастика мушки
II место — гимнастика жене
III место — бициклизам

XXX Санџачке игре (Пријепоље 1984)

Пласман новопазарских екипа на овим играма:
II место — рукомет
IV место — атлетика жене
III место — одбојка мушкарци
V место — стрељаштво мушкарци
III место — стрељаштво жене
IV место — кошарка жене
V место — шах жене
IV место — пливање мушкарци
II место — пливање жене

II место — кошаркаши мушкарци
III место — кошаркашице жене
VI место — гимнастичарке мушкарци
IV–V место — бициклисти

XXXI Санџачке игре (Пљевља 1985)

Школски спортски савез са овим играма:
II место — стрељаштво — Јандрић Мерсада
II место — стрељаштво — женска екипа
II место — кошарка жене
II место — рукомет мушкарци
III место — шах мушкарци
V место — одбојка мушкарци
IX место — одбојка жене
VII место — кошарка мушкарци
I место — рукомет мушкарци
X место — стони тенис мушкарци
VIII место — стони тенис жене
VII место — фудбал
IX место — пливање

XXXII Санџачке игре (Бајина Башта 1986)

Трка на 1.500 метара је крос дистанцом на којој учествују пионирски ученици. На стазу је трчало 26 ученика, од њега 2 из Новог Пазара. Драган Урошевић освојио 4, а Ибрахим Нигјеровић 12 место. Екипно Нови Пазар освојио пето место.

XXXIII Санџачке игре (Рогатица 1987)

Прве игре довели су до краја без неких неочекиваних тренутака.

У укупном пласману (м + ж) Нови Пазар заузима 4. место иза екипа Прибоја која је прва, Рогатице која је друга и Пријепоља која је трећа.

XXXIV Санџачке игре (Пљевља 1988)

У коначном пласману кошаркаши заузимају 2. место а жене 9. а укупно Нови Пазар је 6.

XXXV Санџачке игре (Бијело Поље 1989)

Резултати пионирских екипа и појединаца:

На 800 м за жене Новопазарка заузима 2. место. За Нови Пазар су трчали Муниверa Пљојовић која је стигла 5. и Емина Хоџић која је 6.

Екипа Новог Пазара у мушком рукомету заузима 8. место.
У шаху мушкарци су трећи а жене прве.
У одбојци (ж) екипа Новог Пазара заузима 6. место.

XXXVI Санџачке игре (Ариље 1990)

На овим играма Нови Пазар се такмичио у атлетици, кошарци, стрељаштву, стоном тенису, шаху, рукомету, фудбалу и малом фудбалу.
Резултати новопазарских екипа и појединаца:
Женска кошаркашка екипа заузима 1 место.
Рукометаши су 8.
Шахисти заузимају 3. место.
У мушком рукомету Нови Пазар заузима 4. место, а најбољи стрелац Расим Гарић је крај.

XXXVII Санџачке игре (Фоча 1991)

Када је дошло да игре буду отворене на уобичајен начин — дефилеом спортиста и подизањем заставе — али су спортска такмичења у Фочи и до Тјентишта вођена према утврђеној сатници.
Учествује 16 општина.
Одбојкаши Новог Пазара под вођством тренера Сулејмана Чековића играју са Фочом — резултат 2 : 1, а са Пљевљима исто 2 : 1.
Шах (м) екипа Новог Пазара заузима 4. место
Одбојка Нови Пазар (м) 1. место

XXXVIII Санџачке игре (Нови Пазар 2001)

После десетогодишње паузе у организацији Игара Нови Пазар као највећи урбани центар у Санџаку кандидује се за организацију 38. Санџачких игара. На Конференцији општина учесница Санџачких игара одржаној 1. марта 2001. године у Хотелу «Врбак» у Новом Пазару, донета је једногласна одлука да Нови Пазар буде организатор 38. Санџачких игара (29, 30. јун, 1. јул 2001). У свеукупном пласману Нови Пазар је заузео прво место.

Паралелно са XXXVIII Санџачким играма у Новом Пазару, организовано је 18. Међурепубличке омладинске спортске игре (скраћени назив Међурепубличке омладинске спортске игре — МОСИ) у Пријепољу. На овим играма Нови Пазар није учествовао.

XXXIX Санџачке игре (Тутин) 25–28. јула 2002. године

Свеукупни пласман на овим играма је: прво место Нови Пазар, друго Тутин, треће Сјеница.

Паралелно са овим играма организоване су 39. Међународне спортске игре у [illegible] од 4. до 7. [illegible] 2002. године. [illegible] је на овим играма освојио 2. место у [illegible] пласману.

На основу [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]

Литература

1. [illegible] Медојевића.
2. [illegible], 1971.
3. [illegible] 1994.
4. [illegible] Медојевић, [illegible], Нови Пазар 2003.

Dr Enver Mekić

NOVOPAZARS ON SANJAK'S GAMES

Sanjak's games manifestations of sport and a physical culture originated during 1954. and Novopazars sportsmen included in the games after three years of their being exactly in 1957 on the 4th Sanjak's games organized in Prijepolje.

Analyzing presence and participation of Novi Pazar on Sanjak's games we can conclude that the games passed through first phase in a development namely from it's founding 1954, until 1991, the second period is a revival of the games bound for 2001–2002. The ten years stoppage 1991–2001 left big track on sport as a physical culture of participant towns on Sanjak's games, stoppage is noticed in a communication and cooperation between participant towns like as in a cultural and economy plan.

Included in the games in 1957 namely the 4th games Novopazars sportsman did not participate in 1964 the 11th games in Nova Varoš, the 12th games in 1965 in Pribој, the 13th games in Pljevlja in 1972.

The reason for their absence explanes quoted passiveness of a leadership in authority organizations particularly SSRNO a that time.

The importance and participation of sportsmen on Sanjak's games their popularity is increased from a year to year, like the number of participant, so this games very fast interpolated in a line of mass games of this kind.

Sanjak's games influenced on further sports achievements and permanent sport initiative. Except extraordinary contribution to the sport development and popularization, what was their basic assignement and purpose, significant is improvement of a material sport base and a physical culture in whole.

Thanks to the organization and participation of sportsmen from Novi Pazar and Sanjak games, many highest sportsmen formed and they traversed borders of Yugoslav, Balkan and European sport.

Novi Pazar and it's sportsmen as a participant and a host of Sanjak's games gave a great contribution in the games organization. It was the host to sportsmen from borderline of Serbia, Montenegro and Bosnia and Herzegovina in 1959, 1977 and 2001. The sportsmen from Novi Pazar gave their contribution in enrichment of the program of sports discipline introducing a new sports in the game's program, as an enrichment of cultural contents during the games.

Фарук Диздаревић
Приказ

КЊИГА САБРАНИХ ЗНАЧЕЊА

Чедо Баковић, О мерхамету и инаду (Муслимански примјери чојства и јунаштва), Алманах, Подгорица 2002.

Историјска литература може бити писана тако [illegible] доживљај увјерљиво, [illegible] може [illegible] и [illegible]. Постоје [illegible] историјско [illegible] дивно.

Чедо Баковић [illegible] књигу у истраживању [illegible] из [illegible] које [illegible] чојства и јунаштва [illegible] Муслимана-Бошњака, али и Црногораца и Срба. Користећи обимну литературу и изворе он је направио одабир поступака и тренутака из даље и ближе прошлости кроз које се виде највише духовне и моралне [illegible] различитих конфесија, а у [illegible]. У овој књизи се срећемо са [illegible] имена из угледних муслиманских братстава (Ченгића, Ђурђевића, Мушовића, Реџепагића, Луцића, Зукића, Скопљака, (Х)ода(н)ића, Феризовића, Мехмедовића, Тучковића, Ђуровића, (Х)аџиалића, итд.) и историјским личностима од Смаил-аге Ченгића и његових потомака, [illegible] Хасана Мушовића и других Мушовића, преко [illegible], Петра Вукотића, [illegible] од Рожаја, [illegible] Арслан-аге Голоховића, Лазара Сочице и Ногића Церовића до Али-бега Гусињца, Арслан-бега Љубовића, [illegible] Шабана Авдића до [illegible] Никола и [illegible] Ђуровића...

У [illegible] историји, вриједности у којој су живјели [illegible] личности, [illegible] борба [illegible] Турцима и »Турцима«. Живот [illegible] вријеме [illegible] историја (18. и 19. в.) одражава се, скоро [illegible], у [illegible] своих [illegible], самобитности, традиције, [illegible].

Приче су преузете и [illegible] из народних [illegible] да су [illegible] јер су се [illegible], као [illegible] у усменој традицији. У [illegible] догађаји, [illegible] чини [illegible] период наше прошлости, један ступањ у нашем друштвеном животу. Тај ступањ развитка је сада прошлошћу, али се [illegible]

[illegible]. У том свету [illegible], [illegible] и [illegible], у свету где је било [illegible] до- бра и [illegible], човек је [illegible] своју [illegible] етичност.

Особину части, [illegible] у том времену, [illegible] су, [illegible], сви [illegible]. Када човек мало дубље [illegible] [illegible]. Особина части [illegible]. Ово је [illegible] [illegible]. То [illegible] човечност. Али [illegible]. У свету [illegible] [illegible]. Јунаштво је [illegible] начин одржавања живота.

[illegible] [illegible]. Превиђена је [illegible] [illegible] људима и људским поступцима.

Цела једна култура, [illegible], одржана је у том фолклору. Та [illegible] [illegible] у [illegible] борби. [illegible]

[illegible] Бајковић [illegible] у [illegible] средине. [illegible] емоцијама. [illegible] у нашој [illegible] у [illegible] далеко, прастаро и древно.

У приповеткама које је одабрао Бајковић, и које у пуној мери садрже [illegible] Управо [illegible] у [illegible] и [illegible]

Кад се све те [illegible] у један утисак, у [illegible] да је то [illegible] у [illegible] други.

Ову у [illegible] 309 страна [illegible] илустровао је [illegible] А. [illegible] Ж. [illegible] А. [illegible] [illegible] Александар [illegible]

И на крају [illegible] у [illegible] — [illegible] Чеда Бајковића.

Др Енвер Мејдовић
Нови Пазар

ВИСОКОШКОЛСТВО У НОВОМ ПАЗАРУ

Нови Пазар је стари град са богатом историјом и културним наслеђем. Настао је пре нешто више од пет столећа, живот је на трговини и занатству. За протеклих педесет година нарастао је на преко 100 хиљада становника. Запосленост у Новом Пазару увек је везана за приватно предузетништво.

Паралелно са привредним развојем града развијале су се и друге гране делатности, посебно здравство, образовање и култура, тако да град из дана у дан добија нови изглед.

Показатељи су очигледни да је савремени развој заснован на знању и на новим информационим технологијама. Данас у општини Нови Пазар основне и средње школе похађа више од 13.000 ученика. У тим школама ради више од хиљаду просветних радника.

Полазећи од тога да је школа темељ цивилизације, да школа одређује какав ће бити суживот људи, култура, народа и уопште грађанског ове сложене регије, све показује потребу истицања да ће се водити посебна брига о савременом образовању.

Образовне иницијативе, поводи и упоредо као и појединих институција сазнала је важност научног сазнања преко организовања високошколства као стратегије образовања. На том пољу је учињен велики део материјалних средстава како би студенти са овог подручја као и из целог Санџака могли неометано похађати наставу на високошколским установама.

Високошколство, као институт образовних установа у Новом Пазару почиње школске 1997/1998. године отварањем Универзитета „Браћа Карић" из Београда, а 1998/1999. године отвара се одељење Учитељског факултета из Београда, 2001/2002. године Економски факултет Универзитета из Крагујевца отвара одељење у Новом Пазару. Школске 2002/2003. године отвара се приватни универзитет под називом Универзитет у Новом Пазару са следећим факултетима: Филолошким, Филозофским, Факултетом за менаџмент и пословну економију, Факултетом за информатику и информационе технологије и Правним факултетом. На иницијативу Скупштине општине 1. XI 2002. отварају се Одељење Факултета физичке културе из Приштине, Одељење Правног факултета из Косовске Митровице као и Међународни Центар за последипломске, магистарске и докторске студије.

Универзитет «Браћа Карић»

Основан је пре шест година. Школске 1997/98. у Новом Пазару отпочео је са радом Универзитет Браћа Карић са Факултетом за трговину и банкарство. Овај Универзитет је донео Новопазарцима и шире омогућио да имају Универзитет.

Вредности Универзитета Браћа Карић као првог приватног универзитета у нашој земљи су сагледане по томе што овај универзитет има једнак правни положај као и државни универзитет.

Присутна је међународна сарадња Универзитета БК са средњим Универзитетима у страним земљама. Сарадња се води у разменама професора, кадра, сарадња на пољу размене студената ради не мењу времена, сарадња на размени последипломских студија, научног рада и сл.

Универзитет Браћа Карић у Новом Пазару смештен је у високоопремљеном стамбеном простору. Покушава својим практичним радом кроз рад у малим групама да успостави контакт између студената и наставника.

Специфичност везана за овај Универзитет је што студенти своја теоријска знања могу да провере у другим радним у нашу страних и домаћих компанија. Практичан рад студенти овог Универзитета обављају у земљама Европе и Америке. Програми рада на овом Универзитету темеље се на програмима светског значаја.

Прве школске 1997/1998. године одељење уписује 60 студената.
Друге школске 1998/1999. године одељење уписује 35 студената.
Треће школске 1999/2000. године одељење уписује 30 студената.
Четврте школске 2000/2001. године одељење уписује 58 студената.
Пете школске 2001/2002. године одељење уписује 49 студената.
Шесте школске 2002/2003. године одељење уписује 52 студента.
Вредно је напоменути да је на овом Универзитету до сада дипломирао 21 студент.

Факултет Браћа Карић
Професори ангажовани као предавачи на Одељењу у Новом Пазару

Др Горазд Аћимовић	Др Костадин Пушара
Др Бранимир Илић	Др Сафет Куртовић
Др Слободан Крстановић	Др Мирослав Дрињаков
Др Зоран Бајић	Др Урош Пуцарић
Др Мехмед Мета	Др Боривоје Прокопљевић
Др Небојша Марић	Др Иван Ђорђевић
Проф. Афродита Цвијановска	Др Миодраг Михаиловић
Др Свето Пурић	Др Слободан Јовановић
Др Иван Чукаловић	Др Миладиновић
Др Хасан Хаџић	Проф. Мевсур Зукорлић

У раду овог Факултета ангажован је одличан координатор за рад проф. Милан Бабовић који је поред организације на раду одељења био и предавач српског језика.

Поред координатора одељења на овом Факултету су ангажовани и наставници са новопазарског простора: др Иван Ђуровић, Мансур Зуборовић, Афродита Црвењакић и Хакија Хајдић.

Учитељски факултет

Учитељски факултет из Београда је школске 1998/1999. године отворио одељење свог Факултета у Новом Пазару. На свечаности поводом отварања говорили су министар просвете проф. др Јово Тодоровић и декан Факултета проф. др Младен Вилотијевић. Први радни дан за студенте је био 12. 10. 1998. године.

Прве школске 1998/1999. године одељење је уписало 82 студента од тога 30 на буџету а 50 самофинансирајућих студената.

Друге школске 1999/2000. године одељење је уписало 77 од тога 50 на буџету а 27 самофинансирајућих студената.

Треће школске 2000/2001. године одељење је уписало 60 студената од тога 40 на буџету а 20 самофинансирајућих студената.

Четврте школске 2001/2002. године одељење је уписало 81 студента од тога 60 на буџету а 20 самофинансирајућих студената.

Пете школске 2002/2003. године одељење је уписало 83 студента од тога 50 на буџету и 20 самофинансирајућих студената.

До закључења овог зборника, на Учитељском факултету у Новом Пазару није дипломирао ниједан студент. Разлог за то је вероватно удаљеност одељења од матице.

Важно је напоменути да је Одељење Учитељског факултета до 1. XI 2002. радило у просторијама новопазарске Гимназије. Услови рада су били веома отежани па је на иницијативу скупштине општине и талентног декана др Младена Вилотијевића почела да се гради зграда намењена за високошколство (Учитељски и Економски факултет).

Радом Одељења Учитељског факултета до 2001. године руководио је декан ред. проф. Младен Вилотијевић. После њега руководство преузима Гордана Стојановић а од новембра 2002. декан Учитељског факултета је Светлана Богданов.

Наставни план и програм

Наставни план и програм омогућава студију обучавања друштвено-хуманистичких, педагошко-психолошких, и методичких и уметничких наставних садржаја.

План и програм образовања састоји се од предавања, практичне наставе, вежбања, семинарских, консултација, менторским радом, коло-

нефизичким часовима, стручном праксом, практичном наставом, факултативним ваннаставним активностима, семинарским радовима, испитима и научно-истраживачким радом студената уз менторство наставника и сарадника Факултета.

Предмети

1. Српски језик са културом говора
2. Књижевност
3. Књижевност за децу
4. Математика
5. Социологија
6. Државно уређење са школским законодавством
7. Социјална екологија
8. Филозофија са етиком
9. Општа педагогија
10. Школска и породична педагогија
11. Развојна психологија
12. Педагошка психологија
13. Дидактика
14. Методологија педагошких истраживања
15. Информатика
16. Масовне комуникације
17. Образовна технологија
18. Социологија образовања
19. Страни језик
20. Методика наставе српског језика
21. Методика наставе математике
22. Методика наставе познавања природе и друштва
23. Методика наставе ликовне културе
24. Методика наставе музичке културе
25. Методика наставе физичког васпитања
26. Методика блок наставе у разреду
27. Изборни предмети
28. Практикум
29. Основи инструменталне наставе

Наставници Учитељског факултета

Др Александар Јовановић	Александра Гојков
Др Владимир Цветковић	Слађана Стојановић
Др Вук Милошевић	Горан Зековић
Др Светлана Богданов	*Др Данијела Манојић*
Мр Мирослава Пејовић	*Др Ђорђе Надрљански*

Др Милојко Пешић
Др Владимир Мићић
Мр Вјекослав Павлић
Др Велько Бабчук
Др Милан Виловић
Др Владимир Павловић
Др Вук Милошевић
Др Љубиша Кисилић
Мр Г. Стојановић
Мр Невена Хаџи Јовановић
Др Габријела Крагујевић
Др Драгомир Малдић
Др Ненад Ханевић
Др Милован Попов
Др Ивица Радовановић
Др Борислав Станојевић
Др Војо Митић
Др Каја Латовић
Др Нада Корић
Др Ружица Росандић
Др Јасмина Ковачевић
Мр Несада Вујовић
Мр Јелена Вранковић
Др Никола Костић
Др Ненад Кажановић
Мр Ранко Драгојевић
Др Светлана Беаднов
Др Данило Ж. Марковић
Др Костадин Пушара
Мр Даниела Костадиновић

На Учитељском факултету у Новом Пазару ангажовани су професори, асистенти, сарадници и административни радници из ужег и ширег окружења:

Др Абдулах Мутевић, руски језик
Др Бранко Јовановић, општа педагогија
Крџић — референт за студентска питања
Проф. др Саит Качапор — школска и породична педагогија и историја педагогије
Проф. др Ђемал Долић — математика
Проф. др Бранко Јовановић — педагогија
Доц. др Бећир Мећедовић — методика физичке културе
Мр Крсма Бегтовић — ликовна култура
Мр Илаз Османовић — социологија
Доц. др Софија Шеховић — педагошка група предмета
Проф. Нада Нешић — музичка култура
Асистент Мирада Лекић — педагошка група предмета
Доц. др Предраг Јовановић — развојна психологија
Проф. Атиф Мушовић, српски језик
Школске 2002/2003. започет рад у новој згради високошколства.

Економски факултет

Економски факултет из Крагујевца већ пет година ради у Новом Пазару. У Крагујевцу школске 2000/2001. године отворено је одељење Економског факултета у Новом Пазару.

Овај Факултет са великом традицијом од четири деценије стимулише креативност припремом квалитетних високообразованих кадрова, а резул-

теорије и практичног рада и теоријски се студије на даљи економски развој овог простора.

Иницијативу око оснивања Економског факултета из Крагујевца дала је скупштина општине Нови Пазар. Разлог да то буде Економски факултет је већ постојала афирмација привредника наше општине, пословних људи у региону, предузетништво и жеља за стварањем сопствених кадрова.

Одељење Економског факултета у Новом Пазару прве две године свој рад организовало је у просторијама Основне школе «Стефан Немања». Простор је био доста скучен тако да је рад овог Факултета (биле равно засновану тачка путем информационих технологија) врло често импровизован.

Студирање на овом Факултету траје четири године, са усмеравањем од треће године. У прве две године студија, настава је јединствена, а уписом у трећу годину студија студенти се опредељују изражавају жељу за следеће смерове:

1. Општа економија
2. Маркетинг
3. Финансије и рачуноводство
4. Пословна статистика и информатика
5. Предузетништво
6. Берзе и берзанско пословање

Наставни планови и програми рађени су по узору на средње сродне факултете који представљају сигурну основу образовања високостручних кадрова у области економије.

Школске 2000/2001. уписано је 145 студената од тога 70 на буџету.

Школске 2001/2002. уписано је 87 студената од тога 82 на буџету.

Школске 2002/2003. уписано је 123 студента од тога 88 на буџету.

Наставни предмети

I година

1. Политичка економија
2. Социологија
3. Математика у економији
4. Економика предузећа
5. Статистика у економији и менаџменту
6. Пословна Југославије
7. Финансијско рачуноводство
8. Страни језик I

II година

1. Теорија и политика цена
2. Управљачко рачуноводство

3. Економско-математички методи и модели
4. Економско дописивање
5. Међународни економски односи
6. Маркетинг
7. Организација предузећа
8. Страни језик II

III година

1. Теорија и анализа биланса
2. Јавне и монетарне финансије
3. Савремена економска филозофија и политика
4. Економика индустрије
5. Планирање и контрола пословања предузећа
6. Иновације и предузетништво
7. Управљање квалитетом
8. Развојна политика предузећа

Ангажовани наставници и сарадници Факултета

Рад наставника и сарадника је организован по катедрама Факултета:

Катедра за пословну економију

Др Живадин Стефановић	Др Гордана Радосављевић
Др Виктор Школа	Мр Јасмина Богићевић
Др Слободан Аћимовић	Мр Весна Јанић
Др Радослав Савић	Мр Злата Ђурић
Др Снежана Петровић	Мр Милан Косић
Др Станко Јовановић	Мр Ивана Стојановић-Алексић
Др Радослав Стефановић	Мр Марина Миладиновић
Др Верица Бабић	Мр Предраг Миленић
Др Снежана Јовчић	Јасмина Ђурић
Др Момчило Ђорђевић	Игор Миловановић
Др Мирослав Дрецовић	Срђан Шапић
Др Слободан Михајловић	Ђорђе Радуловић
Др Драган Стојановић	Марјана Кнежевић
Др Предраг Стаменић	Јелена Златковић
Др Зора Арсовски	Дејана Радосављевић
Др Светлана Љубисављевић	Драгана Рејман

Катедра за економску теорију и развојну политику

Др Радосав Марјановић	Др Милан Нешић
Др Никола Ранђић	Др Стево Коматовић
Др Радојица Симоновић	Др Љубиша Симоновић

Др Миросав Ђорђевић	Др Љубо Милинковић
Др Бисиљка Вукадиновић	Мр Зоја Крушковић
Др Драгана Марковић	Мр Гордана Марјановић
Др Катарина Станковић	Мр Данијела Деспотовић
Др Милица Вујовић	Мр Петар Веселиновић
Др Верољуб Дугалић	Мр Милан Лакић
Др Светислав Милошевић	Мр Саша Обрадовић
Др Горан Митић	Данијела Петров-Грујић
Др Ружица Малешевић	Весна Тодоровић
Др Горанка Миленковић	Анка Шарић
Др Властимир Лековић	Сандра Стојадиновић
Др Љиљана Милосављевић	Никола Бошковић
Др Срђан Тешић	

Важно је напоменути на крају да Економски факултет одељења у Новом Пазару из локалне средине има само једног запосленог, секретара Факултета, а од наставног особља нема запослених из овог подручја.

Универзитет у Новом Пазару

Универзитет у Новом Пазару са своја четири Факултета и њиховим одељењима, почео је са радом још школске године 2002/2003. Свечано отварање Универзитета одржано је 15. октобра 2002. На свечаности отварања присуствовали су представници власти, представници Универзитета, као и многобројни гости. Поред Универзитета свечано су отворили: муфтија санџачки Муамер-ефендија Зукорлић и министар просвете и спорта у Влади Републике Србије проф. др Гашо Кнежевић.

Важно је напоменути да је на дан отварања Универзитета у Новом Пазару потписан споразум о научно-техничкој сарадњи између Универзитета „Браћа Карић“ и новоформираног Универзитета у Новом Пазару. Након тога посебно је спонзор господин Богољуб Карић уручио донацију „Браћа Карић“ фондације у висини од милион динара Универзитету у Новом Пазару.

Универзитет у Новом Пазару чине четири факултета. У оквиру факултета ради појединих одсека са око 250 редовних студената.

Предавачи на овом универзитету су професори са универзитета из Београда, Сарајева, Подгорице, Скопља, Крагујевца, Ниша, Приштине, Умеа... Овај универзитет предвиђа да у свом раду ангажује и чувене светске професоре како са запада тако и са истока.

Управу Универзитета у Новом Пазару сачињавају:

в. д. ректора Универзитета, муфтија Муамер еф. Зукорлић

в. д. проректора Универзитета, проф. др Сеад Качапор

в. д. генералног секретара Универзитета, дипл. правник Харун Хаџић

в. д. декана Филозофског факултета, проф. др Сеад Качапор

в. д. декана Факултета за пословну економију и менаџмент, доц. др Сафет Куртовић

в. д. декана Факултета за информатику и информационе технологије, проф. др Драгољуб Мацић

в. д. декана Правног факултета, проф. др Абдули Фероцић.

Секретаријат Универзитета формиран је студентску, финансијску, информациону, службу обезбеђења и техничку службу.

Продавница таку према утврђеним плановима и програмима појединих факултета.

У плану су организоване трибине, јавних расправа о стручним и актуелним темама, организовање књижевних вечери и ликовних изложби.

Филозофски факултет

1. Филозофски одсјек

филозофија,
социологија,
— историја,
— историја уметности.

Студије трају осам семестара, од којих су шест предвиђени за наставу, а остали за обављање праксе.

2. Филолошки одсјек

— смер за енглески језик: англиски језик и књижевност, немачки језик и књижевност (изборни: француски или шпански језик),

смер за оријентални језик: арапски језик и књижевност и турски језик и књижевност (изборни: персијски језик),

— смер за српски језик и књижевност,

— смер за босански језик и књижевност.

На свим семестрима филолошког одсјека студије трају осам семестара од којих су шест предвиђени за наставу, а остали за обављање праксе у основним и средњим школама, или другим установама.

3. Одсјек за педагогију

смер за педагогију.

4. Одсјек за журналистику

смер за новинаре.

Факултет за менаџмент и пословну економију

У току студија кандидати могу изабрати учење оријенталних језика (турски и арапски), чиме ће се усмерити на источно тржиште, или запад-

ло-српскохрватски (енглески, немачки и италијански) чиме ће се усмерити на западна тржишта, као и оним обавезним страним језиком (који су учили у току претходног школовања) чиме ће се усмерити на домаћа тржишта. На свим одсецима овог факултета студије трају осам семестара од којих су седам предвиђени за наставу, а осми за обавезну праксу у одговарајућим установама у земљи (за менаџере за домаће тржиште), односно и у земљама Западне Европе (Немачка, Енглеска и Италија — за менаџере за западна тржишта) и у Турској и земљама Блиског и Средњег Истока (за менаџере за источно тржиште).

1. Одсек за предузетништво и менаџмент,
2. Одсек за трговину и маркетинг,
3. Одсек за рачуноводство, пословне финансије, банкарство и осигурање.

Факултет за информатику и информационе технологије

Студије на оба одсека трају осам семестара, од којих је седам предвиђено за наставу, а осми за обавезну праксу у одговарајућим установама. На овом одсеку обавезан је енглески језик.

1. Одсек за информатику
2. Одсек за информационе технологије за образовање

— професор информатике,
— инжењер информационих технологија,
— инжењер пословне информатике,
— инжењер рачунарских мрежа.

Правни факултет

Студије трају осам семестара, од којих су седам предвиђени за наставу, а осми за обавезну праксу у одговарајућим установама.

1. Одсек за право,
2. Одсек за криминалистику.

Наставни планови и програми на овом Универзитету рађени су по узору на савремено образовање у свету и Болоњској декларацији.

Наставнички кадар овог Универзитета чине еминентни стручњаци за сваку област наставе која се изучава.

На овом Универзитету постоје професори са других факултета из земље и шире.

Правни факултет

Поред наведених факултета који су присутни у општини Нови Пазар је и Правни факултет из Косовске Митровице. Факултет је са овим пословима отворио одељење Правног факултета у Новом Пазару.

Наставни предмети у I години студија на Правном факултету у Новом Пазару су:

1. Увод у право
2. Римско право
3. Социологија
4. Општа правна историја
5. Национална историја државе и права
6. Политичка економија

Задужени за извођење наставе на I години су:

Проф. др Миодраг Јовић	Проф. др Сидо Марковић
Проф. др Наташа Дељанић	Проф. др Драган Павлић
Проф. др Радомир Стојановић	Проф. др Љубомир Митровић

Важно је напоменути да је Правни факултет настао давне 1961. године у Приштини.

Правни факултет са дугогодишњом традицијом успешно сарађује са научним и образовним институцијама, [illegible] кључних скупова, активно ради на истраживачким пројектима и сарађује са правним факултетима како у земљи тако и шире.

Наставни планови Правног факултета одељења у Новом Пазару подударају се са наставним плановима и програмима београдског Правног факултета.

Факултет физичке културе

Отварањем зграде високошколства предвиђено је било формирање високе школе за спортске тренере. Активности Спортског савеза општине на организовању ове високошколске установе присутне су биле много раније. Но, променом концепта високошколства, приступање вишим нивоом наставе [illegible] Факултет физичке културе [illegible] и тренера на овом високом факултету, предложено је да се у Новом Пазару отвори одељење нишког Факултета физичке културе.

Мост зашто баш нишки Факултет физичке културе у Новом Пазару? Има више одговора међу којима су: [illegible] присуство (Универзитети из Крагујевца, Београда, Косовске Митровице и Ниша), интересовање студената који су студирали у Нишу а сада су на одговарајућим позицијама [illegible], као и тежња Факултета на оспособљавању стручњака за обављање послова у васпитно-образовним и спортским установама. Факултет има циљ да образује стручњаке који ће имати савремена знања из ове области и који ће свога знања радити на терену на истраживању.

Уговором закљученим између СО Нови Пазар и Факултета за физичку културу из Ниша предвиђени су облици како давања услуга — Фа-

култета, тако и оснивача — СО Нови Пазар. Сагледавајући значај постојања овог високошколског установе у овом граду да ученици рођени на овим просторима буду ангажовани у процесу наставе, као и обавеза Факултета да образује кадар (магистре и доктора наука).

I година

Социологија
Психологија
Педагогија
Теорија физичке културе
Историја физичке културе
Анатомија
Атлетика
Рукомет
Страни језик

II година

Физиологија
Биомеханика
Атлетика
Спортска гимнастика
Основи антропомоторике
Одбојка
Плес

III година

Методика физичког васпитања
Биологија развоја човека са медицином спорта
Спортска гимнастика
Активности у природи
Кошарка
Фудбал (мушкарци)
Ритмичко-спортска гимнастика (жене)
Пливање
Скијање

Предавачи на Факултету физичке културе

Проф. др Рајковић — педагогија
Проф. др Радивојевић — психологија
Проф. др Перин — енглески језик
Проф. др Крсић — социологија
Проф. др Стефановић — анатомија
Проф. др Марковић — рукомет
Проф. др Младић — методика
Проф. др Терзиновић — биологија
Проф. др Јовановић — фудбал
Проф. др Поповић — РСГ
Проф. др Мађаревић — методика

Проф. др Поповић — гимнастика
Проф. др Голубовић — пливање

У првобитном решењу ће бити кабинети и сарадници магистри физичке културе са свих простора и окружења. Истакнути спортски радници — професори из ове области биће уписани на последипломске студије, а на предлог професора факултета могу бити ангажовани као демонстратори за практичну наставу.

У прву годину студија школске 2002/2003. године пријемни испит је положило и уписало 37 студената.

У III годину су уписани студенти спортских виших школа који су већ у радном односу, а њихов број је око 10.

Настава на овом факултету изводиће у новоизграђеном објекту много комплексном где је и сала за физичко вежбање. Поред тога факултету ће бити омогућено да користи све спортске објекте који се налазе како у граду, тако и у окружењу.

Хусеин Дердовић
ОШ «Свети Сава»
Бор

ИЗ НАРОДНЕ РИЗНИЦЕ

НАРОДНЕ ЛЕГЕНДЕ

1. Црквица Илије и туберкулозни младић

Био некад Пребил, хтео децу, сматра је радио. Да би некако надао своје цркве изградио цркву у граду у огромаштву оцема, манастир Куманица. Требало је то да буде нова, скромна црквица. Земљиште било изабрано и требало почела да зида да пише на Куманицу. По једном црквица не стручила и остала слобиква. У њој су могли да се сместе само четири калуђера, толико их је ту и живело. Једнога дана стиже један млади монах и замоли да се замонаши. Но, рекоше му да црквица Илије (тако су је назвали) има места само за четворицу и младићу рекоше да се у црквицу населио и који су мало возили. Тако и урадише. Младић се замонашио и живео у келијици дуго година.

Младић у келијици је тешко боловао од туберкулозе и ишао ка смрти. Рекоше му једнога дана да оде код Куманице и напије се свете воде, излечиће му. Тако је и било, чим се напио свете воде, било му је боље.

Једне године је владар дошао код калуђера из Куманице када они очитају службу божју јер је добио тешку заразну болест од које није могао мрети. По кад је владар стигао у Куманицу, сви су калуђери били болесни од колере, па је туберкулозни младић морао да очита службу божју. Чим је очитао молитву владар је осетио да се боље осећа. Оздравио је што нико није ни знао. Младић се упокојио и умро.

Казивач: учен. Марјана Стојановић

2. Калуђер Сава и Јован Кастриот

После одласка Светог Саве, у манастиру Хиландару је живео калуђер који се такође звао Сава. Ширили су векови често долазили и хвалили Хиландар. Шиптарски бегови и властелин Јован Кастриот једном није се вољан и чаше од измене. У постељи му се приказа Свети Сава и рече му да га могу у манастиру Хиландару излечити. Нека се јави старешини манастира и тражи да га калуђер Сава лечи. Одмах га па понесу у манастир и оставе

довео калуђера Саву. Сава му извести слом, али рече да Косприт доведе до Шпитара више не помаже и не оде Хиландар. Ностаде. Живи и данас стараве.

Казивач: поп. Мирјана Стојановић

3. Оџија, Губавац и Вољавац
(Како су ова села поред Лима добила име)

Бећирбеји из Вољавца су доселили из Бојине. Бећирови од Бојине прешли су Лим. Када су стигли до села (данашње село Оџија), ставио иx је страшно искреном, звања оџија. По томе данашње село Оџија доби име.

Затоћите Бећирбеји у селу где је данашње Губавац. Прено војне живе удари, и војску која је насилу стигла. — Бежимо одавде, рече најстарији Бећирбеј, овде је народ губав. По томе ово доби име Губавац.

У годинама крају у месту где је данашње Вољавац, обраше тако на црквине, њихово зидине дигрене, рашчаше вератиле путници. Настанише се у благом крају. — Овде смо својом вољом, рекоше Бећирбеји. Тако ово насеље добише Вољавац.

Причао: Нађиф Кућ

4. Како је настало племе Хаџића у Годијеву

У давна времена дођоше неки људи из материњах у село Годијево. Људи веома витак, све прошло. Чули се вода. Вративши по селу неће у једној долини новорођено дете завијено у ризуе. Подиже га, понесоше, узе га и крсташе. Од овог дете по ризуи настало је млађе племе Хаџића (које другачије зову Ризуовић).

Казивач: Хаџија Алијћ

5. Племе Поповића у Годијеву

Некада су српски чувени јунаци имали честе двобоје са јуначким муслиманима, или турским, како су их добијаније називали. Један српски јунак из месташеве је већ убио доста турских јунака. Није нико смао храбрих да му се супротстави. Но, један смелији сиромашак из Годијева јави се да изађе на мегдан. Не сабљу није понео, сакојела је у цепу живо нову бритвицу (коцић), а у другом цепу доста вешиса. Јунак га потера са сабљом у руци. Кад му се примаче, хтеде да га удари сабљом, човечуљак се хитро окрену и пуну шаку вешиса баци српском јунаку у очи. Јунак се збуни, помиједа, не види ништа, застаде, а човечуљак брзо примаче и усмрти га својом оштром бритвицом.

Од тада се те племе прозвало Поповићи.

Казивач: Хаџија Алијћ

6. Јабука [illegible]

[illegible]

Казивач: [illegible]

НАРОДНЕ ПРИЧЕ

1. Отац, снаха и [illegible]

[illegible]

— [illegible]

Казивач [illegible]

2. Зечеви

[illegible]

Кад [illegible]

Причала: [illegible]

3. Баба и смрт

[illegible] — Ђе си смрти, да ме узмеш да не погине [illegible]!

А сада ми, већа дрегомера: — Ево ме, капи, добеш?! А баба врус — Ништа, кошто, овако да ми дигнеш ово брош на софу!

Казивач: Радун Грбовић

4. Дивља трава, здрава глава

Дошао газу село у купус. Бал му јавили, најдосе, али га нероми заокупише и једва живи утече у шуму. Пошто се у граду мало одморио помисли — Е, дивља трава, здрава глава! Дуго се после није приварио да иде у купус.

Казивач: Цвијо Комар

5. Лавицу не треба убити

Један путник дуго путовао, уморио се, легне крај пута и заспао. Дошла змија, осетурала се на путниковом телу и заспала. Путник се пробудио и тек није смео да се помери, змија би га ујела. Наишла лисица. Путник јој се обрати:

Шта бу, лијо, сад?! Пресуди!

— Одмахнуше се од мене непојам Бу да пресудим.

Кад су се одмакли лисица рече: — Удри у главу камена! Путник је убио змију, а лисица тога, одмахујући главом, рече: — Није, ко те убио у рукама бао, а кому ти ово врата помоћи памети људи, да се знаш.

Причао: Вук Сеједић

6. Убићу ми дијете

Вршио брус са гостима. Домаћица, већ стигла за урају, погледа га и стала кустити.

— Шта је, шта ти би! — повикаше са мајци.

Када се узимали дејам за магиш болесном у гости, папућа бруса на дијете и убићаше га.

7. У кириџилук — у госте

Путовали Циганин и Циганка. На путу забиде коњину ловачу.

Јово зрн ллоче и коња да иде у кириџилук, обрадоше се муж.

Јов, на ноже да поведем у госте, одврати жена.

Ђрече ја у кириџилук, бре, жено!

У госте, бре!

Настаде разговор. Циганин свиједи ножу на жену у главу. На месту остаде мртва.

Казивач: пос. Михаил Дервишевић

ВЕРОВАЊА, ВРАЧАЊА

1. Да оживи дијете

Кад жена роди дијете, рече јој Бог да га оживи, ако хоће да јој одмах проходa. Жена се отрезни, помислила да га изгуби ако јој се ходаво и посрне. Тако откада дијете проходи тек након годину дана.

Казивач: Мирјана Стојановић

2. Олуја, невреме

Кад је невреме са градом, грмљавином, громовима, људи од страха износе испред кућа неке ствари да га спрече, да престане.

— Мећи се богу старије особе (и Срби и Муслимани) на прагу куће.

— Хаја, ако је невреме, мећи секиру на прагу куће.

— Пои чаша малопру.

Из куће се избаци лопата гарње хлеба и соли.

— Неки износе софру са ношеним јаељем.

— Породице дочекују вечит утињавица по земљи. Када сам био дечак од десетак година сећам се како је чобаница Вела тада јаукала: Ах, Боже, утишавање, ваши волу крајинова Ће турака коме! Овјени су остали. Људи су се увек плашили да истина не страда.

3. Грехота је убити лисицу

Стари људи су причали кад је некад био најжешћи дан (потоп) од свака врсте је ушао по један пар и укрцао на брод да се не би затрло све.

Међу животињским врстама био је и један миш. Па, миш почне глодао ногом брода и да је воде ушла и бродом би се руши, врег му у то лисица и — све би се дохвалило и затрло. Баш по броду и лисица, приметила како радимиш, хитро скочила и прогутала га.

Зато је лисицу грехота убити.

Причала: Вера Сејдић

4. Срну је грехота убити

У народу се верује да је срну велика грехота убити. Она није никаква штеточина, а мирна је, пречедна и послушна. Кад се пуца у срну, других пута, кроз плачи. Ко убије срну неће дуго да му се потре. Не тргнути се. Сељани ловци су организовали један лов на срне. Кренули су заједно у ради једну срну. Побегла је међу овце у тор једнога домаћина. Ловци су тражили од газде да им да једну овцу уместо срне. Дао им је без оклевања. Имао сам

десет година, а то непознато годиште је [illegible]. Сам бог зна је [illegible] што је [illegible] орла.

Причао: Ђуро Сејдић

5. «Вода та добро» — на Видовдан

У народном говору постоји изреке: Не водим те! (Не долазим од тебе као да си поштовани!) Вода си добро! (Шанаш се од воде?)

На Видовдан, 28. јуна, најдуже је дан у години. Народ верује да се једино тога дана ноћ гледа (бојен) чешаљ — [illegible].

Ждребадима која су намењена за приплод и дружење, на Видовдан се [illegible] гриве да би порасле бујније и лепше.

Причао: Хамдија Алидић

6. Не зна се у [illegible] убити који [illegible] што [illegible] није [illegible], то је [illegible]. А [illegible] ову [illegible] тому [illegible].

Ема Дервишевић

7. Ако дете [illegible] види орла, не каже се да га [illegible], јер таки орао уместо дебела [illegible] дебљати и [illegible] умрети.

Хамдија Алидић

8. У тому [illegible] у [illegible] да иде по кући, а ако буде мирна, [illegible] се мало [illegible].

поч. Фата Дервишевић

9. Ко се [illegible] јаја [illegible] рећи, [illegible] му [illegible].

поч. Шемба Дервишевић

10. Кога сврби длан, [illegible] новце.

Ема Дервишевић

11. Кога сврби ухо, с [illegible] се љубити.

Чуо од више особа

12. Кога [illegible] ухо, чуће [illegible] глас ([illegible], вест).

Све народу

13. Мачка [illegible] на очном капку на служавци народ [illegible]. Ко добије [illegible], [illegible] је [illegible]. У [illegible] Бог, [illegible] те се [illegible]!

Општа веровања

14. Кога сврби лево [illegible], добиће [illegible] паре ([illegible]), а кога сврби десна — даваће.

Општа веровања

15. Заштита од куге (предање)

Претпоставља се да је то било у доба кнеза Милоша. Село Црнчево је имало само девет кућа. Појавила се тешка куга. Страхујући од куге, прешли су Црнчани. Куга неће доћи до околних села Кормана и Доњеновића.

Од мудраца у Тешњу кад беше чувени пророчица да их научи. Тако бивају их научи да нађу два вола близанца и два брата близанца. Они села да поору три бразде. Још и ово их научи: Они кажу кад је увече мислила жена и девојка у селу за њей да ишчупу и сакрију три кошуље — једну мушку, другу женску, трећу дечју. Све су послушали Црнчани. Близанци опорише село са три бразде, вешање су биле четири. Те кошуље су редом они у селу обавише, мушкарци, жене, деца.

Да видиш дивна чуда! Нико у селу од куге не болова, ни мушко, ни женско, ни мало, ни велико.

Причала: госп. Мирјана Стојановић

16. Ако се више штуца то прави јела, поменуо га неко пријатељ.

Ако се некој баби штуца, помиње је гроб.

Штуцање помињу и народне песме:

«Штуца ми се, помиње ме нико,
нит ја бегу, ни много драгог мени
«Штуца ми се, помиње ме мајка;
Ти си, овде, ој, мере де кроме?!
Знаш је ово фијерина
ово Хамас и ово Мурат.»

17. Кад неко уђе у туђу кућу, треба да седне бар један минут, па онда иде, да домаћину те куће не би одnео покој.

18. Кад, обично ноћи, пророчки пева кокошка, видети каје, пријаву:
— ако је лице у гнезду, дебело кафе
   глава   радосна вест
   удубљење у шкољи   гроб
— чешља — црвенило
— ако се укрућила бројна три — баба видело за три дана.

Ема Дејановић

19. Кад се части кућа честитом као мома млада девојку «побрисанима», не може после момак да се ожени а девојка да се уда.

госп. Фата Дејановић

20. Кад се једе месо од курбана за Курбан Бајрам, кошчи не сме да прави кос нико, треба их закопати.

госп. Фата Дејановић

21. [illegible]

[illegible]

22. [illegible]

[illegible]

[illegible] Стојановић

23. Кад [illegible] [illegible] [illegible]

24. Кад дете у [illegible] [illegible] У том случају му треба [illegible] угљевље.

[illegible]

ИЗРЕКЕ, ПОСЛОВИЦЕ

1. Ако сам ти продао краву, нијесам и [illegible].
2. [illegible] по Котору гради, [illegible] гради, [illegible] разграђује.
3. За невољу [illegible].
4. Кад мало кипи добар је и грах.
5. Боље и при кошу но празна торба.
6. Боља је [illegible].
7. Од [illegible] није [illegible].
8. [illegible] је кад двојицу [illegible] а трећи бије.
9. [illegible] (Сенаранчи).
10. Ко умије њему двије.
11. Ко те не зна скупо ће те платити.
12. [illegible].
13. [illegible].
14. [illegible].
15. Врана врани очи не вади.
16. Хоће да је у свакој торби [illegible].
17. Сви [illegible], само [illegible] Мујо [illegible].
18. [illegible].
19. [illegible].
20. [illegible].

21. С цркве се спушта.
22. Два јаганца брала једна.
23. О ћу ли у гори не збори.
24. И гора уши има.
25. Свекрву се не мора питати мараму да не прича.
26. Ни снаша ни свекрва.
27. Човек види а дело не види.
28. Ал јунак [illegible] дуга [illegible].
29. Пошао прасе пају, [illegible].
30. Боље да ме сви бију но [illegible].
31. Погледа се на две њиве, на врх се не погађа.
32. И ти ће бит' као рођ'.
33. И ти ће се крене'.
34. Не бој ти ја у кући!
35. Њему нико не може ући у трагове.
36. Свак се боји да добије.
37. Часни су божији трагови.
38. Не ради помоћи бог.
39. И [illegible], у [illegible], а [illegible] у кући.
40. [illegible], [illegible].
41. То је његов тешки рука на [illegible].
42. Кад је рата нема брата.
43. Ни очима видео, ни душом чуо.
44. Два [illegible], другом не [illegible].
45. Добар је и бог који се држи.
46. Умео је [illegible] у кољу.
47. У мајстора кућа без врата.
48. Од Илије [illegible].

Светлана Бјорац
Музеј «Рас»
Нови Пазар

ИЗЛОЖБЕНА ДЕЛАТНОСТ МУЗЕЈА «РАС» У НОВОМ ПАЗАРУ У 2002. ГОДИНИ

Међу бројним активностима Музеја «Рас» у Новом Пазару током 2002. године изложбе заузимају значајно место. Грађани Новог Пазара су имали могућност да виде шест веома различитих гостујућих изложби што је, свакако, освежило музеолошку делатност и дало јој адекватан значај. Захваљујући добром избору садржаја и доброј сарадњи са средствима јавног информисања, број посетилаца је био изузетно велики.

У холу Музеја приказане су следеће изложбе:

КОРЕН КОРЕНИМА — САВА НИКОЛИЋ ПОЉАНСКИ
(11–25. јануар 2002)

Изложба је била постављена у холу Музеја. За свечано отварање штампани су каталог и позивница. Изложбу је отворио Миодраг Михаиловић, уредник Галерије центра за културу Градац из Рашке а о изложби су говорили Светлана Бјорац, историчар уметности и директор Музеја, и Сава Николић Пољански.

ИЗЛОЖБА ТАПИСЕРИЈА И ПАСТЕЛА — СОФИЈА ВУК ГАРОФАНИ
(8–22. март 2002)

Заједничка изложба Музеја «Рас» и Галерије «Сопоћанска виђења». Штампане су позивнице. Изложбу је отворио академски сликар из Новог Пазара Мехмед Слезовић. Поздравну реч присутнима упутила је Светлана Бјорац, а о свом раду говорила је уметница Софија Вук Гарофани.

ЗЛАКУСА 1996–2002. УЖИЦЕ
(16–30. април 2002)

Изложба Међународне колоније уметничке керамике је део радова лончарског грнчарства «Керамика Злакуса» Софија Бућарџић, академски сликар и керамичар из Ужица.

Бројна документарна публикација је приказала да нади традиције дечје графичке литературе настале у периоду од 1999. до 2001. године.

Изложбу је пратио каталог, а штампане су и позивнице. Изложбу је отворио академски сликар из Новог Пазара Милинко Николић.

ИКОНЕ — МАРИЈА ДАВИДОВИЋ
(9–24. мај 2002)

За музејске услове оргaна облу изложбу икона изложених припремљена је свечано отварање. У оквиру програма Валерија Ђурђев дала је изложба је била постављена у мањем холу Ђурђеви ступови.

О изложби икона говорила је Светлана Бизорац, историчар уметности, а свечано ју је отворио отац Евгеније, монах из манастира Сопоћани.

САВРЕМЕНА МАКЕДОНСКА КАРИКАТУРА
(11–21. октобар 2002)

На овој изложби публици представљено је својим радовима осам македонских карикатуриста, чланова хумористичко-сатиричног часописа Остен из Скопља.

Поводом изложбе штампан је каталог као и позивнице. Аутор изложбе је био Мустафа Вериша, македонски карикатуриста, који је и свечано отворио изложбу.

Драгица Премовић-Алексић

ИЗВЕШТАЈ О АРХЕОЛОШКОМ ИСТРАЖИВАЊУ ЛОКАЛИТЕТА КОБИЉКА КОД СЈЕНИЦЕ У 2002. ГОДИНИ

Током јуна месеца 2002. године настављена су археолошка истраживања средњовековне некрополе под хумкама на локалитету Кобиљка. Претходних година ту је истражено шест хумки као и простор између две хумке.[1] Планирано је да се у овогодишњој кампањи истражи једна већа и једна мања хумка, а и да се финално очисти основа Хумке VI истраживане 2001. године и основа у простору између Хумки I и IV.[2]

Хумка VII је једна од већих и позиционирана источно од Хумке VI, односно на падини ближе путу Сјеница — Бубања. За истраживање је свођена попречна сонда ширине 5 м, међутим након нивелисања терена утврђено је да хумка има пречник 6 и висину 0,95 метара.

На релативно заравњеној површини на којој су, нарочито на источном делу, видљиви остаци горења који се манифестују траговима гари, нагорелим каменом и спрудима, након завршене сахране, формирана је хумка. Цела хумка је формирана од лепе земље — дробљеног камена помешаног са жутом површинском земљом. Над овим слојем у јужној половини хумке, нађен је, налазио се и слој крупнијег камена, док је у северној половини хумке над хумком био добар слој чисте земље која је у доњем слоју садржала остатке гари.

Чишћењем основе хумке запажено је да основу чини стена која се на простору источне половине хумке крупни и претвара у сиган камен који је гомилан са гранитском земљом. У западној половини основу чине крупни стене између којих је, такође, кречњачка земља.

Кроз целу масу хумке, почевши у горњем слоју и на основи, налажени су комади угљенисаног дрвета, међу којима је било и комада знатне величине. Поред угљенисаног дрвета налажени су и бројни фрагменти и остеолошки материјал. Важно је напоменути да у овој хумци нису налажени горели

---

1 Д. Премовић-Алексић, *Археолошко истраживање локалитета Кобиљка код Сјенице*, извештаји у *Новопазарском зборнику* 21/1997, 279–280; 22/1998, 385–386; 23/1999, 111–113; 24/2000, 307–321; 25/2001, 180–186.

2 Средства за ово пројекат обезбеђена су од Министарства културе Србије и СО Нови Пазар. Руководилац истраживања био је Драгица Премовић-Алексић, музејски саветник у Музеју „Рас“ у Новом Пазару, док су чланови екипе били студенти археологије Војин Вукомановић и Бојана Премовић.

животињских костију, којих је у повећем броју било у рушевинама приказано, нарочито у Хумци I. Међу костима се, осим, најбројнији налази зуби само животиња, а могло би да се издвоје и два фрагментована зуба коња глодара.

Међу археолошким материјалом најбројнији су фрагменти керамике који су, углавном, рађени на спором витлу, од земље коме није са пуно примеса, тако рађени и зидови дебљине и врло бојени. Било је и фрагмената ситне керамике, грубље фактуре. Највећи број фрагмената припада лонцима различитих величина и без икаквог украса, али има и лонаца код којих је орнамент изведен радлом или налепљену траку испод на горњем делу трбуха. На једном фрагменту је аплицирана пластична трака са урезима која је обавијена у виду кружнице. Обода су како различити и наглашени као каснији. Нађено је и неколико фрагмената керамике, доста грубе фактуре, рађених ручно. Са површине хумке потиче и неколико рецентних, доста уситњених фрагмената црепа и ситне, на вишу рађене керамике, добре фактуре и глеђосане жућкастом глеђи са спољашње стране.

Од покретног археолошког материјала у културном слоју, налази се и један глинени пршљен за вретено, облика са отвором на средини за заглављивање, пречника 4 цм и део металног ексера, дужине 10,5 центиметара.

У непосредној близини истражена је и једна мања хумка, означена као Хумка VIII. Она је лоцирана северно од Хумке IV, од које је, по оси север-југ, удаљена 6,50 метара. Хумка VIII има пречник око 4,50 и висину 0,58 метара и формирана је од крупних камених комада изнад неког гробног ... У насипу су само откривени фрагменти керамике и угљенисаног дрвета, а од археолошког материјала нађено неколико фрагмената керамике и то у културном слоју, у насипу хумке.

Као је већ речено, делимично је откривена основа Хумке VI која је истраживана претходне године. Откривени су сви делови у сталном, а скоро је и један део гроба у југоисточном сегменту, на месту где је била већа количина ... уз ... облика који је откопан. Чишћењем ове површине само је потврђено да се ради о правоугаоној површини која је испуњена гаром и у чијој основи се налази једна већа животињска кост која није горела. Горела површина је јако компактна и није уништена већ је само површински тањим слојем земље.

На основу површине која тако окружује Хумку VI следи се закључак да комадићи угљенисаног дрвета, спорадично пронађени у северном делу и мању количину фрагмената керамике и животињских костију. Археолошки материјал је био лоциран на простору поред обода профила на источној страни, где је и претходне године нађена највећа количина археолошког материјала. Ту је откопана површина величине приближно (2 x 1 м) јер су са фрагменти пронађени у профилу. Међутим, у проширењу је на-

Зида ситнији нађени фрагменти керамике и животињских костију које су припадали материјалу из насипа хумке. У насипу Хумке VI нађена је мања камена кугла са брушеним и једна кост која би могла да буде од прста људске шаке или стопала.

Истраживањима локалитета Кобиљак у 2006. години обухваћен је простор између Хумки I и IV. Тадашњим радовима се дошло до основа културног хоризонта и намере да се наредним истраживањима оповргне постојање гробница у врху стерила.[1] Међутим, овогодишњим радовима је овај ... чиме се дошло до здравице. Профил је ... контролни профил правца север-југ, који је откопан ... на истоку и западу. Поред знатног броја фрагмената керамике, у профилу је нађен један ... керамичких пршљенака и један фрагмент ... Основу културног хоризонта чинила је мрља, скоро црне боје ... угљенисаног дрвета и грудвама црвене печене земље, посебно испод северног профила. Скидањем овог слоја дошло се до мрље тамне боје ... здравицом ... земље и ... Након археолошког материјала, прикупљени фрагменти керамике, откривени су у знатном броју у слоју изнад културног хоризонта, док су у слоју ... мањег реда. Нађена је и ... кост, дужине 5 центиметара и један зуб од прста људске шаке или стопала.

Локалитет Влашки гроб

Западно од локалитета Кобиљак налази се поље које носи назив Влашки гроб. На овој пољани се налазе хумке чији број је могуће и прецизирати. Највећи број хумки је пречника око 4 до 6 метара и висине до 0,50 метара. На једној од ових хумки, ближе путу и негде на средини пољане, отворена је мања сонда.

На хумци пречника око 6 м, на њеној источној страни отворена је сонда 5 x 1 м, оријентисана дужом страном у правцу исток-запад. Након скидања травног покривача дошло се до каменог ... који чини кружни ... помешан са ситно мрвљеном земљом. На дубини од око 45 до 50 цм, вероватно у односу на централни део хумке, уочене су ... угљенисаног дрвета, а на дубини од 50 цм се дошло до здравице. У сонди је нађен само један атипични фрагмент керамике.

На западној страни пољане Влашки гроб, на самом прелазу, налази се скупина од десетак хумки пречника од 3 до 5 и висине око 0,30 метара. На

1 Д. Протић Алексић, *Истраживање локалитета Кобиљак код Сјенице у 2006. години*, Косовскометохијски зборник 28/2006, 321–325.

јединој од њих је, ка средини, пронађен рок правца исток-југ, ширине 1 метар. Констатовано је да је и сам правац формирао извесно окно на левом тлу Кобиљака, тј. да није грађен од различите величине камена повезаног са земљом. Осим мало kолтичине ротљаног угљенисаног дрвета, других налаза није било.

На простору са овом основом кућа, односно према западу, налазила се делимично зидана Антонића. У доњем делу остаци цркве чији се зидови веома добро виде у виду једног реда камена. Црква је оријентисана у правцу И-З, унутрашњих димензија 6 x 3,50 метара, са улазом на западној страни. На источној страни са малом апсидом која је највероватније била правоугаона. Остаци цркве су обрасли густим жбуњем, посебно северна страна. Западно од цркве је простор терен на којем се налази и једна већа, зарасла стена. По казивању мештана на овом месту су се сахрањивали обрађени народу.

Постојање цркве у Благаци кућама упућује на закључак да је ово потез, од локалитета Антонића до локалитета Кобиљака коришћен као култно место кроз дуге временске периоде, које ће бити подробно дефинисано само даљим истраживањима.